

WIEDER
MAL
EIN
VERSUCH
501/2011

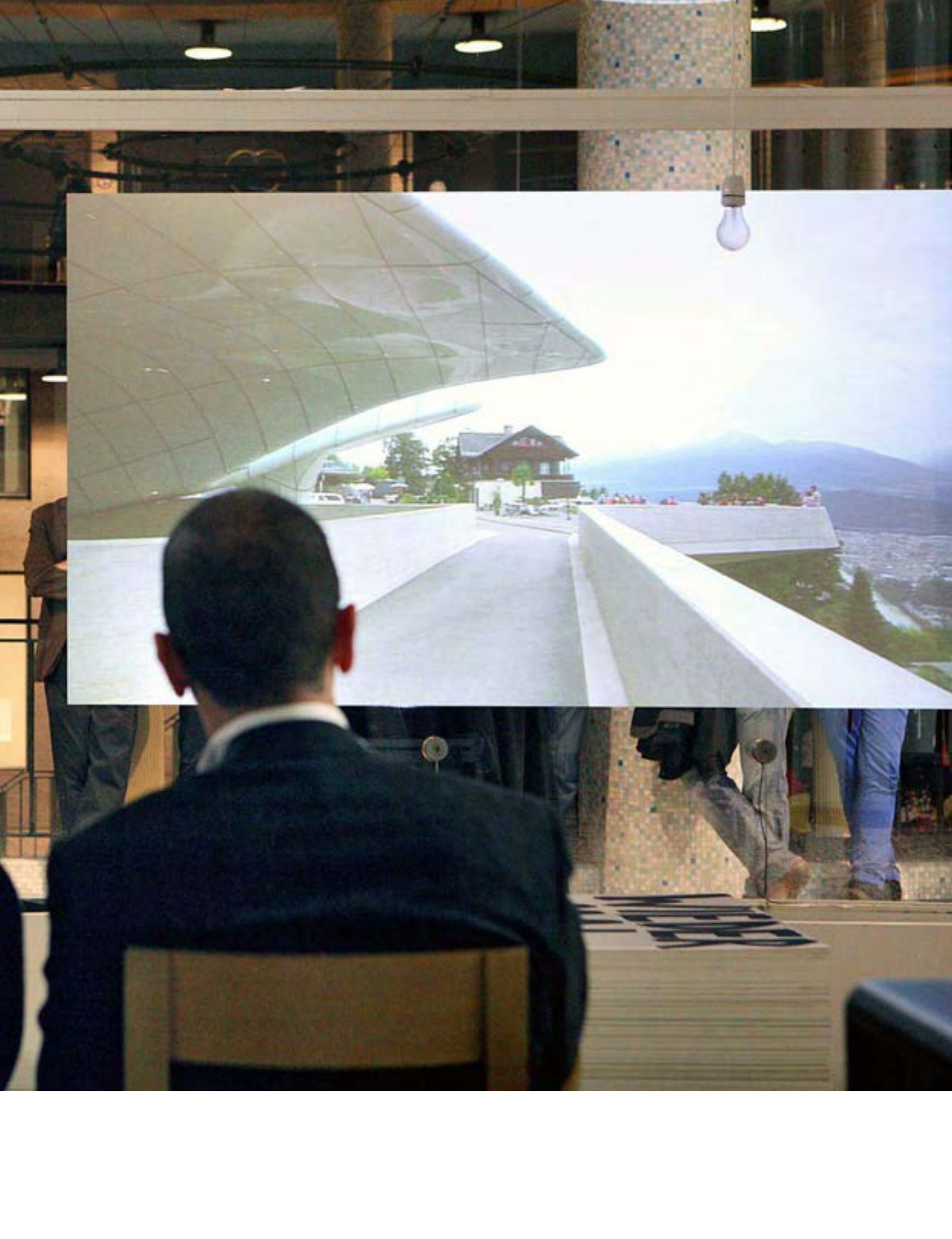

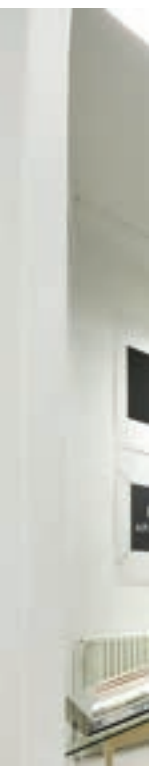

‘Niets is zo cultureel duurzaam als op een intelligente en actieve wijze
deel uit te maken van het stedelijk weefsel.’

Peter Swinnen bij de opening van het Atelier Bouwmeester op 20 januari 2012

Bouwmeester Rapport 2012 – 2015

Het waren vier bewogen jaren.

Dit rapport geeft inzicht in de werking van het Team Vlaams Bouwmeester van 2012 tot 2015. Een periode waarover we verschillende stemmen aan het woord laten; stemmen met enige afstand, stemmen van nabij, stemmen uit het team. Zij praten over de projecten die we samen hebben opgestart en gerealiseerd. Over workshops, *small talks* en tentoonstellingen die plaatsvonden in ons Atelier Bouwmeester. Over de Open Oproep die als vaste waarde intussen vijftien jaar op de teller heeft en recent nog een klepper als het nieuwe omroepgebouw van de VRT aan een ontwerper hielp. Maar ook over de nieuwe trajecten, die door Peter Swinnen zijn opgestart en die de afgelopen jaren verder zijn uitgediept en kracht bijgezet.

Zo zijn de Pilotprojecten uitgegroeid tot een volwaardig instrument voor Bouwmeester en Vlaams beleid. Een gedeeld traject dat moeilijk te vatten beleidsuitdagingen tastbaar en bespreekbaar maakt door ze als opgave te zien voor heel concrete projecten en realisaties. De Pilotprojecten Collectief Wonen en Onzichtbare Zorg hebben een mooi en indrukwekkend parcours afgelegd dat zich nu verderzet bij de lokale opdrachtgevers en betrokken administraties. Intussen hebben we Pilotprojecten opgezet vanuit cultuur, landbouw, milieu, stedenbeleid en economie. Daarbij trachten we steeds meer verschillende ambities te koppelen. Het instrument wordt gaandeweg complexer en volwassener.

Het nut van ontwerp binnen het beleid reikt echter verder dan dat. Met Labo Ruimte trachten we samen met Ruimte Vlaanderen ontwerp een plek te geven als beleidsvoorbereidend instrument, los van specifieke opdrachtgevers en projecten. Het werd een leerrijke zoektocht naar de inzetbaarheid van ontwerpend onderzoek, dat, dankzij de ruimtelijke vertaling van urgente maatschappelijke vraagstukken, nieuwe inzichten genereert. Die inzichten zijn – onder meer door de reikwijdte en de verre tijdshorizon van het onderzoek – niet altijd even gemakkelijk te vatten, maar ze zijn de voedingsbodem voor een geïntegreerde beleidsvisie die verbanden legt tussen verschillende beleidsopgaves, tussen verschillende bestuurslagen en tussen verschillende regio's. Een taaie en ambitieuze opgave, maar een belangrijke wissel op de toekomst.

Het waren vier bewogen jaren.

Waarin het Bouwmeesterschap zélf in woelig water terechtkwam, toen het Regeerakkoord van de Vlaamse Regering 2014-2019 de Vlaams Bouwmeester zoals we hem kenden en koesterden, grondig in vraag stelde. Was er nog wel een Bouwmeester nodig? Kan een college van deeltijdse experten het niet beter, correcter en onpartijdiger? Hoever reikt het actieterrain van de Bouwmeester trouwens? En heeft hij daar wel een eigen team voor nodig? Maar er kwam reactie uit het veld, waardoor een onwaarschijnlijke ommekeer werd ingezet, en een hernieuwd draagvlak groeide bij ontwerpers, besturen én beleid.

Toen Peter Swinnen begin 2015 werd ontslagen, kleurden de donderwolken weer wat zwarter, maar het instituut dat de Vlaams Bouwmeester was en is, kwam uiteindelijk versterkt uit de storm.

Dit Bouwmeester Rapport geeft een stand van zaken, maar kijkt ook uit naar de toekomst. Mandaat en missie van de Vlaams Bouwmeester werden in de zomer van 2015 bestendigd. We kwamen onder de vleugels van de minister-president terecht. Vandaag beschikken we dus over een strategische en slagkrachtige uitvalsbasis voor een transversale en grensdoorbrekende werking, voor een onafhankelijke en visionaire Bouwmeester die zowel bouwheren als ministers bijstaat met ambitie, voor een sterk team dat een brede waaier aan projecten begeleidt en begeestert. Het is een stevige basis voor duurzame samenwerking, ruimtelijke kwaliteit en maatschappelijke vernieuwing. Het laat ons toe voort te bouwen op wat we de afgelopen vier jaar hebben verwezenlijkt.

Het waren vier bevlogen jaren.

Stefan Devoldere,
Waarnemend Vlaams Bouwmeester

■	Atelier Bouwmeester
20	Woord vooraf – Stefan Devoldere
24	Wonen als motor van ruimtelijk beleid. Pilotprojecten Collectief Wonen – Rondetafelgesprek
28	Vijf ontwerpen in de startblokken. Pilotprojecten Collectief Wonen – Joeri De Bruyn
38	Zichtbaar zoeken naar onzichtbare zorg – An Fonteyne
40	Prijs Bouwmeester 2013. Over de collectieve zoektocht naar goede architectuur – Linda Boudry, Michiel Dehaene en Paul Vermeulen
50	Voorbeeldig opdrachtgeverschap in de prijzen 2012-2014
54	Jong talent aan de slag in Oostende. Meesterproef 2014 – Jürgen Vandewalle
60	Ruimtelijke en maatschappelijke winsten boeken in PPS – Tom Willems
66	Het gevoel van regen op hun gezicht mogen ze nooit vergeten – Tine Hens en Katrijn Van Giel
76	Crematoria in Vlaanderen. Een taai programma – Maarten Delbeke
84	Vijftien jaar Open Oproep. Een analyse
90	Open Oproep. Vijf ontwerpen voor de Vlaamse Radio- en Televisieomroep – Bart Verschaffel
■	Open Oproep VRT, de maquettes
113	Pieter T’Jonck in gesprek met Christoph Grafe, Filip Vanhaverbeke, Karel Vanackere, Eli Devriendt, Philippe Van Weesenbeeck, Steven Adons
130	Van The Ambition of the Territory tot Labo Ruimte – Christophe Van Gerrewey
■	The Ambition of the Territory
153	Labo Ruimte, een kritische terugblik op zes studies – André Loeckx en Filip De Rynck
166	Vlaamse Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie – Andy van den Dobbelen en Sven Stremke
174	Metropolitaan Kustlandschap 2100. Labo Ruimte – Els Vervloesem
■	Sea, City – Stephanie Kiwitt
201	Interviews Team Vlaams Bouwmeester
■	Realisaties Open Oproep 2012-2015 (selectie)
	Feiten & cijfers
267	Open Oproep 2012-2015
293	Kunst in opdracht 2012-2015
303	Publicaties en debat
307	Beeldessays
309	Fotografie en grafieken
311	Team Vlaams Bouwmeester
312	Colofon
■	Realisaties Kunst in opdracht 2012-2015 (selectie)

Wonen als motor van ruimtelijk beleid. Pilotprojecten Collectief Wonen

Rondetafelgesprek

Testen door effectief te bouwen. Dat is de opzet van de Pilotprojecten Collectief Wonen. Met de Pilotprojecten heeft de Vlaamse overheid een instrument in handen om toekomstgericht en fundamenteel ontwerpend onderzoek te koppelen aan realiteitszin. Vandaag liggen vijf ontwerpen klaar en is het aan de deelnemende lokale overheden, projectontwikkelaars en sociale huisvestingsmaatschappijen om samen met de ontwerpteams het bouwproces op te starten. Vier leden van de Kwaliteitskamer blikken terug op het intensieve ontwerp- en onderhandelingsproces en formuleren aanbevelingen voor de toekomst van het wonen in Vlaanderen.

De uitdagingen van het wonen

Joachim Declerck

Tegen 2030 moeten we in Vlaanderen 330.000 bijkomende woningen bouwen. Dat stelt ons voor een kwantitatieve, maar vooral ook een kwalitatieve uitdaging. Als we het wonen blijven organiseren zoals we vandaag doen, dan weten we wat de gevolgen zijn op het vlak van ruimtegebruik, landschap, milieu, mobiliteit, water, enzovoort.

Peter Swinnen

Het verhaal van de 330.000 bijkomende woningen is een schrikwekkende manier van voorstellen. We kunnen daar niet meteen een antwoord op formuleren. Wonen staat niet op zichzelf. Het raakt aan een breed spectrum van maatschappelijke en ruimtelijke kwesties zoals mobiliteit, grondschaarste of milieu. Als we een omslag kunnen bewerken in het wonen, kunnen we een aantal van die problemen oplossen.

Michael Ryckewaert

Bij elk van de vijf Pilotprojecten zijn we op de meest diverse thema's gestoten: mobiliteit, ruimtelijke ordening, landschap, klimaat, regelgeving en juridische eigendomsformules zijn allemaal nauw verbonden met het wonen. Wonen is een van de meest sturende factoren van onze ruimtelijke ordening.

Patrick Ysebie

Bij de eerste aanzetten tot de opmaak van het Woonbeleidsplan Vlaanderen 2050 hebben we ons de vraag gesteld of wonen niet de basis kan vormen van het ruimtelijk beleid. Dat is een andere manier van denken dan bijvoorbeeld het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen, dat het grondgebied verkavelt in groen, landbouw, industrie, wonen, enzovoort. Maar als we van wonen de motor willen maken van het ruimtelijk beleid, moeten we onze

manier van wonen fundamenteel veranderen. Zolang het ideaal van het individuele wonen blijft domineren, kan je dat moeilijk waarmaken.

Peter Swinnen

Het idee van het individuele wonen is de voorbije zeventig jaar bepalend geweest voor de ruimtelijke ordening in Vlaanderen. Toch ben ik ervan overtuigd dat collectief wonen vervat zit in het West-Europese DNA. We hebben het verleerd, maar dat DNA is nog steeds, zij het sluimerend, aanwezig. Het is een kwestie van de juiste sleutels te vinden om het opnieuw aan te wakkeren. Door het wonen collectief te organiseren, kan je winsten boeken. Het is een positief verhaal.

Michael Ryckewaert

Op de woningmarkt zien we vandaag al een tendens naar meer collectieve vormen van wonen. Noodgedwongen, als een gevolg van de demografische groei en de grondschaarste. Dat uit zich in de bouw van standaardappartementen in de stad of jumbofermettes in het dorp. Ook dat zijn vormen van collectief wonen, maar met slechts geringe collectiviteitswinsten. Dat is bouwen voor het snelle gewin. We zijn de rijkdom en de kwaliteiten van collectief wonen uit het oog verloren. De uitdaging bestaat erin om kwaliteit te brengen in die evolutie naar meer collectieve woonvormen.

Testen van mogelijkheden

Joachim Declerck

De Pilotprojecten gaan voorbij aan een al te gemakkelijke discussie die vandaag nog te veel gevoerd wordt. Het is een discussie tussen twee uitersten: aan de ene kant het verkavelingsmodel, aan de ander kant het collectieve, verdichte, stedelijke wonen. De conclusie van die discussie is dat we een radicale omslag moeten maken van het ene naar het andere. Dat zal echter nooit lukken. We moeten dus op zoek naar tussenvormen.

De stedelijke woonvorm is nooit de enige collectieve woonvorm geweest. Er hebben altijd andere, veel zachtere en landelijke vormen van collectiviteit bestaan. De Pilotprojecten hebben het besef doen ontstaan dat er tussen die twee extremen andere vormen bedacht moeten worden om slimmer om te gaan met het ruimtegebruik.

Michael Ryckewaert

Het is dan ook geen toeval dat de vijf Pilotprojecten zich niet in de klassieke stad situeren. Sinds enkele decennia werken we met succes aan de verdichting en de leefbaarheid van de stad. De Pilotprojecten verleggen het actieterrein. We zijn daartoe verplicht. Je kan de fundamentele problemen van de stad niet oplossen als je niet

ook het weinig duurzame wonen van het buitengebied aanpakt. Het verrijkende aan de Pilotprojecten is dat ze zich niet laten meesleuren in de strijd tussen stad en niet-stad. De Pilotprojecten bieden een positief alternatief.

Peter Swinnen

De Pilotprojecten ontsnappen aan het negatieve en gefrustreerde discours dat vandaag sterk leeft. We klagen niet aan wat misloopt in de ruimtelijke ordening. Dat slaan we bewust over. We gaan meteen over naar de mogelijkheden. Het testen van mogelijkheden: dat is wat bij de Pilotprojecten op het spel staat.

Perspectief van realisatie

Peter Swinnen

De Pilotprojecten zijn geen vrijblijvend ontwerpend onderzoek. Het is de bedoeling ze ook te realiseren. Door dat perspectief hebben we op heel korte termijn grote doorbraken kunnen forceren. Op nauwelijks zes maanden tijd moesten we resultaten boeken. Het korte tijdsbestek heeft onmiskenbaar nadelen, maar het maakt ook veel mogelijk. In een regulier proces zou je nooit zo gemakkelijk de juiste mensen rond de tafel kunnen krijgen. Er kunnen snel beslissingen genomen worden. Meningsverschillen komen sneller boven water, maar worden ook sneller opgelost.

Patrick Ysebie

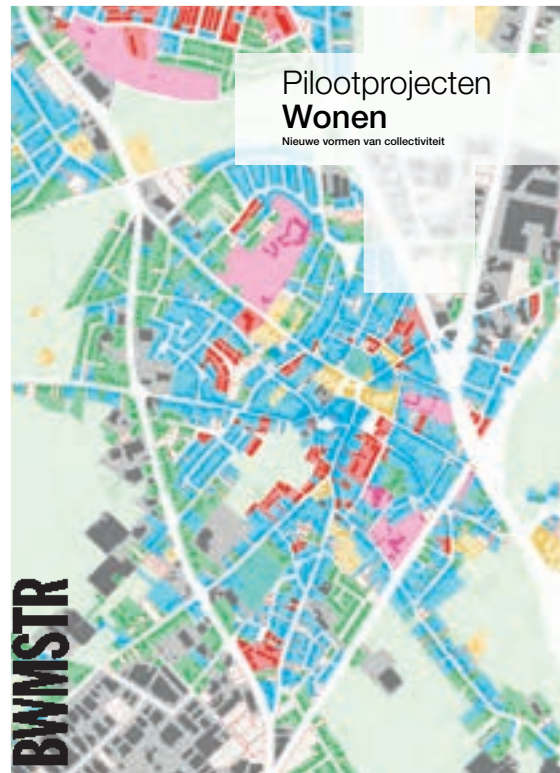
Het korte tijdsbestek heeft inderdaad veel positieve druk gecreëerd. Men durfde stappen te zetten die in een normale procedure niet mogelijk zouden zijn. Zonder die tijdsdruk had men de projecten nooit zo ver kunnen brengen.

Peter Swinnen

Wellicht koesterden we bij aanvang van de Pilotprojecten iets te optimistische verwachtingen over de realisatie. We hebben geleerd – en ik beschouw dat niet als een compromis – om gaandeweg een aantal dingen bij te stellen. We weten nu bijvoorbeeld dat we in fasen zullen moeten werken. Het is niet realistisch om de plannen in één keer uit te voeren. Het is al zeer waardevol om op korte termijn een eerste fase te realiseren.

Joachim Declerck

Het perspectief van realisatie en de strakke deadlines – ik noem dat de *pressure cooking*-methode – is cultuurvormend. Het installeert nieuwe manieren van ontwerpen, ontwikkelen en beleid voeren. Het perspectief van realisatie dwingt alle partijen om ernstig te spreken over grond, financiën, juridische kwesties, timing, regelgeving en programma's. Iedereen die ertoe doet, zit mee aan tafel. De cultuuromslag vindt plaats in alle geleidin-

Publicaties van de Vlaams Bouwmeester over fase 1 (verkennde studies) en fase 2 (Pilotprojecten)

gen: bij de administraties en overheden op verschillende niveaus, bij organisaties en instellingen zoals sociale huisvestingsmaatschappijen, bij de projectontwikkelaars, maar ook bij de ontwerpers. De ontwerpteams van de Pilootprojecten moesten, zeker in het begin, nog uitzoeken welke rol ze konden spelen. Het gaat hier niet om het ontwerpen van een welomschreven, in een bestek vastgelegde vraag. Het is ontwerpen en tegelijk creatief omspringen met cijfers, grondwaarden, juridische modellen en reglementeringen. Ook de ontwikkelaars worden geconfronteerd met een nieuwe marktlogica. De Pilootprojecten stimuleren nieuwe vormen van opdrachtgeverschap. Ze herdefiniëren de markt. Het beleid, ten slotte, krijgt een instrument in handen waarmee het, in plaats van louter te reguleren, ook kan stimuleren, faciliteren en aanjagen. Het cultuurvormende is belangrijker dan het feit of het project al dan niet gerealiseerd wordt. De vraag is nu hoe je die kwaliteit van samenwerken krachtiger in het beleid kan brengen.

Van Pilootproject tot Beleidsprogramma

Peter Swinnen

We zijn vandaag in een fragiele fase beland. Het traject met de Vlaams Bouwmeester is in principe beëindigd. De projectpartners en de lokale besturen hebben zich geëngageerd om de projecten te realiseren. Nu zullen ze het moeten waarmaken. En ook al is de wil tot realisatie sterk aanwezig, het ontbreekt vaak aan de juiste regelgeving of een juridisch kader. Ik denk dat de Kwaliteitskamer in staat moet zijn om de Pilootprojecten te blijven ondersteunen, uitdagen en bijsturen.

Joachim Declerck

We zijn daartoe in zekere zin verplicht. Realisatie is cruciaal. De plannen die nu voorliggen, zijn geen allesomvattende masterplannen, Het zijn ontwikkelingsschema's die de grote krijtlijnen uitzetten. Een aantal zaken zijn al getoetst, andere niet. Niet alle partijen zijn betrokken in het proces. Er is nog veel werk te doen. Dat is een collectieve verantwoordelijkheid en geen lokale.

Niet enkel de projecten zelf, maar ook het initiatief van de Pilootprojecten als zodanig heeft nood aan opvolging. We hebben een methode ontwikkeld en een pad uitgestippeld. Van dat pad moeten we een snelweg maken. We zouden de Pilootprojecten kunnen herhalen en op die manier de dynamiek introduceren op andere locaties en bij andere besturen en organisaties. We zouden ook een stap verder kunnen zetten en van de Pilootprojecten een heus beleidsprogramma maken om de cultuuromslag op een structurele manier een brede ingang te doen vinden.

Patrick Ysebie

De Stadsvernieuwingsprojecten van het Vlaams Stedenbeleid bestaan nu meer dan een decennium. In die periode zijn ze erin geslaagd om een nieuwe beleidscultuur tot stand te brengen in de steden. Er is intussen heel wat gerealiseerd. De steden zijn vandaag in staat om op eigen kracht het werk verder te zetten. Dat is het resultaat van de *capacity building* van de stadsvernieuwingsprojecten. Dat is wat ook kan gebeuren met de Pilootprojecten.

Joachim Declerck

De Stadsvernieuwingsprojecten zijn een goed voorbeeld van de omslag naar een aanbodgericht beleid. Ze reiken inhoud aan en ze lokken een bovenlokaal gesprek uit over een lokale stedelijke opgave. Ze creëren een klimaat voor vernieuwing.

Peter Swinnen

Toch denk ik niet dat het een goed idee is om de Pilootprojecten te 'verambtelijken' naar het model van de Stadsvernieuwingsprojecten. Waar ik van droom, is dat de Pilootprojecten kunnen uitgroeien tot een beleidsprogramma. Daaronder versta ik een structureel instrument, dat de legislatuur overschrijdt en waarbij het ruimtelijk ontwerp een middel kan zijn om de maatschappij te maken. Ik ben ervan overtuigd dat een beleid gevoerd moet worden in realisatiegerichte ontwikkelingsprogramma's, vergelijkbaar misschien met IBA in Duitsland.

Rondetafelgesprek 23.04.2014 Deelnemers: Peter Swinnen (Vlaams Bouwmeester 2010-2015) / Patrick Ysebie (raadgever Wonen, kabinet van de minister van Wonen 2012-2014) / Michael Ryckewaert (docent VUB en onderzoeker Steunpunt Wonen, KU Leuven) / Joachim Declerck (Architecture Workroom Brussels). Redactie door Joeri De Bruyn

Dit artikel verscheen eerder in Ruimte 18 (jun 2014).

Vijf ontwerpen in de startblokken. Pilotprojecten Collectief Wonen

Joeri De Bruyn

Hoe kunnen we het wonen in de toekomst organiseren? Dat is de hamvraag van de Pilotprojecten Collectief Wonen. Vijf ontwerpen staan vandaag in de startblokken om gerealiseerd te worden.

De uitdagingen van het wonen zijn intussen gekend. Vlaanderen heeft nood aan 300.000 nieuwe woningen tegen 2030. Als we verder blijven bouwen zoals vandaag, gaat de resterende open ruimte onherroepelijk verloren. Dat is schadelijk voor het milieu, leidt tot nog meer mobiliteitsproblemen en heeft een hoge maatschappelijke kost. Meer verdichten en meer collectief wonen is de remedie om de versnippering van de ruimte tegen te gaan.

De tweede, en laatste fase van de Pilotprojecten Collectief Wonen werd in het voorjaar van 2014 afgerond. In de eerste fase voerden vijf ontwerpteams ontwerpend onderzoek naar

nieuwe woonscenario's voor evenveel verschillende ruimtelijke condities in Vlaanderen. Voor de tweede fase deden de Vlaams Bouwmeester en de minister van Wonen een oproep aan bouwheren en woningaanbieders. Een kwaliteitskamer selecteerde de vijf meest belovende voorstellen. Elk van hen kreeg een van de architectenteams uit de eerste fase toegewezen.

Met de Pilotprojecten heeft de Vlaams Bouwmeester een instrument in handen om toekomstgericht en fundamenteel ontwerpend onderzoek te koppelen aan realiteitszin. Het gevraagde, formele engagement van projectontwikkelaars, lokale overheden en sociale huisvestingsmaatschappijen om tot realisatie te komen, dwingt de projectpartners tot het aftoetsen van alle ontwerpbeslissingen aan complexe randvoorwaarden zoals grondbezit of gewestelijke en lokale regelgeving. De Pilotprojecten zijn geen vrijblijvend

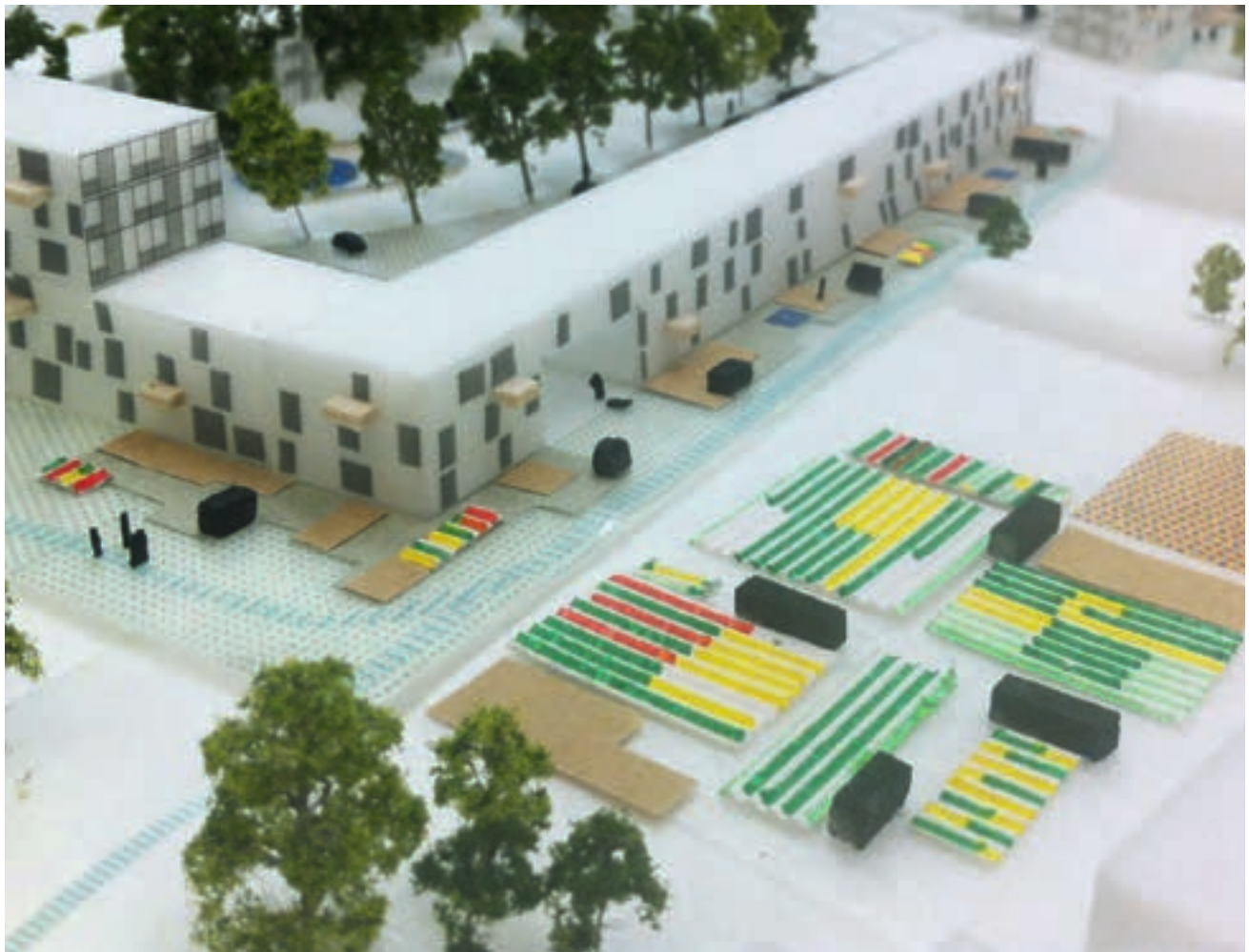
'ontwerpend onderzoek', maar een 'testen door effectief te bouwen'.

Meer verdichten en collectief wonen betekenen niet noodzakelijk dat de toekomstige bewoners moeten inboeten aan levenskwaliteit of comfort. Elk van de vijf projecten toont daarentegen aan dat collectief wonen tal van sociale, financiële, ecologische en ruimtelijke voordelen kan opleveren.

Het bovenmaatse bouwblok

In het Antwerpse randdistrict Wilrijk is AG Vespa eigenaar van het binnengebied van een 'overmaats bouwblok' langs de A12. Het ontwerpteam rond Office Kersten Geers David Van Severen en Bureau Bas Smets plaatst een tweede bouwblok in het binnengebied van het bestaande bouwblok.

De nieuwe figuur bakent twee soorten publieke ruimten af: in het hart een stedelijke binnenplaats en in het tussengebied een meer informele 'wegel-

Ter Hoogte, Wilrijk
AG Vespa / Office Kersten Geers David Van Severen – Bureau Bas Smets

Ter Hoogte, Wilrijk

AG Vespa / Office Kersten Geers David Van Severen – Bureau Bas Smets

kosmos'. De wegelkosmos versterkt de kwaliteiten van het wonen buiten de stad rond grote, groene binnengebieden. Het huidige binnengebied, waar ruimte is voor allerlei informele activiteiten zoals sport, spel, tuinieren of klussen, zal een veel intensiever gebruik kennen. Opmerkelijk is dat de verdichtingsoperatie de toegankelijke ruimte groter maakt in plaats van kleiner.

Een van de grote moeilijkheden van de projectsite is dat ze in tweeën gesneden wordt door een drukke verkeersweg die in een tunnel onder de A12 duikt. In plaats van zich af te keren van de infrastructuur, omarmt het project de verkeersweg. Die is voortaan de centrale ontsluitingsweg van het bouwblok. Ze is niet langer een onoverbrugbare barrière, maar een verbindend element. Het project transformeert een problematische infrastructuur, niet door haar loop te verleggen of door te knippen, maar door haar functie en gebruik te wijzigen.

De nieuwe wijk

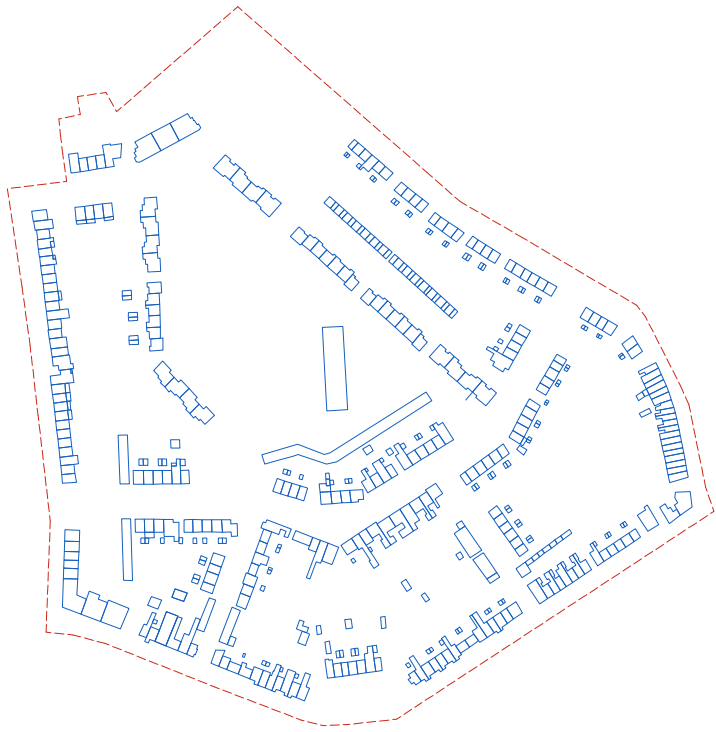
Nieuw-Hemiksem is een sociale woonwijk zoals er vele zijn in Vlaanderen. Het is een tuinwijk met rijwoningen uit de jaren zestig tot de jaren tachtig. Veel van de woningen zijn hopeloos verouderd. Vanuit energetisch en economisch oogpunt is een radicale vernieuwing een betere oplossing dan de renovatie van de afzonderlijke woningen. De moeilijkheid is echter dat SHM De Ideale Woning een groot deel van de woningen in de loop der jaren heeft verkocht aan de particuliere bewoners. De versnipperde grondeigendom maakt een grootschalige transformatie niet eenvoudig.

Het voorstel van het architectenteam bestaande uit Dierendonckblancke, L.U.S.T en Haerynck Vanmeirhaeghe, is radicaal. Ze keren de wijk als het ware binnenstebuiten. Ze trekken de onbebouwde ruimte, die vandaag gelegen is in het ontoegankelijke hart van de wijk en in de veel te grote en verwaarloosde private tuinen, naar de randen van het gebied. Grote woonblokken rond semi-publieke binnentuinen liggen te midden van een groene 'wildernis'.

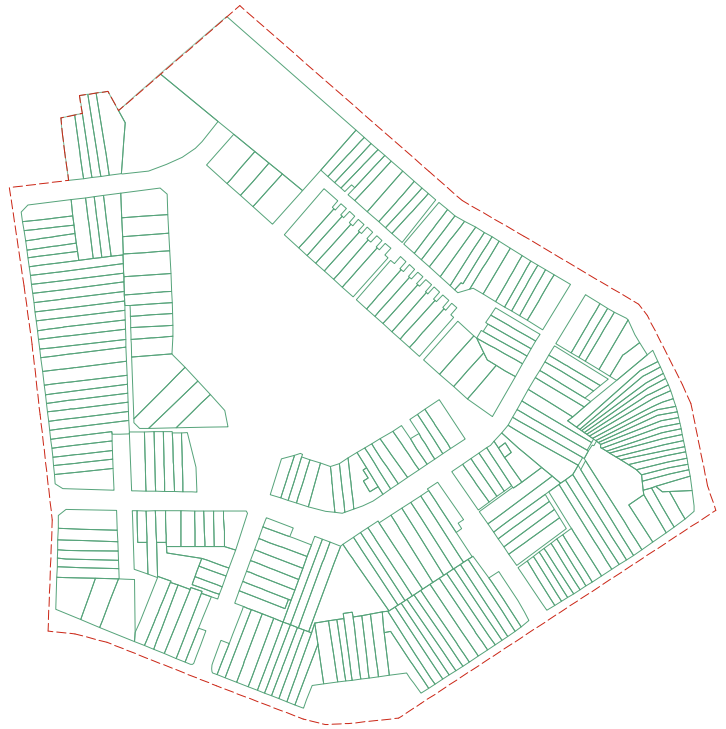
Het voorstel berust op een ingenieus 'klikstelsel', dat een gefaseerde transformatie toelaat met een looptijd van twintig tot dertig jaar. Om leefbaar te blijven, moet iedere fase de kwaliteiten bezitten van een eindfase. De fasering voorziet telkens een deel nieuwe woningen, zodat verhuisbewegingen kunnen ontstaan, waarna een deel van

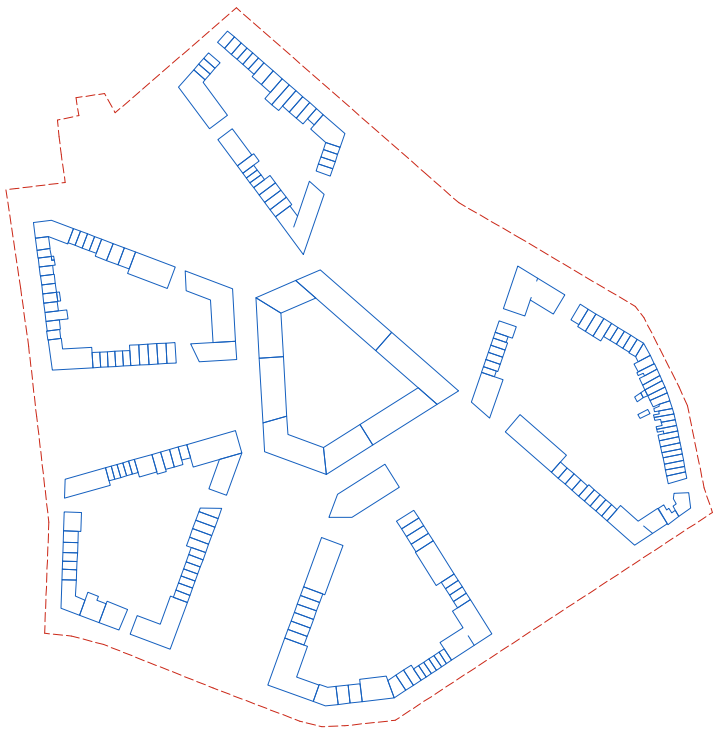
Nieuw Hemiksem, Hemiksem
De Ideale Woning / Dierendonckblancke – L.U.S.T. – Haerynck Vanmeirhaeghe architecten

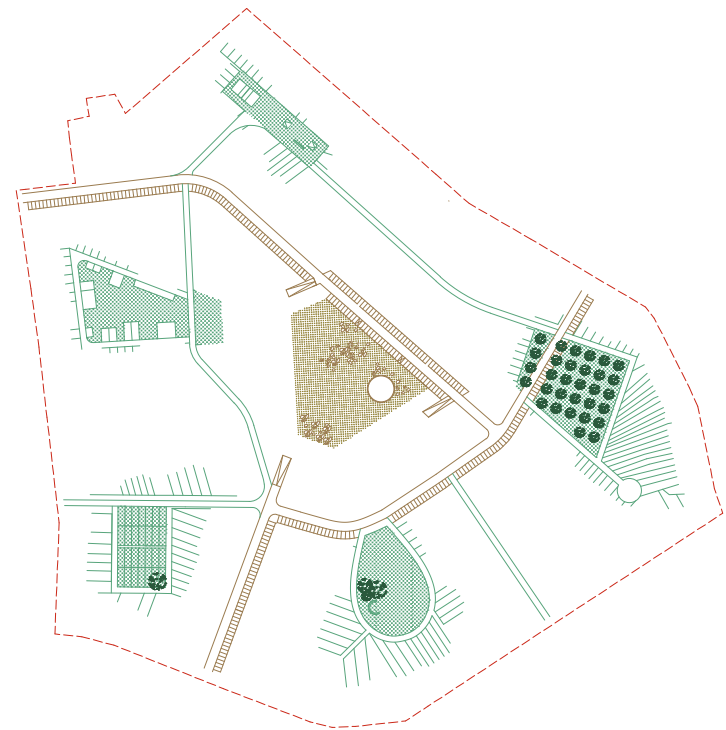
Bebouwing – huidige toestand

Tuinen – huidige toestand

Bebouwing – nieuwe toestand

Tuinen – nieuwe toestand

de verouderde woningen wordt afgebroken en plaats maakt voor nieuwe woningen. Het is een moeilijke evenwichtsoefening waarbij private woningen zoveel mogelijk worden gespaard. Meer recente woningen die nog in goede staat zijn, worden geïntegreerd in de nieuwe bouwblokken.

Nieuwe coalities voor het wonen

Ook het project voor Schorvoort in Turnhout koppelt een ruimtelijk masterplan (door het ontwerpteam van Trans, Something Fantastic, Monadnock en Marleen Goethals) aan vernieuwing van de woningproductie.

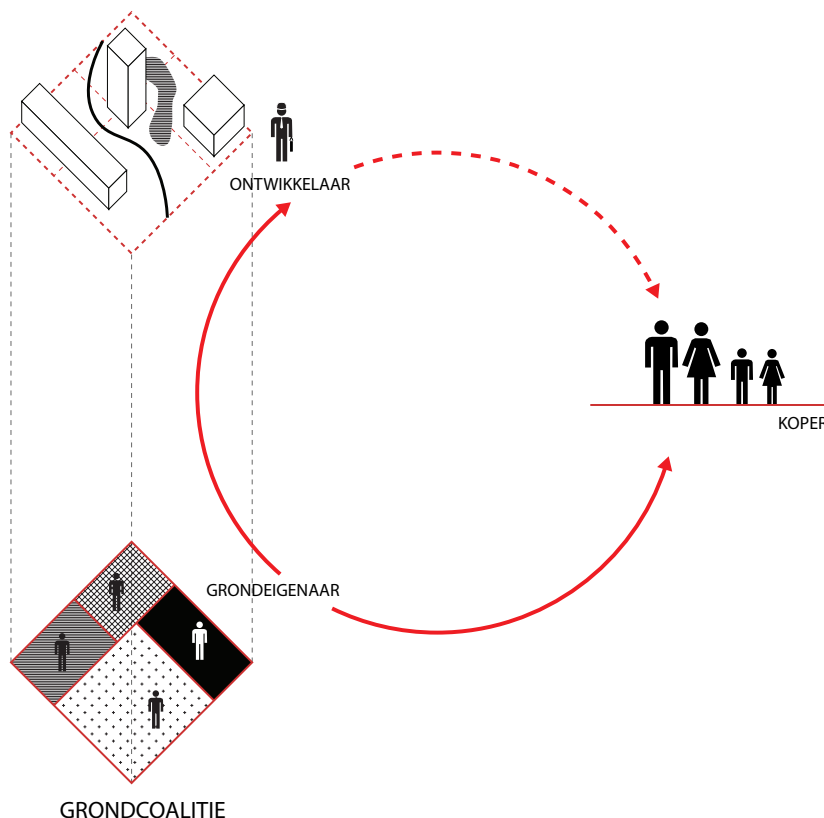
Schorvoort is een onsaamenhangende woonwijk even ten zuiden van Turnhout. De enclave is door de weginfrastructuur afgesneden van de stad. Het grootste deel van de wijk is ingenomen door private en sociale verkavelingen. De bevolking veroudert, maar er zijn weinig of geen voorzieningen of aangepaste woningen om de vergrijzing op te vangen. Er is nog heel wat open, groene ruimte beschikbaar, maar die is vaak ontoegankelijk voor de bewoners.

De initiatiefnemers van het Pilotproject zijn SHM De Ark, de stad Turnhout, het OCMW en enkele private grondeigenaars. Samen bezitten ze drie grote bouwvelden die in aanmerking komen voor de ontwikkeling van meer dan 600 nieuwe woningen. Wanneer elk van hen apart zou ontwikkelen, zou het resultaat een verdere verkaveling zijn van de resterende ruimte. Meer van hetzelfde dus. De projectpartners sloegen daarom de handen in elkaar en smeedden een zogenaamde 'grondcoalitie', een variant op het model van de groundbank.

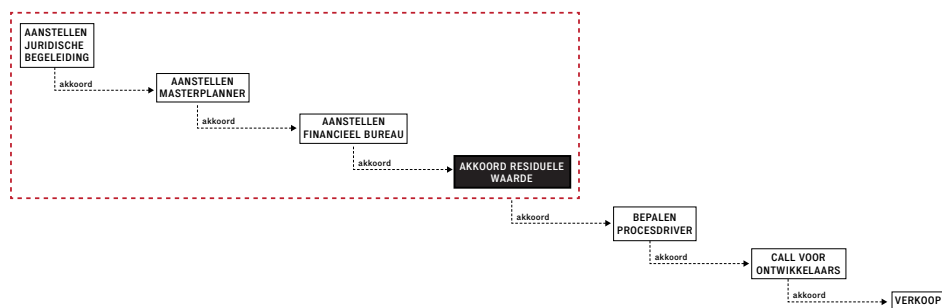
Het advocatenkantoor Rasschaert ontwierp het juridische model. Anders dan in een groundbank worden de gronden geen collectieve eigendom, maar worden de perceelsgrenzen slechts tijdelijk opgeheven. Op die manier kan een collectieve ontwikkelingsvisie ontstaan. Eenmaal het masterplan opgesteld is, kan de vermeerdering van grondwaarde berekend worden. Die wordt verdeeld onder de coalitieleden naargelang van hun procentuele waarde-inbreng voor de neutralisatie van de grond.

De vacante voorstad

De vernieuwing van het wonen is niet enkel een uitdaging voor het ontwerp, maar ook voor regelgeving en woningproductie. Meulestede Noord in Gent is een enclave die ingesloten ligt tussen

Een voorlopige coalitie van grondeigenaars staat toe om een collectieve visie te ontwikkelen over de perceelsgrenzen heen

Stabiliteitsakkoord, stappenplan dat de residuele grondwaarde vastlegt op basis van visie, ambitie en programma

Schorvoort, Turnhout

De Ark / Trans – Something Fantastic –
Monadnock – Marleen Goethals

haven en kanaal. Samenlevingsopbouw Gent en stadsontwikkelingsbedrijf Sogent namen het initiatief voor een CLT-project op de site. Een CLT of Community Land Trust is een constructie waarbij een groep bouwers enkel een woning aankoopt, maar niet de grond, die in publieke of gemeenschappelijke eigendom blijft. Dat maakt de aankoop van een woning niet alleen heel wat goedkoper, het heeft ook tot gunstig gevolg dat de grond niet versnipperd geraakt in allemaal kleine landeigendommen.

Wat begon als een experiment in nieuwe eigendomsstructuren, groeide op vraag van de kwaliteitskamer uit tot een masterplan voor het hele gebied. Het architectenteam bestaande uit Onderzoeksceel Stadsontwerp van de Universiteit Antwerpen (OSO), Bulk architecten, Collectief Noord en de landschapsarchitecten van Cluster, maakt het gebied in een eerste beweging verkeersluw en verschuift het parkeren naar de rand. De bestaande sociale woonblokken uit de jaren zeventig grenzen niet meer aan de straat, maar liggen voortaan te midden van een groot park. Heel wat onbruikbare ruimte, zoals verkeerswegen, parkeerplaatsen en restgroen, wordt op die manier benut als park- en speelruimte.

Op vijf locaties bouwen de architecten nieuwe collectieve woonvormen. De woonensembles voorzien in gradiënten van collectief wonen die de ambitie tot samenleven soms heel voorzichtig aanmoedigen en soms heel expliciet organiseren.

Het ontwerp is genereus, zowel voor de nieuwe als voor de bestaande woningen. Die laatste krijgen niet enkel een groot park, verschillende onder hen worden ook omringd door een extra gemeenschappelijke, semipublieke tuin. Ook hier toont het ontwerp aan dat verdichting niet gepaard hoeft te gaan met verlies, maar paradoxaal genoeg net meer ruimte schept.

Wonen in een collectief landschap

Twee woonuitbreidingsgebieden nabij het centrum van Beveren – Middenheide en Casa da Luz – vormen samen een bijna ongerept, agrarisch landschap in de vallei van de Beverse Beek. Terwijl Middenheide bijna uitsluitend eigendom is van projectontwikkelaar Matexi, is de grondeigendom in Casa da Luz sterk versnipperd. Het gevaar bestaat dat de gronden verkaveld worden in individuele

1. L-blok

3. Toren

Meulestede Noord, Gent

Samenlevingsopbouw Gent vzw / Onderzoeksceel
 Stadsontwerp Universiteit Antwerpen (OSO) -
 Bulk architecten - Collectief Noord - Cluster

Masterplan: woonstempels met variërende graden
 van collectiviteit

4. O-blok

2. Notariswoningen

5. Parkfront

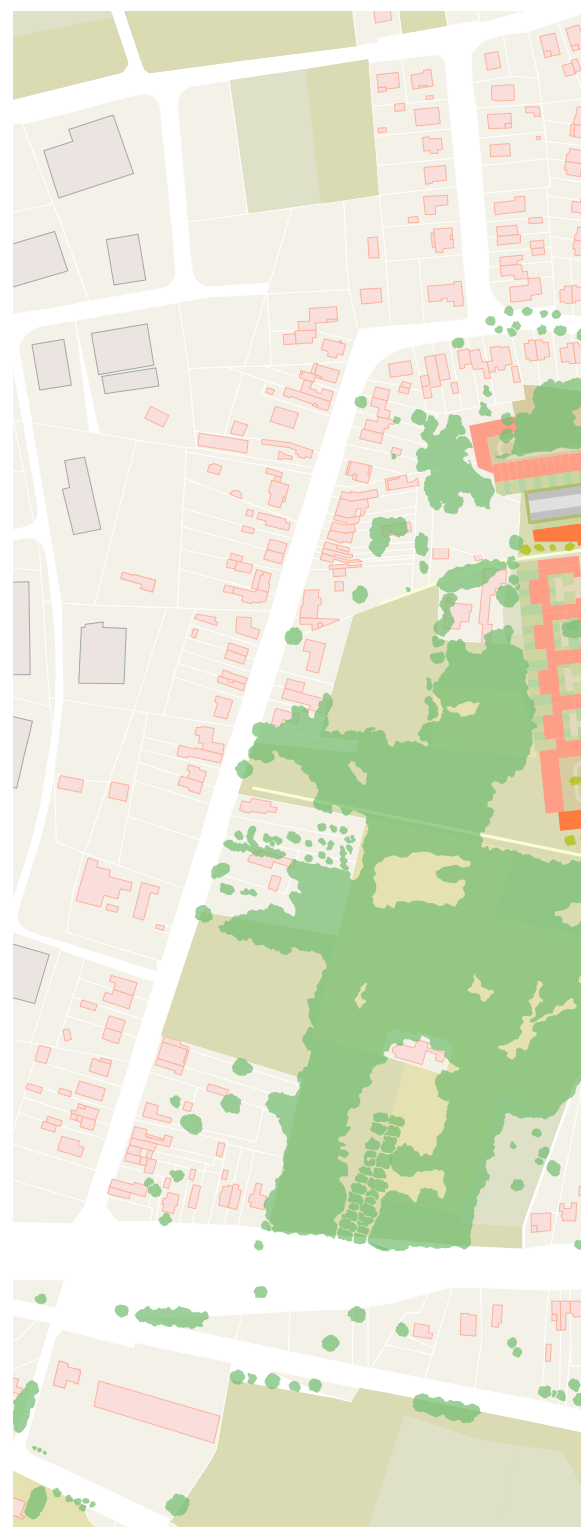
percelen. Het Pilotproject grijpt de kans om een alternatief te bedenken voor de klassieke verkaveling en een woonomgeving tot stand te brengen in nauw contact met het landschap. Centraal op het terrein, in de vallei van de Beverse Beek, sparen de ontwerpers van Bovenbouw en Labo S een groene ruimte uit. Hier wordt niet gebouwd. Met die geste geven ze ruimte aan natuur en recreatie. Het vrijwaren van de vallei biedt meteen ook een oplossing voor de overstromingsproblematiek.

Het masterplan is een landschappelijke compositie van grote U-vormige bouwblokken die telkens een gemeenschappelijk binnenhof omsluiten. Rond de binnenhoven ligt een mix van diverse

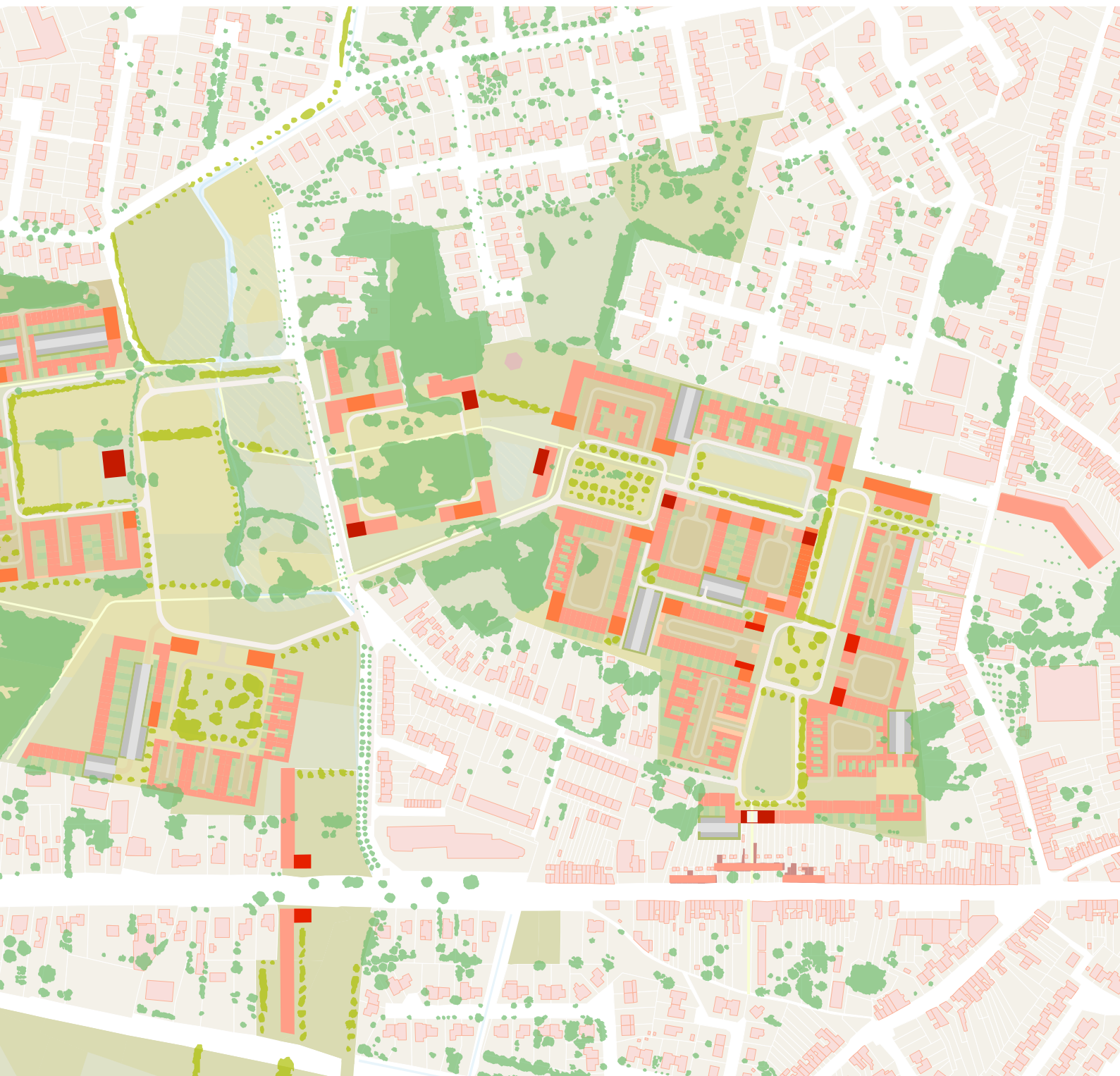
woontypes met verschillende graden van collectiviteit. Het beheer van de binnenhoven is in handen van de gemeenschap van eigenaars.

Het project toont aan dat verdichten geen bedreiging hoeft te zijn voor de open ruimte, maar net een garantie biedt om het landschap te bewaren en zelfs te versterken. Meer dan in een klassieke verkaveling mogelijk is – waar het landschap niet verder reikt dan de afgebakende private tuin – krijgen de bewoners hier een veel authentiekere gevoel van landelijk wonen.

Dit artikel verscheen eerder in A+249 (aug-sep 2014).

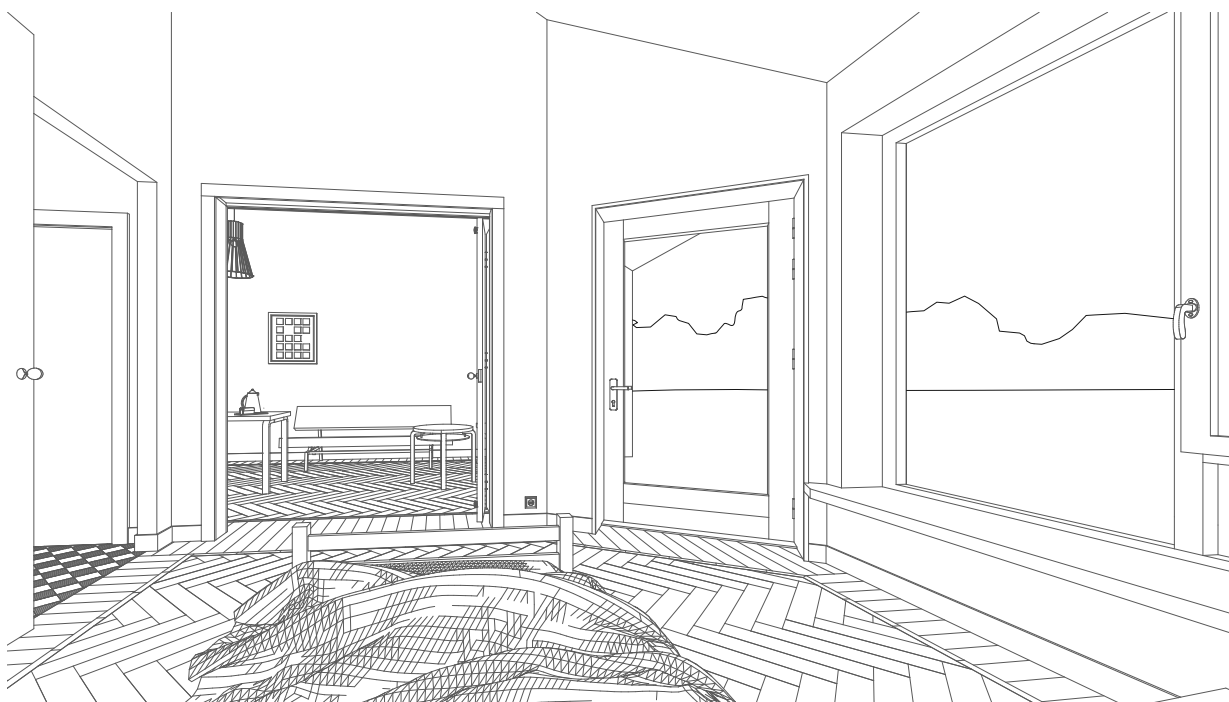

Middenheide, Beveren
Matexi – SUID / Bovenbouw – Labo S (UGent)

Zichtbaar zoeken naar onzichtbare zorg

An Fonteyne

An Fonteyne van noAarchitecten is ontwerper van het Pilotproject voor het palliatief centrum Coda in Wuustwezel. Ze schrijft over haar persoonlijke ervaringen met het instrument Pilotprojecten.

Onze zorg wordt niet zelden verstrekt in grootschalige, anonieme gebouwen aan de rand van de stad. Past een machinale ziekenhuiscampus of een rusthuis, waar wonen slechts bijzaak is, nog wel bij deze tijd? De overheid durft dit te betwijfelen en verlangt een onderzoek. Via de architectuur.

Hoe sterven mensen anno 2015? Ziekenhuizen worden niet langer als geschikt ervaren en thuis is niet altijd een evidente plaats. 'Maak een huis waar mensen naartoe kunnen komen om in rust te sterven.' Eigenlijk is dat de vraag die het Team Vlaams Bouwmeester stelde middels een van de Pilotprojecten.

ten Onzichtbare Zorg. 'Doe hier onderzoek naar aan de hand van een concreet bouwproject en vertel ons hoe we deze zorg in de toekomst in onze maatschappij kunnen integreren.'

Een nieuw instrument

Bij uitbreiding stelt de overheid zich natuurlijk meer wezenlijke vragen over de toekomst van de samenleving. Hoe wonen mensen vandaag? Hoe wordt zorg verstrekt? Hoe zullen we omgaan met landbouwgronden in tijden van grote agrarische omwentelingen? Vergrijzing, mobiliteit, wonen, migratie, klimaat. Het zijn slechts enkele van de urgente maatschappelijke thema's waarover de overheid dringend moet reflecteren om een visie te ontwikkelen die ook op lange termijn zinvol is.

Winston Churchill stelde het onomwonden: 'First we shape our buildings, thereafter our buildings shape us.'

Architectuur geeft vorm aan de maatschappij die wij zijn. Sinds de oprichting van de Vlaams Bouwmeester hebben we de kwaliteit van onze publieke gebouwen zienderogen zien stijgen. De procedure van de Open Oproep met de daaruit voortvloeiende architectuurproductie heeft duidelijk gemaakt dat ontwerpen en bouwen krachtige instrumenten kunnen zijn om een maatschappelijke ambitie waar te maken. Het Team Vlaams Bouwmeester draaide vervolgens de zaak om: ontwerpend onderzoek kan de ambities van de overheid scherp stellen en haar helpen om te definiëren in welke maatschappij we eigenlijk willen leven – en sterven.

Om dit ten gronde te onderzoeken, bedacht de Vlaams Bouwmeester een nieuw instrument. De Pilotprojecten Onzichtbare Zorg, Collectief Wonen, Productief Landschap, Kunst in Opdracht en Terug in Omloop zouden

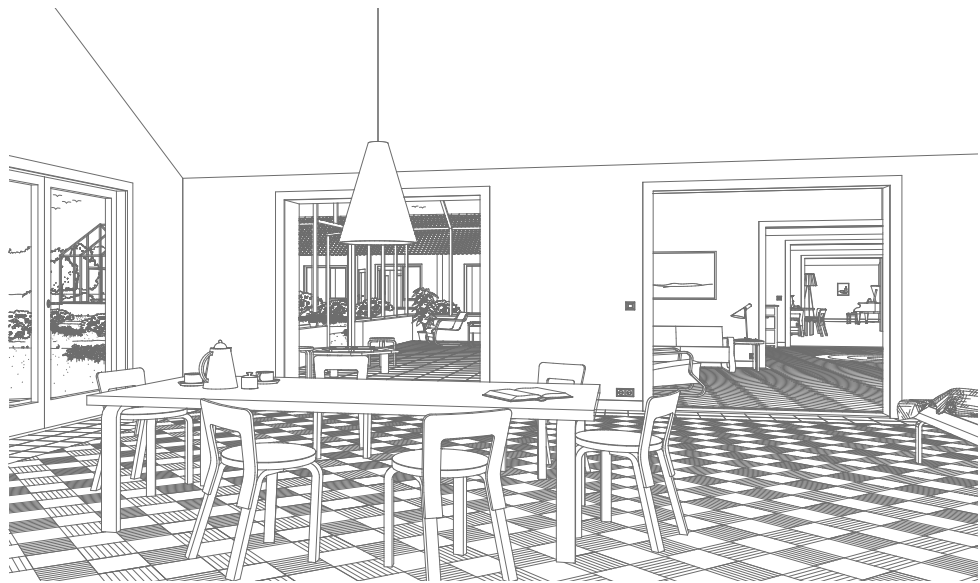
onze samenleving mee loodsen naar een adequate toekomst. noAarchitecten kreeg de kans om mee na te denken over de zorg voor het sterven. Nu is het tijd voor een moment van reflectie: is de oefening geslaagd en wijst het resultaat ons de weg?

De moeilijkheid waarvoor een organiserende en sturende overheid staat, is het regelen van de maatschappij op ontelbaar veel vlakken. Hiertoe wordt doorgaans een set spelregels opgesteld, zodat elke actie die wordt ondernomen, ongeacht wie aan zet is, steeds leidt tot een minimum aan kwaliteit. Als architect raak je niet zelden verstrikt in een web van regels, vol goede bedoelingen bedacht om technisch, thermisch, energetisch, esthetisch, veilig en hygienisch een uiterst toegankelijk gebouw te maken dat naadloos is ingebed in een eerder geplande en gebouwde context. We moeten vaststellen dat de complexiteit van regels, wetten en normen een echt kwaliteitsvolle, vooruitstrevende en intelligente, gelaagde en bezield architectuur vaak in de weg staat. De overheid is echter ambitieus en slaagt erin voor haar Pilotprojecten een grote groep mensen rond de tafel te krijgen die gezamenlijk verbetering nastreven op een specifiek maatschappelijk vlak. Zo onderzoeken onder andere de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg of en hoe het anders kan.

Het initiatief zoekt aanvankelijk visionaire opdrachtgevers en steunt hen, begeleidt hen en reflecteert samen met hen over de inhoud van hun dienstverlening, om uiteindelijk tot een passende ruimtelijke vertaling te komen. Deze vertaling dient verschillende doelen. Het is een oplossing op maat voor het concrete bouwproject, en levert meteen ook onderzoeksresultaten om een nieuwe beleidsvisie vorm te geven en aan structurele kennisopbouw te doen. Specifiek en universeel tegelijk.

Zoeken naar menselijkheid

Terug naar het sterven. noAarchitecten werd gekozen om mee na te denken over een nieuw onderkomen voor Coda vzw, een palliatief centrum in Wuustwezel en een organisatie die een voorbeeldige combinatie is van professionele medische zorg, bezield vrijwilligerswerk, financiële overheidssteun en een aanzienlijk aandeel sponsoring, zowel in liquide middelen als in natura. Coda verleent een onderkomen aan mensen die het alleen niet redden. Terminaal

Coda vzw, Wuustwezel, noAarchitecten

zieken kunnen hier tijdens wekdagen komen schuilen voor de moeilijke buitenwereld, waar ze door hun ziekte niet langer actief deel van uitmaken. En als het einde echt nadert, kan men ervoor kiezen om hier te komen sterven. Buiten de muren van het ziekenhuis, in een *bijna-thuis-huis*. Een oude kloosterhoeve werd hiertoe *au fur et à mesure* verbouwd, stap voor stap, mogelijkheid na mogelijkheid. Maar hoe herbouw je dit warme nest, onder de beschermende hoed van de regelgeving, zonder te vervallen in een efficiënte, geïnstitutionaliseerde leef- en werkomgeving?

We zoeken naar menselijkheid, informaliteit en spontaneïteit. We ontwerpen een gebouw dat de complexe organisatie zo weinig mogelijk laat voelen. Een huis met kamers en een tuin. Onzichtbare zorg tot in het detail. Kan de overheid leren van dit kleinschalige initiatief om hieruit een recept af te leiden voor de oprichting van meerdere palliatieve centra, tot op vandaag een zeldzaamheid in het Vlaamse zorglandschap?

Een korte vergelijking

Een klassiek project. Opdrachtgever, architect en een netwerk van overheidsdiensten. Je bezoekt ze een voor een en probeert naderhand alle wensen en eisen te verzoenen in één ontwerp. Er is veel tegenspraak en elke dienst pleit voor het beste in zijn kleine deelgebied. De ambitie en betrokkenheid zijn vaak aanwezig, maar het overzicht ontbreekt en een regelgeving op maat vraagt geduld, initiatief, overtuigingskracht en doorzettingsvermogen. Niets is onmogelijk.

Een Pilotproject. Eén tafel en een brede groep mensen met hetzelfde objectief: misschien moet het in de toekomst anders en kunnen wij daar elk toe bijdragen. Reflectie en visie staan hoog op de agenda. Een verademing.

Natuurlijk komen sommige ambtenaren moeilijk los van hun klassieke checklist en stellen ze in discussies openlijk dat ze geen precedent willen scheppen, dat ze geen nieuwe wegen willen inslaan. Deze houding is hier echter, voor één keer, de uitzondering.

Een tour de force. Niet alleen de diensten en agentschappen schuiven aan, ook externe deskundigen. In ons geval: specialisten in stervensbegeleiding. Toen en nu. En straks. Zo worden nieuwe formules uitgedokterd en nieuwe invullingen gegeven aan bestaande regelgeving. Wetgeving, administratie, ruimte en bouwtechniek worden op elkaar afgestemd. We eindigen met een concreet ontwerp. Een gebouw met ruimtes en kamers die gebruikt mogen worden door patiënten met verschillende statuten, die verzorgd worden door personeel van verschillende diensten, en die onderworpen zijn aan verschillende regelgevingen. Lang en intens overleg heeft ertoe geleid dat wat voor een buitenstaander met gezond verstand volkomen logisch lijkt, nu ook in de praktijk kan worden toegepast.

Een geslaagd traject. Tot dusver. Nu is het wachten op de beschikbaarheid van bouwsubsidies om de ambitie ook waar te maken en het ontwerp te realiseren. En dat is vanzelfsprekend essentieel voor een echt overtuigende evaluatie.

Prijs Bouwmeester 2013. Over de collectieve zoektocht naar goede architectuur

Linda Boudry, Michiel Dehaene en Paul Vermeulen

bOb Van Reeth liet zich door de redactie van het tijdschrift *Oase* verleiden tot het beantwoorden van de onmogelijke vraag: ‘Wat is goede architectuur?’ Zijn antwoord kan als volgt worden samengevat: goede architectuur is de uitkomst van de oprechte zoektocht naar architectuur. Goede architectuur is wat men vindt als men goed weet te zoeken. Hoewel enigszins tautologisch, is deze uitspraak interessant omdat ze een verband legt tussen de kwaliteit van architectuur en het proces waarin die tot stand komt, zonder dat er tussen beide een eenvoudig causaal verband wordt gelegd. Goede processen leveren niet zomaar goede architectuur op. Er moet gezocht worden, meer nog, er moet goed gezocht worden.

Wat de jury van de Prijs Bouwmeester 2013 aan een lange deliberatie overhoudt, is groot respect voor drie projecten waarin uitzonderlijk goed werd gezocht, door een ontwerper, door een publieke opdrachtgever en door al wie zich rond het project verzameld wist. Het zijn drie bijzonder ambitieuze projecten: ze hertekenen alle drie de kern van een gemeente en vertolken elk een uitgesproken idee over wat die kern precies uitmaakt. Alle drie tonen ze consistentie en vasthoudendheid tijdens een lang proces, waardoor een groot aantal betrokken partijen zich vindt rond een sturende visie. En alle drie laten ze ruimte voor ontwerpende creativiteit, die met verbeeldingsrijke voorstellen de visie glans bijzet.

De oogst aan inzendingen was rijk en divers (dertig kandidaten), maar ongelijk verdeeld over de categorieën ‘stedelijk landschap’, ‘reconversie’ en ‘collectief wonen’ die door de Vlaams Bouwmeester naar voren waren geschoven. Het thema ‘collectief wonen’ stelde teleur. Geen van de ingezonden projecten loste de verwachtingen in die een jaarlijk collectief woonproject bij de jury oproept. Het was zoeken naar intelligente schakelingen van woontypes, naar een doorzicht gemeenschappelijk gebruik van woon- of buurtondersteunende functies, en naar de noodzakelijke meerwaarde die een gedeelde publieke ruimte te bieden heeft. Er blijkt op dit vlak in Vlaanderen weinig tot geen traditie te bestaan. Er is binnenstedelijke woonverdichting, er is een florerende appartementenmarkt, er zijn vormen van zorgwonen,

maar het aanbod van ambitieuze en vernieuwende woningtypes en -vormen die ten volle het label ‘collectief wonen’ verdienen, blijft pover. Er is evenwel een ontluikend landschap van coöperatieve woningbouw, van bouwgroepen en van bemiddelde cohousers die voor zichzelf aantrekkelijke vormen van collectief wonen ontwikkelen, maar de schaal van deze initiatieven is nog erg beperkt.

Ten gronde is het dus wachten op nieuwe vormen van collectief opdrachtgeverschap, op nieuwe private of publieke leveranciers die op een gestructureerde manier alternatieve woonvormen aanbieden waarbij individuele woonwensen worden gekoppeld aan ‘collectiviteitswinsten’: meerwaarde voor de bewoners, maar ook meerwaarde voor de directe omgeving waarvan deze nieuwe woonvormen deel moeten uitmaken. De context is echter gunstig. De vernieuwing rond collectief wonen kent vandaag een momentum. De stedelijke woonmarkt trekt aan. De centrumsteden ontwikkelden de nodige regiecapaciteit om actief te sturen op stadsvernieuwing. De inhoudelijke basis, de institutionele kaders en het instrumentarium dat daarvoor is ingezet, bieden een goede basis om de collectieve woonopgave actief op te nemen en initiatieven rond collectief (particulier) opdrachtgeverschap en innoverende projectontwikkeling te ondersteunen.

In de categorie ‘reconversie’ was er geen gebrek aan keuze. De projecten waren erg divers: herbestemming van industrieel erfgoed, twee voormalige kasteeltjes, interessante bouwblokrenovaties. Niet minder dan vier projecten kregen een nominatie: de herbestemming van de Grote Post in Oostende tot cultuurcentrum, de reconversie van het Openbaar Entrepot in Leuven tot verzamelgebouw voor culturele verenigingen, de huisvesting van de rechtsfaculteit van de Universiteit Hasselt in een voormalige gevangenis, en de ontwikkeling van een gemeentehuis en gemeentelijk administratief centrum in het voormalig logistiek centrum van Coca Cola in Oostkamp. Allemaal projecten waarin met grote creativiteit werd omgegaan met stuk voor stuk weerbarstige gebouwen.

De jury koos ervoor om het project Oostcampus te Oostkamp als laureaat te bekronen. Het project is op zijn minst ongewoon te noemen. De keuze om het gemeentehuis, OCMW en administratie in een voormalige industriële loods

**Bestuurs- en dienstencentrum
Oostcampus, Oostkamp**
Categorie: Reconversie / Opdrachtgever:
Gemeente Oostkamp en OCMW van
Oostkamp / Ontwerp: Carlos Arroyo

onder te brengen, is niet voor de hand liggend. Maar ook de uitwerking springt uit de band. Binnen de industriële doos creëerde de Spaanse architect Carlos Arroyo een volledig artificieel decor van elkaar doordringende, sferische ruimtes. Deze vormen een overdekte semi-publieke ruimte die toegang geeft tot de loketten en representatieve functies. Ze buffert het binnen- en buitenklimaat en levert een energie-efficiënt gebouw op.

Het project prijst zichzelf aan als 100% recyclage en als toonbeeld van duurzaam materiaalgebruik. De jury twijfelt. Is deze modieuze vormgegeven architectuur niet erg tijdsgebonden en is dit niet net allesbehalve duurzaam? Wordt hier niet met ruimte gemorst? Gaat dit hele project niet voorbij aan de rol van een gemeentehuis als representatie van de lokale politieke overheid?

Maar het project Oostcampus roept niet enkel vragen op, het levert ook interessante antwoorden. Het Oostkamps gemeentehuis is meer dan een opvallend interieur. Op de Oostcampus wordt niet enkel een voormalig logistiek centrum herbestemd, er wordt tegelijk nieuwe betekenis verleend aan het uitgesmeerd ruimtelijk patroon van de gemeente. Net zoals vele kleine gemeentes in Vlaanderen, is Oostkamp niet meer dan een lokale verdichting in een horizontaal patroon van wegen, linten, woon- en werkverkavelingen: een alomtegenwoordige periferie met daarin de restanten van een paar dorpen. Om dit patroon te herverzamen, kiest Oostkamp niet voor een van de kerktorens, maar voor het doorbreken van de tegenstelling tussen centrum en periferie. De bestaande ruimtelijke structuur wordt opgepakt als 'stedelijk feit', als feitelijke ruimtelijke structuur die ook na het wegvallen van de oorspronkelijke functie drager blijft van nieuwe, steeds veranderende vormen van ruimtelijke toe-eigening. Dat het daarbij over een set van schijnbaar onbeduidende elementen gaat, is hier van geen tel. Een randweg, een industriële doos, een parkeervlak, een stuk groen... ze worden in Oostkamp gelezen als de onderdelen van de uiteengelegde stad waarmee haar toekomstige ontwikkeling geassembleerd moet worden.

De Oostcampus kiest er radicaal voor om de betekenis van een gemeentehuis in een kleine gemeente opnieuw uit te vinden. In Oostkamp werd de zoektocht naar een nieuw gezicht voor de gemeente niet zonder meer vastgezet

Stadskernvernieuwing Deinze

Categorie: Stedelijk Landschap / Opdrachtgever: Stad Deinze /
Masterplan: uapS en Bureau Bas Smets / Ontwerp:
Robbrecht en Daem architecten, Marie-José Van Hee
Architecten - kunstenaar Benoit Van Innis

op de historische kern. Er werd dus niet zomaar vanuit gegaan dat wat oud is, en ooit in het midden lag, de drager blijft van de gemeente anno 2013. De verbeelde gemeenschap Oostkamp is meerpolig, is vernetwerkt, is zowel naar buiten als naar binnen gericht, en krijgt in Oostkamp een nieuwe verankering halfweg tussen het historische dorp en de infrastructurele armaturen van de nevelstad Vlaanderen in. Het nieuwe artificiële decor, zowel binnen als buiten, zowel interieur als landschap, is geen hol gebaar maar geeft decorum aan een schijnbaar willekeurige greep verstrooide stad, aan het soort ruimtes waar verspreid bebouwd Vlaanderen er zoveel van heeft.

Stedelijk landschap

Wat de categorie 'stedelijk landschap' betreft, kan men stilaan stellen dat Vlaanderen op een indrukwekkende traditie kan bogen. De inzendingen voor deze categorie toonden dit aan. Meer nog, de jury koos ervoor om twee projecten te lauweren omdat ze allebei, zij het in een geheel andere context, op briljante wijze demonstreren wat het betekent om te investeren in het publiek domein en in de vernieuwing van het stedelijk landschap: de hernieuwde stadskern van Deinze en het heraan-gelegde Emile Braunplein in Gent.

De stadskernvernieuwing van Deinze is het resultaat van een volgehouden en meeslepend traject dat met veel aarzel-ing van start ging en ondertussen met groot zelfvertrouwen en grote coherentie wordt uitgevoerd. Wat begon met een privaat ontwikkelingsproject, de recon-versie van de Bloemmolens, is door de stad en zijn ontwerpers, uapS en Bureau Bas Smets, ontwikkeld tot een globale visie die de Leie herstelt als drager van de open-ruimtestructuur. De nieuw te bouwen publieke voorzieningen vinden hun rechtmatige plaats, de historische linten worden teruggelegd in de meanderende Leievallei. Een van die linten is de markt, waarvan de heraanleg in 2012 is voltooid. Die heraanleg, getekend door Robbrecht en Daem architecten, Marie-José Van Hee Architecten en kunstenaar Benoît van Innis, doet duidelijk zijn voordeel met de sterke visie. Het lint begint met een plein dat zich opent op de zuidelijke Leie-arm. Het verkeer, de grote gelijkmaker die het lint had herleid tot een doodgewone weg, is niet langer de sturende kracht. De publieke gebouwen, aangezet met kunstwerken in het

plaveisel en een paviljoen op de plaats van het verdwenen belfort, punctueren het lint. De dwarse route naar het groene lint, het Brielpark, is aangekondigd. Ook in het eenvoudige thema voor de kunstwerken – de vier seizoenen – is de complementariteit tussen markt en park, tussen groen en stenen lint, tussen geografie en historie, tastbaar.

Het project in Deinze is echter meer dan een goed plan. Ook hier zien we een opdrachtgever die voortdurend de bakens verzet en stapsgewijs met een breed scala aan partners een gedragen visie opbouwde voor de ontwikkeling van de gemeente. Deinze investeerde in dit proces, maar ook in de mensen en de organisatie die dit proces droegen. Goede planvorming vereist, naast politieke wil, een administratie die de planvorming kan dragen en sturen over een lang en vaak hobbelig pad.

In de categorie 'stedelijk landschap' kon de jury, naast Deinze, niet om Gent heen als laureaat voor de Prijs Bouwmeester 2013. Over het Emile Braunplein, de Korenmarkt en de open ruimte tussen de historische torens van Gent is reeds veel inkt gevloeid. Veel controverse vooral. Over verstoorte stadsgesichten, over verdwaalde klokken, over vermeende houtwormen. Strubbelingen die onderhand tot de prille mythologie van het project zijn gaan behoren. Het project staat er gewoon, en het overtuigt.

In 1997 ging het met het Emile Braunplein nog helemaal de verkeerde kant op. Het plan om hier een ondergrondse parking met plein erboven aan te leggen, werd in een referendum weggestemd. De stad nam de gelegenheid te baat om een nieuw omvattend planvormingstraject op gang te trekken. Er kwam een nieuw masterplan, met dit keer het openbaar vervoer en de fiets centraal, en uiteindelijk een wedstrijd met Robbrecht en Daem architecten en Marie-José Van Hee Architecten als laureaat.

Het project is de uitkomst van een zorgvuldige interpretatie van het bestaande stedelijke landschap, maar kiest er tegelijk voor om totaal nieuwe en onverwachte elementen aan de verstoorte geschiedenis toe te voegen: de 'green' waarvan de contour een echo is van een kerkhoftuin, een klokkenstoel als nieuw landmark en de imposante stadshal. De fluïde ruimte van de Kuip, zoals die begin twintigste eeuw tot stand kwam, wordt door deze nieuwe elementen niet opgeheven, maar geleed in een aantal nieuwe deelruimtes. De ondergrond

wordt niet gereserveerd voor auto's maar dient om fietsen te stallen. De verdiepte green creëert een tweede maaiveld waarin een stadscafé is ingewerkt. Net als aan de vroeger met groot succes aangepakte Graslei, lopen de caféterrassen en de publieke ruimte in elkaar over. Liggen in het gras is even legitiem als een drankje bestellen op het terras.

De stadshal is tegelijk vreemd en vertrouwd. De architectuur ervan is een absolute inventie. Een zeer solide maar tegelijk volstrekt leeg gebouw. De dakvorm, het archetypisch volume en het overvloedig gebruik van hout, geven aan dit vreemde gebouw tegelijk iets archaïsch en volkomen hedendaags. Het gebouw is letterlijk laag per laag opgebouwd. Van de ondergrond, over het maaiveld tot het dak, van het grove ijzeren skelet, over de houten bekleding tot de glazen leien – een poëtisch statement van grote klasse, maar zonder groot-spraak of overdreven pathos.

De klokkentoren en de open haard van de stadshal zijn de uiterste polen van dit stadslandschap: een oproep tot civieke alertheid en een teken van thuishoofden in de stad. Als ode aan de publieke ruimte kan dat tellen, in tijden van commercialisering en de algehele 'festivalisering' van de stad. De toe-eigening van de nieuwe ruimte in het hart van Gent is nog pril. Maar de eerste tekenen zijn gunstig. Gent kreeg zijn eigen *Speakers' Corner*. Het heraan-gelegde Emile Braunplein is een open uitnodiging aan de inwoners van Gent. De jury is alvast nieuwsgierig naar wat die er de komende jaren gaan uitrichten.

Linda Boudry is directeur van het Kenniscentrum Vlaamse Steden. Michiel Dehaene is Hoofddocent stedenbouw aan de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent. Paul Vermeulen is venoot van De Smet Vermeulen architecten en architectuurcriticus. Ze vormden samen de jury van de Prijs Bouwmeester 2013. Dit artikel verscheen eerder in Ruimte 19 (sep 2013).

Emile Braunplein, Gent

Categorie: Stedelijk Landschap / Opdrachtgever: Stad Gent / Ontwerp: Robbrecht en Daem architecten – Marie-José Van Hee Architecten

Voorbeeldig opdrachtgeverschap in de prijzen 2012 – 2014

Looking at silence, Crematorium Uitzicht, Kortrijk

Prijs Bouwmeester 2012 / Categorie: Kunst in opdracht / Opdrachtgever:
PSILON Intergemeentelijke vereniging voor crematoriumbeheer in Zuid-
West-Vlaanderen / Kunstenaar: Pedro Cabrita Reis

MILHO Reconversion Militair Hospitaal, Oostende

Prijs Bouwmeester 2012 / Categorie: PPS (publiek-private samenwerking)
 / Opdrachtgever: Autonoom Gemeentebedrijf Stadsvernieuwing Oostende
 / Private partner: Algemene Bouwonderneming Vanhaerents / Ontwerp:
 Beel & Achtergael Architecten

Publieke en semipublieke bouwheren bepalen in belangrijke mate het architectonische gezicht van Vlaanderen. Met de Prijs Bouwmeester wil het Team Vlaams Bouwmeester een hoogstaand stedenbouwkundig, landschappelijk en architecturaal kwaliteitsbeleid bij overheden aanmoedigen. In de beoordeling van de ingezonden projecten in drie verschillende – en wisselende – categorieën gaat de aandacht naar het voorbeeldige ontwikkelingstraject dat de bouwheer heeft doorlopen. De prijs bekroont opdrachtgevers die door hun doordachte aanpak, samenwerking en zin voor vernieuwing tonen dat ze kwaliteit vooropstellen.

In 2012 reikte de jury een prijs uit in de categorieën ‘Kunst in opdracht’, ‘Zorg’ en ‘Publiek-private samenwerking’. Voor deze zesde editie werden 34 projecten ingediend. Vooral de categorie ‘Kunst in opdracht’ was goed vertegenwoordigd (22 dossiers). Een externe jury duidde per categorie drie genomineerden aan, waarvan één laureaat.

In 2014 kreeg de Prijs Bouwmeester een nieuwe naam: de ‘Prijs Wivina Demeester voor Excellent Bouwheerschap 2014’ is een eerbetoon aan de eerste voogdijminister en initiatiefnemer van het Vlaams Bouwmeesterschap. Voor deze editie werden projecten ingediend in de categorieën ‘Masterplan’, ‘Kunst in opdracht’ en ‘Architectuur’. De jury duidde in de categorie ‘Architectuur’ drie laureaten aan. In de categorieën ‘Kunst in opdracht’ en ‘Masterplan’ werden geen genomineerden weerhouden. Onder het beperkte aantal inzendingen vond de jury geen projecten waarbij proces, locatie, kunstwerk of ontwerp mooi op elkaar inwerkten.

Gemeenschapsinstelling De Zande, Beernem

Prijs Bouwmeester 2012 / Categorie: Zorg /
 Opdrachtgever: Agentschap Jongerenwelzijn,
 Beernem / Ontwerp: Buro II & Archi+i

Stadsvernieuwingsproject IGLO op Linkeroever, Antwerpen

Prijs Wivina Demeester 2014 / Categorie: Architectuur / Opdrachtgever: Stad Antwerpen,
Zorgbedrijf Antwerpen – Lerende Stad Antwerpen / Masterplan: Technum / Ontwerp:
architecten de vylder vinck taillieu – De Smet Vermeulen architecten – Tom Thys architecten

Trefcentrum Moorsel, Aalst

Prijs Wivina Demeester 2014 / Categorie: Architectuur / Opdrachtgever: vzw Parochiale Werken Sint-Martinus Moorsel – Stad Aalst – Kerkfabriek Sint-Martinus Moorsel / Ontwerp: De Kort Van Schaik Van Noten

Jeugdcentrum Het Bos, Antwerpen

Prijs Wivina Demeester 2014 / Categorie: Architectuur / Opdrachtgever: Stad Antwerpen / Ontwerp: Bel Architecten

Jong talent aan de slag in Oostende. Meesterproef 2014

Jürgen Vandewalle

De Meesterproef brengt jonge, bevroren ontwerpers in contact met ervaren publieke bouwheren. Voor pas afgestudeerden is de Meesterproef niet alleen een kans om een eerste opdracht te realiseren, maar ook een belangrijke eerste ervaring met publieke opdrachten. In 2014 was Oostende gaststad van de Meesterproef.

De Stad Oostende selecteerde samen met de Vlaams Bouwmeester vijf projectsites verspreid over haar grondgebied. De keuze was ingegeven door een diversiteit van vraagstukken waar bijna iedere stad in Vlaanderen mee worstelt. Sommige projecten betreffen de vernieuwing van de historische binnenstad, andere nestelen zich in een meer suburbaan landschap; sommige zijn typische architectuuropdrachten, andere stellen veeleer een landschapelijke of stedenbouwkundige uitdaging. De opdrachtgevers behoren tot diverse sectoren, van culturele organisaties zoals Mu.Zee, tot zorginstellingen als Sint-Monica. Bij elk project was ook de stad Oostende betrokken partij.

Zeven Vlaamse architectuurscholen selecteerden veertig jonge ontwerpers uit de laatste twee afstudeerjaren. Ze verzamelden half december 2013 in het stadhuis van Oostende voor een startdag. Na een inleidende lezing en kennismaking met de opdrachtgevers en de projectregisseurs verkenden ze – te voet of met de fiets – de projectsites. De ontwerpers kozen een project uit en dienden een maand later een korte portfolio en visienota in. Aan de hand van die documenten selecteerden de Vlaams Bouwmeester en de betrokken actoren voor elk project drie kandidaten, die begin februari 2014 een visie ontwikkelden voor een concreet project. Het hele proces, van projectdefinitie tot natraject, werd begeleid door drie projectregisseurs. Dankzij hun praktijk- en onderrichtservaring vormden ze de spil tussen ontwerpers en opdrachtgevers.

De keuze om de Meesterproef te laten plaatsvinden in één gaststad, bood tal van voordelen. Alle actoren konden tijdens de werkweek gecentraliseerd worden op één plaats. Voor deze Meesterproef was dat de Grote Post, waar een atelierruimte gedurende één week ter beschikking werd gesteld voor het uitwerken van ideeën, het maken van schetsen en de productie van maquettes. Door het voorzien van de nodige

omkadering (printmogelijkheden, een werkruimte) konden de ontwerpers zich volop concentreren op de opdracht. De meeste sites lagen op wandel- of fietsafstand van het atelier. Ook de opdrachtgevers konden eenvoudig binnenspringen om bijkomende input te geven of een opdracht te verduidelijken. De projectregisseurs hielden zich tijdens deze werkweek veeleer op de vlakte en stuurden alleen bij waar nodig, zodat de kandidaten binnen een goed georganiseerd kader in alle vrijheid hun eigen visie konden uitwerken. ‘Een week in opperste concentratie zonder veel afleiding was een perfecte werkmethode’, vertelde een van de ontwerpers.

Na een intensieve werkweek lag een veelheid aan voorstellen op tafel. De

kwaliteit van de ontwerpvoorstellen was opmerkelijk. De reacties van de opdrachtgevers en projectregisseurs waren dan ook positief en veel nieuwe inzichten konden op bijval rekenen. Volgens toenmalig Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen ging het over ‘voorstellen die niet zozeer te nemen of te laten zijn, maar die toelaten om het debat op een andere manier te voeren.’ De ontwerpen werden dan ook vooral beoordeeld op hun waarde als vernieuwende visie. Eén week was immers te kort voor een volledig uitgewerkt voorstel.

Aangezien ook de opdrachtgevers nauw bij het proces betrokken waren, ervoeren zij de afsluitende jury niet als een eerste kennismaking met de ontwer-

Jury Meesterproef 2014

Catherine Pyck, laureaat Park De Nieuwe Koers (links), Dieter Leyssen, laureaat Boomgaardlaan (boven) en Babette Zwartjes, laureaat Bunker (onder)

pers en ontwerpvoorstellen, maar als het sluitstuk van een intensieve interactie. Ook voor de kandidaten bood de interactieve methode een grote meerwaarde. Ze kregen niet zonder meer een opdracht voorgeschiedt die ze op hun eentje moesten uitwerken, maar werden opgenomen in een collectief proces. Zowel ontwerpers als opdrachtgevers beoordeelden het contact positief en dat is van groot belang bij een eventuele latere realisering van het project.

Park De Nieuwe Koers

De stad wil een driehoekig, open terrein nabij de luchthaven en de oefenrenbaan – Park De Nieuwe Koers – benutten om er een woonzorgcentrum, een evenementenweide, een sterrenwacht en een stedelijke buurttuin onder te brengen. De site zit geprangd tussen een drukke winkelstraat in het noorden, de achtertuinen van vrijstaande woningen in het oosten en het westen, en een steenweg in het zuiden. De opdracht bestaat erin om de vier functies niet naast elkaar, maar samen in één masterplan te integreren. De open ruimte biedt heel wat mogelijkheden. De bouwheer – vzw Sint-Monica

i.s.m. Stad Oostende – keek met open blik naar het project en stimuleerde de kandidaten om verschillende pistes te verkennen en uit te testen.

Het voorstel van Catherine Pyck slaagt erin om de vier gevraagde functies tot eenheid te brengen, terwijl ze toch een eigen identiteit behouden. In haar masterplan omschrijft ze de verschillende onderdelen aan de randen van het gebied als ‘microklimaten’ die het masterplan moet eerbiedigen om fricties te vermijden. Het masterplan besteedt daarom bijzondere aandacht aan de fragiele randen tussen de private functies en het geplande publieke programma. Een padenstructuur verankert het centrale park in de bestaande omgeving. Enkele minerale oppervlakken liggen als grote platformen op het land en vormen samen met nieuwe groenstructuren herbergzame plekken – nieuwe ‘microklimaten’ – die in contrast staan met de continuïteit van de paden en de openheid van het landschap. Op het centrale deel van de site komen hoge grassen die bij evenementen gemaaid kunnen worden, maar in tussenperiodes een wild natuurlandschap vormen. Het woon-

zorgcentrum en de buurttuin liggen in het verlengde van de groene bufferzone. Samen vormen ze een uitvergroting van de klassieke opeenvolging van ‘huis-terras-tuin-tuinhuis’. Het woonzorgcentrum is een nieuw ijkpunt langs de winkelstraat en vormt de toegangspoort tot de achterliggende groenzone, die ze incorporeert als een rijke en weelderige ‘achtertuin’.

Astropolis

Op de rand van Park De Nieuwe Koers (waarvan het masterplan eveneens onderdeel is van de Meesterproef) plannen de Stad Oostende en Astro Event Group een sterrenwacht: het Astropolis Space Science Center. Het programma bestaat uit een grote en kleine waarnemingskoepel en een werkplaats voor het bouwen van optische telescopen.

De opdrachtgevers beschouwen de sterrenwacht echter als veel meer dan louter een wetenschappelijk centrum. Door de realisatie van een mediazaal, een tentoonstellingsruimte en ateliers moet het gebouw naast een wetenschappelijke ook een educatieve functie krijgen. Het atypische programma,

Park De Nieuwe Koers, Catherine Pyck

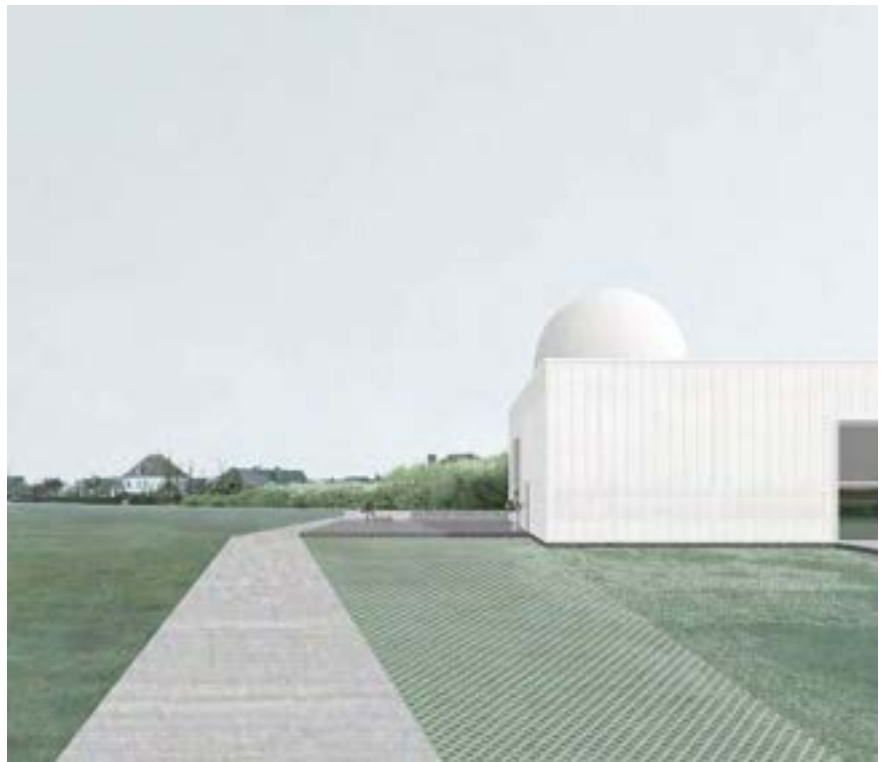
maar ook en vooral de specifieke locatie van het project in het nog aan te leggen buurtpark, vragen om een bijzondere benadering. In de opdracht is de inplanting van het project cruciaal, tussen een brede straat (met aan de overkant de luchthaven) en een voetpad langs het groen.

Het voorstel van Pieter-Jan Peeters plaatst zich compromisloos in de context, met eenzelfde pragmatiek als de hangars op de nabijgelegen luchthaven. Door het voetpad om te buigen, het bestaande struikbos uit te breiden en een minimaal landschap aan te leggen, kan het gebouw functioneren zonder de omgeving al te veel naar zijn hand te zetten. Er ontstaat een natuurlijke buffer voor de nabijgelegen woonwijk. Een bijzonder uitgangspunt van het ontwerp was om het gebouw tot wel 30% groter te maken dan voorzien. Er ontstaat een dubbelhoge, genereuze, vrije ruimte die kan dienen voor tentoonstellingen of evenementen en een compacte deel waarin de meer beschermde functies een plaats vinden. De overmaat creëert laagdrempeligheid en laat een onverwacht gebruik toe. De forsheid van het volume wordt getemperd door zijn lichte huid.

Bunker

Op wandelafstand van het stadhuis van Oostende ligt een Duitse luchtverdedigingsbunker verscholen tussen de gebouwen van marinekazerne Bootsman Jonsen. Binnen de rationele context van de kazerne is de bunker een bevreemdend object dat herinnert aan de zware bombardementen uit de Tweede Wereldoorlog. Omwille van zijn locatie in de stadskern en zijn monumentale omvang werd het militaire artefact in 2011 als monument geklasseerd. De stad kocht een deel van de gronden van de kazerne op om er een woonproject te realiseren. Door de nieuwe woongebouwen zal de bunker nog meer dan voorheen gekarakteriseerd zijn als een autonoom en in zichzelf gekeerd relict. Daarom gaat de Stad Oostende op zoek naar een nieuwe bestemming die een meerwaarde kan betekenen voor de stad en de nieuwe bewoners. Het stadsbestuur denkt in eerste instantie aan een stadsarchief. Binnen de opdracht van de Meesterproef wordt de functie getoetst op haar haalbaarheid.

Babette Zwartjes herstelt de bunker in zijn oorspronkelijke staat. Een vals plafond dat een dubbelhoge ruimte

Astropolis, Pieter-Jan Peeters

Bunker, Babette Zwartjes

Boomgaardlaan, Dieter Leyssen

verborg, wordt verwijderd, terwijl het inbrengen van een glazen gevel een fysieke maar geen visuele grens trekt tussen de dubbelhoge ontvangstruimte en een in twee verdiepingen opgedeeld archief. Zo bekommt Babette Zwartjes een monumentale eenheid waarin de volledige hoogte en diepte van het bouwwerk ervaren worden. Met een thematuin voor de buurt maakt ze van de bunker een centrale spil van de woonwijk.

Boomgaardlaan

Zandvoorde is een fusiegemeente in de buitenrand van Oostende. Een uitgestrekte massa van vrijstaande woningen met genereuze tuinen en brede straten plooit zich uit over het grondgebied. In dit toonbeeld van de nevelstad vertonen

zich breuken in de morfologie. Enkele grote, open groenzones die nog niet gecultiveerd zijn, liggen verborgen in het suburbane landschap. Op een van deze open plekken nabij het dorpscentrum willen het Autonoom Gemeentebedrijf Stadsvernieuwing Oostende AGSO en de Stad Oostende betaalbare woningen realiseren voor mensen die buiten de stad willen blijven wonen. De bevolking in Zandvoorde is immers gehecht aan de typische woonomgeving, hoewel de vaak veel te grote eengezinswoningen onderbenut blijven. De rechthoekige site wordt rondom ontsloten door een nieuw aangelegde straat waarlangs vrijstaande huizen zich verbergen achter hagen, bomen en lange opritten. Het terrein zelf is een tabula rasa waarop nog geen

stedenbouwkundige normen rusten. De belangrijkste uitdaging van deze opdracht is een oplossing vinden voor de discrepantie tussen de hoge dichtheid van het nieuwe programma en de grove korrel van de bestaande woonkern.

De discrepantie is niet zozeer een probleem, maar wel een opportuniteit, stelt Dieter Leyssen. Door de verschillen niet te vervagen maar ze net ten top te drijven, creëert hij een nieuwe stedelijke werkelijkheid in een eentonig landschap, dat door dergelijke ingreep weer kan ademen. Drie volumes worden zorgvuldig op de site gepositioneerd en kijken uit over de omgeving. Dankzij het compacte woonprogramma komt ruimte vrij voor genereuze collectieve tuinen en pleinen. Dieter Leyssen kiest

resoluut voor een collectief woonmodel dat in het bestaande woonpatroon ondenkbaar is. Een gemeenschappelijke parking met carwash, een boomgaard, collectieve vrijetijdsinfrastructuur en gedeelde werkruimten tussen de woonvolumes creëren een link tussen de nieuwe ontwikkeling en de dorpskern van Zandvoorde. Het voorstel schetst op inventieve wijze een economisch en ecologisch alternatief dat de voordelen van het wonen in een dorp optimaal benut.

Ensorhuis

Het laatste woonhuis van James Ensor (1860-1949) is uitgegroeid tot een stadsmuseum over leven en werk van de Oostendse schilder. Het Ensorhuis krijgt jaarlijks 14.000 bezoekers over de vloer. De beperkte capaciteit van de rijwoning beknop echter de groeimogelijkheden van het museum. Mu.Zee en de Stad Oostende willen daarom een uitbreiding realiseren. De opdracht van de Meesterproef bestaat uit een haalbaarheidsstudie naar de locatie van de uitbreiding en hoe deze in relatie kan staan tot het Ensorhuis.

Jonas Apers nam biografische teksten, aantekeningen en archiefbeelden van James Ensor als uitgangspunt voor zijn ontwerp. Hij stootte op een verhaal dat een relatie legt tussen de kunstenaar en het naburige Hotel Providence Régina. In dit negentiende-eeuwse hotel op de hoek van de straat richtte Ensor menig banket in, en in oorlogstijden ging hij er vaak schuilen. De negentiende-eeuwse kunsthistoricus Robert Delevoy liet optekenen: 'Tijdens bombardementen zoekt Ensor wel eens een onderkomen in Hôtel Regina, waar hij zit te tekenen in een hoekje van de lege hal, tussen opgestapelde tafels en stoelen achter een tochtscherm en onder een kanarie-kooi. Altijd doodkalm en zelfs ironisch, het woord oorlog slechts met superieur misprijzen in de mond nemend.'

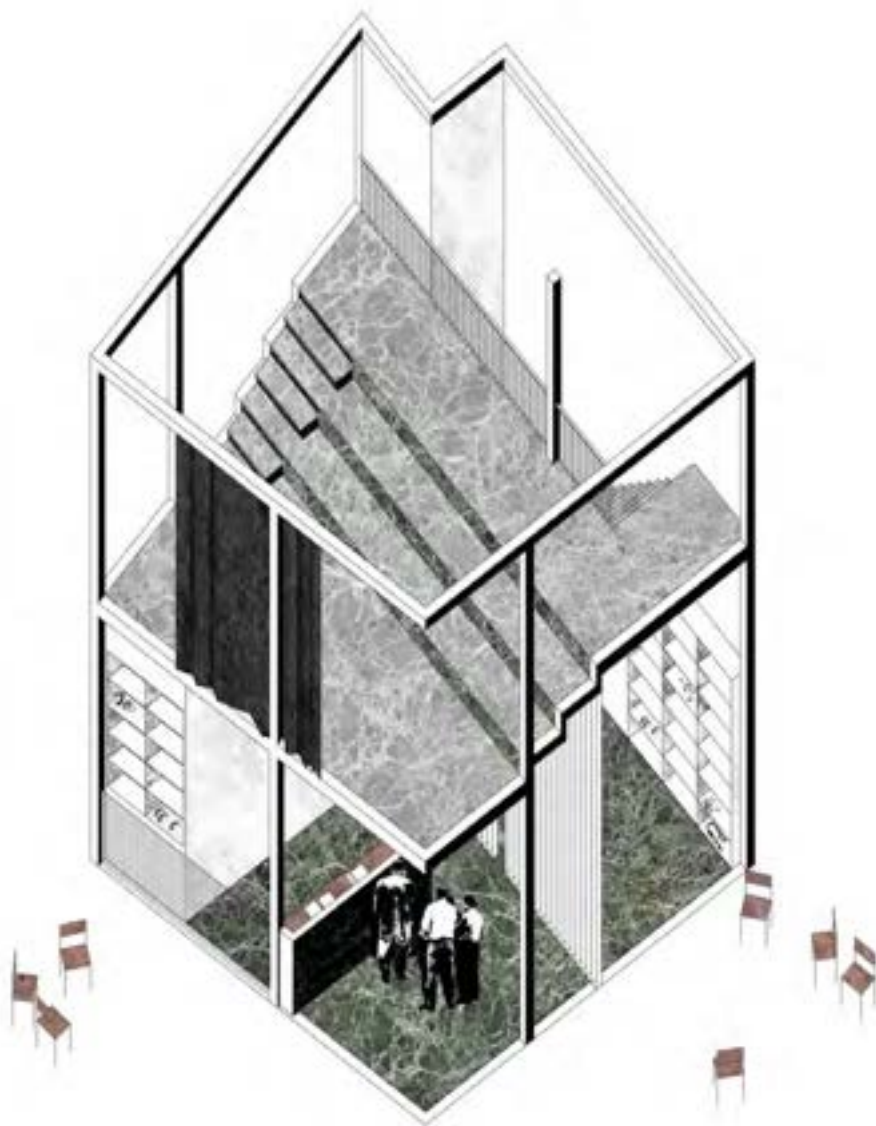
De uitbreiding krijgt een plaats in het vandaag sterk gefragmenteerde hoekpand en vormt het negatief van de bestaande woning. Terwijl zich in het Ensorhuis achter een gesloten gevel verschillende intieme kamers bevinden, wordt de voormalige lobby in de uiterste hoek van het hotel opgevat als een grote, transparante ruimte. Hierin wordt een nieuw paviljoen geplaatst dat alle functionele delen samenbalt en de resterende hotelvloer als neutrale museumruimte laat. Jonas Apers ontwerpt het nieuwe bezoekerspaviljoen als een autonoom

orgaan dat de historische curiositeit voedt. Een stalen structuur slokt de bezoekers op en leidt hen opnieuw naar buiten, zodat zij op eigen houtje het Ensorhuis kunnen bezoeken. Het is een spreek- en projectieruimte waarvan de zijden met textiel zijn bekleed en waar projecties het oudste – verloren gegane – atelier van Ensor reconstrueren. Het hotel wordt op die manier omgevormd tot een stedelijke vitrine naast het Ensorhuis, die de bezoeker inwijdt in de denkwereld van de kunstenaar.

Dankzij het nieuwe onderkomen is het oorspronkelijke Ensorhuis verlost van alle museale beslommingen en

kan het in een meer oorspronkelijke staat hersteld worden. Om Ensors kunstenaarschap uit te dragen, stelt Jonas Apers een spel voor van *servant* en *served spaces*. Het is een theatrale opvoering waarbij bezoekers door de huisknecht langs de stoffige souvenirwinkel worden geleid om vervolgens door de grootmeester vergast te worden op een zelf gecomposeerd harmoniumstuk in het blauwe salon, dat volgestouwd is met zijn meest dierbare werken.

Dit artikel verscheen eerder in A+253 (apr-mei 2015).

Ensorhuis, Jonas Apers

Ruimtelijke en maatschappelijke winsten boeken in PPS

Tom Willems

In zijn ambitienota *Zeven memo's voor een verlichte bouwcultuur* verwijst voormalig Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen expliciet naar PPS (publiek-private samenwerking) als een aanbestedingsvorm die veel kansen onbenut laat. Hij pleit voor een andere visie en aanpak, zeker wanneer het aankomt op het waarborgen van de maatschappelijke en ruimtelijke winsten.

Wanneer private ontwikkelaars grote sites herontwikkelen of overheidsinfrastructuur en gemeenschapsvoorzieningen bouwen, is dat niet altijd zonder risico. Binnen een PPS-structuur krijgt een private partner immers ruime inspraak in de toekomst van onze steden, infrastructuur, scholen, woningen of gezondheidszorg. PPS mag dus niet alleen meerwaarden bieden op vlak van financieel management en risicobeheersing. Het volstaat niet dat een project op tijd en binnen het vooropgestelde budget wordt opgeleverd. De aandacht voor een integraal project dat op alle fronten winsten weet te boeken, moet voorop staan. Die kerngedachte heeft zich vertaald in een gezamenlijke onderzoeksopdracht – uitgeschreven door het Team Vlaams Bouwmeester, de Vlaamse Investeringsmaatschappij PMV en het Vlaams Kenniscentrum PPS. Het onderzoek, begeleid door een academisch onderzoeksteam, gebeurde in drie opeenvolgende fasen: een bevraging van het werkveld, de organisatie van workshops met professionals en een colloquium voor een breed publiek.

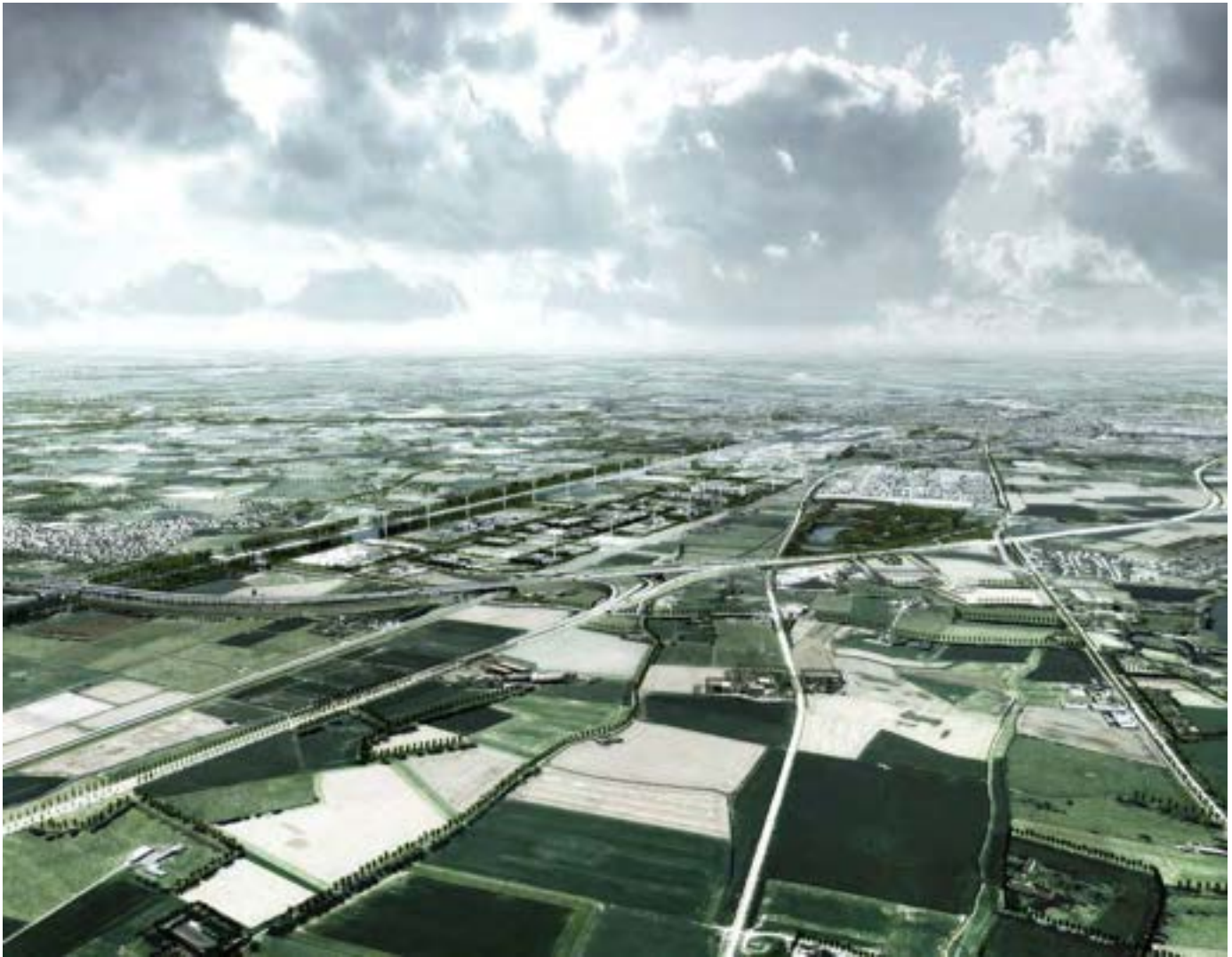
PPS – 100 stemmen

Het is meer dan zinvol om samen met alle betrokken partners na te denken over hoe een PPS-verband kan ontstaan dat wederzijds gedragen maatschappelijke ambities en ruimtelijke meerwaarden ondersteunt en garandeert. Op basis van een brede bevraging van

honderd participanten maakten de drie partners een momentopname van de vitale aandachtspunten rond PPS, en verzamelden deze antwoorden in een publicatie. De '100 stemmen' in het boek zijn die van beleidsmakers, opdrachtgevers, investeerders, ontwikkelaars en experts ter zake. De publicatie wenst de maatschappelijke en ruimtelijke uitdagingen van PPS onder de aandacht te brengen. Aan elke participant werden vijf eenvoudige maar directe vragen gesteld om te polsen naar de objectieve waarde, de impact en de betekenis van PPS. De vragen waren:

1. *Wat is volgens u publiek-private samenwerking?*
2. *Noem één geslaagd voorbeeld van een PPS en leg uit waarom.*
3. *In welke mate en op welke vlakken leidt PPS effectief tot maatschappelijke en ruimtelijke meerwaarde?*
4. *Welke gulden regel zou u voorstellen om meer maatschappelijke meerwaarde te boeken bij PPS?*
5. *Welke rol kan PPS spelen voor het aanpakken van maatschappelijke uitdagingen in de toekomst?*

Het valt op dat haast iedereen een toekomst ziet voor PPS als beleidsinstrument, maar de euforie van vroeger is duidelijk verdwenen. PPS wordt niet meer gezien als een tovermiddel dat lukraak toegepast kan worden om hoge infrastructuurnoden te lenigen. Een mentaliteitswijziging dringt zich op. Volgens de grote meerderheid van de '100 stemmen' is PPS nog steeds nuttig omwille van de budgettaire noodzaak, de complexe maatschappelijke uitdagingen of de winsten die ze kan boeken. Uit de bevraging distilleerden we tien kritische actiepunten om te bouwen aan een toekomstgerichte en voorbeeldige PPS-bouwcultuur in Vlaanderen. Hoewel enkele lessen welbekend zijn of eenvoudig lijken (denk aan publieke afstemming,

© Via A11 (Consortium Via Brugge en Via-Invest)

open dialoog, maatschappelijk draagvlak, enzovoort), zijn ze zeer relevant omdat ze weergeven wat momenteel leeft in de professionele praktijk.

In opvolging van de bevraging organiseerden we in oktober 2014 twee workshops waarin we samen met een aantal kernspelers op zoek gingen naar vernieuwende manieren om maatschappelijke en ruimtelijke meerwaarden via PPS te optimaliseren. Zowel een integrale aanpak met voldoende aandacht voor de ruimere omgeving, als het streven naar functievervlochtening zijn hiervoor cruciale sleutels.

Hoe kan PPS bijdragen tot meer integrale kwaliteit?

De eerste workshop focuste op integrale meerwaarde en (ontwerp)kwaliteit bij infrastructuurprojecten en hield de PPS-projecten voor de A11 Brugge en de A2 Maastricht tegen het licht als voorbeelden van een nieuwe aanpak. Als de inzet van PPS het creëren van integrale meerwaarde is, dan is het belangrijk dat daar ruimte

voor geschapen wordt. De integrale kwaliteitsfocus zou een hoofdeis moeten zijn die als maatstaf geldt voor elke verdere fase van het project. Hiertoe kan de overheid bijvoorbeeld een prijs vastleggen en een project gunnen op basis van de kwaliteit van het plan binnen de randvoorwaarden en het budget. Het plafondbudget kan dan bepaald worden door een voorafgaande marktconsultatie. Daarnaast zou de score voor architecturale kwaliteit aanzienlijk verhoogd kunnen worden, net zoals een meer geïntegreerde beoordeling tussen de technische, financiële en ruimtelijk-maatschappelijke meerwaarden. Ook de noodzaak van een grote ontwerprijheid voor de private partijen kwam meermaals aan bod in de workshop. De A11 in Brugge toont aan dat een door alle publieke partners en stakeholders gedeeld en gedragen referentieontwerp een cruciaal ijkpunt is voor de ruimtelijke kwaliteit van het ontwerpvoorstel.

Het continu bewaken van de ruimtelijke kwaliteit door het ontwerpteam tot bij de oplevering kan als eis worden opgenomen, zoals nu in Nederland reeds

SLIM Turnhout, Stad Turnhout – ION – PMV

standaard gebeurt. De blijvende betrokkenheid van het ontwerpteam kan een belangrijke meerwaarde opleveren. Procesbeheer wordt nog steeds te klassiek benaderd. Een alternatief kan zijn om de aanbieders een voorstel te laten uitwerken voor het proces, dat vervolgens mee geëvalueerd wordt bij de gunningscriteria. Kwaliteitsbewaking wordt dan ingebed in het proces, en niet overgelaten aan het toeval.

Tijdens de workshop kaartten vele ontwerpers de lage rekenvergoedingen aan bij complexe PPS-projecten. De overheid moet correcte en proportionele vergoedingen betalen. Niemand heeft baat bij een *race to the bottom* tussen private bidders, want op lange termijn schaadt het de gezonde competitie. Er is vraag naar 'lichtere' formules zoals de Open Oproep van de Vlaams Bouwmeester. Te zware en complexe juridische procedures stimuleren risicomijdend gedrag en remmen de gewenste innovatie en creativiteit af.

Een permanente dialoog tussen de betrokken partners is noodzakelijk om een partnerschap te doen slagen.

Interne transparantie zorgt voor het noodzakelijke vertrouwen tussen de partners. Daarnaast is externe transparantie bij alle stakeholders van primordiaal belang om succesvolle projecten te realiseren. In Maastricht werd bijvoorbeeld tijdens de concurrentiedialoog (doorgaans strikt geheim en vertrouwelijk) een extra feedbackmoment voor de bevolking georganiseerd. Dit zorgt voor openheid en scheidt vertrouwen tussen overheid, private partijen en burgers.

Professionele communicatie is vandaag van enorm belang om het maatschappelijk draagvlak te versterken. De overheid moet durven investeren in een wervend verhaal voor de burger, waardoor stakeholders échte *shareholders* van het project worden. Voor de A2 in Maastricht werd een breed publiek bereikt via sociale media, ICT-tools, educatieve projecten zoals opendurdagen en rondleidingen, culturele events zoals festivals en kunstwedstrijden, infomomenten over archeologie en duurzaamheid, samenwerkingsverbanden met wetenschap en technologie, enzovoort. Alle facetten die bij

een complex project aan bod komen, en al te vaak als hinderpalen gezien worden, moeten omgekeerd worden in iets positiefs.

De finale beoordeling moet in handen gegeven worden van een neutrale, interdisciplinaire gunningsadviescommissie of kwaliteitskamer. De beleidsmakers voor de A2 Maastricht hebben samen met de stakeholders het plankader en de bijbehorende vrijheidsgraden in een gedeeld ambitiedocument gedefinieerd. De beslissing welke private partner hier het best aan tegemoetkomt, gebeurde door een onafhankelijke expertencommissie. Die commissie kan dan later ook instemmen met bepaalde afwijkingen, omdat zij goed kan oordelen of die afwijkingen nog binnen de geest van het oorspronkelijk toegekende contract passen.

Hoe kunnen we functievervlechting op de agenda plaatsen bij gebiedsontwikkeling?

De tweede workshop ging dieper in op functievervlechting bij stedelijke gebiedsontwikkeling. De workshop werd ingeleid door drie interessante voorbeelden: Tondelier Gent, IGLO Antwerpen en SLIM Turnhout. Functievervlechting is een belangrijk onderdeel van een integrale aanpak. Functies proberen te mengen zonder goed recept of inzicht in de interacties, kan echter leiden tot een minder geslaagd resultaat. Een intelligente functievervlechting is dus steeds de uitkomst van een goed samenspel tussen publieke en private actoren, waarbij de publieke zijde rekening houdt met marktrealiteiten en de maatschappelijke ambities steeds goed voor ogen houdt. Functievervlechting vergt aan publieke zijde de nodige coördinatie: niet louter de (soms conflicterende) optelsom van sectorale noden, maar een doordachte en afgestemde mix van functies moet op tafel gelegd worden. Het Intergenerationeel project Linkeroever (IGLO) heeft sociale samenhang tussen verschillende generaties en culturen in de Antwerpse wijk Europapark bevorderd met een vermenging van woningen, zorg, cultuur, onderwijs en opvang.

In de workshop werd meermaals gepleit voor financieel realisme. Aan de overheidszijde worden projecten inhoudelijk goed voorbereid en (uitgebreid) bestudeerd, maar er ontbreekt vaak de nodige financiële realiteitszin. Soms worden onbetaalbare ambities op de markt gebracht, waardoor in de uiteindelijke PPS spanningen en frustraties optreden bij beide partners. Plannen moeten tijdig afgetoetst worden bij private spelers. Voor het project SLIM Turnhout is een 'businessplan' opgemaakt dat een evenwaardige rentabiliteit moet opleveren voor de publieke en private partner. Het businessplan bevat geen detailberekeningen, maar omschrijft, simuleert en schat de grote lijnen in van de socio-economische dynamiek.

De meeste deelnemers aan de workshop waren professioneel actief op stedelijk of lokaal niveau. Het

verbaast dan ook niet dat professionele begeleiding en ondersteuning van lokale overheden geregeld aan bod kwamen. De Vlaamse overheid zou ervaren en flexibele multidisciplinaire teams van adviseurs ter beschikking moeten stellen om (lokale) publieke opdrachtgevers, die voor het eerst met PPS in aanraking komen, doorheen het volledige proces te begeleiden. Dit heeft een dubbel voordeel: het verhoogt stelselmatig de interne capaciteit en coherentie, en het vermindert de afhankelijkheid van dure adviesbureaus.

Functievervlechting is belangrijk in alle fasen van het project. In de planfase moet functievervlechting concreet gemaakt worden, maar een flexibel proces met ruimte voor invulling en bijsturing is noodzakelijk voor het opvangen van wijzigingen en evoluties in langlopende PPS-projecten. SLIM Turnhout toont aan dat een flexibel masterplan hierbij een belangrijk hulpmiddel kan zijn. De continuïteit van de projectregie, ook in de realisatie- en beheerfase, is noodzakelijk. Een voldoende onafhankelijke kwaliteitskamer kan dit mee opvangen.

De cases tonen aan dat er verschillende manieren zijn om gedurende het hele proces de kwaliteit van de ruimtelijke ontwikkeling te bewaken. De ontwerpers van het masterplan voor SLIM Turnhout behouden de kwaliteitscontrole over het hele project. Zo wordt het masterplan bewust verankerd. De Duurzaamheidsmeter van de Stad Gent, toegepast op het project Tondelier, is een instrument om een aantal ambities te objectiveren en meetbaar te maken. Bij IGLO hebben de ontwerpers die het masterplan opmaakten, ook de gebouwen ontworpen. Functievervlechting moet sterker geworteld zijn in de manieren waarop de eindgebruikers wonen, werken, recreëren, zorg krijgen of spelen. Ze kunnen zowel de ideeën van de publieke als private zijde voeden, bijsturen en nuanceren om op die manier meer maatschappelijke kwaliteit in het gebied te realiseren.

Nationale en internationale reflectie

De resultaten van de brede bevraging en de dialoog met de professionele praktijk werden op het colloquium van 2 december 2014 in Bozar voorgesteld aan een breed publiek van 350 deelnemers. Het colloquium was het ideale moment om een publiek debat over PPS op te starten en samen met enkele nationale kernspelers en internationale sprekers hierover verder te reflecteren. Professor Dr. Matti Siemiatycki, verbonden aan de Universiteit van Toronto, schetste een kritisch beeld van de internationale ervaringen met PPS. In zijn lezing hamerde hij op het belang van doorgedreven publieke afstemming. Het begrip 'collectieve meerwaarde' zou een centraal vertrekpunt moeten zijn bij complexe projecten. Collectieve meerwaarde kan alleen door projecten geïntegreerd en gebiedsgericht op te zetten. Er moet steeds gezocht worden naar een *win-win* of een écht partnerschap. De formulering van een gemeen-

Intergenerationeel project Linkeroever (IGLO), Stad Antwerpen – Zorgbedrijf Antwerpen – Lerende Stad Antwerpen

schappelijke projectdefinitie en het maken van gedeelde keuzes voor het ambitieniveau zijn dwingende voorwaarden voor een succesvol traject.

Die publieke afstemming mag niet vrijblijvend zijn. Een sterk *commitment* is nodig en kan vastgelegd worden in een samenwerkingsovereenkomst. Dit vergt een eenduidig opdrachtgeverschap, waarbij de overheid met één stem spreekt, zichzelf intern organiseert en een coherente marktstrategie ontwikkelt. Ook voor het brede publiek is het van belang dat het project een echt gezicht krijgt. Matti Siemiatycki onderstreepte ook het belang van een betekenisvolle burgerparticipatie en transparantie om voldoende maatschappelijk draagvlak te creëren voor PPS-projecten. In Canada zijn de contracten online beschikbaar, zodat burgers het beleid zelf kunnen opvolgen en beoordelen: een omkering van de wet op openbaarheid van bestuur, waarbij de bewijslast verschuift van burger naar overheid en private bedrijven. Uit het internationaal onderzoek van Matti Siemiatycki blijkt dat de kwaliteit van PPS globaal van zeer gemid-

delde niveau is: slechts dertien van de 3.535 DBFM-projecten in de hele wereld wonnen architectuurprijzen. De rol van de ontwerpers wordt al te vaak gereduceerd tot observator en moet een belangrijkere plaats krijgen in het realisatieproces.

Marius Strijker, zaakvoerder van Houtzager Strijker Advocaten Nederland en Maarten Fleerackers, partner van To Interface, boden een reflectie vanuit hun Nederlandse ervaringen. Ze stonden stil bij de absolute noodzaak van professionele proces- en projectmanagementskills. Het doorschuiven van bepaalde verantwoordelijkheden naar de private partner ontslaat de publieke opdrachtgever niet van een gedegen voorbereiding. Het kader van de meerwaarde die PPS kan bieden, wordt immers reeds uitgetekend in de projectdefinitie. De sleutelkwesities en vrijheidsgraden moeten in samenspraak met de verschillende actoren vastgelegd worden. Dit proces heeft voldoende doorlooptijd nodig om een volbragen product op te leveren. Het vertrekpunt is een uitgebreide probleem- en omgevingsanalyse,

op basis waarvan samen met de betrokken publieke en private spelers een strategie uitgewerkt kan worden. Alle belangrijke stakeholders moeten eerst in kaart gebracht worden en vervolgens moeten ze van bij het begin betrokken worden bij het project. Het is cruciaal om al die stakeholders ernstig te nemen en ze een structurele plek te geven in het proces.

Het colloquium eindigde met een paneldiscussie, waarbij verschillende professionele perspectieven aan bod kwamen. De Vlaamse overheid moet volgens een aantal panelleden een duidelijke, geïntegreerde visie ontwikkelen en uiteenzetten op het vlak van haar infrastructuurnoden en -wensen. PPS heeft nood aan een programmatorisch beleid dat op lange termijn de doestellingen op het vlak van infrastructuur in de verschillende beleidsdomeinen in kaart brengt. Dit is nodig om publieke ervaring en expertise op te bouwen, de private markt geïnteresseerd te houden en (kleinere) private spelers aan boord te houden. Het Britse nationaal infrastructuurplan kan hierbij als voorbeeld dienen.

Daarnaast moet de overheid meer investeren in centrale kennisopbouw en -deling rond PPS. Er is momenteel veel ervaring met en expertise over PPS aanwezig, maar die knowhow is te gefragmenteerd (niet alleen tussen publieke organisaties maar ook binnen privéorganisaties). Om te vermijden dat steeds dezelfde fouten gemaakt worden, zijn meer transversaal leren en een gedegen monitoring van de PPS-prestaties broodnodig. Dit biedt ook de mogelijkheid om tot een centraal publiek bouwheerschap te komen waar systematiek en visie gepromoot worden, consequent een integrale aanpak gestimuleerd wordt, standaardprocessen uitgetekend worden, enzovoort. De uitbouw van een aantrekkelijk PPS Informatieplatform, zoals in Nederland, kan hiervoor een zinvol hulpmiddel zijn. Het brengt alle documenten en inzichten over de verschillende projecten samen zodat de kennisopbouw en -deling worden gemaximaliseerd. Nu schermen projecten zich teveel af, waardoor er te weinig een dynamiek van leren ontstaat. Bovendien bevat zo'n centrale website ook een projectendatabank, waar per project een beschrijving, partners, contractvorm, kostprijs en stand van zaken te vinden zijn. Het moet de referentiewebsite zijn voor alles wat beweegt in het professionele PPS-veld.

Van aanbevelingen naar implementatie

Een aanbevelingsnota voor het brede werkveld en de bevoegde beleidsverantwoordelijken wordt momenteel uitgewerkt op basis van de inzichten uit de bevraging, workshops en het colloquium. De nota, die begin 2016 klaar moet zijn, is geen eindpunt, maar hopelijk een constructieve start voor een beleidsmatige *finetuning* ten aanzien van PPS en haar toepassingen. De aanbevelingen worden geïntegreerd in de werking van de initiatiefnemers van dit traject – de Vlaams Bouwmeester,

PMV en het Kenniscentrum PPS – om onmiddellijk het engagement van het traject waar te maken in het veld en zo metterdaad te werken aan de cultuuromslag die ze vooropstellen.

Tom Willems maakte deel uit van het onderzoeksteam dat het PPS-traject begeleidde, samen met Prof. Dr. Koen Verhoest (UAntwerpen, onderzoeksgroep Management & Bestuur), Prof. Dr. Joris Voets (UGent, vakgroep Publieke Governance, Management en Financiën) en Prof. Dr. Tom Coppens (UAntwerpen, Centrum voor Stadsontwikkeling van de Faculteit Ontwerpwetenschappen).

Het gevoel van regen op hun gezicht mogen ze nooit vergeten

Tine Hens en Katrijn Van Giel

Een projectdefinitie voor een Open Oproep is geen opsomming van de verlangde functies of de benodigde vierkante meters, maar een weergave van de ambities en de toekomstvisie. Het is veeleer een kwestie van poëzie dan van technische vereisten. Voor het opmaken van de projectdefinitie voor een nieuw collectief woonconcept deed Dienstverleningscentrum Zevenbergen in Ranst een beroep op auteur Tine Hens en fotografe Katrijn Van Giel. Zevenbergen biedt woonondersteuning en begeleiding aan 230 personen met een ernstige tot diepe verstandelijke handicap. Het ontwerp kan hier maar slagen mits een goed begrip van het dagelijkse leven in deze uitzonderlijke woongemeenschap.

Sophie is 24 jaar en woont al zes jaar in woning 9. Ze is zwaar hulpbehoevend. Haar ouders richtten haar eigen kamer in met kleurrijke lichtslingers en met veel foto's aan de muur, maar hoe de gemeenschappelijke ruimte is ingericht, is minstens even belangrijk. Net zoals grote ramen en veel licht om de wereld van buiten zo veel mogelijk naar binnen te trekken.

Ze knippert met haar ogen en even lijkt het alsof ze lacht. Een zeepbel spat uiteen op haar neus. 'Ha,' klinkt het. En nog eens: 'Ha.' Ze slaat met haar hand op de leuning van haar rolstoel. Het is een kleine uitbarsting van vrolijkheid van Sophie. In een ogenblik en een vingerknip is het weer voorbij. Dan wrijft ze op borsthoogte haar handen over elkaar. Steeds weer. Het is het teken dat ze zich in zichzelf keert, de wereld met zijn geluiden, lichten, kleuren en windvlagen buitensluit.

Om Sophie te bereiken moet je dichtbij haar komen. Wat veraf gebeurt, raakt haar niet. In de schouwburg van Zevenbergen, een kamer waar de ergotherapeuten met zeepbellen, linten, bellen, muziek en watten vogels alle zintuigen van de bewoners proberen te prikkelen, maakt een ergotherapeute met een tak vol plastic stroken wind vlakbij haar gezicht. Sophie schudt haar hoofd heen en

weer. Daar is hij opnieuw: die lach. Kort en plots. Even snel als hij kwam, is hij ook weer weg. Dan zijn er de handen weer. Ze wringen en wrijven. Ritmisch. Hypnotiserend bijna.

Sophie is een Rett-meisje. Het syndroom van Rett is een zeldzame genetische afwijking die enkel bij vrouwen voorkomt. Jongens met het genetisch defect sterven voor de geboorte. Meisjes niet. Ze worden geboren en de eerste zes tot achttien maanden lijkt alles normaal. Dan komt de knik. De ontwikkeling stopt. Kinderen die konden lopen, verleren het. Kinderen die hun eerste woorden uitprobeerden, zwijgen. Hun ogen kijken niet meer gericht, maar draaien weg. De kinderen grijpen niet meer naar speelgoed om hen heen, maar wrijven hun handen over elkaar. Bijna obsessief. Die handen zijn het meest herkenbare symptoom en zijn dan ook het symbool voor het syndroom.

Omdat meisjes als Sophie zo weinig boodschap lijken te hebben aan alles wat er om hen heen gebeurt, laten ze zich makkelijk wegzetten. Letterlijk. Vroeger was dat ook het advies aan ouders met een Rett-kind: bind de handen vast en laat ze rustig in de rolstoel zitten. Meer vragen ze niet. Het is alles wat de ouders van Sophie niet wilden. Tot haar achttiende woonde ze thuis en was ze deel van het gezin. 'Net als je kind moet je een knik nemen,' vertelt Jacques, de vader van Sophie. 'Het is niet het einde. Het is het begin van een nieuw soort leven. Je moet je kind daarin begeleiden en haar vooral niet in een hoekje duwen. Ze hebben heel veel warmte nodig en genieten ervan om samen te zijn.'

Wind en vogels

In plaats van de wringende handen uit elkaar te halen en vast te binden, nam Jacques zijn dochter op schoot, schoof zijn handen tussen de hare en maakte van haar wrijven een spel dat ze samen speelden. De eerste keren reageerde Sophie daar zenuwachtig en ongemakkelijk op, het was een te bevreedend gevoel. Na een tijd

spande ze zich niet langer op en ging erin mee. ‘We zijn onze dochter blijven stimuleren. Mensen als Sophie zijn kalm in hun comfortzone. Het is heel belangrijk hen te blijven prikkelen om eruit te breken. In het begin reageren ze misschien negatief, maar als je een paar keer probeert, lukt het meestal wel. Ondertussen is dat hoofd ook aan het werk en krijg je toch een extra dimensie.’

Overal waar de familie ging, ging Sophie mee. Naar het strand, naar de winkel, naar de dierentuin. Het gefluit van vogels op een zomeravond, de zeewind in haar gezicht, miezerige regen op haar wangen of het knisperen van herfstbladeren: het zijn zaken die Sophie heel intensief ervaart. ‘Als ze buiten is, dan klaart ze op,’ vertelt Kristel, haar moeder. ‘Daarom is het belangrijk om alle drempels weg te nemen die het moeilijk maken om met Sophie te gaan wandelen. Ze zit in een rolstoel en er is weinig wat ze zelf kan. Het vraagt tijd om haar aan te kleden, zeker in de winter of als het regent, maar weet je, dat gevoel van regen op hun gezicht mogen ze eigenlijk nooit vergeten.’

Tot haar achttiende brachten Kristel en Jacques hun dochter iedere ochtend naar het dagcentrum om haar daar iedere avond weer op te halen. Sophie was zo vergroeid met het natuurlijke ritme van het gezin dat haar jongere zus op de vraag: ‘Welke handicap heeft Sophie nu precies?’ niet antwoordde. ‘Ze zit in een rolstoel en kan niets,’ maar wel: ‘Oh, ze heeft soms epilepsieaanvallen’, waarbij ze die zeer treffend nadeed. Dat Sophie ook niet kan praten, was ze helemaal vergeten. ‘Ik praat wel met haar’, zei ze. ‘Woorden zijn een luxesituatie waardoor je minder aandacht hebt voor andere signalen. Als iemand niet kan praten, moet je wel speuren naar al die andere signalen’, vertelt Jacques. ‘Door Sophie aan te raken, door te voelen of ze in je hand knijpt en hoe hard ze precies knijpt, kom je veel te weten.’

Het is als op kot gaan

Sophie werd meerderjarig zonder meerderjarig te zijn. Verstandelijk bleef ze een kind van zes maanden. Wettelijk was er geen plaats meer voor haar in het dagcentrum. Haar voltijds terug in huis nemen, was geen optie. Een kamer in een woning in Zevenbergen was de enige andere uitweg. ‘Technisch klopte dat, emotioneel was dat zwaar,’ zegt Kristel. ‘We hadden achttien jaar dag in dag uit met haar geleefd. Maar toen zei Jacques: ‘Het is alsof ze op kot gaat.’ Het klopte om het zo te bekijken: onze andere kinderen gingen ook het huis uit.’

Een kot is bij uitstek een plek die je je toe-eigent en waarvan je een thuis maakt. Sophie verhuisde naar woning 9 in Zevenbergen. Voor haar leek de stap kleiner dan voor haar ouders. De regelmaat die de dagen in Zevenbergen haar boden, het dagelijkse pendelen dat wegviel en het contact met haar medebewoners: het waren zaken die Sophie prima bevielen. Aan de muren van haar eigen kamer hingen de ouders familiefoto’s

en een lichtsnoer met paarse en witte ballen, maar ze merken ook dat Sophie heel veel heeft aan alle momenten waarop ze samen met de andere bewoners is. ‘Ze hebben een zekere band. Hoe weinig ze ook kunnen, gezelligheid en menselijkheid voelen ze heel sterk aan.’

Sophie is een van de rustigste bewoners van woning 9. Allemaal wisselen ze liggen doorheen de dag af met zitten en omgekeerd. Acht bewoners betekent acht bedden in de leefruimte, acht rolstoelen en nog eens zo veel schommelstoelen, staplanken of relaxen. Een woning met mensen die afhankelijk zijn van hun rolstoel om te bewegen, brengt een indrukwekkend wagenpark met zich mee dat best niet te veel in de weg staat. De uren waarop de bewoners geen individuele activiteiten hebben zoals kinesithérapie, hippotherapie of muziek, zetten de begeleiders hen in een kring met de gezichten naar elkaar. Of ze plaatsen een lichtgevende buis met opborrelend water in het midden. Of, in de zomer, schuiven ze de deuren naar de tuin open en rijden ze iedereen naar buiten. In de rolstoel of in het ligbed. Sommigen reageren daar heel sterk op. Ze roepen. Gooien hun armen in de lucht. Sophie niet. Ze zit. Ze kijkt. Ze wriemelt met haar handen. Ze zal zelden aandacht vragen. Je mag alleen niet vergeten die haar te geven.

Even gewichtloos zijn

Iedere dinsdagochtend haalt Laurie Sophie op voor een snoezelbad met geur en muziek om opnieuw zo veel mogelijk het basale te stimuleren. Soms schiet er een grijns over het gezicht van Sophie als Laurie binnenkomt, soms ook niet. Soms begint Sophie hevig met haar handen op het water te slaan, soms ook niet. Als ze niet wil spetteren, neemt Laurie haar hand, glijdt ermee over het water en schudt de druppels eraf. Precies om haar uit haar schelp te lokken. ‘Sophie moet je erbij halen, je moet haar uit haar tent lokken.’ Al zijn er ook dagen – zeker nadat ze een epilepsieaanval heeft gehad – waarop ze het rustig houden en Laurie Sophie er vooral van laat genieten om even gewichtloos te zijn. ‘Ze drijven allemaal graag in water. De meesten leven in een permanente kramp. In het water ervaren ze wat ontspanning is.’

Na het bad volgt het middageten. Laurie brengt Sophie terug naar de woning. In hun rolstoelen worden de bewoners zo goed en zo kwaad als het gaat rond de tafel geschikt. Om de beurt krijgen ze eten. De dagen rijgen zich zeer regelmatig en eenvormig aan elkaar in Zevenbergen. De variatie zit ’m in de details. In het menu van vandaag dat anders is dan dat van gisteren en dus ook andere reacties uitlokt. Als het lekker is, klopt Sophie op tafel van genot; als ze het niet lust, kokhalst ze of spuwt ze het uit. Smaak is misschien wel een van de meest onderschatte en moeilijkst te peilen zintuigen.

En dan trekt de namiddag zich op gang. Meestal doet Sophie een dutje. In de relax of op een ligbak. Soms in haar eigen bed, soms in de gemeenschappelijke ruimte.

Het hangt een beetje af van de rust of drukte van de andere bewoners. Altijd is er wel iemand die van zich laat horen. Er wordt geroepen en gekreund. Het zijn ongecontroleerde reflexen of onverwachte reacties.

Lichtbakken, veranderende kleurvlakken, spiegel-effecten boven het bed en muziek: het zijn allemaal manieren om onrust te verjagen. In woning 9 doet een van de slaapkamers overdag ook dienst als snoezelruimte, maar begeleiders laten er zelden een van de bewoners alleen achter. ‘We willen iedereen blijven zien,’ vertelt Annemie, de hoofdbegeleidster van woning 9. Wie op zijn kamer ligt, is niet zichtbaar vanuit de gemeenschappelijke ruimte.

Van middagrust gaat het naar snack, daarna zitten alle bewoners samen. In een kring of rond de tafel waar de begeleiders papieren invullen. Met de televisie aan of de licht- en bubbelpaal in het midden. Tegen een uur of zeven glijdt de namiddag over in de avond en wordt elk van de bewoners op zijn ritme klaargemaakt voor de nacht: wassen op het grote verzorgingskussen in de badkamer en omkleden. Een keer per nacht worden de bewoners ook gedraaid in hun slaap om doorligwonden te voorkomen. Twaalf uur later begint het schema van voren af aan: de rolluiken in de kamer van Sophie worden rond acht uur opgehaald. Als ze wakker is, wordt ze met de tillift uit bed getild, naar de badkamer gereden en in de douche gezet. Daarna volgen ontbijt, activiteit en zo haken de uren zich geruisloos in elkaar. Elke dag opnieuw.

Verschrompelde wereld

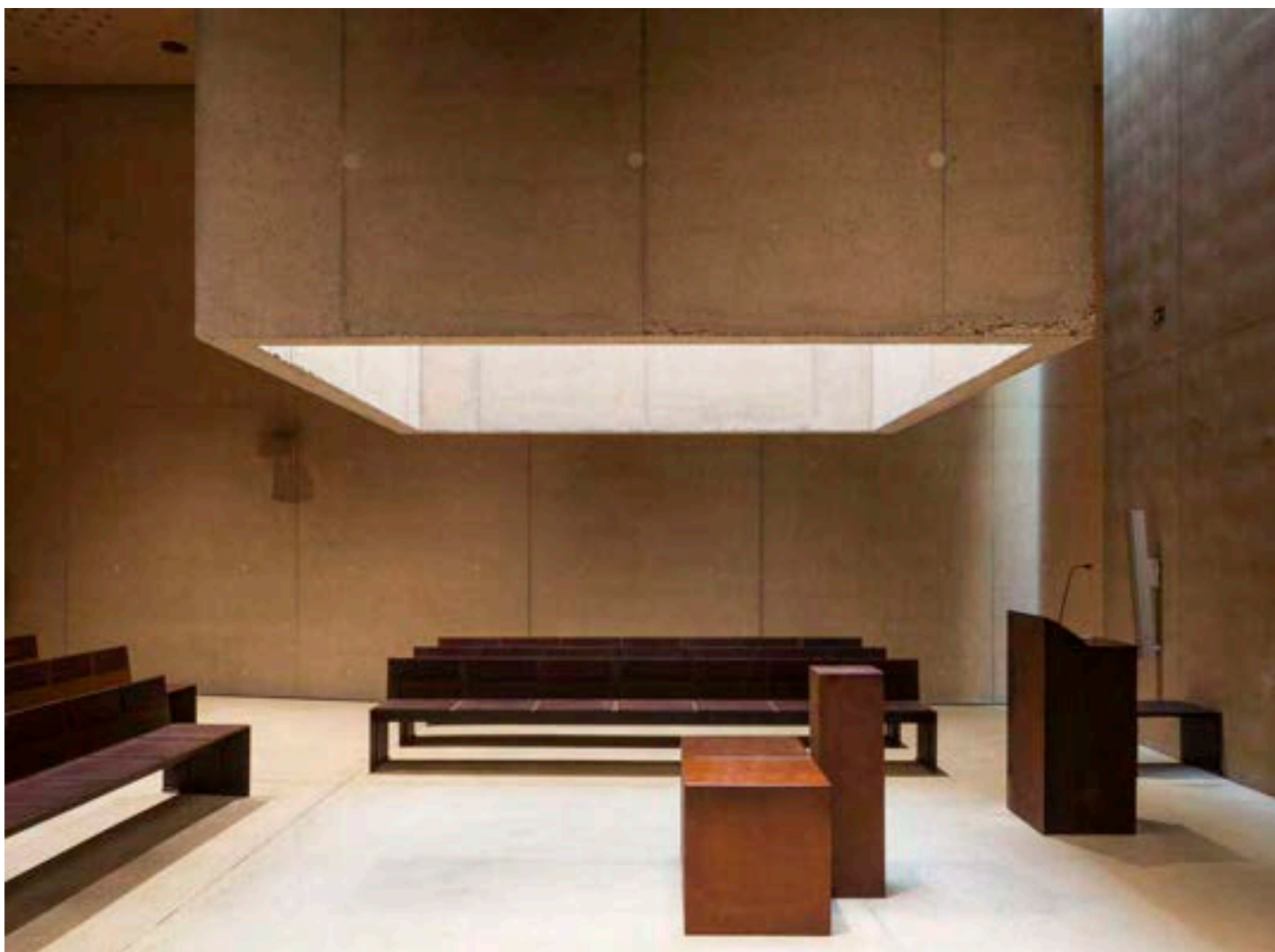
Om de week of om de veertien dagen halen de ouders van Sophie haar op. Meestal rijden ze dadelijk door naar de zee om een dag met de familie door te brengen. Precies omdat ze willen dat de wind nog eens wild rond haar hoofd waait, dat ze de zilte lucht ruikt en dat ze voelt dat er leven in de lucht hangt. De grote vrees van de ouders is dat de wereld van Sophie zo klein wordt dat hij helemaal verschrompelt. Als ze haar niet mee naar huis nemen, zoeken ze haar op in Zevenbergen en geven ze haar hun onverdeelde aandacht. Ze nemen haar mee naar de gang, tillen haar uit de rolstoel, laten haar voetje voor voetje stappen en fluisteren aanmoedigen in haar oor. ‘Kom aan, Sophie,’ roepen ook de begeleiders die ze in de gang kruisen. Andere bewoners lopen even met haar mee.

Omdat dit contact belangrijk is, dromen de ouders van Sophie van open deuren, open tuinen, open ruimtes waarin contact en interactie mogelijk zijn. ‘Het zou mooi zijn mocht je in de ruimtes een warboel van mogelijkheden kunnen creëren waardoor onverwachte ontmoetingen of gebeurtenissen het dagschema kunnen openbreken. Contact met anderen, met buiten, met vogels in de tuin: het zijn allemaal zaken die Sophie uit haar cocon jagen. Die gasten prikkelen elkaar. Breng vijf woningen samen rond een gemeenschappelijke ruimte en maak van die ruimte een ontdekkingszone met spiegels, lichteffecten en kleur. Doe hetzelfde in de tuin: breek die open, zeker voor minder mobiele bewoners, en laat er water borrelen, spiegels flikkeren en plant kleurrijke bloemen. Maar zorg ook voor een rustig hoekje buiten. Het ergste wat je met niet-mobiele bewoners kunt doen is ze immobiel maken.’

De namen van Sophie, Kristel en Jacques zijn fictief.

Crematoria in Vlaanderen. Een taai programma

Maarten Delbeke

Het mag geen kerk zijn, het mag er niet uitzien als een fabriek, het heeft iets weg van een theater, maar het ligt op een industrieterrein. Het mag zich niet opdringen, maar het moet ‘onvergetelijk’ zijn. Hoe begin je als ontwerper aan een crematorium?

De Open Oproep heeft in negen jaar tijd 29 crematoriumontwerpen door 24 teams gegenereerd. Vier crematoria, in Sint-Niklaas, Kortrijk, Zemst en Holsbeek, zijn inmiddels operationeel. De meest recente opdracht, in Oostende, wordt in 2016 gerealiseerd. De productie vertegenwoordigt een zowel grondige als brede architecturale reflectie op een maatschappelijk relevant programma: momenteel worden er in Vlaanderen meer overledenen gecremeerd dan begraven, en het aantal crematies blijft stijgen. Dat programma confronteert de architect met een aantal taaië uitdagingen: crematoria komen terecht in de context van een soms onherbergzame, soms landschappelijke periferie, vooral (maar niet alleen) omdat de verbrandingsovens onderworpen zijn aan een strenge milieuwetgeving. Het zijn complexe technische installaties, die ook plaats moeten bieden aan het ritueel van de uitvaart. Dat ritueel zelf is variabel: geen kerkelijke begrafenis (de kerkelijke overheid staat priesters vanaf 2015 niet langer toe om in het crematorium de eredienst te verzorgen) maar een plechtigheid op maat.

Een moeilijk type

De rijke oogst heeft al meermaals de vraag doen rijzen of er zich iets als een nieuw gebouwtype aftekent: een geijkt resultaat van de dialoog tussen wat architecten van een crematorium willen maken, en wat de maatschappij bij monde van opdrachtgever en betrokken administraties aan architecten vraagt om met crematoria te doen. Zoals ook Karel Bruylant heeft geargumenteed in zijn masterscriptie over Vlaamse crematoria (UGent, 2009), laat het crematorium zich echter moeilijk in een type vatten. Zo heeft het volgens Douglas J. Davies iets van de kerk (als rituele ruimte), de fabriek (als technische installatie) en het theater (als publiek schouwspel). Maar het verschilt ook fundamenteel van die types: het is monofunctioneel, in tegenstelling tot de kerk, heeft een

andere betekenisdimensie dan de fabriek, en staat buiten de stad, waar het theater traditioneel thuishoort.

Perifeer programma

Als monofunctioneel gebouw in de periferie, deelt het crematorium wel de inplanting, schaal en het semipublieke karakter van programma's zoals het sportcomplex, de supermarkt of de zorginstelling. Deze referenties zijn relevant omdat ze, meer dan bijvoorbeeld de kerk, de belangrijke en delicate knopen aanwijzen waar een crematorium zich al dan niet onderscheidt van andere gebouwtypes. Zo noopt de perifere ligging van crematoria de ontwerpers ertoe om bijzondere aandacht te besteden aan de aansluiting van de bezoekersparking op de ceremoniële gedeeltes van de site. Op dat punt verlaat de bezoeker een universum van generische lintbebouwingen, bedrijvenparken en rotondes om de plek van een belangrijk ritueel te betreden. Dit gegeven vereist dat de ontwerpers van crematoria de confrontatie aangaan met een alomtegenwoordige trope in de hedendaagse bebouwde ruimte, de vaak troosteloze wacht- en tussenruimtes in en rond perifere complexen. Hedendaagse kunst, cinema en televisieseries zoals *Breaking Bad* hebben die plekken inmiddels onlosmakelijk geassocieerd met het hedendaagse bestaan, ook in zijn meest betekenisvolle momenten. Deze ruimtes lijken in de meeste gevallen iets fundamenteel anders te betekenen dan de parking van een crematorium: wekelijks naar de supermarkt trekken is niet hetzelfde als de uitvaart van een dierbare bijwonen. Maar tegelijk legt de onvermijdelijke prominentie van de parking de onvermoede verwantschap tussen die twee handelingen bloot, als min of meer uitgewerkte rituelen die het bestaan helpen structureren. En al heeft een bezoek aan de supermarkt of het voetbalplein niets met de tocht naar het crematorium te maken, voor een ziekenhuis of zorginstelling ligt dat toch anders.

Precies door zijn perifere ligging schrijft het crematorium zich ten volle in het hedendaagse leven in. Het vraagt de ontwerper ook eerder om een relevante attitude aan te nemen ten aanzien van courante ontwerpproblemen – zoals de inbedding van een parking – dan om een nieuw type te bedenken.

Crematorium Hofheide, Holsbeek,
RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes –
Coussée & Goris architecten, gerealiseerd

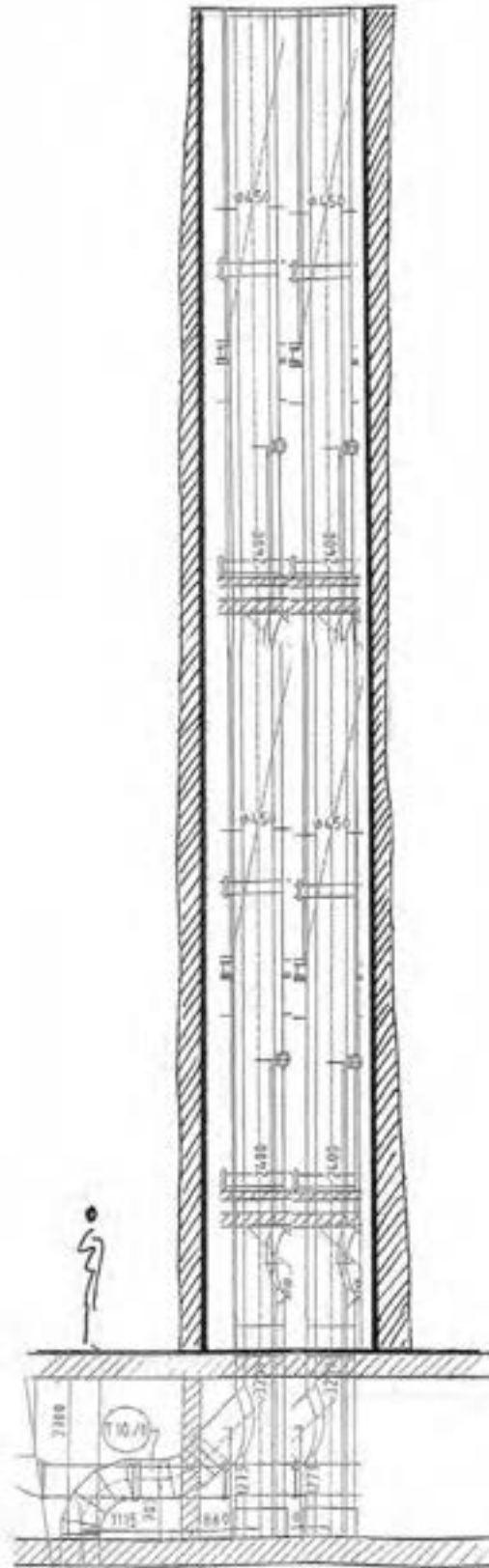
Crematorium Hofheide, Holsbeek, RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes – Coussée & Goris architecten, gerealiseerd

Comfort

Die verwantschap tussen het crematorium en andere perifere programma's wordt versterkt door de opdrachtformulering, die het comfort van de rouwenden centraal stelt. Voor de opdrachtgevers moet het gebouw de rol spelen van de tactvolle begrafenisondernemer, die terugtreedt en de nabestaanden de ruimte biedt om hun afscheid volledig naar eigen wens in te vullen. Dit heeft verregaande consequenties voor het ontwerp. De toenemende vraag naar crematies maakt dat er in crematoria meerdere uitvaarten tegelijk moeten plaatsvinden, of elkaar snel kunnen opvolgen. Om elk vermoeden van een fabrieksmatige afhandeling in de kiem te smoren, en om te garanderen dat iedere uitvaart verloopt zoals de nabestaanden het zich hadden voorgesteld, mogen verschillende groepen rouwenden elkaar alleen aan het begin en het einde van de ceremonie kruisen, bij de ontvangst en de rouwmaaltijd. De lijkwagens krijgen een apart circuit, en het exterieur van het crematorium wordt meestal gevrijwaard van visuele referenties aan verbranding. Richard Venlets interventie voor het wedstrijdontwerp van Stéphane Beel Architecten voor het crematorium in Sint-Niklaas, die de schoorstenen expliciet opneemt in de enscenering van de buitenruimte, is uitzonderlijk. De technische installatie binnen wordt wel onthuld en toegankelijk gemaakt, omdat de lijkverbranding steeds vaker deel uitmaakt van het gewenste ritueel. De dierbare zien verdwijnen verleent betekenis aan het individuele rouwproces, anonieme rook is ongewenst.

Sfeer

Het crematorium deelt de vraag om 'comfort' met andere perifere programma's, en dat stelt de ontwerper voor een hachelijke taak. Comfort vergt een complexe organisatie, die veel ontwerparbeid opsloopt. Die vereiste legt het ontwerp tevens een bepaald regime op, waarin de architectuur niet mag confronteren maar er ook niet al te onverschillig bij mag staan; ze moet meehelpen om het gebeuren betekenis te verlenen door de juiste sfeer te scheppen. Ze hoort terug te kijken, af te schermen, te accommoderen en tegelijk, op de juiste momenten, te sacraliseren. Dit regime kan evengoed van toepassing zijn op de supermarkt of het sportcomplex. De architectuur van het crematorium loopt dan ook het reële risico om

Crematorium Sint-Niklaas, wedstrijdontwerp Stéphane Beel Architecten, interventie Richard Venlet

een *high-end*-versie te worden van de meer modebewuste winkelarchitectuur. Omgekeerd lenen er zich talloze andere ruimtes dan de aula's van crematoria voor waardige uitvaarten, en kan je je de vraag stellen, zoals Koen Van Synghel heeft gedaan in zijn recensie van het crematorium in Holsbeek door RCR Aranda Pigem Vilalta Arquitectes en Coussée & Goris architecten (*De Standard*, 26 oktober 2013), hoe groot de behoefte is aan architecturaal geladen en verbijzonderde crematoria.

Memoriaal

Toch verschilt het crematorium even sterk van de andere perifere gebouwen als van de bijzondere plekken waar een uitvaart kan plaatsvinden. De deels incongruente nevenschikking van programmaonderdelen die het crematorium kenmerkt, toont waar het bij de uitvaart om draait: niet alleen het afscheid, maar ook de herinnering. Het crematorium genereert onverbidelijk herinneringen en houdt ze vast. Cultuurhistorici hebben erop gewezen dat de urne een fundamenteel andere herinneringscultus instigeert dan het graf. De as van de overledene vergt geen memoriaal en dus ook geen open, publieke ruimte. Recente discussies over de toelaatbaarheid van tatoeages, gezet in met as vermengde inkt, illustreren dat crematie een heel private vorm van herinneren mogelijk maakt.

Juist in die omslag speelt het crematorium een belangrijke rol, niet alleen omdat rituelen, in welke vorm dan ook, daar nog publiek zijn, maar ook omdat het crematorium elke bezoeker, ongeacht het particuliere ritueel waar hij of zij aan deelneemt, confronteert met de volledige cyclus van de uitvaart, van de aanvang van de ceremonie over de lijkverbranding tot de bijzetting of uitstrooiing. In die zin, als ruimtelijke articulatie van die cyclus, is het crematorium wel degelijk een memoriaal.

Geschikte ruimtes

Veel projecten, zoals de twee winnende ontwerpen van Claus en Kaan Architecten, zetten in op de precieze, genereuze en tegelijk terughoudende behandeling van het programma, vaak in een doorgedreven dialoog met het landschap, dat rust moet bieden. De herinnering wordt er niet vastgehouden door de architectuur, die in de eerste plaats een omgeving is, maar door de tijdloosheid van het landschap en de associaties

Crematorium Aalst, Claus en Kaan Architecten, gerealiseerd

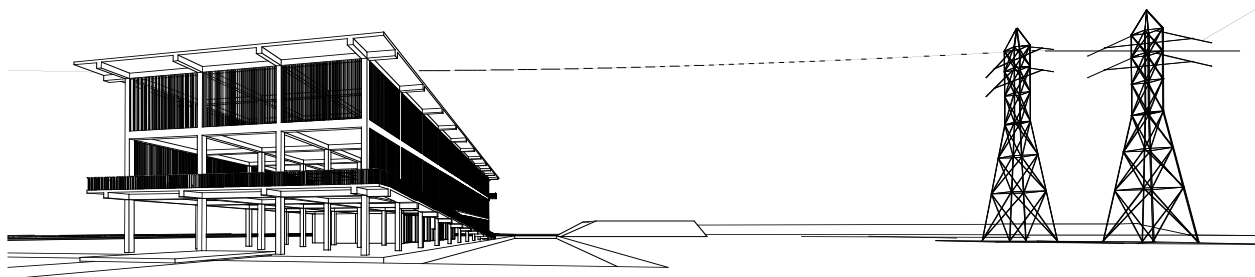
Crematorium Oostende, Office Kersten Geers David Van Severen, in uitvoering

die het oproept. Het volstrekt tegen-
 gestelde gebeurt in het voorstel van
 Wim Cuyvers/Amor Fati voor de site in
 Sint-Niklaas. Een modulaire structuur
 zet alle ruimtes waar het programma
 om vraagt, koud tegen elkaar, op een
 plek die frontaal de confrontatie met de
 perifere conditie aangaat. De structuur
 is volledig open, zonder beschutting of
 afsluiting. Toch wordt dit crematorium
 stapsgewijs een monument: de namen
 van de overledenen worden gegrift in
 de zwarte teer waarmee de structuur
 is ingestreken. Deze archaïsche hande-
 ling geeft het gebouw een gewicht dat
 andere ontwerpen bereiken door het
 crematorium te behandelen als een
 conglomeraat. In het ontwerp van NU
 architectuuratelier voor Zemst ontstaat
 zo een soort dodendorp, een verzame-
 ling van duidelijk onderscheiden,
 schijnbaar archetypische bouwsels die
 de cyclus van het crematorium huisvest.
 In dit gebouw is die cyclus onontkoom-
 baar, zelfs bij een kort bezoek, en precies
 daarom wordt het een plaats van de her-
 innering. Andere ontwerpen associëren
 het crematorium juist met een extreme
 zakelijkheid. Zoals het voorstel van
 Pascal Flammer voor Zemst, zoekt het
 winnende project van Office Kersten
 Geers David Van Severen voor Oostende
 de particulariteit van het programma
 niet in geconcentreerd zenitaal licht
 of weidse zichten, maar in het soms
 onmerkbaar nabij brengen van alles
 wat het crematorium uitmaakt. Precies
 daarom wordt het gebouw onvergetelijk:
 het bestaat uit geschikte ruimtes. Niet
 meer, maar ook niet minder.

Dit artikel verscheen eerder in A+250 (okt-nov 2014).

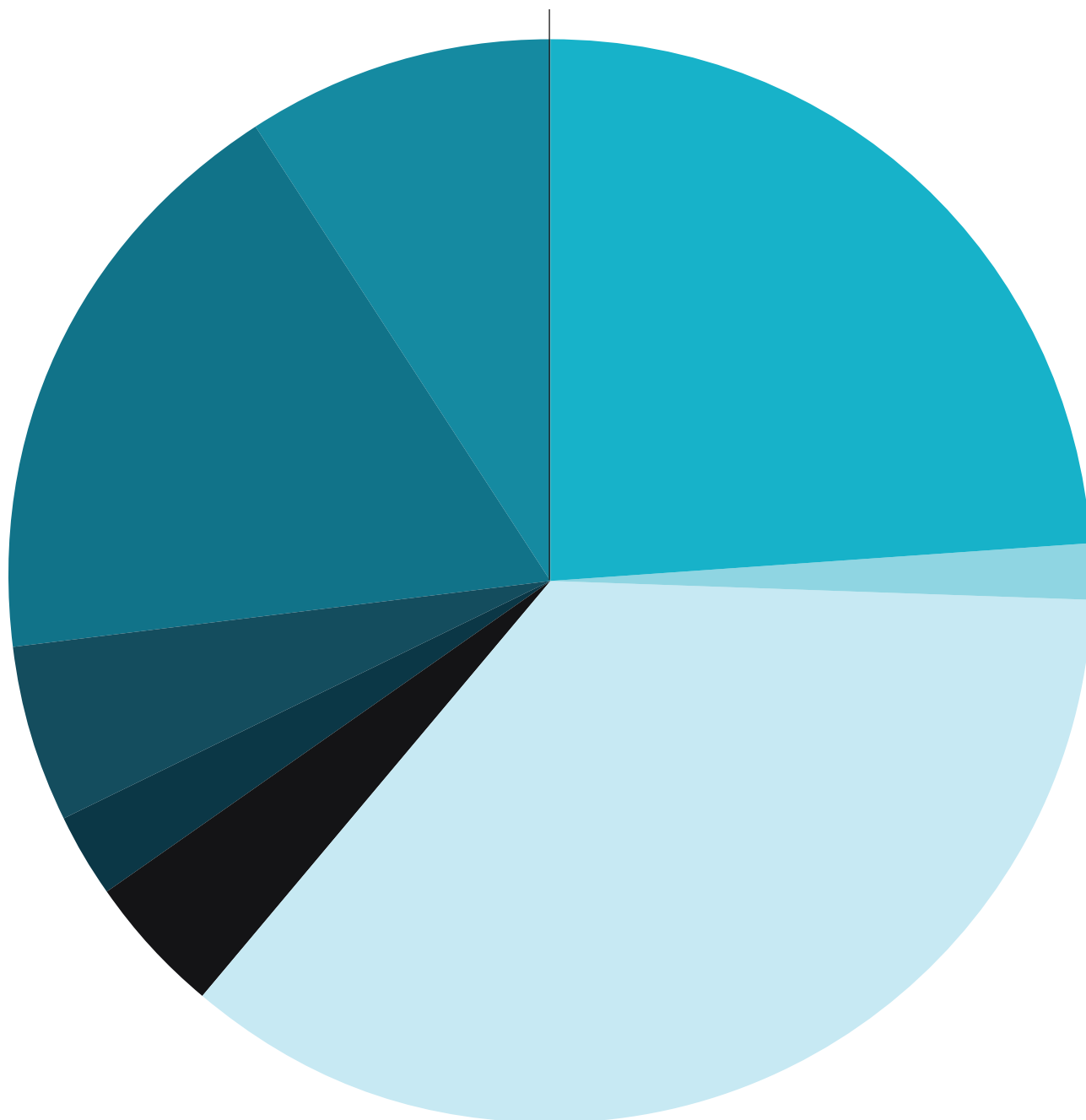
Crematorium Zemst, wedstrijdontwerp NU Architectuuratelier

Crematorium Sint-Niklaas, wedstrijdontwerp Amor Fati - Wim Cuyvers

Vijftien jaar Open Oproep. Een analyse

Type opdrachtgevers
Open Oproep 1 - 30

- OCMW
- Autonoom gemeentebedrijf
- Sociale huisvestingsmaatschappij
- Onderwijs
- Ander
- Federale overheid
- Vlaamse overheid
- Provincie
- Steden en gemeenten

De Open Oproep, de selectieprocedure voor ontwerpers, bestaat vijftien jaar. De verzamelde data van de voorbije 31 edities tonen opmerkelijke tendensen. Eind 2015 zijn er op een totaal van 616 gepubliceerde projecten 426 succesvolle projecten op te tekenen, waarvan 217 reeds gerealiseerd en 209 in uitvoering. In de beginperiode van de Open Oproep werden zeer veel projecten opgestart, maar ook veel geannuleerd. De realisatiegraad van de Open Oproep is stelselmatig toegenomen. Dat komt omdat in de latere edities van de Open Oproep de selectie gaandeweg strenger wordt. Het Team Vlaams Bouwmeester stelt hogere eisen aan de bouwheer aangaande het ambitieniveau, een goede projectdefinitie en het financiële engagement. Er worden weliswaar minder projecten gepubliceerd, maar de slaagcijfers liggen veel hoger. Anno 2015 zijn er zo goed als geen mislukkingen of annuleringen meer. Het toont aan dat een goed project staat of valt met een goed voortraject. De vreemde, opeenvolgende pieken in de annuleringen lopen samen met de verkiezingsjaren

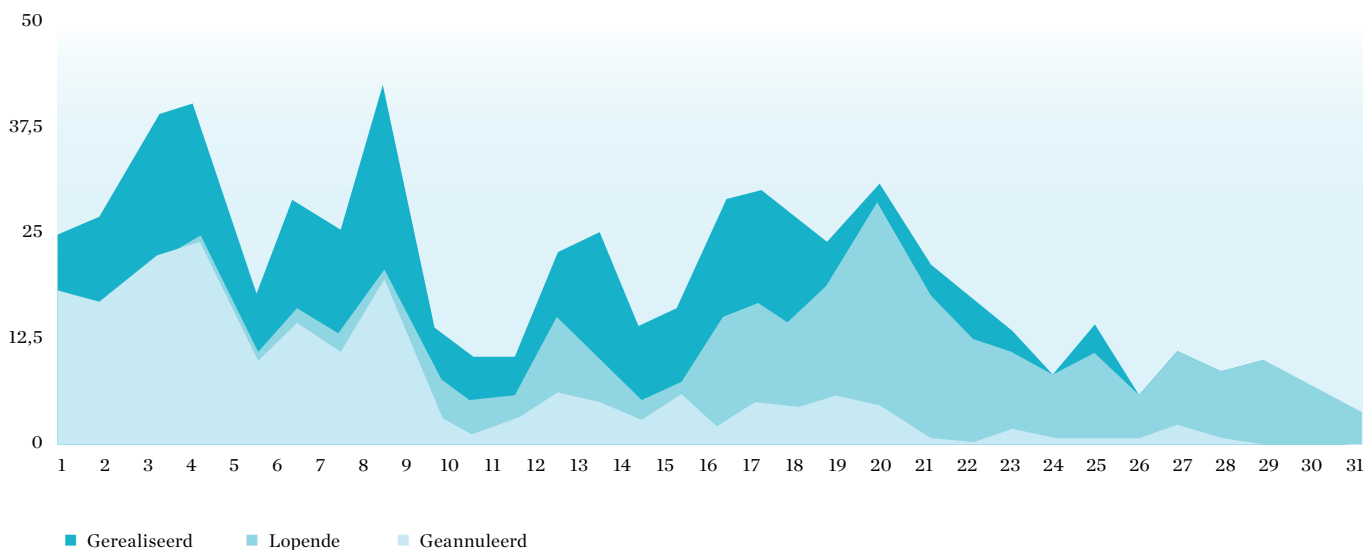
en zijn te wijten aan gewijzigde beleidsprioriteiten van lokale besturen.

Wat betreft de kandidaturen van architectenbureaus valt op dat de Open Oproep doorheen de jaren steeds meer op buitenlandse belangstelling kan rekenen. De verhouding tussen inschrijvingen van ontwerpers uit België en het buitenland is 55%-45%. Vanuit Wallonië en Brussel zijn er relatief weinig inschrijvingen te noteren. Hoewel het totale aantal kandidaturen per project is gestegen doorheen de jaren, blijkt toch dat architectenbureaus zich steeds gericht kandidaat stellen. In de beginperiode stelden architectenbureaus zich gemiddeld kandidaat voor 7 projecten, vandaag voor gemiddeld 1,5 projecten. Doorheen de jaren zijn er ook steeds meer verschillende kandidaten die zich inschrijven voor de Open Oproep. Dat wil zeggen dat steeds meer architectenbureaus hun weg vinden naar de Open Oproep.

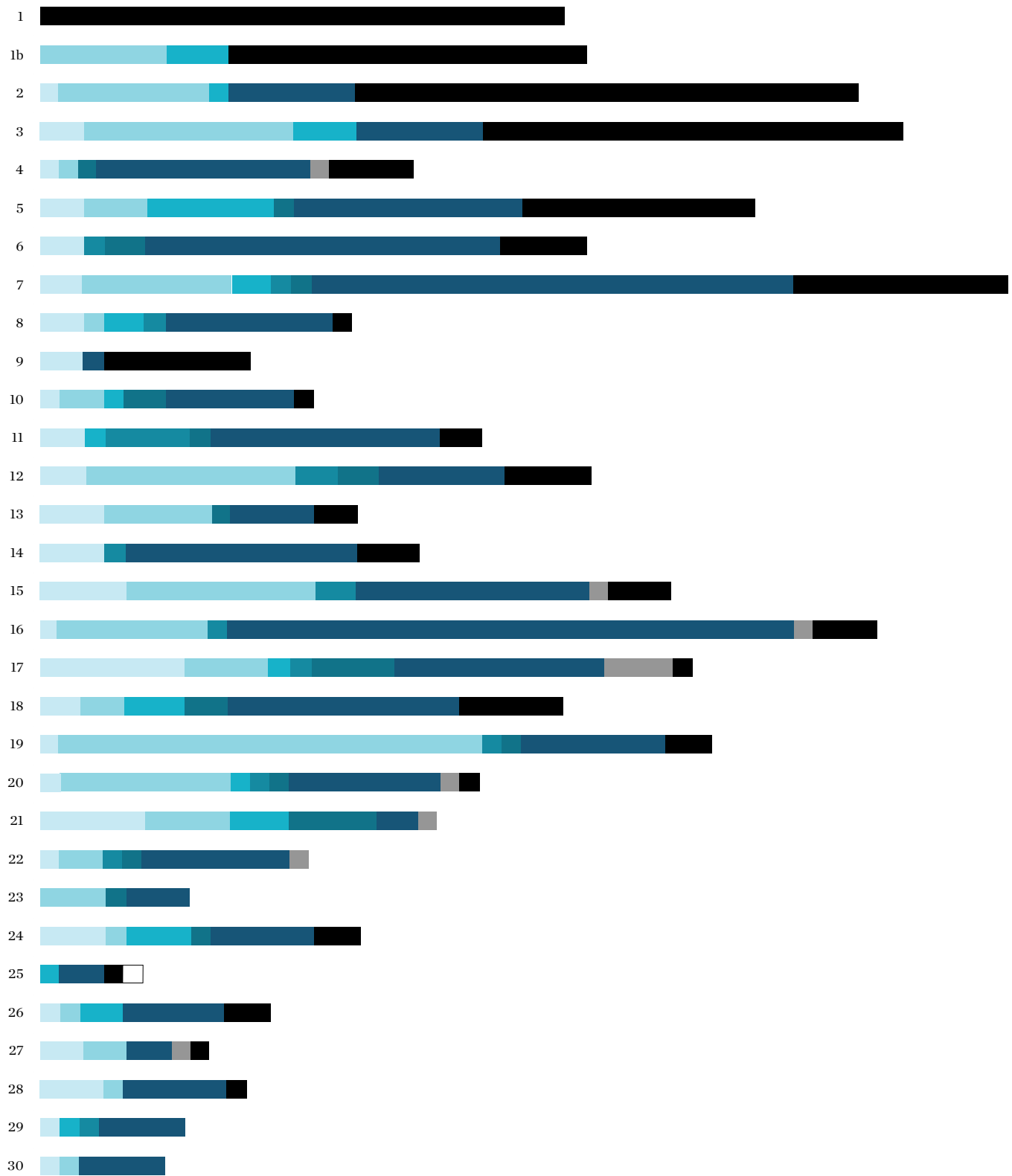
Wat de opdrachtgevers betreft, komt de grootste vraag tot deelname aan de Open Oproep van steden en gemeenten (1/3), gevolgd door de Vlaamse overheid

en schoolbesturen. De Vlaamse overheid was vooral in de beginperiode van de Open Oproep een belangrijke opdrachtgever. Dat die vandaag minder een beroep doet op de Open Oproep, wil niet zeggen dat er geen samenwerking meer is. Met de Vlaamse overheid wordt meer en meer samengewerkt aan de hand van andere instrumenten zoals Advies, de Pilootprojecten of Labo Ruimte. In 2010 zien we een opmerkelijke piek van opdrachten van schoolbesturen, wat te danken is aan de modelprojecten voor de inhaalbeweging Scholen van Morgen.

De analyse van de data van 15 jaar Open Oproep en een brede bevraging van relevante stakeholders – overheden, architectenverenigingen, projectontwikkelaars, studie bureaus en academici – stonden aan de basis van een update van de selectieprocedure vanaf 2016. In deze vernieuwde versie 4.0 komt de nadruk nog meer te liggen op de ondersteunende en begeleidende rol van de Bouwmeester, en ontstaan nieuwe vormen van flexibiliteit voor een formule op maat van de specifieke opdracht.

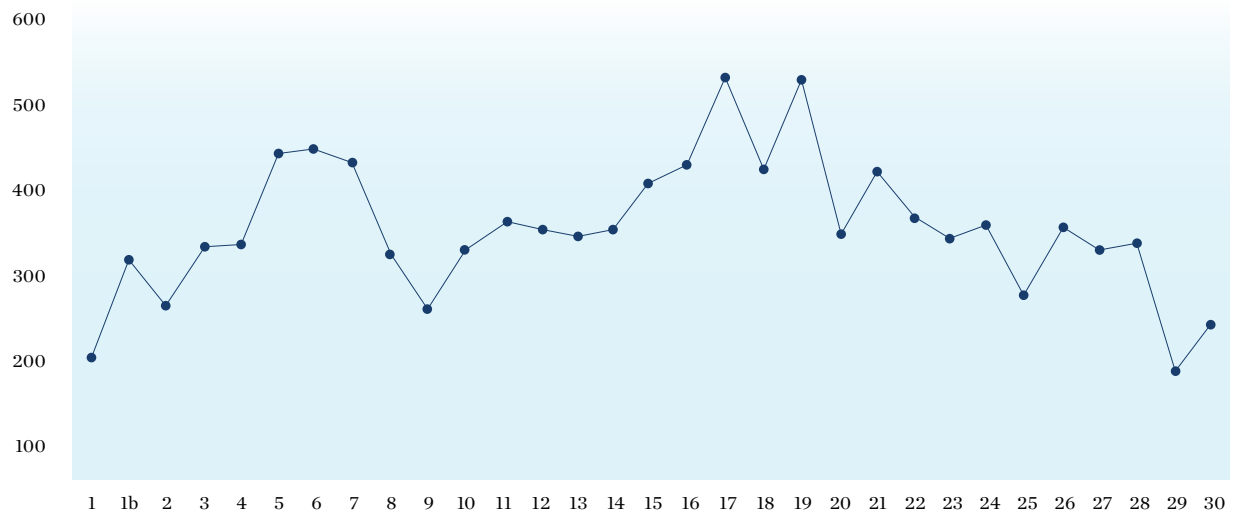
Status Open Oproep projecten
Open Oproep 1 – 31

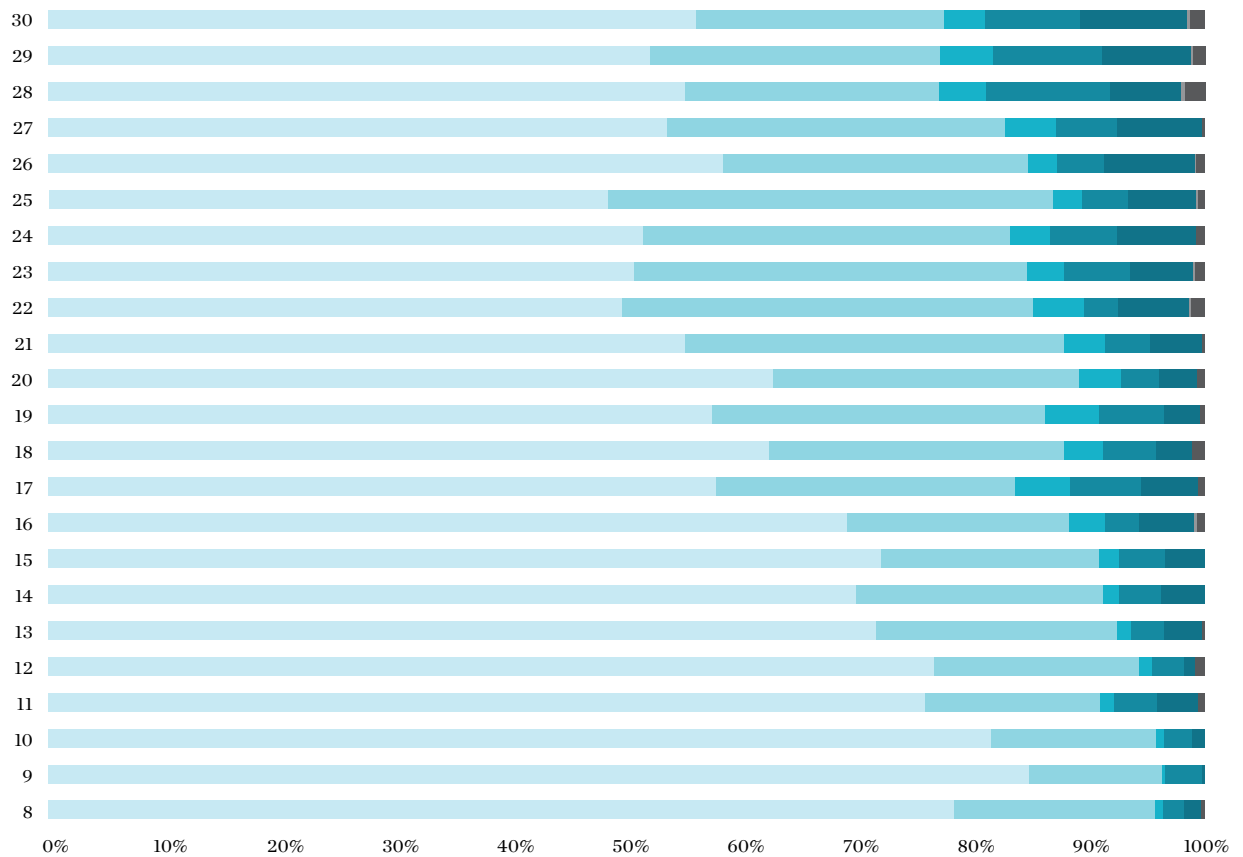
Type opdrachtgevers per Open Oproep
Open Oproep 1 – 30

Aantal kandidaten per Open Oproep
Open Oproep 1 – 30

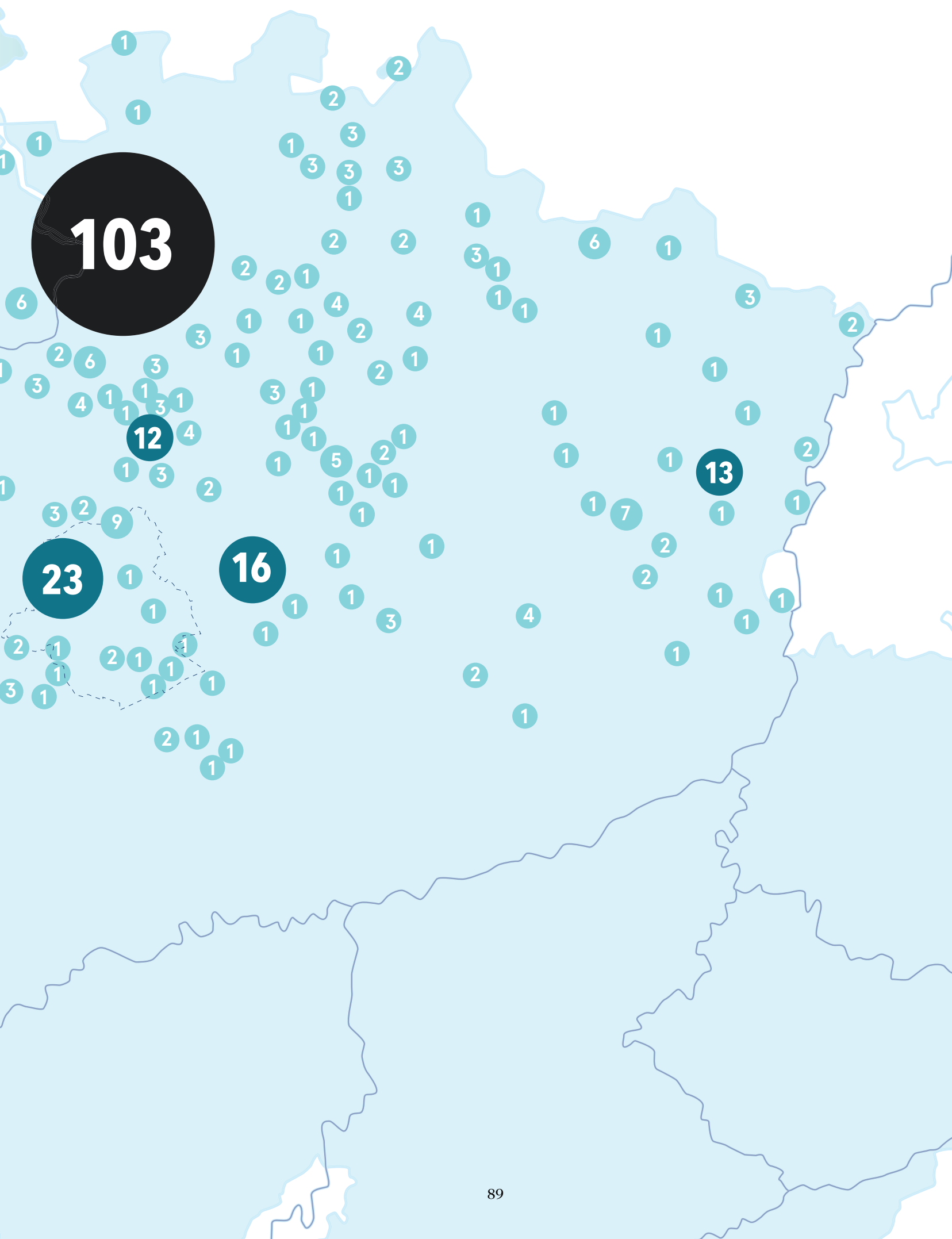

Herkomst deelnemende ontwerpbureaus per Open Oproep
Open Oproep 8 – 30

Spreiding Open Oproep per gemeente
Open Oproep 1 – 30

103

12

23

16

13

Open Oproep. Vijf ontwerpen voor de Vlaamse Radio- en Televisieomroep

Bart Verschaffel

Een nieuw huis voor de Vlaamse Radio- en Televisieomroep aan de Reyerslaan in Brussel, zo luidde de opdracht van de Open Oproep. Een compact, modern, duurzaam en flexibel gebouw voor 2.200 medewerkers op 55.000 vierkante meter, beraamd op 105 miljoen euro. De nieuwe ‘werf van de eeuw’ werd gegund aan Robbrecht en Daem – Dierendonckblancke.

Bepalend voor de opgave van de architectuurwedstrijd voor het nieuwe VRT-gebouw was, vooreerst, de locatie. De gelukkige keuze om het nieuwe omroepgebouw te plannen achter de huidige vestiging aan de Reyerslaan, en dus niet te verhuizen naar een suburbaan industrieterrein ergens in Vlaanderen, bleek helemaal niet evident. Maar het is zeker zo dat daarmee een culturele en politieke catastrofe vermeden is. Een tweede belangrijke keuze was om een publiek gebouw te plaatsen bij een nieuwe woonwijk en in een parkgebied, te midden van een grootstedelijke omgeving en gericht naar de stad. De nieuwe VRT- en RTBF-gebouwen moeten belangrijke onderdelen worden van een ‘Brussels Mediapark’. De keuze om de identiteit van de zender te blijven koppelen aan een specifieke plek en een ‘positie’, die men gemakkelijk kan bezoeken, spoot met de basiskeuze voor Brussel als vestiging. De bureaus

die via de Open Oproep procedure van de Vlaams Bouwmeester werden uitgenodigd voor de architectuurwedstrijd hebben deze keuzes in verschillende mate en op verschillende wijze uitgewerkt in hun ontwerp.

Christian Kerez (CH)

De Zwitserse architect Christian Kerez heeft zich geconcentreerd op het omroepgebouw als algemene architectuuropgave, en zijn voorstel is net daardoor conceptueel verregaand. Hij vat het VRT-gebouw niet op als een representatief publiek gebouw en/of als een zender, maar als een media-bedrijfsgebouw met een productiehal. Het hoofdgebouw bestaat uit geperforeerde betonvloeren op in een gridstructuur geplaatste kolommen, waardoor er vrijelijk horizontale en verticale doorzichten gecreëerd worden. Het ontwerp keert de traditionele bedrijfscultuur – gekenmerkt door een duidelijke verdeling van functies en verantwoordelijkheden, ruimtelijk uitgedrukt door individuele kantoren ontsloten door gangen en circulatiekokers – radicaal om. Kerez tekent een omgeving waar niemand zijn eigen vaste plek heeft. De architectuur wordt niet gebruikt om posities en hiërarchie vast te leggen of om de verschillende functies ruimtelijk te symboliseren en uit elkaar te halen. De VRT-organisatie wordt horizontaal en open voorgesteld. Zo kunnen er

overal tijdelijke, kleine units ontstaan, die wel een centrum hebben, maar niet begrensd en afgezonderd worden. Het gebouw zet in op gedurige aanpassing, het voortdurend hergroeperen van taken, informele communicatie, het ruimtelijk mengen van soorten activiteiten, korte lijnen tussen creatief werk, administratie en productie, enzovoort. Dit ontwerp roept wel de vraag op of een dergelijk gebouw, afgestemd op de bedrijfscultuur van de *creative industry*, niet veeleer op een bedrijventerrein past.

TV architecten de vylder vinck taillieu – evr-architecten – doorzon interieurarchitecten – Denis Dujardin (BE)

De tijdelijke vereniging rond architecten de vylder vinck taillieu stelt een compact maar monumentaal gebouw voor, tamelijk gesloten van buiten, maar binnenin erg open. De essentie van het ontwerp wordt perfect samengebond in twee tekeningen.

Primo, plan. Op het vierkante bouwterrein wordt een kubusvormig gebouw ruitvormig ingepast en ingegraven, zodat de hoeksegmenten licht geven aan de ondergrondse verdiepingen. Door een hoek van het gebouw af te snijden, ontstaat een gesloten gevel die zich duidelijk onderscheidt van de andere zijden en de hoofdingang markeert. Op de twee ruitpunten rechts

Christian Kerez

en links van die ingang zijn volumes toegevoegd: een platte ronde schijf met het restaurant en ondergrondse parking, en een auditorium. Boven het auditorium, op de hoogste verdieping, kraagt een vergaderzaal schuin uit. De publieke delen van het gebouw worden vanuit de hal bereikt via een galerij – een ‘carrousel’ – die rondom rond loopt, de circulatiestromen organiseert, en van waaruit men van alle zijden in het gebouw kan kijken. De logistieke toegang is een laag volume dat raakt aan de achterste, afgeronde

punt van de ruit. De circulatietorens in de hoeken van het gebouw, die boven het dak uitsteken, hebben een verschillende geometrische vorm, die de oriëntatie vergemakkelijkt.

Secundo, snede. De tekening toont hoe binnenin de kubus een omgekeerde trappenpiramide is uitgespaard, zodat er licht valt tot op de bodem, en dwars door en over de open patio met de getrapte terrassen vele open zichtlijnen ontstaan. De studio's zijn ondergronds gesitueerd, maar kijken alle ook via een glaswand

uit op de patio en de andere studio's.

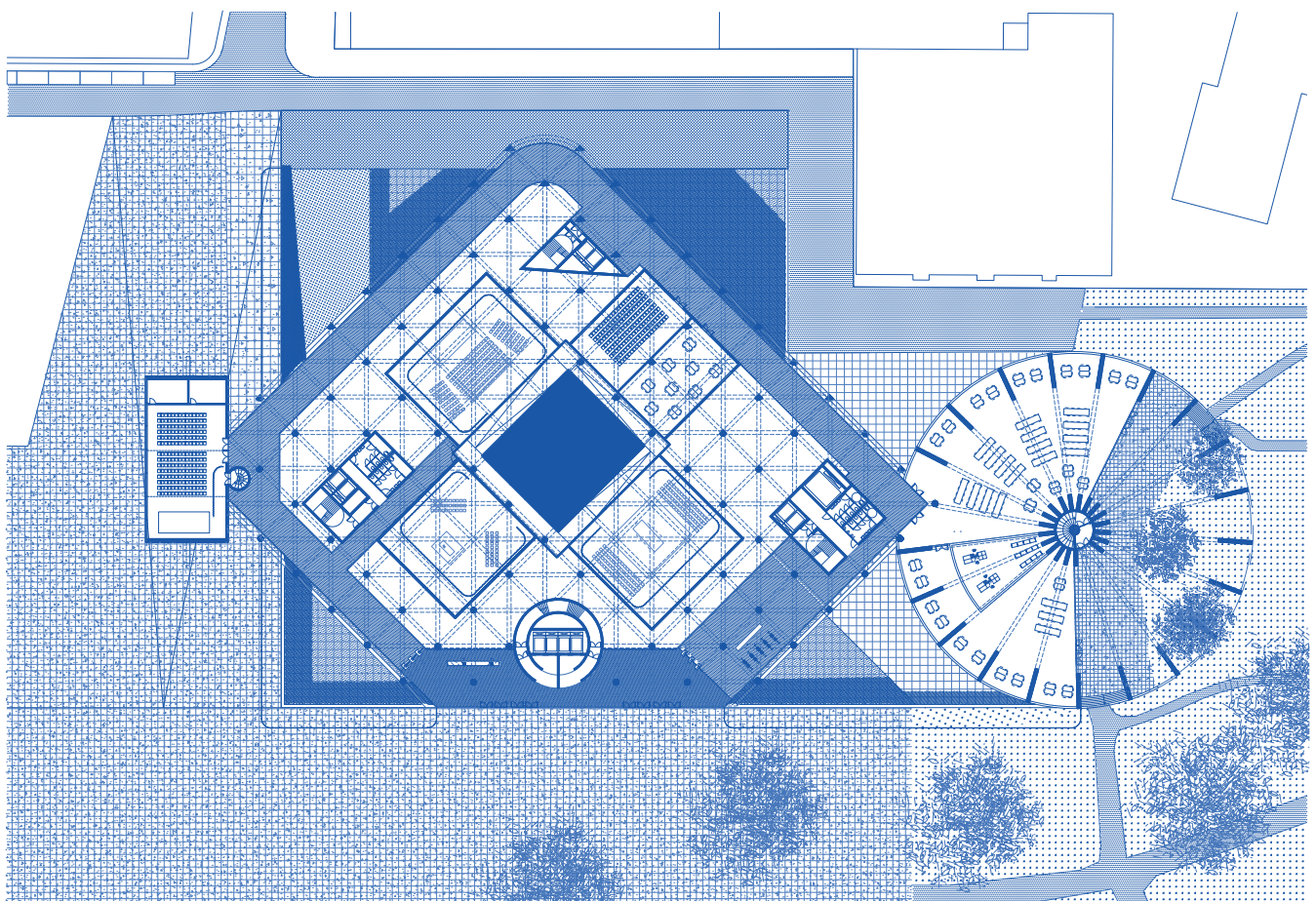
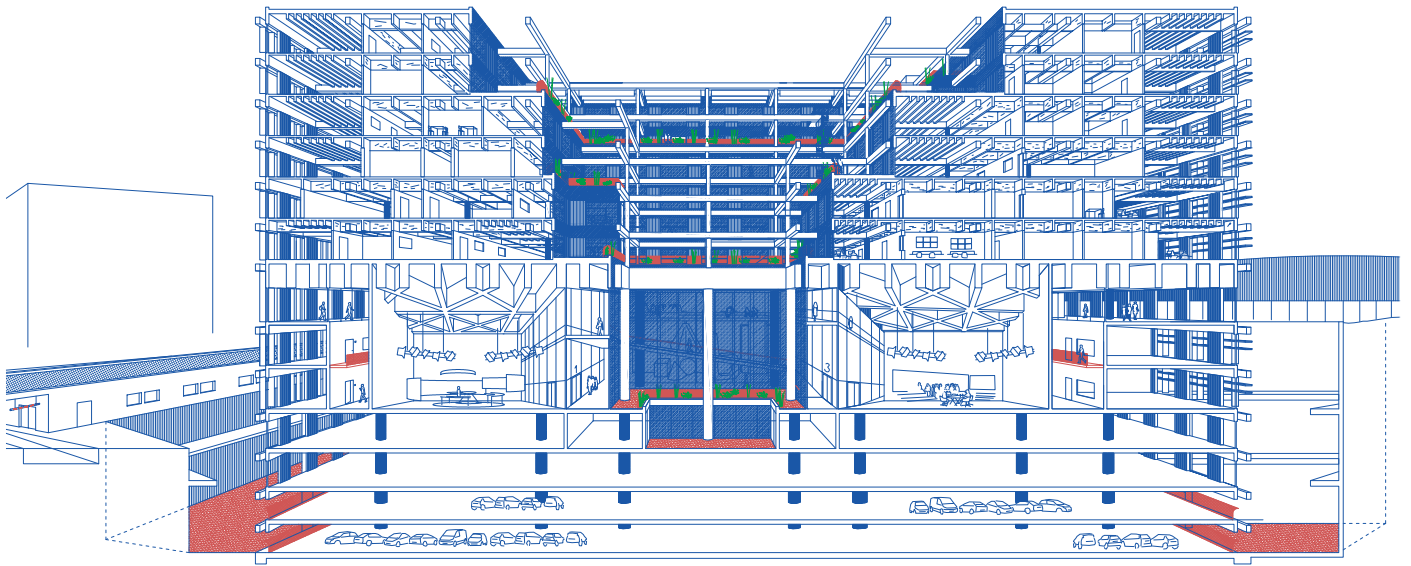
Het gebouw maakt zich los van zijn omgeving. Het is sterk gecentreerd: het raamwerk van de gevel schermt het interieur af, en de basisvorm van op elkaar gelegd vierkant en ruit, gecombineerd met de trechtervormige patio middenin het gebouw, maken dat het gebouw niet uitstraalt maar centripetaal werkt.

TV Office Kersten Geers David Van Severen (BE) – KCAP International (NL)

De tijdelijke vereniging onder leiding van Office KGDVS volgt in haar ontwerp de beproefde strategie: het gebruikt de elementaire middelen en de elementaire kracht van de architectuur – basis-materialen, duidelijke lijnen, eenvoudige geometrie, kleur – om een plek te definiëren en te ordenen, om binnen en buiten te onderscheiden en op elkaar te betrekken, maar zonder ook nog eens de chaos van de buitenwereld te willen beheersen en zonder te beslissen wat er binnen moet gebeuren. De architectuur bemiddelt tussen de wereld en het leven en dringt haar aanwezigheid op. Maar ze ‘zegt’ weinig en schrijft niets voor. Het ontwerp is dus bijna pedant eenvoudig. Drie zuivere volumes, de gevels afwisselend verticaal en horizontaal sterk geleed: een trommel, deels ingegraven, met daar bovenop een platte vierkante doos, en daarbovenop nog eens een rechtopstaande balk. De trommel bevat naast de logistiek de meest publieke delen zoals de studio's en de inkomhal: de productie. De doos bevat de werkplekken voor de programmamedewerkers: de creatie. De toren: landschapskantoren voor de administratie, met onderaan het bedrijfsrestaurant met het dak van de doos als panoramisch terras. De belangrijke functies worden zo perfect uit elkaar gehaald en geordend, en de gebruiks- en toegankelijkheidsregimes zijn helder geregeld. Het Office-ontwerp is een publieksgebouw, zelfs een ietwat ‘officieel’ gebouw, maar zonder de specificiteit van de opdracht en van de activiteiten te symboliseren of te communiceren. Van grote afstand markeert de kantortoren het omroepcomplex.

Het project van Office heeft *panache* maar reveleert ook een risico van de aanpak. Wanneer men binnen de maat van het lichaam blijft, gaan de eenvoud, precisie en vastberadenheid van een zuivere lijn of volume immers als vanzelf gepaard met elegantie. Maar vanaf een zekere schaal, wanneer een gebouw de

architecten de vylder vinck taillieu – evr-architecten –
doorzon interieurarchitecten – Denis Dujardin

maat van het lichaam niet toont, worden eenvoudige volumes zeer monumentaal, zelfs kolossaal, en krijgt de evidentie van zuivere geometrische vormen moeilijk te controleren bijtonen.

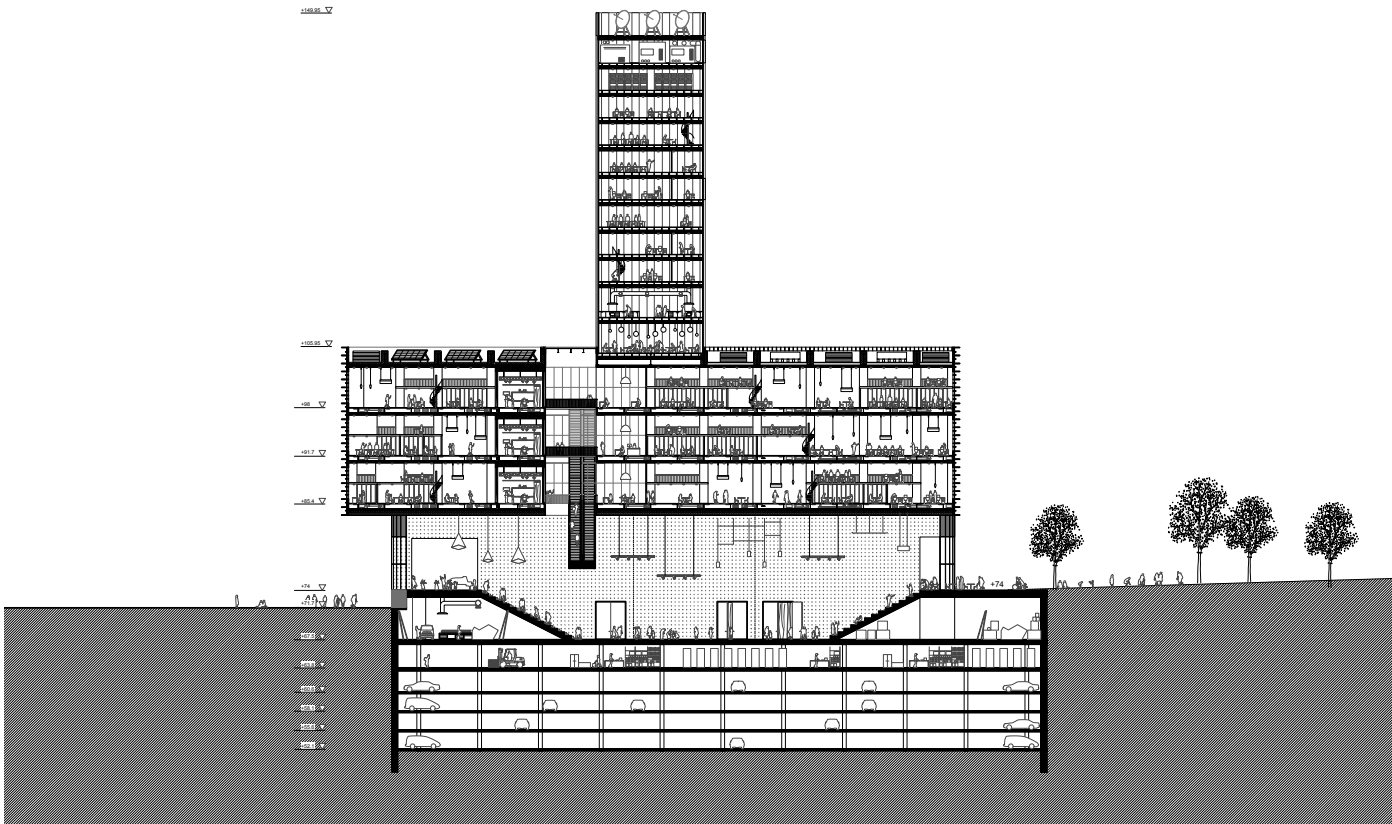
Office for Metropolitan Architecture OMA (NL)

OMA heeft een gebouw ontworpen dat er uitziet als een heuvel gemaakt van lagen krimpemde, bijeen gepaste vloerfragmenten. Elke verdieping heeft zo, rondom rond, een breed buitenterras. De terrassen zijn uitgekiend beplant met soorten die het jaar door wisselend kleuren. Een tip van het gebouw is opgetild en bevat de publiekstoegang. De steunkolommen zijn schijnbaar *at random* geplaatst. Lichtkranten op de schachten buiten en in de hal informeren over de actualiteit – een ‘spectaculaire’ communicatievorm die, verrassend, eerder verwijst naar de ‘mediacenters’ van het voorbije decennium dan naar het smartphonetijdperk. Dwars door het gebouw loopt een vide – de *canyon* genaamd – voor de verticale hoofdcirculatie.

Het OMA-gebouw is zeer extravert. Rondom rond kan men van ver binnenkijken, en de activiteit straalt en stroomt

Office Kersten Geers David Van Severen – KCAP International

Office Kersten Geers David Van Severen – KCAP International

Office for Metropolitan Architecture (OMA)

van de begane grond tot het hoogste dakterras naar buiten. Het maakt niet uit waar men uitzendt: overal verschijnt een glimp mee van de stad, die de ‘virtuele’ werkelijkheid van de communicatie verankert. Het gebouw wil duidelijk, vooral door de doorgedreven keuze voor onregelmatigheid en variatie, een pittoresk en hedendaags gebouw zijn. Het ontwerp zet sterk in op het beeld, maar het verrassende en iconische voorkomen gaat wel gepaard met een logische en beproefde organisatie met gescheiden ontvangst-, circulatie- en werkruimtes, en een stabiele en heldere verdeling in verdiepingen en secties.

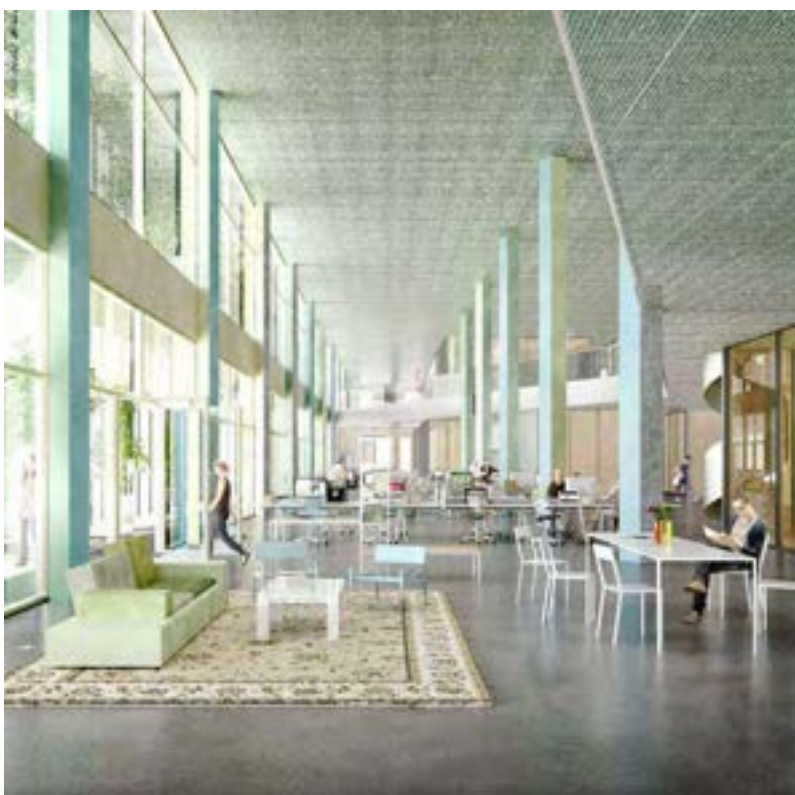
TBM Robbrecht en Daem architecten (BE) – Dierendonckblancke architecten (BE) – Ove Arup and Partners International (GB) – VK Engineering (BE)

Het ontwerp van het team rond Robbrecht en Daem architecten affirmeert de huidige opdracht van de VRT en haar specificiteit als openbare omroep, en tekent daarvoor een meer aantrekkelijke en meer sprekende behuizing dan het fantasieloze kantoorgebouw aan de Reyerslaan. Hetzelfde dus, maar veel

Office for Metropolitan Architecture (OMA)

Robbrecht en Daem architecten – Dierendonckblancke architecten –
Ove Arup and partners International – VK Engineering

beter. Beter houdt in dat het ontwerp het omroepgebouw nauw integreert in zijn omgeving, maar vooral dat het opgevat wordt als een sociaal-cultureel centrum en een ontmoetingsplaats, meer dan als het hoofdkwartier van een mediabedrijf. Het gebouw wordt opgevat als een activiteitencentrum. Het ontwerp heeft een 'publiek' in gedachten dat meer is dan een decoronderdeel van de shows, maar thuis is in de VRT zoals toeschouwers op hun plaats zijn in een theater.

Het ontwerp situeert het centrum van de VRT niet 'binnen' in een gebouw, maar tussen twee gebouwvleugels en dus 'buiten'. Het centrum van het omroepcomplex bestaat uit een polyvalente schakeling buitenruimtes met in het midden een overdekt 'kiosklein', geflankeerd door een vijfkantige toren met een auditorium aan de ene kant en een balkvormig volume van gelijke hoogte met een geknikte gevel aan de andere kant. De open zijden van het plein geven uit op een openluchttheater en op een *plaza* die gedeeld wordt met de RTBF. Het kiosklein wordt omringd door een gaanderij en overdekt door één bouwlaag die de toren en de balk verbindt. Het hoofdvolume is een transparante doos die over een stapeling van afwisselend rechte en boomerangvormige werkvloeren wordt gezet. Het schranken creëert vides en doorzichten. Op die vloeren zijn voor de vaste activiteiten rechthoekige kamers voorzien die gerijd los in de ruimte staan. De vrije ruimte kan naar believen bezet worden en gebruikt als werk- of circulatieruimte. Aan de zuidgevel is een lichte schijf toegevoegd met wintertuinen en terrassen, die bemiddelt tussen binnen en buiten, en een zone van heel verscheiden werk- en vergaderplekken creëert.

Het VRT-gebouw is in vergelijking met een aantal andere culturele gebouwen van Robbrecht en Daem een ingehouden ontwerp. Het vertrekt niet, zoals bij het Concertgebouw in Brugge of de Stadshal in Gent, van één duidelijk en enigszins brutaal ontwerpgebaar dat vervolgens verfijnd en subtiel uitgewerkt wordt. De kracht ligt in de zorgvuldigheid en de gepastheid die gaat van de organisatie van de omgeving tot het gevelontwerp en de vormgeving van de vergadertafels.

Bart Verschaffel is Gewoon Hoogleraar architectuurtheorie en architectuurkritiek aan de vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent. Hij zetelde als extern expert in de jury van de Open Oproep voor de VRT.

Pieter T'Jonck in gesprek met

Christoph Grafe

Filip Vanhaverbeke

Karel Vanackere

Eli Devriendt

Philippe Van Weesenbeeck

Steven Adons

Christoph Grafe

Directeur Vlaams Architectuurinstituut

Contacten zijn er altijd geweest tussen het Team Vlaams Bouwmeester en het Vlaams Architectuurinstituut. Het VAI waakt als 'sectorinstituut voor hedendaagse architectuur' over de architectuurcultuur in Vlaanderen, en het doet dat met publicaties, tentoonstellingen, een nieuwsbrief en uiteraard ook het grote evenement de 'Dag van de Architectuur'. De laatste jaren werden die contacten, onder het directeurschap van Christoph Grafe, nog intenser. De Dag van de Architectuur stond in 2015 zelfs ten dele in het licht van de Open Oproep. Grafe benadrukt de complementariteit van beide organisaties: 'Samen staan we sterker.'

Je had al meteen nadat je begon als directeur van het Vlaams Architectuurinstituut een vrij intens contact met toenmalig Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen. Jullie werkten ook vaak samen. Waar is het begonnen?

In januari 2011 – ik was nog net niet officieel begonnen als directeur van het Vlaams Architectuurinstituut – werd ik gevraagd om aan te schuiven bij een vergadering van de Commissie Kunsten over de inzending voor de Architectuurbiënnale van Venetië. Jan Boelen (TU Eindhoven, Z33, nvdr) was voorzitter. Bij de vorige editie waar Vlaanderen aan zet was – zoals je weet wisselen de Nederlandstalige en Franstalige gemeenschap elkaar af in het Belgisch paviljoen, waardoor Vlaanderen de facto maar om de vier jaar aan bod komt – was er een *call for projects*. Het project van Moritz Küng, toen curator architectuur van deSingel, werd uitgekozen. Hij organiseerde een competitie tussen de dertien jonge Belgische architectenbureaus die figureerden in zijn reeks 35m². Office Kersten Geers David Van Severen kwam daar als winnaar uit met *After the party*, een project dat de architectuur van het Belgisch paviljoen zelf tentoonstelde. Voor de inzending van 2012 lag echter niet vast wie het voortouw zou nemen. Peter Swinnen stelde op die vergadering dat dat het VAI toekwam, maar dan wel met een thema dat hem duidelijk nauw aan het hart lag, met name 'de ruimtelijke ontwikkeling in Vlaanderen'. Zo was er meteen een coalitie gesmeed.

Dat was geen echt 'sexy' onderwerp voor een biënnale. Het was erg veelomvattend. Het bleek ook dat argeloze bezoekers weinig boodschap hadden aan dat complexe, vooral beleidsmatige verhaal op een biënnale die vooral focuste op architectuur *pur sang*.

Er waren toch wel wat verschillen in de manier waarop wij elk van onze kant tegen de zaak aankeken. Peter Swinnen vatte de tentoonstelling duidelijk op vanuit het perspectief van de planning van het territorium. Ik daarentegen was meer geïnteresseerd in de oefening om te onderzoeken hoe de diepe geschiedenis zich nog altijd manifesteert in de huidige ontwikkeling van het territorium. Ik ben toen gedoken in thema's als het erfrecht of de kleine industrie in het West-Vlaanderen van de middeleeuwen, waarvan je nog altijd de sporen terugvindt in de ruimtelijke ordening, ook nadat daar een 'Belgische laag' overheen kwam. Dat fascineerde mij. In elk geval, we hebben vanuit die verschillende perspectieven een *call for projects* geformuleerd, en vervolgens uit de reacties drie teams geselecteerd die hun voorstel verder konden uitwerken. Dat waren het team rond William Mann, het team rond Joeri De Bruyn, Maarten Van Acker en Maat-ontwerpers, en de coalitie AWJGGRAU-ADVVTAT rond Architecture Workroom Brussels.

Hoe verliep de evaluatie van die voorstellen?

Stefan Devoldere en Jan Boelen deden samen met Peter Swinnen en mijzelf de beoordeling. De voorstellen van De Bruyn/Van Acker/Maat en AWJGGRAUADVVTAT dreven meteen boven en leidden tot een sterk inhoudelijke discussie. Joeri en Maarten hadden een theoretisch heel sterk onderbouwd idee over 'routes' als organiserend sociaal-infrastructureel element. We hadden echter twijfels over de voorstellen voor een tentoonstelling die hieruit voort zou komen. Het team rond Architecture Workroom Brussels daarentegen bracht het idee van 'productieve landschappen' naar voren. Het bood een overtuigende scenografie (van architecten de vylder vinck taillieu) en was sterker op planning georiënteerd: hoe kan je een positieve of productieve lezing bedenken van een landschap dat historisch gegroeid is, en daaruit duurzame conclusies en methodes van aanpak voor de eenentwintigste eeuw distilleren? Wat mij sterk intrigeerde in dat voorstel was de gedachte dat je naar het versnipperende Vlaamse landschap niet op een veroordelende manier hoeft

te kijken. De historische component was heel belangrijk om dat te begrijpen. Vlaanderen is altijd heel druk bewoond geweest, met een grote fragmentatie van de gronden als gevolg. Voor iemand die eerder met de Nederlandse situatie vertrouwd was, komt dat aan als een verrassing. In Nederland kan je niet bouwen zonder de zaken collectief aan te pakken. In Vlaanderen daarentegen hoef je maar een spade in de grond te steken en je zit op vaste grond. Dat maakt een ander, vrij uniek soort van particulier initiatief denkbaar. Daarnaast heb je het merkwaardige fenomeen dat veel huizen en nederzettingen een dubbele oriëntatie hebben: de voorzijde is gericht op kleine nijverheid, de achterzijde op landbouw. Die facetten van het Vlaamse landschap maken misschien begrijpelijk waarom de bevolking hier zo sedentair is. De vergelijking met Friese boeren-veehouders is verhelderend. In de zomer voeren de mannen op zee, in de winter waren ze thuis. Dat is een heel andere verhouding tot het landschap dan de extreem honkvaste houding van de Vlamingen.

Daarbij was er ook aandacht voor de impact van demografische veranderingen op plattelandsgemeenschappen.

De vraag is inderdaad waar het met onze dorpen in de toekomst heen gaat onder druk van demografische veranderingen. Hoe kan een duurzaam, toekomstgericht beleid er in die optiek uitzien? In Vlaanderen hielden dorpssamenlevingen lang stand, maar de laatste twintig jaar verdampen ze toch. Maar daar komen weer andere dingen voor in de plaats. Steeds vaker zijn het nu migranten die dorpen leefbaar houden door kleine ondernemingen zoals een frituur open te houden of die het zorgpersoneel leveren voor een verouderende gemeenschap. Daar moet je ook beleidsmatig op inspelen. Uiteindelijk kozen we voor het team rond Architecture Workroom, omdat dat door zijn aandacht voor al deze fenomenen als tentoonstelling veelbelovender leek.

Deze *Ambition of the Territory* kreeg een vervolg in België, en wel in deSingel, waar ze veel meer tot haar recht kwam. Het VAI werkte trouwens volop mee aan een reeks lezingen, workshops en debatten rond dit project.

Ik vond het van fundamenteel belang om een tentoonstelling die het heeft over het Vlaamse grondgebied op de plek zelf, hier in Antwerpen, te tonen. Zeker omdat een aantal proposities van de tentoonstelling bepaald revolutionair zijn.

Het voorstel van AWJGGRAUaDVVTAT ontkende immers het bestaan van sectoren als regulatieve idee in het planningsproces. Ze zeiden klaar en duidelijk dat het Vlaamse landschap nooit geweest was zoals de planning het met haar strikte zoneringen voorgesteld had. Dan moet je daar op ingaan. Daar gebeurde ook iets belangrijks: er ontstond uit het niets een gesprek tussen personen die elkaar anders mijden, zoals Leefmilieu en de Boerenbond. Vooral Joachim Declerck nam daarin het voortouw. Dat heeft de geesten in beweging gebracht.

Bestaat er sindsdien zo iets als een geregeld overleg tussen het VAI en het Team Vlaams Bouwmeester?

Niet formeel, maar er is wel altijd veel contact. Dat kwam in een stroomversnelling toen het nieuws publiek werd dat de functie van de Vlaams Bouwmeester zou vervangen worden door een soort comité van experts. Dat bericht kwam naar buiten in juli 2014, net toen iedereen natuurlijk met vakantie was, maar ikzelf was die dagen veel in Brussel. Ik heb toen de pers op de hoogte gesteld om de positie van de architectuursector ter zake te verduidelijken. Anderen lanceerden de online petitie, die 5.500 handtekeningen van bekende en onbekende burgers verzamelde. Vanaf dat moment hebben vele partijen, waaronder het VAI, strategisch samengewerkt om campagne te voeren tegen die beslissing. Dat culmineerde onder andere in de Avond van de Architectuur in deSingel in Antwerpen op 18 september 2014 over het Bouwmeesterschap. Parallel daaraan, in de luwte, hebben vele partijen zoals de beroepsorganisaties, de onderwijsinstellingen, de architectuurcultuur en vertegenwoordigers van lokale besturen, intensief samengewerkt om de krijtlijnen voor een toekomstig Bouwmeesterschap te schetsen.

Het lijkt wel alsof het laatste Architectuurboek, *Embedded Architecture*, impliciet het belang van het Team Vlaams Bouwmeester aantoont door een betoog dat wijst op het belang van de wisselwerking tussen beleid, gemeenschap en de wereld van de ontwerpers. Je trekt die lijn nu ook door in de Dag van de Architectuur. Onder het motto 'Maken en meemaken' vestig je de aandacht op gebouwen die in opdracht van de overheid tot stand kwamen. Daarin spant de Open Oproep de kroon.

De Dag van de Architectuur 2015 was inderdaad het resultaat van de discussie over de rol van de instituten, die volgde op de commotie rond de afschaffing van het Bouwmeesterschap. Het lag voor ons bijna voor de hand dat we op deze dag iets moesten doen rond de Open Oproep, want het Architectuurboek ging al, net zoals je opmerkt, over de nauwe band tussen goed opdrachtgeverschap en een architectuurcultuur. Aanvankelijk zagen we het ruimer: we wilden tonen welke constellaties leiden tot waardevolle architectuur. Maar je komt er elke keer weer bij uit dat de Open Oproep daarin de belangrijkste procedure is. Toen we het Team Vlaams Bouwmeester daarover aanspraken, heeft Stefan Devoldere, als waarnemend Vlaams Bouwmeester, die kans met beide handen gegrepen. Zo kon hij zowel zijn team als zijn belangrijkste instrument, de Open Oproep, scherp profileren naar een breed publiek. Overigens merk ik dat het instrument van de Open Oproep buiten Vlaanderen zeer sterk, en met enige jaloezie, wordt gadedeslagen. De recente uitgave van het Duitse architectuurtijdschrift *Arch+*, dat geheel aan Vlaanderen is gewijd, bevat veel verwijzingen naar de Open Oproep. Als ik bijvoorbeeld in Duitsland de logica van de Open Oproep uitleg, een selectie op basis van een statement over de architecturale benadering van de opdracht, dan is daar bijzonder veel belangstelling en bewondering voor.

In 2014 was het motto van de Dag van de Architectuur 'Bloeiende landschappen'. In veel opzichten borduurde ook die dag verder op inzichten en vragen die in *The Ambition of the Territory* op de agenda gezet werden. Je scheen echter meer belangstelling te hebben voor oude industriële landschappen dan *The Ambition of the Territory*.

Dat klopt inderdaad. 'Bloeiende landschappen' was verwant met, maar niet enkel een illustratie van de thema's die in *The Ambition of the Territory* opdoken. Een aandachtspunt voor mij was de vraag hoe een samenleving met een nog sterk aanwezige industriële geschiedenis zich kan heruitvinden. Neem nu Genk: daar heb je industriemonumenten uit de tijd dat alles om kolen en staal draaide, maar ook de intacte gebouwen van de stopgezette Fordfabriek. In de workshops en debatavonden in Genk wilden we het potentieel van dit bestaande stedelijk landschap voor de komende industriële revolutie onderzoeken. Een voorbeeld daarvoor was het voorstel van de 'Re-mine', een site waar

het technologisch geavanceerd hergebruik van materialen wordt geconcentreerd. Zo kan architectuur en het stedelijk ontwerpen bijdragen aan het nieuwe sociale contract dat we moeten ontwikkelen in de industriesamenleving die we nu zien ontstaan, maar ook meehelpen om concrete oplossingen te vinden voor een stad als Genk.

In deze bewogen twee jaren heb je wellicht een veel duidelijker idee gekregen van de manier waarop het VAI en het Team Vlaams Bouwmeester elkaar in de praktijk kunnen en moeten aanvullen?

Het VAI organiseert een publiek debat op diverse manieren. Wij staan sterk op het discursieve vlak. Als het over de evolutie van het landschap gaat, dan kunnen wij bijvoorbeeld de historische continuïteit van migratie belichten, zonder daar meteen een ontwerpstrategie uit te hoeven distilleren. Dat ligt anders bij het Team Vlaams Bouwmeester: alle Bouwmeesters waren erop uit om aandachtsvelden te definiëren. Zij koppelden daar meteen instrumenten en strategieën aan om op het terrein dingen in beweging te brengen. Juist door een goed begrip van de complementariteit van de Vlaams Bouwmeester en het VAI kunnen beide werkingen elkaar goed aanvullen. Wij hebben ontdekt dat we samen sterk kunnen wegen op het debat. Uiteindelijk willen we allebei dat er een breed gedragen architectuurcultuur is, die zich ook uit in een cultuur van gedegen opdrachtgeverschap. Dat lukt ons behoorlijk, denk ik. Maar er blijft veel te doen en de nieuwe positie van het Team Vlaams Bouwmeester onder de minister-president biedt daarvoor een zeer goede basis.

Filip Vanhaverbeke

Algemeen directeur Intercommunale Leiedal, Kortrijk

In zijn lange carrière doorzwoom architect en stedenbouwkundige Filip Vanhaverbeke, op dit ogenblik algemeen directeur van de Intercommunale Leiedal (Kortrijk), vele waters bij overheidsdiensten of aan de overheid gelieerde organisaties zoals het Autonoom Gemeentebedrijf Stadsontwikkeling van Oostende of Scholen van

Morgen. Vanhaverbeke ontwikkelde zich daar tot een regisseur van de stadsplanning, alsook tot een expert in de do's-and-don'ts van publiek-private samenwerkingen. Hij deed daarbij vaak een beroep op de diensten van het Team Vlaams Bouwmeester, maar omgekeerd maakte het Team Vlaams Bouwmeester ook graag gebruik van zijn ruime expertise. Een gesprek over een hechte samenwerking.

Kan je een kleine schets van je carrière geven?

Vooraleer ik bij Leiedal startte als algemeen directeur heb ik verschillende andere jobs waargenomen. Aanvankelijk werkte ik als stedenbouwkundige voor WVI, de West-Vlaamse Intercommunale die in de provincie West-Vlaanderen alle gemeenten verenigt behalve net de dertien die samenwerken in Leiedal. In mijn periode bij WVI werkte ik vanaf 1993 met Charles Vermeersch en Louis Albrechts mee aan het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen. Kort daarop werd ik als stedenbouwkundig ontwerper en adviseur ook betrokken bij de stedelijke ontwikkeling van Oostende. Vanaf 1996 werkte ik er aan het GRS en de uitwerking ervan in strategische stadsprojecten. Die mikten op de herinrichting van de publieke ruimte, gekoppeld aan een ondersteunend mobiliteits- en parkeerbeleid. We ontwikkelden daarvoor ook allerlei flankerende instrumenten en maatregelen. In 2004 werd ik er directeur van het Autonoom Gemeentebedrijf Stadsontwikkeling (AGSO), en startten we het programma 'Oostende Werft' op. Eind 2010 beschouwde ik dat verhaal echter als min of meer afgerond. De grote lijnen waren uitgezet. De intense betrokkenheid bij de gedaantewisseling van Oostende de voorbije decennia had niet alleen veel voldoening gegeven, maar ook nieuwe perspectieven gecreëerd. Het mee inspireren en realiseren van zo'n stedelijke transformatie is niet alleen boeiend, het legt ook de basis voor kennisdeling en begeleiding van andere, gelijkaardige processen en projecten. Die rol nam ik op in steden als Aalst, Deinze, Gent, Hasselt en Sint-Truiden, op verzoek van het Vlaams Stedenbeleid.

Had je toen al veel met het Team Vlaams Bouwmeester te maken?

Het Team Vlaams Bouwmeester was al meteen bij het aantreden van bOb Van Reeth vaak partner. De goede contacten leidden trouwens tot de oprichting van West-Vlaanderen in Vorm (WinVorm) waarin naast de provincie, WVI en

Leiedal ook het Team Vlaams Bouwmeester partner is. WinVorm wil de ruimtelijke kwaliteit in West-Vlaanderen stimuleren via vorming, ontwerpend onderzoek, selectieprocedures, inspiratietrips en dergelijke. bOb zelf was vragende partij om te kunnen werken met zo'n 'satellietorganisatie' als ondersteuning van bouwprocessen in gemeenten.

Je maakte wel een opmerkelijke carrièreswitch door in 2010 naar de wereld van de private ontwikkelaars over te stappen.

AG Real Estate vroeg mij als directeur op te treden voor hun dochter AG Real Estate COPiD. Dat is het vehikel dat zij opgezet hadden om het omvangrijke DBFM (*Design-Build-Finance-Maintain*) programma voor de scholenbouw als afgevaardigd bouwheer te begeleiden, zowel bij het ontwerp- en bouwproces, als achteraf, tijdens de dertigjarige onderhoudsperiode. Zij waren namelijk op zoek naar iemand met een brede ervaring in de publieke sector op het domein van publiek-private samenwerking. Ik moest dus het opstartproces van Scholen van Morgen in goede banen leiden. Ik was daar slechts een korte periode, zo'n anderhalf jaar, maar die was zeer intens en leerrijk. Ik hielp er om de contracten die BNP Parisbas Fortis en AG Insurance uitgedokterd hadden te vertalen naar de betrokken scholen en de kandidaat-architecten. Ik botste in die procedureontwikkeling op wantrouwen en weerstand van hun kant. Dat was ook niet onbegrijpelijk. Het probleem was dat de contracten uitgingen van een *no-risk* benadering. Ze schoven bepaalde risico's door naar de partners, in casu scholen, aannemers en architecten. Een van de gevolgen was dat architecten een contract voorgeschoteld kregen dat ei zo na een resultaatverbintenis inhield, wat uiteraard voor hen onaanvaardbaar was.

Kreeg je dit uitgeklaard?

Zeker, mede door intens overleg met de onderwijskoepels, AGIO (Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs) en het Team Vlaams Bouwmeester. Dat ging niet alleen over contractuele bepalingen, maar ook over de relatie tussen deze overeenkomsten en hun ambitie om eigentijdse kwaliteitsvolle scholen te bouwen. Toen ik startte stond het al vast dat de Vlaams Bouwmeester voor een dertigtal dossiers de Open Oproep procedure kon aanwenden voor de selectie van de architecten. Voor het honderdtal andere dossiers zouden de architecten worden

geselecteerd via een gelijkaardige ontwerp-wedstrijd. Dat was niet onbelangrijk om scholen en architecten over de streep te trekken. Een ander probleem was in welke volgorde een school een ontwerper en een aannemer kon aanspreken binnen een systeem als dit, waarin alles voor de start der werken eenduidig moest vastliggen. De oplossing bestond erin dat de school eerst, met begeleiding van de afgevaardigd bouwheer, de architect selecteerde via een ontwerp-wedstrijd. Pas als er een overeenkomst was over het plan werd een aannemer gekozen. Via enkele overgangsbepalingen had die dan nog de mogelijkheid om de uitvoeringsmethode te optimaliseren, weliswaar na akkoord van de andere partners. Ik was zo anderhalf jaar in de weer met de begeleiding van dit proces en de uitbouw van een team van een dertigtal projectbegeleiders die voor de ondersteuning en opvolging konden instaan.

Wat leerde je eruit?

Als de overheid een dergelijk grootschalig programma opstart in samenwerking met private financiële instellingen en ontwikkelaars heb je aangepaste procedures nodig. Je moet ervoor zorgen dat de inhoudelijke ambitie niet overschaduw wordt door de financiering. Oorspronkelijk was het de bedoeling om al lessen te kunnen trekken uit twee in de tijd vooruitgeschoven voorbeeldprojecten. Die zijn echter later opgestart dan verwacht. Anders was het leerproces veel eerder gestart.

Wat met kwaliteitsbewaking zonder Open Oproep procedure of andere vorm van mededinging?

Het Team Vlaams Bouwmeester had voorgesteld dat de 'modelprojecten' in dat programma langs de Open Oproep zouden lopen. Uitgaande van de positieve resultaten die de procedure van de Open Oproep intussen verworven had, werkten we een gelijkaardig systeem uit. We stelden een pool van kandidaat-architecten samen die voldoende kwaliteit konden bieden. Anders dan bij de Open Oproep kozen we de architecten die een voorstel maakten niet op voorhand. Er werden er gewoon elke keer drie uitgeloot, maar we droegen er zorg voor dat iedereen ongeveer even vaak aan de beurt kwam. We waakten er ook over dat zowel bij de voorbereiding van de ontwerp-wedstrijd als bij de selectie van de architect alle partners (school, AGION, Team Vlaams Bouwmeester, de afgevaardigd bouwheer) actief betrokken waren.

Hoeveel Scholen van Morgen zijn er nu al opgeleverd? Hoe vordert het project?

Er zijn nu een handvol scholen in gebruik, maar er zijn er heel wat in aanbouw. Dit programma is voorbereid onder het Bouwmeesterschap van Marcel Smets, maar Peter Swinnen heeft er zich actief mee bemoeid toen hij aantrad in 2011. Scholen van Morgen zat minstens om de twee weken samen met het Team Vlaams Bouwmeester en AGION, die de toewijzing van budgetten voor de reguliere scholenbouw organiseert. We stelden bij die vergadering de dossiers op punt, en gingen daarvoor ook naar de scholen toe.

Hoe kon je de wensen en verzuchtingen van de scholen doen overeenstemmen met de regels van de financiers? Hoe werden concrete bouwprogramma's gedefinieerd?

Dat was een taak op zich. Schoolbesturen hebben doorgaans weinig ervaring met het opstellen van een projectdefinitie, noch met het formuleren van een architecturale ambitie. Daardoor beperken ze zich vaak tot wat onmiddellijk te benoemen is: zoveel klassen, zo'n speelplaats, enzovoort. Maar een school is natuurlijk veel meer dan dat. Een school kan een grote rol spelen in een buurt of een wijk. Bij elke nieuwbouw of uitbreiding is het dus zaak om een zekere multifunctionaliteit na te streven. Dat moet je per geval precies definiëren aan de hand van (ontwerpend) onderzoek. Daarnaast is er ook zoiets als de eigen sfeer en identiteit van een school. Ook dat heeft ruimtelijke implicaties die je moet scherpstellen. Vaak is het in Vlaanderen ten slotte zo dat scholen een lange (bouw)geschiedenis hebben, met een vaak merkwaardig amalgaam van gebouwen en stijlen, op terreinen die sterk verweven zijn met de buurt eromheen. In zo'n context moet je een beeld hebben van de manier waarop het geheel na een ingreep zal functioneren. Al die aspecten vragen om een projectdefinitie die verder gaat dan een opsomming van vierkante meters en functies. De school moet haar kwaliteitsambitie leren uitdrukken. Dat was een zeer intensief proces, waar het Team Vlaams Bouwmeester nauw bij betrokken was. Als dat traject doorlopen was werd de projectdefinitie een laatste maal gescreend en voorgelegd op het overleg met AGION en het Team Vlaams Bouwmeester, zodat alle neuzen in dezelfde richting stonden.

Jullie moedigden de scholen daarom ook aan om een masterplan op te stellen

vooralere tot een concrete projectdefinitie over te gaan?

Uiteraard. Je zag ook stevast een hemelsbreed verschil tussen scholen die wel of niet een masterplan voor hun toekomstige ontwikkeling hadden opgesteld. Scholen met een masterplan hadden reeds een leer- en denkproces doorlopen, en slaagden er dan ook meestal in om een volwaardige projectdefinitie op te stellen. Masterplannen zijn een enorm pluspunt omdat ze het debat over de projectdefinitie stofferen. Ik denk overigens dat dit ook voor AGIO een leerproces is geweest. Ze dragen nu volop die architecturale ambities.

Was je ook betrokken bij de evaluatie van de voorstellen van ontwerpers?

Van de projecten die niet als 'modelproject' geselecteerd waren heb ik meer dan de helft van de jury's voorgezeten.

Je was onder andere met die ervaring een belangrijke stem in 'Maatschappelijke en ruimtelijke winsten in PPS', het onderzoek dat het Team Vlaams Bouwmeester samen met PMV en het Kenniscentrum PPS voerde naar de *best practices* in de toepassing van PPS.

Het boek *PPS 100 stemmen* en de daaropvolgende workshops in oktober 2014 zijn nuttig geweest om duidelijk te maken dat een bepaalde aanpak van een PPS ook bepaalde consequenties heeft. Ook de zoektocht naar de rol van de ontwerper in zo'n constructie is zeer interessant. In het algemeen kan je stellen dat hoe sterker de publieke partner staat in zo'n samenwerking, hoe sterker ook de private partner uit de hoek komt. Bij AGSO in Oostende beoordeelden wij voorstellen van ontwikkelaars altijd vanuit drie hoofdcriteria: visieontwikkeling, ontwikkelingsaanpak en prijs. Het laatste is evident, maar speelt eigenlijk pas in laatste instantie een rol. Je moet eerst zien dat de visie juist zit en dat er qua aanpak een heldere omschrijving is van praktische aspecten als timing, maar ook van meer inhoudelijke procedures zoals een heldere definitie van de rollen van beide partners. Pas daarna kan je over de prijs discussiëren.

Heb je een voorbeeld van zo'n geslaagde PPS?

Ik ben nog steeds zeer opgetogen over de uitwerking van het Militair Hospitaal in Oostende.

We hebben daar in samenspraak met de afdeling Onroerend Erfgoed goede richtlijnen opgesteld voor de ontwikkelaars. Het was duidelijk dat we de typische figuur van relatief bescheiden gebouwen in een strak open raster wilden behouden, aangevuld met nieuwbouw. We vroegen ook een gedifferentieerd woningaanbod voor een gevarieerd publiek, met de klemtoon op betaalbaar wonen voor jonge gezinnen en op permanente bewoning. Dat werd het voornaamste selectie criterium. We hebben toen voorstellen ontvangen die ons een veel grotere winst voorspiegelden als we toelieten om de hoogte in te gaan, maar die konden we vanuit de projectdefinitie opzijschuiven. De betrokkenheid van het Team Vlaams Bouwmeester bij de ontwikkeling van de projectdefinitie en de deelname aan de jury werden ook in dit geval gewaardeerd.

Karel Vanackere
AG Stadsontwikkeling
Oostende

Eli Devriendt
Directie Openbaar
Domein Stad Oostende

Tik op de zoekmachine van de website van het Team Vlaams Bouwmeester 'Oostende' in, en je stoot op een verbazend lange lijst van projecten. Oostende heeft inderdaad zowat alle werkinstrumenten van het Team Vlaams Bouwmeester aangesproken, vaak met succes. Wie wat beter toekijkt, merkt dat veel van die projecten met elkaar verbonden zijn. Een Meesterproef voor de aanleg van park De Nieuwe Koers hangt samen met een Open Oproep voor het woonzorgcentrum Sint-Monica. Maar park De Nieuwe Koers is zelf weer deel van het Groen Lint, een 30 km lang 'kralensnoer' van groene ruimtes aan de stadsrand. Om dat Groen Lint vorm te geven, werd eerder al een Open Oproep georganiseerd. Daar hing ook een project Kunst in opdracht mee samen. Het Groen Lint was ook onderwerp van een publiek debat en een masterclass in 'Atelier Groen Lint'. Peter Swinnen was zelf 'peter' van dat atelier. Tot slot werd één locatie van het Groen Lint uitgewerkt als een van de Pilootprojecten Productief Landschap. Een ander, pril, maar zeer opmerkelijk project is de Open

Oproep voor de Dr. Eduard Moreauxlaan. Deze Open Oproep loopt ver voorop op het beleid, want voorlopig ontbreken de middelen om de breuk in het stadsweefsel te helen. Het is een hefboom om het beleid te enthousiasmeren, eerder dan een project, maar Peter Swinnen gooide er toch zijn hele gewicht tegenaan. Karel Vanackere van AG Stadsontwikkeling en Eli Devriendt van de directie Openbaar Domein van Oostende hangen een boeiend verhaal op van een stad die dankzij deze instrumenten boven zichzelf kan uitstijgen.

Wat is jullie werkterrein?

Eli Devriendt: Ik ben landschapsarchitect. In die hoedanigheid was ik in het verleden al verantwoordelijk voor de heraanleg van het Maria Hendrikapark. Daarvoor ontvingen we in 2007 de Prijs Bouwmeester. Sindsdien werden de stadsdiensten grondig gereorganiseerd. Vroeger had je aparte diensten voor groen, riolering, wegen, reiniging, enzovoort, maar die vallen nu allemaal onder één directie Openbaar Domein. Dat maakt een betere coördinatie mogelijk. Ik houd mij binnen die dienst nog steeds bezig met landschapsaanleg, maar dat moet je dus breed opvatten.

Karel Vanackere: Ik ben directeur van AG Stadsontwikkeling. Wij trekken publiek-private samenwerkingen en diverse ontwikkelingen. We treden echter nog vaker op als studiebureau voor de stad. We bereiden RUPs of ontwerpen van publieke ruimtes voor zodat die rijp zijn om door studiebureaus uitgewerkt te worden. De stad vraagt ons ook vaak om advies over procedures. Neem nu het nieuwe crematorium. De vorige burgemeester, Jean Vandecasteele, wilde voor de verkiezingen graag uitpakken met een beeld daarvan. Hij vroeg ons dus om snel voor een ontwerp te zorgen. Wij overtuigden hem dat te snel gaan geen kwaliteit oplevert. We bezorgden hem in ruil beeldmateriaal dat zijn ambitie duidelijk maakte aan de kiezers. Ondertussen zetten we met het Team Vlaams Bouwmeester een Open Oproep op het getouw en op 1 januari 2013 werd Office Kersten Geers David Van Severen aangewezen als laureaat. Ondertussen ligt er in het derde jaar van de legislatuur al bijna een stedenbouwkundige vergunning op tafel.

Een project dat de laatste jaren in het oog springt in Oostende is het Groen Lint. Vroeger had Oostende in de verbeelding van de mensen alleen maar

een kustlijn. Het leek alsof er geen binnenland was. Dat is plots drastisch veranderd doordat een fiets- en wandelroute tientallen groene plekken langs de stadsrand over meer dan 30 km met elkaar verbindt. Plots is Oostende ook een 'groene stad'.

Eli Devriendt: Aanvankelijk kregen we de vraag om na te denken over de groene westelijke rand van de stad, en met name het gebied rond het Duinenkerkje en een open ruimte aan de Duinkerksesweg: De Nieuwe Koers. Er was echter geen programma, en we beschikten ook niet over veel middelen. Daarom dongen we samen met het Engelse Rother District (gebied rond kuststeden als Rye, Bexhill en Hastings, nvdr) naar geld van het Europese Interreg IVA-programma '21st Century Parks'. De stelling van dat programma is dat parken vandaag niet meer dezelfde rol vervullen als voorheen. Ooit waren dat verblijfsplekken. Nu krijgen ze binnen het stadslandschap een strategische rol als plekken voor zowel recreatie als waterbuffering, stadslandbouw en energieopwekking. Je kan ze dus niet langer op zich beschouwen. Ze moeten bedacht worden in functie van de gehele stad. De term 'groene netwerken' dekt daarom de lading van zo'n park voor de eenentwintigste eeuw beter dan 'groene ruimtes'. We waren er in elk geval snel van overtuigd dat we ons niet moesten beperken tot deze twee plekken, maar dat we alle groene rafelranden van de stad in één parcours moesten verbinden.

Karel Vanackere: AGSO was daar meteen bij betrokken. We hebben ons toen meteen bedacht dat we het kind alvast een naam moesten geven, al was er op dat ogenblik nauwelijks iets gebeurd. Zoals Tom Lanoye zegt: 'Naamgeven is de schepping completeren.' We moesten zorgen dat het Groen Lint op de mentale kaart van de Oostendenaar stond, zodat het idee niet meer afgevoerd kon worden. We hebben toen het geluk gehad dat ons project uitgekozen werd door Europa, want op die manier hadden we plots 417.000 euro ter beschikking, een bedrag dat de stad dan verdubbelde.

Eli Devriendt: Dat was ook nodig, want het gebeurt maar zelden dat je over zo'n groot gebied kan nadenken. Als je daar dan nog een participatie- en communicatiestrategie rond moet opzetten... In workshops met onze Engelse partners deden we een beroep op vele externe experts om onze inzichten aan te scherpen. Daar ontstond de projectdefinitie voor de

Open Oproep, die we financierden met de Europese middelen.

Kan je iets meer vertellen over de opzet van die Open Oproep? Hoe zagen jullie de verhouding tussen de deelgebieden? Wilden jullie een ontwerp voor al die etappes?

Karel Vanackere: De Open Oproep stelde verschillende kwesties aan de orde. Ten eerste was er de vraag hoe je al die plekken programatisch kon opladen. Daarnaast was er de eis om een herkenbare continuïteit tussen die plekken te laten ontstaan. Maar de ontwerpers moesten het Groen Lint ook inbedden in de stedelijke context door sterke verbindingen met de uitlopers van woonzones tegen de stadsrand te voorzien. Aan de hand van twee zones moest concreet aangetoond worden hoe dat gestalte kreeg. Het project mikt echter niet op een onmiddellijke, volledige realisatie, maar op een haalbare en hanteerbare ontwikkeling over een zeer lange periode.

Eli Devriendt: Het team van Georges Descombes en Technum-Tractebel, onder leiding van Bart Van Gassen, werd laureaat van die Open Oproep met een atypisch masterplan. Veel voorstellen leden onder een al te sterk uitgewerkte invulling en overdadige programmering. Dit team daarentegen kwam op de proppen met een masterplan dat je nog het best kan omschrijven als een *toolbox* met zes soorten ingrepen die voor elk terrein op een specifieke manier ingezet kunnen worden. Die zijn de uitdrukking van een visie en een strategie. Daar kan je iets mee als bestuur. Je kan dat beleidsmatig absorberen, maar je hebt de vrijheid om elk deel afzonderlijk te ontwikkelen.

Naast die Open Oproep was er ook een project Kunst in opdracht, waar auteur Peter Verhelst en fotografe Katrien Vermeire aan meewerkten. Hoe kwam dat tot stand?

Eli Devriendt: De projectdefinitie van het Groen Lint werd na verloop van tijd zo'n dikke bundel dat je door de bomen het bos niet meer zag. Katrien Laenen, die bij het Team Vlaams Bouwmeester instaat voor Kunst in opdracht, stelde toen voor om kunstenaars te vragen een visie op het gebied te geven, omdat ze er vaak beter in slagen om naar de essentie te gaan. We hebben een voortraject uitgetekend met andere partners in Oostende zoals Mu.ZEE en Vrijstaat O.

Uiteindelijk beantwoordde het idee van Peter Verhelst en Katrien Vermeire het beste aan wat we nodig hadden.

Karel Vanackere: Peter schreef een reeks korte teksten onder de naam *Mind Fitness*, een soort ode aan de stad. Katrien goot elke plek in een fotografisch beeld. Dat Groen Lint kreeg zo plots weer handvatten. Je wist weer hoe je dat kon beetpakken. Dat hielp ook enorm in de communicatie naar de bevolking en de ontwerpers.

Uit dat Groen Lint is een cascade van andere projecten voortgekomen. Via de Meesterproef hebben jullie enkele projecten opgezet rond het park De Nieuwe Koers. Er volgde ook een Open Oproep voor een woonzorgcentrum dat zowat de toegang tot dat park vormt. Daarnaast is er ook het Pilotproject Productief Landschap rond De tuinen van Stene. Teveel om hier in detail te overlopen, maar kan je toch toelichten hoe die samenwerking met het Team Vlaams Bouwmeester in zijn werk ging?

Karel Vanackere: Het Team Vlaams Bouwmeester zocht een stad die mee de Meesterproef wilde organiseren, en daartoe projecten kon voorstellen. We hebben toen al onze laden doorzocht om 'nog niet benoemde' projecten te vinden. Een deel ervan sluit inderdaad bij De Nieuwe Koers aan. Het masterplan van Catherine Pyck bleek al snel meer dan een academische oefening. Annelies Augustyns, die dat vanuit het Team Vlaams Bouwmeester begeleidde, merkte op dat daar kansen lagen voor het woonzorgcentrum dat vzw Monica plande. Er stond al een project op stapel, maar Annelies wist de opdrachtgever ervan te overtuigen beter in te spelen op het park. Er volgde een Open Oproep met een mooi project van Bovenbouw, dat als het ware een poort naar het park vormt. Verderop komt Astropolis, een sterrenwacht die in de handen van Pieter-Jan Peeters een heel verrassende vorm kreeg. Naast die twee projecten waren er nog drie andere Meesterproeven, waarvan er een, een woonontwikkeling in Zandvoorde, alweer dicht aansluit bij het Groen Lint.

Eli Devriendt: De tuinen van Stene is een doorgedreven uitwerking van het plan van Georges Descombes. De Pilotprojecten Productief Landschap zijn de vrucht van een deal tussen het Team Vlaams Bouwmeester en Kris Peeters, die toen als minister-president ook bevoegd was voor landbouw. Samen met het Instituut voor

Landbouw- en Visserij Onderzoek (ILVO) was ook hij begaan met de vraag hoe landbouw een bredere betekenis kan krijgen, zeker in het licht van de toenemende druk op de open ruimte. De vraag is inderdaad hoe je 'zuivere' landbouw zou kunnen verbinden met andere noden als recreatie en natuurwaarden. Op dit ogenblik is daar geen sprake van. Landbouw staat met zijn rug naar de stad, en binnen bouwvrije agrarische zones kan je op dat vlak helemaal niets beginnen. Een productief landschap probeert net zulke zaken op elkaar te doen aansluiten in een win-winsituatie. Nu hadden we in het masterplan voor het Groen Lint al zo'n hedendaags landbouwpark ingetekend in een zone tussen de Torhoutsesteenweg en de Steense Dijk. Maar dan begint het werk pas.

Karel Vanackere: Het landschap is inderdaad niet alleen maar de leverancier van voedsel, het zorgt ook voor andere dingen zoals zuivere lucht, waterbeheer, recreatie, enzovoort. Landbouw kan meer zijn dan alleen maar landbouw, maar je moet dat ook financieel goed versleutelen. Ruimte Vlaanderen en ILVO zijn daar op hun manier mee bezig, maar ook wij moeten dat verhaal hier uitdragen naar andere diensten binnen en buiten de stad.

Eli Devriendt: Je kan je misschien voorstellen dat daar een grote vertaalslag naar alle betrokkenen mee gepaard gaat: landbouwers, eigenaars, de stad, ze hebben allemaal hun idee. Het grote voordeel van een Pilooproject is dan dat je een projectregisseur krijgt die de gesprekken opvolgt. In dit geval kozen we zelfs twee projectregisseurs. Tuinen van Stene is immers geen kant-en-klaar project, maar een proces. De ene projectregisseur, Lode Tanghe volgt de 'landbouwkant' op en zit aan het stuur van de tandem. Marjolijn Claes richt zich hoofdzakelijk op de ruimtelijke processen en tekent samen met Lode de projectstrategie uit. Het heeft er ook toe geleid dat we ons eerste beeld van de opgave steeds verder nuanceerden. Daar moet je dan weer mee de boer op.

Onlangs hebben jullie samen met het Team Vlaams Bouwmeester ook een Open Oproep georganiseerd over de Dr. Eduard Moreauxlaan. Past dat in een verdere ontwikkeling van de Oosteroever van de stad? Er was al de heraanleg van de havenmondning, de installatie van een veerboot naar de overzijde en de renovatie van het voormalige Militair Hospitaal tot een groot wooncomplex?

Karel Vanackere: Die Moreauxlaan hypothekeert de hele Oosteroever. Het is een 120 meter brede zone met een trambaan en wegen die een ware breuk vormt. Aan de zeezijde zijn er inderdaad grote nieuwe woonontwikkelingen, maar aan de andere zijde heb je naast de Spuikom de OPEX-wijk. Ze werd ontwikkeld op het ogenblik dat de havenuitbreiding op de Oosteroever de bewoning daar verdrong. In die wijk woon je niet langer 'aan de zee', hoewel de zee maar op een boogscheut ligt. Het is ook in zekere zin een sociale breuklijn, omdat het oudste deel van die wijk een kans-armere bevolking kent, al zie je daar een sterke sociale dynamiek doordat veel kleine zelfstandigen er zich gevestigd hebben. Ook burgemeester Jean Vandecasteele speelde met de idee om een betere verweving tussen de twee zijden van die baan tot stand te brengen. We botsten echter meteen op een kritische houding van het Agentschap Wegen en Verkeer: ze hadden nog maar recent de baan heraangelegd en wilden daar op korte termijn niet opnieuw in investeren. Idem voor De Lijn.

Eli Devriendt: We zaten toen met Peter Swinnen samen om te kijken hoe we die problematiek toch konden deblokken, al was het voor de langere termijn. Dat maakte de Open Oproep ongewoon en complex. Het ging er niet alleen om de barrièrewerking van die baan op te heffen. Er moest ook een financiering bedacht worden, en er moest een draagvlak ontstaan bij de omwonenden. We vroegen dus een totaalstrategie. Dat kan niet allemaal in één keer. De eindvisie moet strategisch uitgewerkt worden, met goed gedefinieerde mijlpalen, die de vooruitgang van het dossier op het terrein zichtbaar maken. Samen met Peter Swinnen dienden we een projectaanvraag in bij Stedenbeleid. Die werd aanvaard. Zo konden we de Open Oproep financieren.

Karel Vanackere: De veerboot is nog zoiets: ze was heel belangrijk om de Oosteroever dichterbij de stad te betrekken. Vroeger waren dat twee gescheiden werelden. Dat is echter maar het begin van een oplossing, want in de zomer kan het er zo druk worden dat je heel lang moet wachten. We zijn nu aan het broeden op een vaste verbinding.

Waarom denk je dat Peter Swinnen zich vastbeet in zo'n moeilijk en onzeker dossier?

Eli Devriendt: Ik denk dat hij graag de grenzen van het haalbare zoekt. Kijken tot hoe ver hij

kan gaan. Een dergelijk project heeft nood aan een echte 'handeling', het valt buiten de geijkte denkpatronen.

Karel Vanackere: Hij wou zijn werkterrein verbreden naar stedenbouwkundige en maatschappelijke vragen. Het ging hem om meer dan enkel gebouwen. Dat zit in veel van die Open Oproepen. Het crematorium bijvoorbeeld, dat ging op het eerste gezicht alleen om een gebouw, maar in de projectdefinitie werd dat een vraag naar een ontwerp voor een gebouw en het hele landschap eromheen. Dat loonde, want in het ontwerp van Office Kersten Geers David Van Severen versterkt de subtiele behandeling van het landschap het gebouw zelf enorm.

Eli, jij was een van de eersten om de petitie tegen de opheffing van het Team Vlaams Bouwmeester te ondertekenen. Waarom?

Eli Devriendt: Voor ons is het Team Vlaams Bouwmeester van doorslaggevend belang geweest om onze ambities en inzichten te verbreden. Een stad als Oostende kan zich onmogelijk een administratie als Antwerpen of Gent veroorloven om alle kennis zelf in huis te ontwikkelen, maar met het Team Vlaams Bouwmeester kan ze toch een heel eind geraken zonder zich afhankelijk op te stellen van hogere overheden, omdat het Team Vlaams Bouwmeester een stevige duw in de rug geeft. Daar wordt iedereen beter van. Wij stelden keer op keer vast dat hun input ertoe leidde dat we meer kregen voor hetzelfde geld. Het Team Vlaams Bouwmeester helpt om een kader te creëren, om elk project in te bedden in een groter geheel. Ze dwingen je, door discussie met de teamleden, om je ideeën aan te scherpen. Dat werkt ook versterkend voor het beleid op politiek niveau: ze durven plots de sprong te wagen naar meer ambitieuze projecten.

Karel Vanackere: Het is altijd een gevoelig punt bij lokale besturen: hoeveel moeite moet je doen voor welk resultaat? Procedures als die van de Open Oproep lijken dan omslachtig en tijdrovend. Op het eerste gezicht zou je dan denken: zou men het geld dat naar die procedure gaat niet beter via het Gemeentefonds rechtstreeks verdelen over de gemeenten. Maar die procedures blijven belangrijk! Ze vormen een hefboom om beter te mikken en verder te landen. Dat heeft onze samenwerking met het Team Vlaams Bouwmeester ons geleerd. Een ander, niet te onderschatten voordeel is dat we zo topontwerpers naar hier kunnen halen. Ik zou niet weten hoe we op

eigen houtje Georges Descombes hadden kunnen warm maken om hier te komen werken. Maar nu is iedereen wel ontzettend fier dat die man hier was en gaandeweg verliefd werd op deze stad. Hoe hadden wij hem kunnen bereiken met onze aanbestedingsprocedures. Die man leest niet meteen het Bulletin van Aanbestedingen...

Philippe Van Wesenbeeck

Directeur Ruimtelijke Planning Stad Gent

Het Team Vlaams Bouwmeester doet vaak een beroep op externe deskundigen. Bij de Pilootprojecten van de laatste jaren hoorde bijvoorbeeld telkens een kwaliteitskamer om stemmen uit verschillende disciplines samen te brengen. Philippe Van Wesenbeeck, directeur Ruimtelijke Planning van de Stad Gent, was als 'klant' allerm minst een onbekende voor het Team Vlaams Bouwmeester, maar verleende andersom ook vaak diensten als extern expert. Hij trad onder andere aan bij de begeleiding van het ontwerpend onderzoek voor het Ferrarisgebouw, zetelde in de kwaliteitskamer van de Pilootprojecten Terug in Omloop en nam ook deel aan de rondetafelgesprekken over een IBA Vlaanderen. Hij groeide zo uit tot een ervaringsdeskundige inzake kwaliteitskamers en stuurgroepen.

Wat stond er op het spel bij de 'begeleiding op maat' van het Ferrarisgebouw? Dat staat er toch nog steeds? Wat zijn de plannen?

Toen een aantal huurcontracten van de Vlaamse overheid in de Noordwijk in Brussel tegelijk afliepen, werd Ferraris plots een *issue*. Peter Swinnen zag dat ontwikkelaars klaarstonden om weer maar eens banale kantoorkolossen aan de Vlaamse overheid te slijten. Hij achtte de tijd rijp voor een kwalitatieve sprong voorwaarts, zowel voor de Noordwijk als voor de overheidshuisvesting. Hij geloofde rotsvast dat een nieuw, hoger gebouw, dat alle diensten op één plek concentreerde, op termijn winst zou opleveren. Maar hij ging er ook van uit dat het nog meer rendeerdere om te kiezen voor een gebouw dat niet alleen kantoren, maar ook huisvesting, retail, enzovoort, omvatte. Een verzamelgebouw dus. Dat zou niet alleen de kwaliteit van het kantoorleven ten goede komen, maar ook het

monofunctionele karakter van de Albert II-laan doorbreken. Hij kreeg ook opdracht van de Vlaamse overheid om de haalbaarheid daarvan uit te zoeken.

Waarom kwam precies het Ferraris-gebouw in beeld als locatie?

Ferraris is strategisch gelegen, en bovendien het enige gebouw waarbij het Vlaams Gewest volle eigenaar is van de grond. Al is het gebouw nog niet afgeschreven, het vertoont serieuze gebreken. De isolatie is bijvoorbeeld ondermaats, en als werkplek is het verouderd. Joris Scheers vatte enkele jaren geleden de voorwaarden voor een goede werkplek samen in de drie trefwoorden *Bytes/Bricks/Behavior*. Vooral op dat laatste punt scoort het gebouw slecht: er is geen buitenruimte voor als het mooi weer is, je kan nergens in de buurt afspreken na de uren... Die gebreken gelden trouwens voor de hele Noordwijk: ze vormt als monofunctioneel eiland een enorme breuk in het stadsweefsel. Peter Swinnen wilde die situatie doorbreken door in een voorbeeldgebouw functies te mengen en nadrukkelijk aansluiting te zoeken met de Antwerpse Steenweg. Hij stuurde dit onderzoek zelf aan. Hij wilde tegenover ontwikkelaars bewijzen dat huisvesting en kantoren in één gebouw te combineren zijn, en dat je daarmee uit de kosten kan geraken.

Wat was jouw rol in dit verhaal? Er werd immers al een onderzoek uitgevoerd door het team Bogdan & Van Broeck en IDEA Consult. Dat was een succes, want het kon de intuïtie van het Team Vlaams Bouwmeester hard maken.

Ik was samen met Joachim Declerck uitgenodigd als externe deskundige in de stuurgroep. Joachim richtte zich op de ontwerpmatige aspecten, ik waakte vooral over aspecten van stadsontwikkeling. Wij moesten in de eerste plaats een bestek opstellen om een opdracht-houder voor een studie met ontwerpend onderzoek aan te duiden. Toen die studie afgerond was, waren wij weer aan de beurt om de resultaten ervan te vertalen naar de Vlaamse overheid. Steven Adons van Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV) heeft toen de financiële aspecten van het verhaal in een tweede verslag aan de regering gegoten.

Hoe kwam het Team Vlaams Bouwmeester hierin tussenbeide?

Christa Dewachter volgde dat dossier op. Zij zorgde ervoor dat we goed konden werken. Zij streek tussen de vergaderingen door de plooiën in de communicatie glad en helderde zaken op. Dat ging uitstekend. Op een bepaald ogenblik voelden zowel Joachim en ik als Leo Van Broeck aan dat we een werkmaquette nodig hadden om het idee scherp te krijgen. Daar zijn tijdens één vergadering echt grenzen verlegd. We zijn daar met een heel goed gevoel van tafel gegaan.

Je liet als extern deskundige van een kwaliteitskamer ook je licht schijnen over de Pilootprojecten Blackfields, of Terug in Omloop zoals ze nu heten. Blackfields zijn terreinen die zo vervuild zijn dat geen privépartij nog bereid is erin te investeren. Wat is de urgentie van die problematiek en hoe kwam jij daarmee in aanraking?

Het is een project dat aanvankelijk door OVAM, in de persoon van Walter Tempst, geïnspireerd werd. Hij is opgeleid als stedenbouwkundige, en werkt bij OVAM ook als ruimtelijk planner. Hij zorgde voor een verschuiving in het werkterrein van OVAM van het verwerken van blik en glas naar de 'circulaire economie'. Die draait in de eerste plaats rond recyclage: overwegingen van duurzaamheid zullen ons er steeds meer toe dwingen om dingen die stuk zijn te herstellen en te recyclen. We moeten op een innovatieve manier nadenken over materiaalbeheer van het begin tot het einde van de levenscyclus van een product. Dat is één aspect van het thema Terug in Omloop. Als je op dat thema doordenkt, dan zie je ook dat zoiets een nieuwe, lokale maakindustrie vereist. Daar zitten grote kansen in, want het betekent meteen ook dat een groep mensen die nu niet meer aan de bak komt, terug in de economische cyclus opgenomen wordt. Dat is trouwens ook volgens de EU een broodnodige omslag in onze economie. Ook zo breng je mensen 'terug in omloop'.

Waar zit dan de band met sterk vervuilde terreinen?

Die komen in beeld als je de ruimtelijke vertaling van dit programma probeert te maken. Zo'n maakindustrie, en al wat daar bijhoort, zoals kleine kantoren, werkplaatsen voor creatieve economie, enzovoort, moet ingebed worden in de stedelijke context. Daar is de materialenstroom het dichtst. Je kan niet langer alles op verafgelegen industrieterreinen laten gebeuren, want dat creëert een onhoudbare verkeers-

stroom. Daarnaast wonen in de steden ook net die sociaal zwakkere bevolkingsgroepen die deze nieuwe maakindustrie kunnen en moeten bemannen. Ook op die manier beperk je het verkeer. Helaas is de huisvestingsdruk in de steden zo groot dat bijna alle gronden te duur worden om deze nieuwe industrie te accommoderen. Daar komen de vervuilde terreinen, en dan in het bijzonder de blackfields in beeld. We weten dat er naast enkele zeer grote vervuilde terreinen vooral heel veel kleine bestaan, die zich vaak situeren in de negentiende- en twintigste-eeuwse gordel rond de steden. Het kost vaak net te veel om ze rendabel te saneren voor huisvesting, omdat daar een maximale risicobeheersing vereist is. Ondertussen beseffen we echter dat een maximale sanering niet altijd hoeft. Het moet mogelijk zijn om net die terreinen, met hun vaak verwaarloosde, maar daarom niet waardeloze gebouwen, op een minder drastische manier te saneren en te herbestemmen, althans als het om kleine industrie gaat. Ook daar breng je iets terug in omloop. Meteen reduceer je zo de druk om nieuwe bedrijventerreinen aan te snijden.

Ik stel mij voor dat zoiets ook op veel protest kan stuiten, zeker waar steden monofunctionele woonzones zijn geworden. Lawaai en vuil, daar houden mensen niet van.

Je kan inderdaad af te rekenen hebben met een reactie van de buurt die schrik heeft van hinder. Elke industriële bedrijvigheid veroorzaakt hinder, al is die nu dan kleiner dan vroeger. Het moet dus kunnen, maar er is nog een lange weg te gaan, want de uitwerking van zulke projecten botst op een versnipperde wetgeving over veiligheid, verontreiniging, enzovoort.

Waar maken de Pilotprojecten Terug in Omloop het verschil met de brownfieldconvenanten?

Bij Terug in Omloop gaat het om Pilotprojecten voor tot nog toe weinig onderzochte opgaven. Daar valt nog vooruitgang te boeken en knowhow op te bouwen. Het gaat dus om een verbreding van het domein dat deze convenanten kunnen bestrijken. Tot nog toe leidden brownfieldconvenanten vooral tot woningbouwprojecten of grote commerciële ontwikkelingen. We zien ondertussen dat die beweging in de binnenstad een bedreiging vormt voor de functionele en sociale vermenging die het waarmerk is van de stad. In de plaats komen slaapsteden. Het nieuwe van

deze Pilotprojecten tegenover de bestaande convenanten is dat ze de stedelijkheid – versta: de functionele vermenging in de stad – willen redden en versterken. Peter Swinnen stond daar sterk achter. Walter Tempst steunde hem vanuit zijn streven om een circulaire economie op gang te brengen. Beide ambities sloten perfect op elkaar aan. Ondertussen zijn we zo ver dat we een oproep voor Pilotprojecten in elkaar gezet hebben. Het team Rebel Group Advisory Belgium nv – 51N4E – Antea groep heeft een onderzoek uitgewerkt dat de basishypothese van een brede definitie van Terug in Omloop stevig onderbouwde. Ze tekenden de driehoek (stedelijke densiteit en *mixité*)-(innovatieve saneringstechnieken)-(economische verrijking door recyclage) helemaal uit. Het is nu wachten op de voorstellen voor Pilotprojecten. Het is een boeiend proces geweest. Je weet bij zulke projecten nooit waar je zal uitkomen, maar in dit geval heeft de mayonaise toch weer gepakt.

Je vertelt dat verhaal erg overtuigend, maar wat is jouw relatie daarmee?

Heel eenvoudig: bij de Stad Gent zijn we op dit ogenblik onze visie op 2030 aan het uitwerken, en daarin draait alles om 'werk, werk, werk', en wel in relatie tot de circulaire economie. Ik had daarover een paar keer van gedachten gewisseld met Walter Tempst, maar het was Peter Swinnen die mij uitnodigde voor de kwaliteitskamer van dit Pilotproject, samen met Jan Leysens van Plan C, een spin-off van OVAM. Terug in Omloop werd terug een heel stimulerend project, in een stimulerende groep.

Een buitenbeentje onder de projecten van het Team Vlaams Bouwmeester waren de twee rondetafelgesprekken die moesten leiden tot een 'IBA Vlaanderen', naar het voorbeeld van de grote Duitse IBA's (*Internationale Bau Ausstellungen*). Dat kind is voortijdig geaborteerd maar toch was het een stimulerend idee. Jij nam deel aan die vergaderingen. Wat was jouw positie daar?

Peter Swinnen wou iets groots doen. Hij wilde niet enkel met gebouwen bezig zijn, maar ook gebiedsgericht, geïntegreerd ontwerpen op de kaart zetten. Hij riep daartoe een grote groep mensen samen. Ik herinner mij dat ik toen opperde dat we een IBA nodig hadden, naar het voorbeeld van Duitse IBA's als Emscherpark in het Ruhrgebied of 'Sprong over de Elbe' in Hamburg. Dat viel in goede aarde bij anderen,

zoals Hendrik Van Geel, Hardwin De Wever of Guy Vloebergh. Het idee van zo'n IBA is dat je met voorbeeldprojecten in een ruime regio een wervend verhaal kan opbouwen, mits je daar ook intensief kan communiceren. Het is het uitgelezen terrein om nieuwe vormen en methodes uit te testen. Dat kan bij de bevolking een soort fierheid over de eigen streek en de eigen verwezenlijkingen opwekken. Dat is dus helemaal iets anders dan van onderuit werken op de afstemming tussen de vele gebruikers van een regio. Dat is het terrein van gebiedsgericht ontwerpen.

Denk je dat dit een zaak is voor het Team Vlaams Bouwmeester?

Een team dat een IBA Vlaanderen zou opstarten moet een onafhankelijke positie hebben, net zoals het regieteam Stedenbeleid, de Jury Stadsvernieuwing, enzovoort. Het kan niet ontstaan en groeien bij de administratie van Ruimte Vlaanderen of binnen Labo Ruimte. De Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen kunnen uiteraard wel participerende partijen zijn, elk met hun eigen rol, maar niet als trekker. Rond het project moet een soort wal van academici staan die de zaak sturen. Belangrijk is de steun van de Vlaamse Regering of het Vlaams Parlement voor een dergelijk project.

Waarom liep het plan op niets uit?

We zouden zoiets wel kunnen gebruiken in gebieden als de oude koolmijnenstreek in Limburg, de noordrand van Brussel of het kustgebied, om nieuwe inzichten teweeg te brengen. Woorden wekken, voorbeelden strekken...

Het verhaal verdween naar de achtergrond omdat het niet duidelijk was wie de trekker kon zijn in dit project – het Team Vlaams Bouwmeester of Ruimte Vlaanderen. Het is daarom niet definitief afgevoerd.

Steven Adons Senior Investerings- manager PMV

Strengere begrotingsregels beperken al sinds vele jaren de investeringscapaciteit van overheden. Ze kunnen nog slechts in beperkte mate

investerings realiseren. Publiek-private samenwerkingen (PPS) bieden hier een uitkomst, met als bonus dat de betrokken partijen elkaar kunnen versterken als de wederzijdse ambities en spelregels goed gedefinieerd zijn. In zo'n proces met een privépartij is het nochtans niet evident dat de Vlaams Bouwmeester toezicht houdt op de kwaliteitsbewaking van overheidsgebouwen. Om die reden werd de Vlaamse investeringsmaatschappij PMV een belangrijke partner van het Team Vlaams Bouwmeester. Door de samenwerking kan het Team Vlaams Bouwmeester de kwaliteit van overheidsgebouwen toch monitoren. Omgekeerd trekt PMV echter ook lering uit de samenwerking. Dat blijkt in een gesprek met Steven Adons, de senior Investeringsmanager van het vastgoedteam van PMV.

PMV is een grote organisatie met veel taken. Wat is jouw plaats daarin?

PMV is een zelfstandige organisatie, maar een volle dochter van de Vlaamse overheid. We zitten dus op de wip tussen overheid en privé en zijn zo goed geplaatst om het ondernemingsklimaat in Vlaanderen te versoepelen. We zijn heel snel gegroeid: vijftien jaar geleden begonnen met twee man, hebben we nu een bezetting van circa 150 mensen. Dat zijn doorgaans mensen die uit de privésector komen en een specifieke kennis en competentie binnenbrengen. Je zou ons kunnen omschrijven als een competentiecentrum voor de overheid. We verlenen aan alle ministers adviezen. Daarnaast zijn we ook een investeringsmaatschappij. We investeren in bedrijven en projecten, en we beheren speciale producten zoals de Win-winstlening of de Gewestelijke Waarborglening.

Die projecten vormen het raakpunt met het Team Vlaams Bouwmeester. Over welk type projecten gaat het dan?

Wij onderscheiden infrastructuur, gebiedsontwikkeling, onroerend erfgoed en energie. Infrastructuur staat dan voor bruggen en wegen, maar ook, al klinkt dat verrassend, sporthallen en 'Scholen van Morgen', een project waar het Team Vlaams Bouwmeester intens bij betrokken was. Dat is zo omdat deze projecten gekenmerkt worden door het ontbreken van eindrisico. In het geval van scholen gaat het, net als bij kunstwerken, om bouwen en verhuren voor een vaste termijn van twintig à dertig jaar, met slechts één eindgebruiker. Daarna wordt de infrastructuur gevoegd bij het overheidspatrimonium. Dat zijn

de echte publiek-private samenwerkingen of PPS-projecten. Dat creëert een *cashflow* die op voorhand vastligt. Bij vastgoed, kantoren bijvoorbeeld, is er na achttien jaar nog een openstaand risico. Ik werk op dat terrein. Recent werden de activiteiten van publiek vastgoed ook toegevoegd onder de noemer infrastructuur. De aanpak van deze projecten vertoont immers sterke gelijkenissen met andere infrastructuurwerken.

Investeren jullie mee in Scholen van Morgen? Hoe groot is jullie input in die organisatie?

Scholen van Morgen was het werkterrein van collega's onder leiding van Werner Decrem. Zij hebben samen met de Vlaamse overheid en de Vlaams Bouwmeester de grote uitgangspunten vastgelegd voor de zoektocht naar een partner. Dat werd Scholen van Morgen, een maatschappij opgericht door BNP Paribas Fortis en AG Real Estate. Het gaat hier om een geïntegreerde aanbesteding, die doorgaans tijdsintensief maar ook lonend is voor de financiële groep die ze aanstuurt. Wij vonden het de moeite waard dat de Vlaamse overheid ook een deel van de projectrendementen zou verdienen door het delen van investeringsrisico's en stapten mee voor 25% in het kapitaal, maar onze inhoudelijke input in de aanpak van de bouwwerken blijft zeer beperkt.

In de vastgoedpoot van PMV investeren jullie in diverse projecten. Voor enkele daarvan was er geregeld intensief overleg met het Team Vlaams Bouwmeester. Ik denk dan aan de ambtenarenhuisvesting, maar ook aan de projecten rond verzamelgebouwen die Peter Swinnen in de steigers zette, en ten slotte ook aan de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg. Kan je vooreerst iets meer vertellen over het leerproces dat jullie samen met het Team Vlaams Bouwmeester doorlopen hebben bij het programma van de VAC's of Vlaamse Administratieve Centra?

De VAC's waren een idee van Wivina Demeester in de jaren negentig. Ze besloot komaf te maken met de versnipperde huisvesting van de Vlaamse administraties. Ze streefde naar één geconcentreerde huisvesting in elke provinciehoofdstad. Dat levert niet alleen een efficiënter ruimtegebruik op. Het is ook een mobiliteitsproject, want VAC's worden dicht bij stations ingeplant. Het was onze taak om dat te realiseren, maar op dat ogenblik waren de VAC's van Hasselt en

Antwerpen al opgeleverd. Het eerste wat daarna op de plank lag was het VAC in Leuven.

Aanvankelijk wilde de Vlaamse overheid dat gebouw in eigen beheer bouwen. Via het Team Vlaams Bouwmeester werd er zelfs een wedstrijd georganiseerd waarbij het team rond Eleni Gigantes en Elia Zenghelis van GZA als laureaat uit de bus kwam. Later zag de Vlaamse overheid echter van die plannen af en besloot ze een beroep te doen op privépartners. Daar verschenen jullie weer ten tonele.

Het werd inderdaad onze taak een Europese aanbesteding te organiseren voor de ontwikkeling van dat VAC. Wij deden dat van bij de aanvang in nauwe samenwerking met het Team Vlaams Bouwmeester. Het Team Vlaams Bouwmeester heeft in aanzienlijke mate gewogen op de ontwikkeling van het RUP. Ook in de dialogen met de geselecteerde ontwikkelaar, Kairos, en haar ontwerper, Jaspers-Eyers, heeft het Team Vlaams Bouwmeester actief bijgedragen. Zo trok Jaspers-Eyers het team van GZA weer aan om een aantal van hun grote ontwerpopties te vertalen in het uiteindelijke ontwerp. Dat leverde een gebouw op dat op alle vlakken zeer overtuigend presteert. Mede daarom werd later beslist om het gebouw ook daadwerkelijk te kopen.

Was het Team Vlaams Bouwmeester ook betrokken bij de later gerealiseerde VAC's in Brugge en Gent?

In Brugge was er, in elk geval van onze kant, geen inmenging in de keuze van de ontwerper. Het 'Kamgebouw', gebaseerd op het masterplan van Neutelings-Riedijk Architecten, dat aanleunt tegen het spoorstation, werd ontwikkeld door Eurostation. Ook in Gent was het terrein in handen van Eurostation, maar daar traden ze samen met Kairos op. Marcel Smets stuurde hier actief aan op een internationale architectuurwedstrijd, al had hij dan principieel geen zeggenschap. Polo Architects is daar als winnaar uit de bus gekomen met een uiterst duurzaam project, dat de Duitse Iconic Award 2015 won in de categorie architectuur.

Waarin ligt meer algemeen voor die VAC's het belang van de inbreng van het Team Vlaams Bouwmeester?

Je merkt een groot kwaliteitsverschil met projecten waarin het Team Vlaams Bouwmeester geen inbreng had. Het Team Vlaams Bouw-

meester zorgt voor een sterk ambitiekader vooraleer er een ontwikkelaar gezocht wordt. Het draagt ook de kwaliteitsbeoordeling op ruimtelijk vlak. Zijn inbreng heeft bij PMV tot een voortschrijdend inzicht geleid bij de aanpak van PPS-projecten op het gebied van vastgoed. Je kan het beoordelingskader zo opstellen dat het gunningscriterium ruimtelijke kwaliteit voldoende transparant en methodisch omschreven wordt om objectieve scoreverschillen te detecteren. Je moet daartoe op een heldere, verifieerbare wijze alle deelaspecten aangeven die daar onder vallen en de beoordeling vervolgens ook heel consequent en minutieus doen op basis van die deelaspecten. Zowel in de voorbereiding als in de finale beoordeling van de ruimtelijke aspecten van de ontwerpen vinden wij in het Team Vlaams Bouwmeester een krachtige, professionele partner.

Het laatste VAC dat opgericht wordt bevindt zich in Brussel, op de terreinen van Tour & Taxis. Ondertussen namen de werken een aanvang. Hoe is deze PPS verlopen?

Peter Swinnen had een ambitienota opgesteld, die de nadruk legde op een voorafgaand ontwerpend onderzoek en op de keuze van de juiste ontwerper. Het is een zeer waardevol richtsnoer. Per project werken we die aandachtspunten uit in een gepaste vorm. Zo eiste Peter dat er voor elk project een keuze uit minstens drie architecten mogelijk moest zijn. Dat was binnen deze procedure niet mogelijk. Wel zetten we in de selectiecriteria zwaar in op de kwaliteit. 55% van de punten stond op ruimtelijke kwaliteit, duurzaamheid, functionaliteit en ligging. 45% van de punten ging naar de harde financiële voorwaarden, vooral de huurprijs.

De beslissing is hier zeer snel gevallen.

We hadden slechts een jaar om de toewijzing van het project tot een goed einde te brengen. Te weinig tijd eigenlijk, want we ondervinden dat kwalitatieve procedures de beste slaagkansen hebben als je een ontwikkelaar voldoende tijd geeft, en hem duidelijk maakt dat een goed project hem niet noodzakelijkerwijze meer geld kost. In Brussel kost het trage vergunningenbeleid nog extra veel tijd. Alle aanbieders kwamen dan ook op de proppen met een gebouw waar ze eerder al een vergunning voor bekomen hadden. De meesten hadden dat wel een beetje gepimpt en aangepast op basis van het wensenpakket, maar het bleven in hun aard promotiegebouwen

doordat ze vasthielden aan de grote lijnen van de bestaande stedenbouwkundige vergunningen. Enkel Extensa, de vennootschap die eigenaar is van het terrein van Tour & Taxis, had in overtuigende mate rekening gehouden met de ambitienota van Peter Swinnen, en stelde ook een gebouw op maat voor. Dat ontwerp van Neutelings-Riedijk Architecten vormt een pendant van de aanpalende Koninklijke pakhuizen. Alle semipublieke functies van het gebouw worden er verzameld in één grote binnenstraat.

Volgt er na zo'n eerste bod een onderhandeling? Wordt er nog verder doorgevoerd op de eerste ontwerpen, en wat is daarin dan de rol van het Team Vlaams Bouwmeester?

Met de vier bidders en hun ontwerpers werden er drie beoordelingsrondes gehouden. Hierbij werd een verslag opgesteld met voor elk project de aandachts- en verbeterpunten. Dat gebeurde in een zeer constructieve sfeer. Het was zeker geen kritiek spuien. Het resultaat was navenant: de projecten verbeterden zienderogen. Het Team Vlaams Bouwmeester was overigens ook kritisch voor Neutelings-Riedijk Architecten: in hun eerste voorstel liep de binnenstraat dood. De gesprekken leidden tot een beter alternatief daarvoor.

In het zog van dit VAC lanceerde Peter Swinnen een andere onderzoekspiste. Hij wilde nagaan hoe het vlakbij gelegen Ferrarisgebouw aan de Koning Albert II-laan herontwikkeld kon worden. Het ging hem nochtans niet enkel om meer of betere kantoren. Hij mikte op een gemengd gebouw dat leven kon brengen in deze buurt die vooral buiten de kantooruren dood is, en een ware breuk betekent in het stedelijk weefsel. Jij was daarbij betrokken voor PMV.

Het Ferrarisgebouw is het enige in het Noordkwartier dat volle eigendom is van de Vlaamse overheid. Het is uitstekend gelegen, maar niet geschikt voor het 'nieuwe werken' dat nu opgang maakt. De nabijgelegen Belgacomtoren bewees alvast dat hier een aanzienlijk groter volume toelaatbaar was. Er werd een *taskforce* opgericht waarin naast PMV ook het kabinet van de toenmalige minister van Vastgoedbeleid, Geert Bourgeois, en het Facilitair Bedrijf zetelden. Ook Peter Swinnen kwam daar later bij. Hij daagde ons uit met het concept van verzamelgebouwen: gebouwen die niet enkel kantoren,

maar ook *retail*, zorg en huisvesting accommoderen. Hij betoogde dat het geheel zo meer wordt dan de delen en een beslissende verbetering van de buurt kon inluiden. Hij had reeds zijn licht opgestoken bij ontwerpers als GRAU (FR), XDGA (BE) of ZUS (NL). Zij brachten niet alleen erg prikkelende ideeën. Peter had het vermoeden dat zo'n montage ook financieel haalbaar zou kunnen zijn. Een studie van Bogdan & Van Broeck bevestigde al zijn stellingen. In samenwerking met IDEA Consult (Jan Verheyen) konden zij zelfs het financiële voordeel aantonen.

Wat heb je daar voor de toekomst uit geleerd?

Dat *mixed use buildings* een interessante optie zijn. We merkten, bij navraag bij ontwikkelaars en investeerders, dat men daar ook voor open staat, ondanks de vragen die men zich dan stelt over het operationeel omgaan met verschillende functies in één gebouw. Het project ligt nu helaas wat stil. Het bestaande gebouw functioneert immers nog; er is geen acute, dwingende nood.

Het thema van de verzamelgebouwen dook ook op in een onderzoeksproject naar studentenhuysvesting in Brussel. Daar waren jullie, naast Br(ik), partners van het Team Vlaams Bouwmeester.

Dat was een eerder vrijblijvende denkoefening, maar daarom niet onbelangrijk. Veel ontwikkelaars storten zich in Brussel op studentenkamers en studio's, want dat is door de grote vraag lucratief. Dat zijn echter doorgaans monofunctionele blokken. Het idee was dat het beter zou zijn om studentenhuysvesting onder te brengen in zulke verzamelgebouwen, naast andere bewoners of functies. Ook de kamers zelf zijn doorgaans zelfvoorzienend, zodat er geen gemeenschapsruimtes overblijven. Je kan je echter inbeelden dat studenten best sanitair willen delen als er ook een grote collectieve ruimte is en als er elders in het gebouw ook wat te beleven valt. Xavier Malisse van architectenkantoor URA heeft daar onderzoek naar gedaan en enkele werksessies opgezet. Zo zie je snel de mogelijkheden, maar daarna moet je geld en volk hebben om die projecten van de grond te krijgen. Wij kunnen dat helaas niet aanpakken zonder wederzijds overleg met onze aandeelhouder, de Vlaamse overheid, en het is niet duidelijk of daarvoor binnen de Vlaamse overheid middelen op de begroting kunnen gealloceerd worden.

Je maakte ook deel uit van de kwaliteitskamer van de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg, die innovatie in de zorgarchitectuur willen aanwakkeren. Wat was je rol daar?

Het was niet mijn rol om de architectuur te beoordelen, wel om vanuit de vastgoedsector 'gezond verstand' binnen te brengen. De zorgarchitectuur is immers een buitenbeentje. Er gelden ontzettend strenge voorwaarden, maar eens je daaraan voldoet, blijkt heel wat mogelijk. Dat is niet altijd goed. Ik herinner mij een geval in Nederland. Ontwerpers konden er aantonen dat een nieuw ziekenhuis het net zo goed met de helft van de oppervlakte had kunnen stellen, zonder aan de functionaliteit van het gebouw te raken. Dat moet je voor ogen houden. Met de nodige kwaliteitsbewaking vormt zo'n oefening een uitstekende kiem voor een toekomstgericht realisatiebeleid.

Wat is je het meest bijgebleven van de sessies van die kwaliteitskamer?

De Pilotprojecten visualiseren mogelijkheden waar niemand eerder aan gedacht had. Dat werkt enthousiasmerend, zodat alle betrokken partijen meer *out of the box* gaan denken. Ik herinner mij bijvoorbeeld een project dat voorstelde om bejaarden en studenten samen te huisvesten. Die ontwerpers hadden uitgezocht hoe dat ruimtelijk zou kunnen werken. Het project werd niet geselecteerd voor uitvoering, maar toont wel dat er meer mogelijk is dan je aanneemt. Ik denk dat dat ook de waarde en het belang van het Team Vlaams Bouwmeester is. Het stimuleert vernieuwing door buiten de gevestigde kaders te kijken. Dat gaat dus breder dan de architectuur op zich. Ik zou niet weten wie binnen de overheid dat anders op die manier kan doen.

Van The Ambition of the Territory tot Labo Ruimte

Christophe Van Gerrewey

1.
Ruimtes waar mensen toekomstplannen voor maken zijn meestal niet zo groot. Er wordt gedroomd over de inrichting van een zolderkamer, over het bouwen van een huis met een tuin, of over het kopen van een appartement in een toren. Bedrijfsleiders koesteren ambities over de uitbreiding van een industriegebied, ondernemers verwachten veel van een shopping-center, een burgemeester hoopt dat de heraanleg van een marktplein de goedkeuring krijgt van de gemeenteraad en van de inwoners, projectontwikkelaars of gemeentebedrijven vormen fabrieksterreinen of vervallen wijken om in een woongebied.

Het past goed bij onze geïndividualiseerde en gefragmenteerde samenleving dat er limieten bestaan voor het bedenken van ruimtelijke projecten. Niet alleen het letterlijk bouwen of ontwikkelen, maar ook het verbeelden of het beschrijven van de ruimte is tot kleinschaligheid veroordeeld. Uiteindelijk is dat een vreemd en paradoxaal gevolg van de globalisering: sinds de wereld volledig in kaart is gebracht, sinds nagenoeg elke plek op aarde in maximum een dag tijd te bereiken valt, sinds het mogelijk is om in drie seconden een hoeveelheid tekst van België naar Australië te verzenden, die een eeuw geleden nog niet in drie dagen kon overgeschreven worden – sindsdien is het gewoon geworden om over de evolutie van die wereld of van grote delen ervan te fantaseren. Althans in positieve zin, want aan spectaculaire rampenfilms of definitieve ondergangsscenario's is er geen gebrek. In plaats daarvan plooit bijna iedereen zich op zichzelf terug, en hoe kleiner het schaalniveau, des te groter het aantal verlangens dat erop wordt geprojecteerd – van gemeente over wijk, naar het eigen huis en de dringend te isoleren zolderkamer. Het is een situatie die doet denken aan de paniekerige en altijd nijvere verteller in het verhaal van Franz Kafka, *Der Bau*. Hij kan enkel aan zijn hoogst individuele onderkomen

denken en werken, en hij vindt pas op één moment rust, hoe kort ook: 'Daar slaap ik de zoete slaap van de vrede, van het vervulde verlangen, het bereikte doel een huis te bezitten.'

2.
Het is, met andere woorden, niet evident om het *land-schap* centraal te stellen – om erover te spreken, om er afbeeldingen van te maken, om het vorm te geven, of om over de toekomst ervan na te denken. Een landschap is een uitgestrekt stuk land dat zich als een zelfstandig geheel onderscheidt van aangrenzende gebieden, maar het is ook een verzamelterm voor elk onderdeel van de ruimte waarop meer dan alleen individuele claims rusten. Daarom ontstaat het landschap – of het nu stedelijk, ecologisch, maritiem, agrarisch of industrieel van aard is – wanneer mensen samenleven. Het zijn samenlevingen of maatschappijen die altijd, onvermijdelijk, landschappen tot stand brengen. Zelfs wanneer er – iets wat in Europa duidelijk niet meer het geval is – enkel alleenstaande woningen op een kilometer afstand van elkaar worden gebouwd, komt er een landschap tot stand, hoe leeg of onbevolkt ook. Het is een andere kwestie of dit ontstaan van landschappen bewust en actief gebeurt – of het een proces is dat zich niet alleen voordoet, maar dat ook wordt besproken, becommentarieerd, bediscussieerd, verbeeld en gefotografeerd. Van ontwerp of planning is er dan nog geen sprake – het gaat erom dat samenlevingen zich een beeld proberen vormen van de manier waarop ze de ruimte innemen en bezetten, niet zomaar als bewoners van afzonderlijke huizen, maar als burgers in wijken, dorpen, steden, provincies of naties. Een recent nummer van het architectuurtijdschrift *Oase* werd gewijd aan dit 'publiek maken' van het landschap, en aan het promoveren van het landschap tot maatschappelijk en cultureel onderwerp, waarover in kranten, tijdschriften en

op televisie wordt gesproken, zoals over economie, migratie, belastingen, kunst en eten. In het editoriaal beschrijven Michiel Dehaene, Bruno Notteboom en Hans Teerds deze activiteit als volgt: ‘De publieke sfeer bestaat slechts in de mate dat er sprake is van een *collectieve verbeelding* waarin een gedeeld gedachtegoed kan gedijen. De verbeelding van het landschap, als uiting van de ruimtelijke ordening, vormt een substantieel deel van deze collectieve verbeelding. De landschappelijke verbeelding kan gezien worden als een graadmeter van het vermogen waarmee een samenleving in staat is de context, waarin diezelfde samenleving ruimtelijk vorm krijgt, voorwerp te maken van haar culturele reflectie. Door die culturele reflectie en door die verbeelding krijgt de ruimtelijke vorm betekenis, wordt ze gedeeld en gemedieerd.’

Jef Cornelis, *Vlaanderen in Vogelvlucht*, still, 1976 © VRT, courtesy Argos, Brussel

3.

Die landschappelijke verbeelding heeft bestaan in Vlaanderen of België, maar dan overwegend fragmentarisch, en afwisselend in een romantische of kritische en zelfs pessimistische traditie. Bekend, althans bij sommige generaties, is het lied *Vlaanderen Mijn Land* uit 1969, vertolkt door Will Tura: ‘Uit de tijd geworpen vergeten paradijs / Van duizend kleine dorpen onder wolken grauw en grijs / Met donkergroene heuvels vervagend in de lucht / Soms wondermooi beschilderd met een witte duivenvlucht.’ Of nog: ‘Want alle winden zingen een wild en lachend lied / Zij schuren langs de velden en langs het wassend graan / En laten de papavers vol rode gensters slaan / Soms breekt de hemel open vol gouden zonnelicht / De wijde vlakten worden een heerlijk vergezicht / Begrensd met groene bomen waarop de hemel rust / Vol donkerblauwe dromen vol tijdeloze rust.’ Als dit pastoraal en agrarisch Vlaams landschap bestond aan het eind van de jaren zestig, dan zou het niet lang daarna stelselmatig

verdwijnen, door de inkringing van de landbouwsector en de opkomst van de industrie, maar ook door de aangroeiende verkavelingen, de opdeling van de open ruimte, en de dominantie van de auto als transportmiddel.

Jef Cornelis, *Vlaanderen in Vogelvlucht*, still, 1976 © VRT, courtesy Argos, Brussel

In 1976 is op de openbare omroep een film te zien van regisseur Jef Cornelis, getiteld *Vlaanderen in vogelvlucht*, met als impliciet onderwerp de verregaande industrialisering. De film bestaat uit luchtbeelden van het Vlaamse landschap, van de kust tot Limburg. Er klinkt licht dreigende synthesizermuziek, en nu en dan verschijnt in witte drukletters een plaatsnaam: Eisden, Sint-Margriete, Antwerpen. De voice-over spreekt een tekst uit van schrijver Daniël Robberechts: ‘Het blad dat we zelf beschreven hebben, kunnen we niet lezen. Wat hebben we eigenlijk gedaan met dit landschap van ons?’ Er is sprake van een tegenstelling tussen ‘wij’ (de Vlaamse bevolking) en ‘zij’ (de ‘industriële ondernemers’), die het landschap hebben geconsumeerd en aangewend voor productie en ontginning. ‘Wat is het dat we toen zijn gaan missen? Niet zozeer het oude landschap als wel een eigen landschap, een landschap dat we zelf door ons eigen vrij gebruik vorm zouden geven.’ De Vlaming wordt erop gewezen zich niet te hebben verzet – dat leek niet nodig, want de individuele welvaart ging er jaar na jaar op vooruit. ‘Binnen onze onschendbare privéruimte hebben we ons plan getrokken, zolang het nog kon.’ Cornelis en Robberechts proberen de televisiekijker een geweten te schoppen, of het Vlaamse publiek bewust te maken van de toestand en de evolutie van het Vlaamse landschap: ‘Opnieuw beginnen is er niet meer bij. Maar het moet mogelijk zijn, een landschap te maken waar de sporen van ons gebruik en samenleven geen tekens van beschadiging zijn, maar tekens van een maatschappelijke verzoening met de ruimte.’

4.

In Nederland – dat andere en grotere onderdeel van de Lage Landen – heeft men het op zijn zachtst gezegd anders aangepakt, zowel op het vlak van reflectie als actie. Dat is al merkbaar aan de zeventiende-eeuwse landschapsschilderkunst. ‘Het lijkt wel,’ zo schreef Roland Barthes daarover, ‘of het lot van het Hollandse landschap erin bestaat om zwart van de mensen te zien, om van een oneindige hoeveelheid elementen over te gaan op de volheid van het menselijke kadaster. Hier zien we dus de mensen zichzelf neerschrijven op de ruimte en die meteen bedekken met vertrouwde gebaren, herinneringen, gebruiken en intenties. Door middel van een pad, een molen of een bevroren kanaal vestigen ze zich in de ruimte, zodra ze kunnen, plaatsen ze her en der hun voorwerpen als in een kamer.’

Al die collectieve bedrijvigheid had één grote reden: de terechte angst voor water – voor overstromingen, stormen en de stijging van de zeespiegel. Interventies in het landschap en een rotsvast geloof in de maakbaarheid ervan, verenigden de bevolking met de machthebbers. Het heeft ervoor gezorgd dat de helft van het Europese polderoppervlak – 4.000 ‘stukken’ drooggemaakt, ingedijkt of ontgonnen land – zich in Nederland bevindt. Meer nog dan elders is kunstmatig landschap er een pleonasme: het is door grootscheepse interventies dat er publieke ruimtes ontstaan die bewoonbaar, lucratief en duurzaam worden.

Toch wordt de afgelopen decennia minder dan voorheen aan het Nederlandse landschap gewerkt. In 1968 werd de laatste polder aangelegd, Zuidelijk Flevoland, met als hoofdstad Almere. Onder meer daarom ontstond er begin jaren tachtig protest tegen de overtuiging dat Nederland ‘klaar’ was als landschappelijk geordende samenleving. Ook Nederland was een land van huisjesbouwers geworden. Die overtuiging was vooral aanwezig in beleidskringen, die op basis van het (ironisch genoeg) zogenaamde ‘poldermodel’, door middel van bureaucratische compromissen iedereen tevreden wilden houden. Van grootschalige en landschappelijke ontwikkeling van Nederland was er geen sprake meer. Een aantal leden van de meest recente generatie van stedelijke planners stichtten daarom de vereniging *Nederland Nu als Ontwerp*. In de zomer van 1987 organiseerden ze in het Beursgebouw van Berlage in Amsterdam de tentoonstelling *Nieuw Nederland 2050*. Aan een groot publiek werden kleurrijke plannen en maquettes getoond. Er was zelfs een computerspel voorhanden dat de toekomst simuleerde. De gepresenteerde strategieën waren gebaseerd op duidelijke ideologische kaders, en toonden hoe het Nederlandse landschap zich in 2050 ontwikkeld zou kunnen hebben. Er was sprake van vier scenario’s, elk geassocieerd met één politieke partij: voorzichtig (christendemocra-

tisch), dynamisch (liberaal), kritisch (sociaaldemocratisch) en ontspannen (sociaalliberaal). Er werden 35 verschillende ontwerpen gemaakt, op nationale en regionale schaal, door stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, architecten, universiteiten en administraties.

5.

Een van de meest intrigerende toekomstige landschappen, gemaakt in opdracht van *Nederland Nu als Ontwerp*, werd bedacht door Rem Koolhaas en Kees Christiaanse van OMA. Zij kozen ervoor om de Haarlemmermeerpolder te ontwikkelen binnen het dynamische, liberale en dus economisch gestuurde scenario. De keuze voor deze site is al betekenisvol.

Nieuw Nederland 2050. Onderwerp van ontwerp. Boek I: Achtergronden, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1987

De Haarlemmermeerpolder, bijna 200 km² groot, was tot de negentiende eeuw het grootste meer van Nederland, gelegen tussen Rotterdam, Leiden, Haarlem en Amsterdam, en bijgenaamd de Waterwolf, omwille van een stormachtig en wild karakter. In 1837 besloot koning Willem I het meer droog te maken. In 1855 was de Haarlemmermeerpolder ‘klaar’, begrensd door een kanaal, de Ringvaart, en van het noordoosten tot het zuidwesten doorkruist door de Hoofdvaart. Het gebied werd onderverdeeld in een grid: om de twee kilometer bevindt zich een weg, en tussen iedere weg

is een kanaal gegraven. De percelen werden verkocht aan rijke inwoners van de omliggende steden, die het land verpachtten aan landbouwers van over het hele land. In de twintigste eeuw werd tuinbouw geïntroduceerd, en ontstonden er twee steden: Nieuw-Vennep en Hoofddorp. Vervolgens was vooral de uitbreiding van de voormalige militaire luchthaven Schiphol, vlak onder Amsterdam in het noordoosten van de Haarlemmermeerpolder, van cruciaal belang, samen met alle kantoor- en bedrijventerreinen die rondom tot stand kwamen.

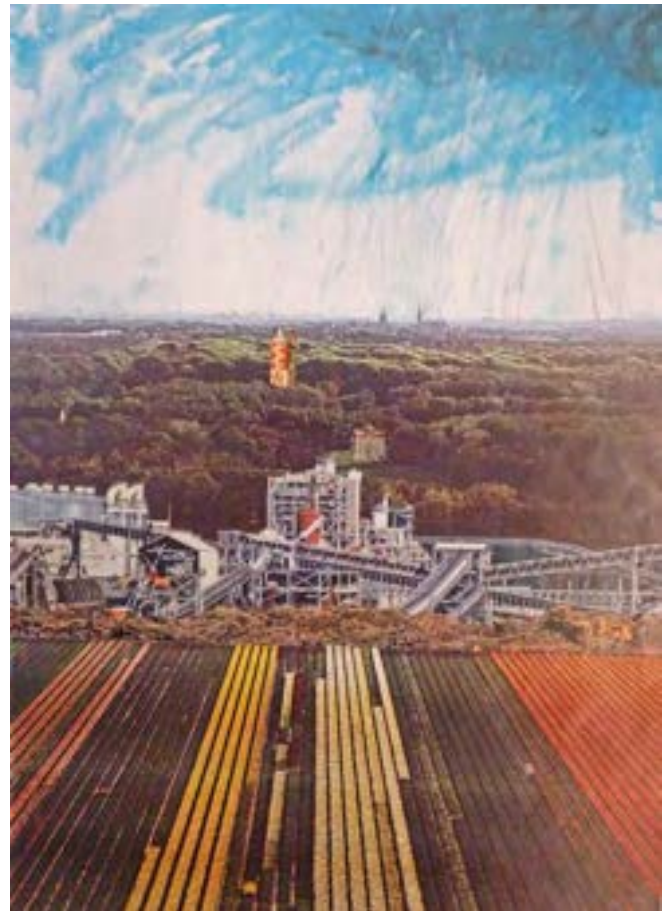
Voor OMA was deze polder een godsgeschenk. Het gebied werd aangewend als een *readymade* – een overblijfsel van de pionierstijd en van de negentiende eeuw, sindsdien aan zijn lot overgelaten, maar net daarom een magneet voor actuele economische ontwikkelingen. Vele ontwerpinterventies die OMA toepaste in ontwerpen uit de jaren tachtig – zoals het beroemde Parijse trio Parc de la Villette (1982), Exposition Universelle (1983) en Melun Sénart (1987) – waren in de Haarlemmermeerpolder aanwezig: een rigide gridstructuur, onbelemmerd door architectuur; tegengestelde programmatische elementen; en landschappen die vragen om behoud of ontwikkeling. De westelijke helft van de polder werd door OMA tot groene zone omgevormd, eventueel in te zetten als uitbreidingsgebied voor Schiphol. In het zuidelijke gedeelte kwam plaats vrij voor bloemtoerisme. In het westen verrezen grote productiecomplexen; dicht bij Amsterdam en Schiphol kwam een nieuw Silicon Valley tot stand. Een klein gedeelte van de polder, in het zuidoosten, werd onder water gezet, voornamelijk om recreatieve redenen.

Met dit project voor de Haarlemmermeerpolder probeerde OMA de oude Nederlandse traditie van landschapontwikkeling te actualiseren voor de eenentwintigste eeuw. Van klassieke landbouw, industrie of inpoldering was er nog weinig sprake. Het landschap werd op een andere manier productief gemaakt: door middel van kantoren, dienstencentra, transport, toerisme en amusement. Ook voor de stedenbouwkundige en planmatige discipline was dit project, samen met *Nederland Nu als Ontwerp*, toonaangevend: bij gebrek aan een investerende en ‘plannende’ overheid, werd steeds vaker van architecten verwacht dat ze toekomstige landschappen gingen verbeelden – niet als uitvoeringsplannen, maar als middel om de discussie op gang te brengen, en om historische evoluties en actuele situaties te begrijpen en te bekritisieren.

6.

Op een Vlaamse tegenhanger van dit initiatief – zo iets als *Vlaanderen Nu als Ontwerp* – is het lang wachten geweest. Architecten en stedenbouwkundigen hebben het Vlaamse territorium, en dan vooral de chaotische

manier waarop het sinds de Tweede Wereldoorlog is volgebouwd, eerder krampachtig het hoofd gebonden. Meestal werd de grote kernstad als de enige waardevolle plek voor ontwikkeling en verdichting beschouwd; de omringende (en veel grotere) nevelstad

Ontwerp van OMA voor de Haarlemmermeerpolder, gemaakt in opdracht van de vereniging Nederland Nu als Ontwerp, 1987 © Office for Metropolitan Architecture (OMA)

kon beter met rust worden gelaten, in de hoop dat de open ruimte niet nog schaarser zou worden. En als er toch plannen werden gemaakt, dan bleken die voornamelijk op onbegrip te stuiten bij de betrokken partijen, en bij de verschillende groepen van mensen die claims kunnen leggen op het Vlaamse landschap.

In zijn *Zeven memo's voor een verlichte bouwcultuur* besloot Peter Swinnen, Vlaams Bouwmeester van 2010 tot 2015, die uitdagende lacune aan te pakken. ‘Vanuit een wederzijdse interesse’, zo schreef hij, ‘zal het Team Vlaams Bouwmeester met de Afdeling Ruimtelijke Planning, bevoegd voor de ontwikkeling van het nieuwe plan voor Vlaanderen, op een intense manier meewerken aan de ontwikkeling van strategische scenario's voor een soepel en slim ‘masterplan Vlaanderen’. Daarnaast willen we de komende jaren ook zelf een aantal speculatieve architecturale en ruimtelijke denkplanken en initiatieven uitzetten. Aan

Maquette Haarlemmermeerpolder door OMA, gemaakt in opdracht van de vereniging Nederland Nu als Ontwerp, 1987 © Office for Metropolitan Architecture (OMA)

de basis hiervan ligt de vraag wat de Vlaamse regio qua ruimtelijke en architecturale ontwikkeling kan betekenen binnen een Europese context. (...) Met dit onderzoek naar regio- of grensoverschrijdende gebieden wensen we de architecturale en ruimtelijke marges van Vlaanderen af te tasten, om los te kunnen komen van een krapachtige centrumgedachte.’ Een eerste resultaat van dit onderzoek was te zien in het Belgische paviljoen op de Architectuurbiënnale van Venetië in 2012. Het was de editie, gecureerd door David Chipperfield, met als titel *Common Ground*. Het zoeken naar een gemeenschappelijke grond om het Vlaamse landschap te ontwikkelen kan als de belangrijkste drijfveer worden beschouwd achter de tentoonstelling *The Ambition of the Territory – Vlaanderen als ontwerp*. Een team bestaande uit Architecture Workroom Brussels, de studio van grafisch ontwerper Joost Grootens, architecten de vylder vinck taillieu en kunstenaar Ante Timmermans, presenteerde strategieën om het landschap te hervormen zonder ondoordachte consumptie van ruimte. Even belangrijk als

het maken van beelden, plannen of kaarten, was het organiseren van gesprekken tussen de uiteenlopende sectoren, beroepsverenigingen en bestuursniveaus die traditioneel elk afzonderlijk ‘hun ding doen’ met een stukje van het Vlaamse landschap. *The Ambition of the Territory* presenteerde dus een zoektocht naar een maatschappelijk gedeelde ontwerpagenda voor Vlaanderen. Of zoals Joachim Declercq het uitdrukte in het nummer van *Oase* over ‘publiek landschap’: ‘Het gaat dan niet om landschap als een esthetisch concept, maar om de uitdaging om structuren en organisaties te vinden die de afzonderlijke kavel overstijgen.’

7.

De tentoonstelling in Venetië, die niet veel later ook in Antwerpen te zien was, bleek de aanloop naar de oprichting van Labo Ruimte – een samenwerkingsverband tussen het Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen, het in 2013 opgerichte departement van de Vlaamse overheid voor Ruimtelijke Ordening. In dit laboratorium wordt geëxperimen-

teerd met de ontwikkeling van het Vlaamse landschap aan de hand van verschillende thema's voor uiteenlopende deelgebieden. Door zoveel mogelijk partijen bij dit ontwerpend onderzoek te betrekken, is het de bedoeling om het ruimtelijk beleid voor te bereiden en te inspireren.

Een van de projecten van Labo Ruimte is getiteld *Metropolitaan Kustlandschap 2100*. Na een analyse van de kuststreek en het opstellen van een ontwerpogave, werden binnen het *Atelier Visionaire Kust* scenario's ontwikkeld – toekomstige landschappen, die ook tonen hoe de Vlaamse kust vandaag is gestructureerd. De strook van De Panne tot Oostende is, meestal zonder dat we het beseffen, uniek. Het is de grens van één land met de Noordzee, tussen Frankrijk en Nederland, 67 kilometer lang – een smalle zone die haast uniform in evenwijdige stroken is opgedeeld: branding, strand, zeedijk, appartementen, kusttram, duinen, villa's. Het voordeel van die uniformiteit is ook het nadeel: er kan schijnbaar niets aan deze structuur gewijzigd worden, terwijl verandering noodzakelijk is. De kwestie is al eerder naar voren geschoven, bijvoorbeeld in het project *Mare Meum*, geïnitieerd door het Vlaams Architectuurinstituut, en onder meer te zien op de Architectuuriënnale van Rotterdam in 2005, met als curator Adriaan Geuze, en met als thema *De zondvloed*. Voor *Mare Meum* maakte het collectief FLC een ontwerp met als titel *M.U.D.*, verwijzend naar de modder die de kuststreek na de zondvloed zal overdekken, maar ook naar 'Multi-User-Domain': het directe achterland van de kust is, zelfs in overstromde vorm, aldus FLC, 'a collection of desiring machines, aggregates of subjective desire, architectures of articulated longing'. De voorstellen gemaakt binnen Labo Ruimte zijn tegelijkertijd concreter en realistischer, en spelen niet alleen in op de stijging van het waterniveau, maar ook op economische, toeristische en demografische ontwikkelingen. De toekomst van de kust wordt verbeeld in vier scenario's, die tonen wat er vandaag latent aanwezig is: een smalle strook langs de kustlijn die aangenamer en minder monotoon kan worden; een dichtbebouwde stedelijke driehoek tussen Oostende, Brugge en Knokke; kwaliteitsvolle woongebieden tussen polders die als overstromingsgebieden kunnen werken; en het gehele kustgebied, bijna de helft van de provincie West-Vlaanderen, is een territorium dat, zoals de Haarlemmermeerpolder van OMA, plaats biedt aan een spannende en productieve combinatie van schijnbaar tegenstrijdige activiteiten.

8.

Dat de ontwikkeling en de verbeelding van het landschap de nationale grenzen gehoorzaamt, is niet het geval. Natuurlijk zijn er grote verschillen, historisch en infrastructureel. Toch kan de gehele westerse

wereld, en misschien de wereld in het algemeen, aan het begin van de eenentwintigste eeuw beschouwd worden als één groot gelijkmatig bedekt veld. 'The even covering of the field' is een term van de Britse kunstwetenschapper K.A.C. Creswell, en het is een omschrijving die werd overgenomen door de redactie van het tijdschrift *San Rocco*. Zij stelden er in 2011 een themanummer over samen: 'Het veld is waar wij leven. *Gebouwen op cultiveerbare grond* – dat is het veld. Landbouw en stad en stadsuitbreiding en *sprawl* en infrastructuur en afval en gebouwen en *favela's* en oude dorpjes en *gated communities* en landbouw en nog wat andere gebouwen.'

Het project *Lage Landen 2030-2100* van Labo Ruimte is een poging om enerzijds Nederland en Vlaanderen samen als zo'n gelijkmatig gevuld veld te bekijken, en om anderzijds het tegendeel te doen: om er accenten, structuren, patronen en verschillen in te ontdekken. Voor het West-Europese grondgebied zijn er de afgelopen jaren meer van dergelijke studies gemaakt, als pogingen om binnen de Europese Unie, zonder consideratie voor landsgrenzen, mogelijkheden te ontdekken voor gemeenschappelijke doelen, ontwikkelingen en plannen. In de jaren negentig werd bijvoorbeeld de *Blauwe Banaan* onderscheiden – een multinationale, economisch welvarende en dichtbebouwde Europese megalopolis, grofweg beginnend bij de agglomeraties van Milaan en Turijn; eindigend bij de West-Midlands in Groot-Brittannië; met daartussen onder meer het Ruhrgebied, België en het zuidelijk gedeelte van Nederland. Niet veel later ontwikkelde OMA het concept van de 'Eurocore', een driehoek met als hoekpunten Lille, Amsterdam en Dortmund. Die definitie kaderde in een poging om het verouderde en te beperkte gebied van de Randstad achter te laten: Nederland is meer dan wat zich afspeelt tussen Den Haag, Rotterdam, Utrecht en Amsterdam. Het project *Lage Landen 2030-2100* vertrekt van de zogenaamde Eurodelta: vier sterk verweven grootstedelijke clusters, die minstens gedeeltelijk zelfstandig functioneren. Het gaat om de Randstad in het noorden van Nederland, Brabantstad (met Eindhoven en Maastricht), de Vlaamse Ruit (Brussel, Antwerpen, Gent en Leuven), en het Ruhrgebied (Keulen, Aken en Düsseldorf). Deze Eurodeltametropool functioneert min of meer probleemloos als één logistiek netwerk, hoewel er ook vele culturele en bestuurlijke verschillen bestaan die precies deze werking eerder belemmeren dan bevorderen. Labo Ruimte probeert het nabuurschap van Nederland en Vlaanderen om te vormen van een historische toevalligheid tot een volwaardig samenwerkingsverband. Het verder bedekken, bebouwen en bedenken van het uitgestrekte landschap van de Lage Landen zijn taken en uitdagingen die deze landen niet afzonderlijk hoeven aan te gaan.

Illustratie uit het eindrapport van de studie *Metropolaan Kustlandschap 2100*, fase 3 – deel 1, exploratief ontwerpend onderzoek (scenario 'Bi-pool'), 2014 © Atelier Visionaire Kust (AWB – XDGA – Maat-ontwerpers – HNS – Technum – Alterra)

9.

En toch blijft er ook van de klassieke stad een ongehooflijke aantrekkingskracht uitgaan. Het is mogelijk dat dit verlangen naar de grootstad gebaseerd is op de mentale constructie van een nauwelijks bestaand landschap – maar geldt dat niet voor elk verlangen? Over Brussel bijvoorbeeld schreef Herman Teirlinck in de jaren zestig het volgende. 'Indien gij mij kent, weet gij dat ik een geboren Brusselaar ben, en dat ik in 't jaar 1900 mijn mannelijke mondigheid bereikte, dit is mijn 21 jaren. Ik kan van een Brussel meepraten dat zo verschilt van het huidige, dat geen van u, indien hij er plots in werd verplaatst, het ooit herkennen zou. Heden ten dage is Brussel inderdaad een groot Brussel, waarmede ik bedoel dat alle voorgeborchten en wijken, zonder landelijke leemten ertussen, tot een vaste klomp van huizen zijn saamgekoekt, en dat de stad als uit een homogeen deeg tot een zelfstandigheid is opgegroeid. Men is niet meer van Molenbeek of Elsene, of Anderlecht en ten Nooi, men is overal en zonder grens noch onderscheid van Brussel. En dat miljoenenkoppige Brussel schijnt zijn levenspols te krijgen van een centrale slagader, die Zuid en Noord verbindt en op een woelig hart samentrekt: de Beurs.' Teirlinck had de aanleg van de *Junction*, en alle sloop

die ervoor noodzakelijk was, nog niet verwerkt. Tegelijkertijd overschatte hij de verstedelijking van het Brusselse grondgebied – Brussel was en is geen monolithische klomp steen.

De 'landelijke leemten', om Teirlincks termen over te nemen, die terug te vinden zijn in de metropolitane regio en in het hinterland van Brussel, zijn binnen Labo Ruimte het onderwerp van *Metropolitan Landscapes*. De herontdekking van het metropolitane landschap in Brussel hoeft niet tot een krampachtige, conservatieve reflex te leiden, noch tot een blinde en ondoordachte ontwikkeling van deze makkelijk bouwrijp te maken zones. De landelijke leemtes kunnen, als ze het onderwerp worden van gesprek, analyse en ontwerp, toonaangevend zijn in de toekomst van het landschap van Brussel.

10.

In 1913 schreef de Duitse filosoof Georg Simmel de korte tekst *Philosophie der Landschaft*. Simmel ontwikkelde een artistiek en esthetisch landschapsbegrip: volgens hem kunnen enkel kunstenaars landschappen bedenken en vormgeven – 'gewone' mensen zien, als ze naar de wereld kijken, afzonderlijke elementen die nauwelijks een geheel vormen. Een landschap is een beeld en een creatieve constructie die, zoals kunst dat bijna automatisch doet, een betere en geordende versie van de werkelijkheid schept. Meer nog: de wereld wordt er onvermijdelijk in voorgesteld als een volmaakt en onveranderlijk miniaturarrangement onder een glazen stolp, dat nooit echt kan zijn. Toch overkomt het volgens Simmel iedereen wel eens dat een blik op de wereld het verlangen doet ontstaan om dit stukje ruimte tot een kunstwerk te maken. 'Het is opmerkelijk', aldus Simmel, 'hoe vaak we horen van niet-kunstenaars, onder de indruk van een landschap waar ze naar kijken, dat ze zouden willen kunnen schilderen om het uitzicht vast te leggen.'

De landschappelijke beelden die ontstaan zijn binnen Labo Ruimte – of binnen de landschapstraditie die sinds de jaren tachtig in de architectuur- en stedenbouwwereld is ontstaan – zijn voor iedereen belangrijk. Het is niet zo dat ze bij mensen het verlangen in het leven roepen om van een uitzicht een prentje te maken. Het omgekeerde is waar: ze kunnen ons doen hopen dat het prentje een echt uitzicht wordt, en dat de collectieve wil groeit om van deze toekomstige landschappen een actuele realiteit te maken.

THE AMBITION OF THE TERRITORY
AWJGGRAUuDVVTAT

Europe's welfare states are founded on the principle of consumption—consumption of land, resources and goods. This makes the urbanised territory the setting for growing conflicts between economic dynamics, demographic developments and ecological challenges. Our future prosperity cannot be based on this limited principle of consumption. Rather than artificially sustain our current welfare, we must reinvent it.

AWJGGRAUuDVVTAT presents Flanders as an ideal laboratory for outlining and testing a new development principle. Centuries of extreme land consumption and urbanisation have produced a fine-grained, horizontal mix of functions that is also found in the Swiss urban valleys and the Veneto region. These regions are too often seen as the antithesis of the sustainable, compact city. But they are in fact territories with different urban, economic and cultural foundations.

AWJGGRAUuDVVTAT redraws our (mental) map of the territory to unleash its inherent potential. This collective explores how the different land uses and users can be geared towards each other in a spatial metabolism. The works exhibited test how architecture and planning can shift the focus from the isolated object and the separation of functions to combinations and productive relations between society and its territory. In this way, the shared territory produces an alternative conceptual framework in which to imagine the future of Europe. On the basis of its common ground.

This is the ambition of the territory.

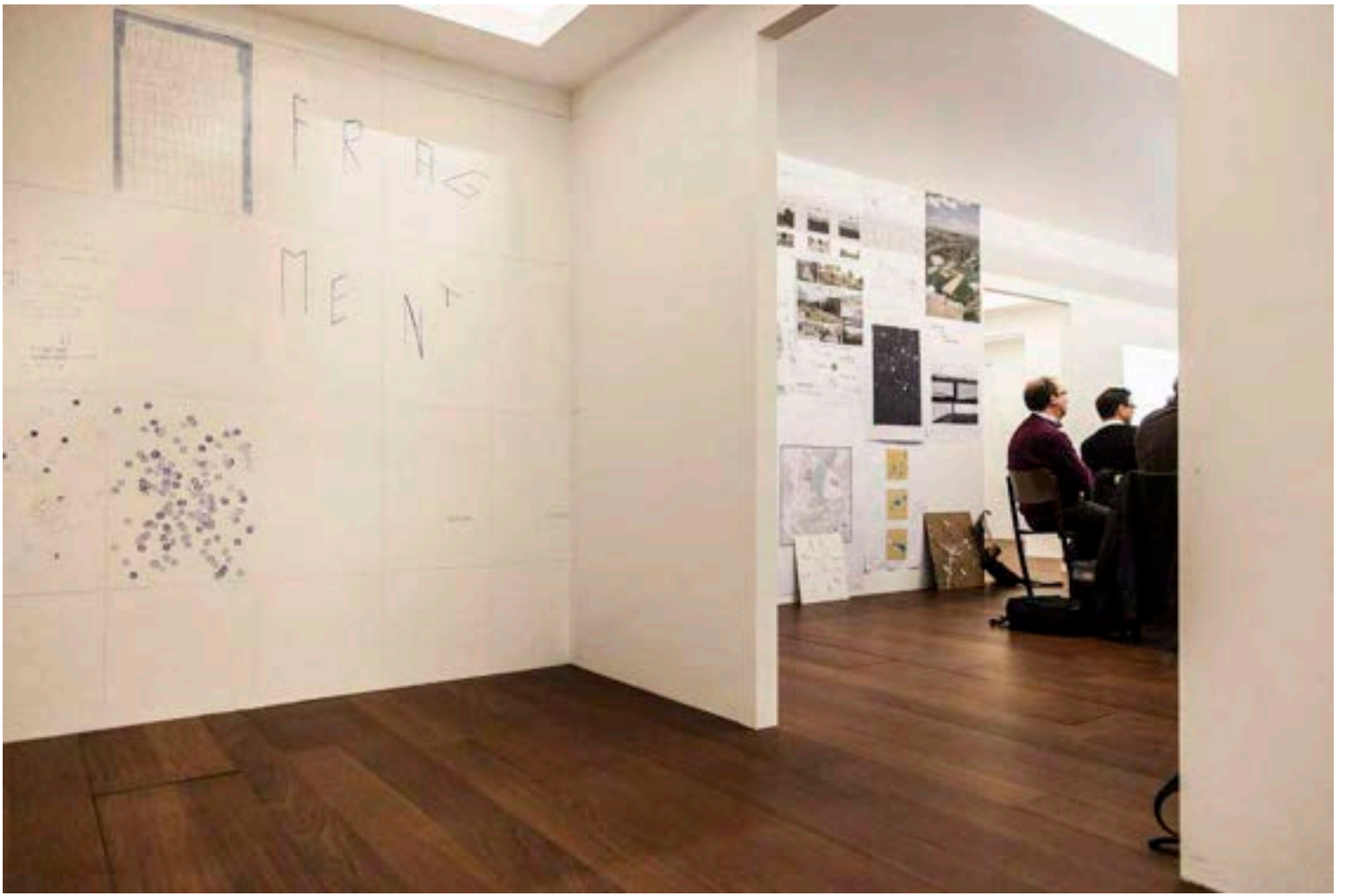

Labo Ruimte, een kritische terugblik op zes studies

André Loeckx en Filip De Rynck

Labo Ruimte, het open samenwerkingsverband van de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen, heeft intussen vijf studies – projecten van ontwerp onderzoek – opgeleverd: Metropolitaan Kustlandschap 2100 (MKL 2100), T.OP Centraal-Limburg, Metropolitan Landscapes, Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie. Een zesde studie, Lage Landen, kende een moeilijke start, maar het is nu ook uitkijken naar de eerste resultaten. Elk van die studies is heel verschillend op het vlak van opgave, proces, doelstellingen, werkwijze van ontwerp onderzoek en ontwerpresultaten. Ook op het vlak van de relatie met het politieke systeem en het reguliere ruimtelijke beleid bestaan er grote verschillen. Er is een indrukwekkend pak werk verzet. Tijd dus voor een kritische terugblik als opstap naar een mogelijk vervolg van deze samenwerking. De Vlaams Bouwmeester vroeg aan Filip De Rynck en André Loeckx om de onderzoeken te bestuderen, te evalueren en in gesprek te treden met vertegenwoordigers van Ruimte Vlaanderen, de verschillende stakeholders, betrokken wetenschappers en ontwerpers. Er volgden twee rondetafelgesprekken, beide geleid door De Rynck en Loeckx. Zij tekenen voor wat volgt.

In het eerste rondetafelgesprek probeerden projectleiders en ontwerpers na te gaan hoe in de vijf afgewerkte projecten van Labo Ruimte telkens op een andere wijze invulling werd gegeven aan de doelstellingen en de onzekerheden van ‘exploratief/speculatief’ ontwerp onderzoek. De tweede gespreksronde bracht opdrachtgevers rond de tafel. Bij hen lag de nadruk op enkele belangrijke kwesties omtrent ontwerp onderzoek en beleid.

Deze tekst geldt niet zozeer als verslaggeving, dan wel als een nabeschouwing over belangrijke vragen die in de gesprekken aan bod kwamen. Wat is de eigenheid van het ontwerp onderzoek binnen Labo Ruimte? Wat zijn de doelstellingen? Welke zijn de resultaten? Is ontwerp onderzoek een geschikt instrument om het ruimtelijk beleid te verrijken? Hoe hebben de opdrachtgevers, partners en ontwerpers het proces ervaren? Zijn de verwachtingen ingelost? Hoe en op welke punten

kunnen we het proces verbeteren? Wat leren we hieruit voor de koppeling tussen ontwerp onderzoek en beleidsvoerders?

I Vernieuwende ambities, stappen in het onzekere

In algemene termen wordt Labo Ruimte gedefinieerd als een open samenwerkingsverband tussen verschillende overheidsorganisaties en andere betrokken stakeholders, waarbij aan de hand van ontwerp onderzoek een aantal ruimtelijke en maatschappelijke langetermijnvraagstukken tegen het licht worden gehouden, met als doelstelling het beleid te inspireren en te voeden. Een meer precieze en tegelijk meer ambitieuze verwoording kan men lezen op de website van de Vlaams Bouwmeester: ‘Het ontwerp onderzoek dat gelanceerd wordt binnen Labo Ruimte vertrekt vanuit het idee dat we op zoek moeten naar een cultuur-

‘De verre tijdshorizon, de enorme maatschappelijke uitdaging van de klimaatverandering en de onmogelijkheid om een accurate blik in de toekomst te werpen, maakten het bij MKL 2100 echt noodzakelijk om heel speculatief te werk te gaan. Je kan niet komen aandraven met een visie die te dicht bij de realiteit aanleunt.’

Peter Vanden Abeele, Maat-ontwerpers

omslag in het ruimtelijke (en algemeen) beleid. Van een voortdurend conflict om de schaars beschikbare ruimte, waarbij vele sectoren claims leggen op die ruimte, moeten we naar een beleid dat winsten probeert te boeken door koppelingen te leggen tussen de maatschappelijke uitdagingen binnen die verschillende sectoren.’

Bij aanvang van de rondetafelgesprekken bevestigt waarnemend Vlaams Bouwmeester Stefan Devoldere die doelstellingen, maar merkt tegelijk op dat ze niet meteen binnen handbereik liggen: ‘Labo Ruimte is een zoektocht naar de manier waarop ontwerp

onderzoek relevant kan zijn binnen een beleidscontext. Hoe kunnen we ontwerpcapaciteit inschakelen zodat ze inzichten genereert die het beleid kunnen ondersteunen, voorbereiden of sturen? Dat is een heel nieuw vraagstuk. Het was nog wat zoeken en aftasten, niet in het minst omdat in vele gevallen geen voorafgaande duidelijke vraagstelling was geformuleerd voor het ontwerp. Het is een nieuw soort opgave, een nieuw aspect van de discipline. Architecten en stedenbouwkundigen moeten dit nog in de vingers krijgen. Er bestaat geen geijkte methode, er zijn nauwelijks precedents. Maar ook voor de opdrachtgevers is het een leerproces.’

Peter Cabus, secretaris-generaal van Ruimte Vlaanderen, stelt dat met het inschakelen van ontwerp onderzoek in beleidsvoorbereidend werk een nieuwe weg ingeslagen wordt, uitdagend, niet zonder risico’s en met een onvermijdelijk leerproces voor de boeg: ‘Voor Ruimte Vlaanderen is het, als ‘co-eigenaar’ van Labo Ruimte, de uitdrukkelijke bedoeling om via het leerproces van de

onderzoekstrajecten het beleid op een vernieuwende manier te voeden. In die zin is het ontwerp onderzoek geen einddoel op zich maar een tussenproduct in beleidsvoorbereidende trajecten. De doorwerking van het ontwerp onderzoek in het beleid is een belangrijke uitdaging. De minder traditionele benadering van het onderzoek kan voor beleidsmakers soms bedreigend zijn. Risico’s zijn moeilijker in te schatten. Ook hier is een leerproces aan de orde.’

De vijf studies die voorliggen, getuigen van dit leerproces. Hun onderlinge verschillen, hun successen en minpunten, de belangrijke vragen die ze

oproepen, illustreren dat het niet gaat om geijkte opdrachten en processen maar om ‘zoeken en tasten’, ‘met vallen en opstaan’. Het experimentele karakter onderstreept het belang van een grondige tussentijdse evaluatie als lanceerplatform van een mogelijke nieuwe reeks in de nabije toekomst.

Het ontwerpend onderzoek in Labo Ruimte is vernieuwend door de regionale schaal en de langetermijnhorizon waarmee de thema’s benaderd worden, maar ook door de inzet van zogenaamd ‘speculatief’ ontwerpend onderzoek.

Regionale schaal

Julie Mabilde van het Team Vlaams Bouwmeester beklemtoont meteen dat het ontwerpend onderzoek van Labo Ruimte zo bijzonder is omwille van de grote schaal. Anders dan bijvoorbeeld het ontwerpend onderzoek bij stadsvernieuwingsprojecten, voert Labo Ruimte onderzoek op regionale schaal. Hiervoor bestaan nog maar weinig precedenten. Bij MKL 2100, Lage Landen, T.OP Centraal-Limburg en Metropolitan Landscapes is de schaal respectievelijk: de hele Belgische kust plus het achterliggende polderland; het bijna ondefinieerbare en uitgestrekte gebied van de Schelde- en Maasdelta; zowat de halve provincie Limburg; en ten slotte het Brussels Gewest en de ruime Brusselse rand. Vooral bij de studie Lage Landen, die een immens schaalniveau en een moeilijk af te bakenen gebied bestrijkt, blijkt het niet eenvoudig om de juiste focus te vinden voor het ontwerpend onderzoek. Maar ook in de andere studies zorgt die grote schaal voor complicaties. Zo is het moeilijk de juiste of potentiële partners te detecteren en vallen deze gebieden nagenoeg nooit samen met een politiek-administratieve zone, wat resulteert in de afwezigheid van een politiek eigenaarschap dat verantwoordelijkheid opneemt en de stap kan zetten naar meer concrete pilootprojecten. Dat heeft impact op de procesvoering van de projecten en op de aard van de koppeling met politici, administraties en het ruimere politieke systeem. We komen daarop terug. Verder bevinden de grondslagen en werkwijzen van het ruimtelijk onderzoek op deze grote schaal zich nog veel meer in de fase van hypothese en experiment dan dat dit voor het stads-onderzoek het geval is. Een overtuigend paradigma met doortimmerde theorievorming en performante methodiek is nog niet voorhanden.

Verre tijdshorizon

De tweede reden waarom het ontwerpend onderzoek binnen Labo Ruimte zo bijzonder is, is dat het zich afspeelt tegen een verre tijdshorizon. Het meest in het oog springend op dit vlak is MKL 2100. Hier legt de tijdshorizon van 2100 wel heel veel onzekerheden op aan het ontwerpend onderzoek. In de eerste

Maar wat wordt daarmee bedoeld en hoe kan dit worden geëvalueerd? Julie Mabilde zegt hierover: ‘Het doel van dit speculatief ontwerpend onderzoek is om op een regionale schaal verschillende, alternatieve toekomstperspectieven te durven verkennen. Hiermee willen we de gewone gang van zaken – *business as usual* – in vraag stellen en de ontwer-

‘Het doel van het speculatief ontwerpend onderzoek is om op een regionale schaal verschillende, alternatieve toekomstperspectieven te durven verkennen. Hiermee willen we de gewone gang van zaken – *business as usual* – in vraag stellen en de ontwerpersblik gebruiken om langetermijnvraagstukken op een heel andere manier te bekijken.’

Julie Mabilde, Team Vlaams Bouwmeester

plaats moet het onderzoek zich baseren op verschillende, vaak afwijkende wetenschappelijke prognoses met betrekking tot bijvoorbeeld de opwarming of de stijging van de zeespiegel, anderzijds duwt die tijdshorizon ons als het ware in het vaarwater van de sciencefiction. Hoe ziet onze mobiliteit eruit over honderd jaar, onze energievoorziening, onze voedingsgewoonten, ons politiek landschap? Peter Vanden Abeele van Maat-ontwerpers stelt het zo: ‘De verre tijdshorizon, de enorme maatschappelijke uitdaging van de klimaatverandering en de onmogelijkheid om een accurate blik in de toekomst te werpen, maakten het echt noodzakelijk om heel speculatief te werk te gaan. Je kan niet komen aandraven met een visie die te dicht bij de realiteit aanleunt.’

Speculatief ontwerpend onderzoek

‘Speculatief’, het woord is gevallen. Het zou het ontwerpend onderzoek tegelijk een zekere realiteitsbasis moeten verschaffen (men ‘speculeert’ niet in het wilde weg maar op basis van inzichten en mogelijkheden) en een kwalitatieve sprong mogelijk maken (die enkel binnen het bereik van het ontwerpen ligt).

persblik gebruiken om langetermijnvraagstukken op een heel andere manier te bekijken. Van een aantal prangende maatschappelijke uitdagingen op het vlak van energie, klimaat, verstedelijking of economie, willen we alle verschillende facetten tegen het licht houden om op die manier het beleid te voeden en te inspireren.’

Mabilde raakt een aantal aspecten aan die toelaten het speculatieve karakter van het ontwerpend onderzoek wat scherper te omschrijven. Het gaat om onderzoek dat zich niet houdt aan een zuiver deductieve logica, maar dat de onvermijdelijk tijd- en contextgebonden uitgangspunten van de onderzoeksvraag mee in vraag stelt. In feite laat het langetermijnperspectief geen andere keuze. Tegelijk benut het ontwerpend onderzoek de grensverleggende mogelijkheden die schuilen in een transdisciplinaire aanpak door simultaan zeer ‘uiteenlopende facetten tegen het licht te houden’. In al deze operaties is ‘de ontwerpersblik’ in principe beslagen.

Het doel van dit soort ontwerpend onderzoek is dus om een kwaliteits-sprong te maken, iets aan te brengen waar men nog niet aan gedacht heeft, iets dat voorbij het bereik ligt van weten-

schappelijke prognose en van het gebruikelijke planningsdenken. In plaats van een plan – al dan niet met varianten – bestaat het eindproduct uit een aantal uiteenlopende scenario's die het beleid moeten voeden en inspireren. Charlotte Geldof van Ruimte Vlaanderen pleit in dit opzicht om zoveel mogelijk uiteenlopende scenario's te bedenken, niet de gebruikelijke varianten van een klassiek ontwerp onderzoek, maar werkelijk heel uiteenlopende visies, zodat een zo breed mogelijk debat kan ontstaan. Geldof spreekt liever over 'exploratief' dan over 'speculatief' ontwerp onderzoek. Waarin de mogelijke kwalitatieve sprong van dit soort onderzoek ligt, laat zij in het ongewisse. Wat 'klassiek ontwerp onderzoek' (met 'gebruikelijke varianten') dan wel onderscheidt

nieuwe perspectieven worden geëxploreerd en ontwerpend worden verbeeld in een palet van uiteenlopende, speculatieve syntheses.

Bij T.OP Centraal Limburg en bij Metropolitan Landscapes kreeg het speculatieve duidelijk minder armslag: hier knoopte het ontwerpend onderzoek dichter aan bij de projectmodus. Als vertrekbasis voor T.OP Centraal-Limburg gold er een economisch toekomstplan en was het vooral zaak om een ruimtelijke visie en drager onder dit toekomstplan te schuiven en op deze wijze een ruimtelijke dimensie te verlenen aan mogelijke economische projecten. Bij Metropolitan Landscapes in de Brusselse/Vlaamse rand werd vrij snel gekozen voor diverse strategische gebieden en voor een focus op landschapsonwerp,

is dergelijke ruimtelijke verkenning van energievraagstukken beslist vernieuwend. Maar omdat de ruimte in beide projecten eerder als een abstracte ruimte is benaderd, 'beleidsleeg' en ontdaan van haar specifieke omgevingskenmerken, is het exploratieve op het vlak van ruimtelijke en beleidsmatige scenario's maar heel beperkt ingevuld.

In de aanvangsfase van de studie Lage Landen leek de opgave dan weer te vaag geformuleerd door de opdrachtgevers en te weinig geherformuleerd door de ontwerpers, zodat het exploratieve/speculatieve onderzoeksprogramma bleef hangen in generieke schema's en weinig overtuigende onderzoeksvragen binnen een arbitrair ruimtelijk kader.

Interactie tussen ontwerp, wetenschap en politiek systeem

Dit soort ontwerp onderzoek 'exploratief' noemen, is veilig maar niet bijster veelzeggend: in zekere zin exploreert elk onderzoek wat nog niet geweten is. Het bestempelen als 'speculatief' roept wellicht de connotatie van 'niet-gefundeerd' op. 'Speculatief' wil evenwel niet zeggen dat het vrijblijvend is. Het onderzoek binnen Labo Ruimte vertrekt steeds van een sterke wetenschappelijke basis, en wordt verder verfijnd in een voortdurende interactie en terugkoppeling tussen ontwerp en wetenschap. Die interactie kon echter wellicht in alle projecten nog intensiever worden ingezet: ontwerpers gingen wel met wetenschappelijk materiaal aan de slag, maar de terugkoppeling naar de wetenschappers van verschillende disciplines is uiteindelijk te beperkt geweest om daar het volle potentieel uit te halen. Dat vergt ook meer tijd dan voor de meeste projecten aanvankelijk was voorzien.

Eigen aan het ontwerp onderzoek van Labo Ruimte is dat ook de interactie met het politieke systeem en met de verschillende stakeholders er deel van uitmaakt. Politiek systeem en stakeholders zijn zowel mede-agens als deelonderwerp van het onderzoek. In die zin is Labo Ruimte een vorm van actieonderzoek dat vraagt om een wisselwerking tussen ontwerp, wetenschap en het politieke systeem. Die wisselwerking varieert evenwel sterk van project tot project en roept belangrijke vragen op, waar we in het laatste deel van deze tekst op terugkomen.

In beide rondetafelgesprekken kwam naar boven dat zowel de exploratieve/speculatieve manier van ontwerp

'Labo Ruimte creëerde een omgeving waar we buiten de bestaande kaders en los van het bestaande beleid konden nadenken. Een veilige ruimte waar we exploratief of speculatief onderzoek konden verrichten, ook binnen de Vlaamse overheid, waar dergelijke traditie nooit bestaan heeft.'

Charlotte Geldof, Ruimte Vlaanderen

van 'exploratief' of 'speculatief' ontwerp onderzoek' (met 'uiteenlopende scenario's') is iets waar we nog niet meteen de vinger op kunnen leggen. Vermoedelijk is een sluitende definitie in de huidige ontwikkelingsfase van dit soort onderzoek niet mogelijk en ook niet wenselijk. Nu we terugblikken op de vijf studies, blijkt dat het speculatieve of exploratieve op een zeer verschillende manier is ingevuld, voor een belangrijk deel door de verschillende aard van de problematieken en de ontwerpgevallen.

Bij het traject van MKL 2100 is wellicht het meest exploratief/speculatief gewerkt: de tijdshorizon 2100, zoals hierboven aangegeven, was ook bijzonder, wat het exploratieve karakter sterk in de hand werkte. De kustproblematiek werd vanuit verschillende facetten bekeken: daarin lag vernieuwend potentieel en door die verbindingen konden ook

waarbij telkens één studie bureau een eigen invulling kon geven aan een koppeling tussen ruimtelijke analyse, landschapsonwerp en projectvoorstellen. Daardoor slaagde elk studie bureau erin vrij concreet te landen. Tegelijkertijd liet een eerder beperkte koppeling met de ruimere politieke en institutionele context en met de sociale agenda in Brussel wellicht kansen onbenut om vanuit het geleverde onderzoek meer speculatieve perspectieven te openen op een nieuwe toekomst voor Brussel op langere termijn.

Voor de studies Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie lijkt het exploratieve eerder te liggen in het ontwikkelen van een systemische benadering tussen energiesystemen en het ruimtebeslag dat deze impliceren. Dat is zeker een verdienste, en voor ingenieurs die zich bezighouden met zulke materie,

onderzoek als de interactie met stakeholders, administraties en politici voor de ontwerp bureaus heel nieuw was: een interessant maar ook confronterend traject. Het potentieel van vele bureaus voor dit soort opdrachten is veelal beperkt. Het vereist competenties waarvan men niet mag verwachten dat ontwerpers die meteen hebben of kunnen mobiliseren. Ofwel is het nodig dat de ontwerp bureaus aanvullende competenties in huis halen, ofwel moet men met samengestelde teams aan de slag waarin de nodige competenties elkaar aanvullen. In ieder geval bestaat er een duidelijke behoefte aan competentie in het ontwerpen en beheren van aanpak en proces.

Bovenstaande bedenkingen geven weer wat in een eerste algemene *tour d'horizon* zoal naar boven kwam. Ze bevatten meer vragen dan antwoorden. Dit getuigt niet van een theoretische of conceptuele zwakte van de gehele opzet van Labo Ruimte, integendeel, een kritische inventaris van de uiteenlopende invullingen van de verschillende projecten zal de noodzakelijke grondstof leveren voor een beter inzicht in de eigen concepten en werkwijzen van het 'speculatief' ontwerpend onderzoek.

2 Vijf studies, aanzet voor een kritische inventaris

Metropolitaan Kustlandschap 2100 (MKL 2100)

'In de studie Metropolitaan Kustlandschap 2100,' vertelt Charlotte Geldof, 'moesten er twee belangrijke zaken gebeuren. Vooreerst wilden we de kust opnieuw op de agenda plaatsen. We proberen binnen Ruimte Vlaanderen al jaren de visievorming rond infrastructuur en de ontwikkeling van de kust te agenderen, maar tot nog toe zonder veel succes. Vervolgens is er het probleem van de klimaatverandering. Er bestaan vandaag tal van rapporten die steeds meer duidelijkheid verschaffen over de gevolgen van de klimaatverandering op lange termijn, en waarbij de kust stevast aangeduid wordt als een zone waar de klimaatverandering een grote impact zal hebben. Zo'n weerbarstig thema met zo'n verre tijdschik konden we niet op de klassieke manier behandelen. Labo Ruimte creëerde een omgeving waar we buiten de bestaande

kaders en los van het bestaande beleid konden nadenken. Een veilige ruimte waar we exploratief of speculatief onderzoek konden verrichten, ook binnen de Vlaamse overheid, waar dergelijke traditie nooit bestaan heeft.'

De 'veilige ruimte' van Geldof werkte wonderwel. In een goed gestoffeerde voorstudie werd op basis van een historische recapitulatie een veelzijdig bilan opgemaakt van de conditie van onze Belgische kust. Het ontwerpend onderzoek ontvouwde zich met ruggensteun van een stevige wetenschappelijke input en begeleiding. Diverse stakeholders injecteerden loyaal hun kennis van zaken in het proces. Lokale workshops bevorderden het kanaliseren van de reflectie naar radicale en tegelijk relevante toekomstscenario's. Een intrigerend ballet: klimaat *meets* vastgoed, ecologie *meets* toerisme, wetenschap *meets* ontwerpen, noodzaak *meets* kwaliteit. Vier scenario's schetsen vier toekomstperspectieven voor de Belgische kust; alle scenario's koppelen kustverdediging tegen klimaatonheil aan ecologische duurzaamheid, economische vernieuwing en de ontwikkeling van opmerkelijke ruimtelijke kwaliteiten.

Tot in de veilig gewaande ruimte de bliksem insloeg. Het proces incasseerde een fatale voltrefter, op pakweg drie vierde van het te volgen traject. Enkele kranten publiceerden, niet gehinderd door enig inzicht in de eigenheid en de draagwijdte van ontwerpend onderzoek, enkele van de meest spectaculaire zinsneden uit de onderzoeksrapporten, alsof het afgeronde beleidsvoorstellen betrof: 'Men zou alle investeringen gericht op kustbeveiliging en ontwikkeling concentreren aan de oostkust en daarbij aannemen dat delen van de westkust onder water zouden verdwijnen.' In feite betreft de bewuste passage een 'worst-case- eventualiteit' op lange termijn, die deel uitmaakt van een van vier ontwikkelingsscenario's, die alle vier voor discussie, amendering en verder onderzoek werden aangeboden. Enkele van de 'getroffen' burgemeesters riepen moord en brand en zagen hun vastgoedmarkt reeds in de branding verzwolgen. Dat de vier scenario's pistes zijn voor verdere studie en debat en dat ze elk zowel op nieuwe opportuniteiten als op nieuwe lasten wijzen, was hun ontgaan. Er volgde een oncontroleerbare kettingreactie. Enkele stakeholders die tot dan toe, met inzet en instemming, meewerkten aan het onderzoek, zetten

alle medewerking stop en zegden niet langer achter de voorlopige resultaten ervan te staan. Een uitstekend debat in de Commissie Openbare Werken van het Vlaams Parlement schiep klaarheid in het hele gebeuren, maar tegelijkertijd werd binnenskamers beslist het proces stop te zetten. Het was meer dan een *accident de parcours*: het hele peloton was betrokken in een fatale valpartij met de aankomst in zicht. Uit het gebeuren zijn belangrijke lessen te trekken.

In de eerste plaats bleek het onderzoek nog te kwetsbaar om het zonder de nodige duiding en omkadering naar buiten te brengen. Het was de bedoeling om de voorlopige onderzoeksresultaten door te spreken met de lokale instanties en diverse stakeholders en om rekening te houden met hun feedback. In feite moest hetzelfde gebeuren met de betrokken wetenschappers, waarna de ontwerpers ten slotte het geheel zouden kunnen amenderen, bijsturen, precisieren. Door de publicatie van enkele sensationele passages, die bovendien volkomen uit hun verband gerukt waren, ging het hele proces uit de bocht en is de studie MKL 2100 nooit toegekomen aan dergelijke interactieve eindfase.

Verder wijst 'de valpartij' van de studie MKL 2100 op een probleem van competentie. De fout ligt niet bij een sensatiebeluste pers of bij te impulsieve reacties op de publicatie, maar bij het onderschatten van de complexiteit van het hele onderzoeksproces door de opdrachtgevers, de begeleiders, de 'stuurders' en de uitvoerders ervan. Dit wijst dan weer op de absolute noodzaak om de nodige competentie te ontwikkelen in het ontwerpen en beheren van interactieve processen van ontwerpend onderzoek, die meestal handelen over heikele thema's. Enkel op deze manier kan het risico op onbeheersbare uitschuivers effectief worden gereduceerd, maar evenwel nooit uitgesloten. Zoals in elk creatief en performatief proces biedt ontwerpend onderzoek nooit garantie op een rimpelloze afloop met applaus.

Een belangrijk leerpunt is het onderschatten van perceptie en communicatie. De ophef die het MKL 2100-rapport veroorzaakte, heeft veel te maken met een courante misperceptie over de aard van het speculatief onderzoek. Dit laatste wordt gepercipieerd als een plan, terwijl het een heel ander statuut heeft. De resultaten betreffen mogelijke toekomstscenario's, verbeeld als voorlopige ontwerpssyntheses die dienen als

basis voor discussie, verder onderzoek en amendering. Bij de afwikkeling en rapportering van MKL 2100 ging alle energie naar de complexe inhoudelijke kwesties. Wat ontbrak, was een heldere duiding over de doelstelling, werkwijzen en verwachte resultaten van exploratief/speculatief ontwerpend onderzoek en een vertaalslag van het onderzoek zelf naar een communiceerbaar verhaal. Het geval MKL 2100 legt de reële moeilijkheid bloot om over dergelijke complexe, gevoelige en gemakkelijk verkeerd te interpreteren studies op gepaste wijze en op gepaste momenten te communiceren. Hier tekent zich een belangrijk werkterrein af voor meerdere disciplines. Onder meer voor de ontwerpdiscipline, die zich vaak weinig gelegen laat aan het verzoenen van eigenzinnige presentatie-esthetiek met performante communicatie.

Nog een andere, structurele en moeilijk te beïnvloeden factor speelt een belangrijke rol. Het huidige politieke systeem en het dominante politieke denken zijn sterk gericht op onmiddellijkheid, op resultaten binnen de termijnen van legislatuur en verkiezing, op politieke profilering. 'Veilige ruimte' vinden voor grensverleggend toekomstdenken, dat politiek is maar zich niet laat opsluiten binnen geijkte politieke denkkaders en agenda's, is niet evident. Resultaten van dergelijk denken worden haast automatisch getoetst aan partijpolitiek gelabeld beleid, dat kosten en baten op korte termijn afweegt. Dit geldt uiteraard niet alleen voor MKL 2100. Daarop komen we terug aan het einde van dit verloop.

Tot slot kan niet worden ontkend dat ook het gebrek aan een eensgezinde en krachtige reactie vanwege de trekkers – het Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen – bijdroeg tot het jammerlijke einde van MKL 2100. Dat het proces verre van foutloos verliep, dat zich bezondigde aan onhandige communicatie en hier en daar een gebrek aan competentie demonstreerde, is duidelijk, maar gezien het experimentele karakter en de vernieuwende ambitie in feite normaal. De positieve bespreking in de Parlementaire Commissie Openbare Werken bood voldoende politieke basis voor een doorstart. Met of zonder instemming van dwarsliggende politici en afhakende stakeholders. Desnoods als een vorm van constructieve subversie; dat is immers ook een taak die weggelegd is voor ontwerpend onderzoek.

Wat verklaart de collectieve desertie? Een gebrek aan vertrouwen in het eigen kunnen? Onderlinge strubbelingen tussen de trekkers van het onderzoek? Of liet de noodzakelijke inbedding van het Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen in het politieke en administratieve systeem niet voldoende vrije ruimte voor fundamenteel denkwerk?

Op dit moment betekent het *accident* het einde van de MKL 2100-dynamiek, waarin opdrachtgevers, stakeholders en deskundigen elkaar leken te vinden. Het peloton krabbelt overeind. Maar ieder gaat zijn weg en denkt er het zijne over. Momenteel zijn Ruimte Vlaanderen en de Vlaams Bouwmeester bezig met een meer klassiek, bilateraal overlegproces met de negentien kust- en poldergemeenten. Charlotte Geldof: 'We moeten het vertrouwen opnieuw winnen. Het gesprek met de gemeenten dat we nu voeren, is natuurlijk van een heel andere orde dan het proces dat gevoerd werd binnen Labo Ruimte. Hier voelen we pas echt 'de hete adem van het beleid'. De veilige ruimte is heel precair en moet opnieuw opgebouwd worden.'

T.OP Centraal-Limburg

Men kan stellen dat het er bij MKL 2100 op aankwam de Belgische kust en de klimaatproblematiek te agenderen en deze agenda van meet af aan te verruimen van pure kustverdediging naar regionale ontwikkeling en ruimtelijke kwaliteit. De tijdshorizon van 2100 was nodig om de schaal, inzet en duur van de ruimtelijke veranderingen ten volle in te schatten. Tegelijk impliceert dergelijk tijdsperspectief dat men moet omgaan met grote onzekerheden. Het staat haaks op het kortetermijndenken van deze tijd. De opzet van T.OP Centraal-Limburg is van een heel andere orde. Hier stelt zich een urgentie, namelijk de economische gevolgen van de sluiting van Ford Genk voor de hele Limburgse regio. De Vlaamse overheid had hiervoor het SALK laten opmaken, het 'Strategisch Plan voor Limburg in het Kwadraat'. SALK formuleert een honderdtal actiepunten voor de heropleving van de economie en stelt bovendien grote investeringen in het vooruitzicht voor de achtergestelde regio. Wat ontbrak aan het actieplan was evenwel een ruimtelijke inbedding van al de voorgestelde projecten, die zou zorgen voor ruimtelijke samenhang en synergie en die zeer diverse economische initiatieven laat samenvloeien tot een kwaliteitsvolle leefomgeving. Liesl

Vanautgaerden van Ruimte Vlaanderen formuleert het als volgt: 'Bij T.OP Centraal-Limburg ging het erom de meerwaarde te tonen van een nieuwe ruimtelijke aanpak van het SALK, dat wel maatregelen formuleerde, maar een ruimtelijke onderbouw miste. Het is een opgave op korte termijn. Het ging erom met een innovatieve bril een mogelijke toekomst in beeld te brengen die in een tijdsbestek van tien jaar realiteit zou kunnen zijn. T.OP Centraal-Limburg was *out-of-the-box*-denken, maar wel over zaken die in principe realiseerbaar zijn.'

Ook Peter Vanden Abeele, als ontwerper betrokken bij zowel T.OP Centraal-Limburg als MKL 2100, merkt op: 'Bij T.OP Centraal-Limburg stonden we veel dichterbij de ruimtelijke en maatschappelijke werkelijkheid dan bij MKL 2100. Daardoor is het onderzoek minder speculatief. T.OP Centraal-Limburg was sterk ingebed in de projectmodus, terwijl we in MKL 2100 aan de boom moesten schudden en voor verrassingen moesten zorgen.'

Vanautgaerden en Vanden Abeele markeren een duidelijk verschil met MKL 2100, maar of 'minder speculatief' samenhangt met 'dichterbij de werkelijkheid', valt te bezien. Niet zelden overtroeft de werkelijkheid wat in planning en beleid als realiseerbaar wordt beschouwd. Met als doel vernieuwing te anticiperen op de werkelijkheid, koppelt ontwerpend onderzoek de systematiek van het onderzoek aan het beeldend vermogen van het ontwerpen en waagt op die manier een beredeneerde kwalitatieve sprong. De vraag is of de ruimtelijke visie die het ontwerpend onderzoek van T.OP Centraal-Limburg aanreikt, voldoende *out of the box* gaat om de contouren van een wervende nieuwe *box* te kunnen schetsen. Zonder twijfel is een ruimtelijke inbedding van economische initiatieven noodzakelijk, maar ruimtelijke vernieuwing behelst meer dan het inbedden van diverse beleidssectoren.

Vanden Abeele: 'Anders dan bij MKL 2100 wordt in het verhaal van T.OP Centraal-Limburg vandaag meestal niet verwezen naar het initiële ontwerpend onderzoek. Niet de tekeningen en de plannen blijven op het netvlies hangen. Wat hier als belangrijk wordt erkend, is dat er een ruimte is ontstaan om gesprekken aan te knopen. Ik heb de indruk dat T.OP Centraal-Limburg pas nu echt begonnen is.'

De nieuwe *box* als ‘ruimte om gesprekken aan te knopen’ is niet min, maar lijkt een tijdelijk en eerder metaforisch resultaat van ruimtelijk ontwerpend onderzoek. De nieuwe *box* moet ook ruimtelijk krachtig genoeg zijn om op korte, middellange en lange termijn te gelden als platform van ontwikkeling. De ontwerpers lijken zelf te twijfelen aan de kracht van de ruimtelijke kaders die ze genereren. Ten onrechte. De drie cases uit de studie presenteren elk een ontvankelijk frame dat in staat lijkt ruimtelijke samenhang en kwaliteit te genereren. Maar misschien ontbreekt het wel aan een wervende ruimtelijke verbeelding ‘die op het netvlies blijft hangen’.

We merken dat bij T.OP Centraal-Limburg de interactie tussen opdrachtgevers, deskundigen, ontwerpers, stakeholders en beleidsvoerders van een andere aard was dan bij MKL 2100: geen verwaarloosde dode hoeken, geen manoeuvres, geen miscommunicatie, geen paniek. De beleidsurgentie van T.OP Centraal-Limburg was groot, er was een grotere mate van beleidsconsensus bij de leidende figuren, en de nood aan een ruimtelijke visie werd beter aanvoeld en breder gedragen. Hadden dergelijke consensus en draagvlak niet gebruikt kunnen worden om verder te geraken dan ‘een ruimtelijke onderbouw voor economische maatregelen’ of ‘een ruimte om gesprekken aan te knopen’ en te komen tot een wervende verbeelding van een echt vernieuwende ruimte voor Centraal-Limburg? T.OP Centraal-Limburg leverde iets te weinig van hetgeen waar MKL 2100 zich in had verslikt. Dergelijke kritische noot verhindert evenwel niet dat T.OP Centraal-Limburg een voorbeeld mag genoemd worden van een goed onderbouwd, goed opgebouwd, goed begeleid en netjes afgerond proces. Doelstelling, procesarchitectuur en procesbeheer pasten haast perfect samen.

Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie

Misschien nog meer dan de andere studies staan of vallen Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie bij een intense interactie en voortdurende terugkoppeling tussen wetenschap en ontwerp. Dat bleek geen eenvoudige opgave door de uitermate complexe techniciteit van het thema. De wetenschappers die hiermee aan de slag gingen, werden ook niet geconfronteerd met wetenschappers uit andere domeinen en disciplines.

Voor veel wetenschappers is de werkwijze van ontwerpend onderzoek nog onbekend terrein. Guy Engelen van VITO vraagt zich af: ‘Wat heeft ontwerpend onderzoek te bieden, naast het werk dat wij doorgaans doen? Ik ben een modelleur, ik bouw wetenschappelijke modellen. Het lijkt me dat ontwerpend onderzoek zekere gelijkenissen vertoont met systeemmodelleren of systeem-dynamica. Het is een poging om het totaalsysteem tot in de details weer te geven. Ontwerpend onderzoek is een soort van kwalitatief modelleren, waarbij je heel efficiënt beelden kan opbouwen en scenario’s kan ontwikkelen.’

De suggestie om het ontwerpend onderzoek te beschouwen als ‘kwalitatief modelleren’ is interessant. Wel werken modelbouwers aan betrouwbare en herhaalbare rekenwijzen die toelaten abstractie te maken van een steeds grillige en onherhaalbare werkelijk-

genoeg ging. Guy Engelen: ‘De interactie tussen wetenschap en ontwerp kan hier nog een grote stap vooruit zetten. We moeten verder onderzoeken hoe complementair beide benaderingen zijn. Hoe kunnen we samen een sterkere partij vormen om bepaalde problemen aan te pakken? Beide disciplines moeten elkaar respecteren in hun eigenheid, maar een meer intensieve interactie van ontwerpen, becijferen, terugkoppelen en opnieuw bijsturen, is zeker nodig.’

De beperkte interactie tussen wetenschap en ontwerp is op verschillende manieren af te lezen in het onderzoeksrapport van Energielandschappen. Eerst en vooral hanteert de studie een zeer modelmatige opvatting van het landschap, waarbij volledig abstractie gemaakt wordt van de historische gelaagdheid en de specifieke ruimtelijke context. Zo valt de gehele gebouwde ruimte onder de categorie ‘bodem-

‘De interactie tussen wetenschap en ontwerp kan nog een grote stap vooruit zetten. Hoe kunnen we samen een sterkere partij vormen om bepaalde problemen aan te pakken? Beide disciplines moeten elkaar respecteren in hun eigenheid, maar een meer intensieve interactie van ontwerpen, becijferen, terugkoppelen en opnieuw bijsturen, is zeker nodig.’

Guy Engelen, VITO

heid. Werken met deze modellen moet voldoende voorspelbaarheid garanderen. Maar in principe is elke ruimtelijke context uniek, veeleer ontstaan uit een toevallige samenloop van omstandigheden dan uit de kenbare werking van omgevingsfactoren. En ook de nagestreefde ontwerp-kwaliteit berust op een flinke dosis moeilijk vatbare inspiratie, talent en creativiteit. ‘Kwalitatief modelleren’ blijft dus een tegenstrijdige term, maar hij dekt wel een aantal aspecten af van wat ‘ontwerpend onderzoek’ zoal kan betekenen.

Wat beide energiestudies betreft, geven zowel ontwerpers als wetenschappers aan dat die interactie nog niet ver

bedekking’. Door dit alles wordt het reële landschap een theoretisch landschap, schraal maar wel ‘modelleerbaar’. Vervolgens onderneemt het ontwerpend onderzoek een elementaire meetkundige verkenning van het ruimtebeslag van diverse energiesystemen: eerder *datascape* dan ontwerp. En ten slotte zie je een modelmatige aanpak van energie die zich toetst aan een model-landschap. Een nuttige aanvulling van een *metric handbook* ruimtelijk ontwerpen, maar geen echt ontwerpwerk. De wetenschappelijke en technische *inputs* dagen het ontwerpen onvoldoende uit. Het ontwerp levert op zijn beurt weinig suggesties voor nieuwe wetenschap-

pelijke of technische inzichten. Van een kwalitatieve sprong in het samenbrengen van aan elkaar vreemde of zelfs vijandige elementen is weinig sprake. In die zin leunt het gepresteerde onderzoek meer aan bij het modelmatige dan bij het kwalitatieve en kan men zich afvragen of het nog wel past onder de noemer 'kwalitatief modelleren'. De casestudy's van Energielandschappen gaan over reële sites, maar ontsnappen niet aan deze modelmatige aanpak. De onherleidbare eigenheid van het landschap verdwijnt door de reductie ervan tot een modelmatig 'landschaps-DNA'. In dit DNA worden enkel traditionele landschaps- en nederzettingselementen (zoals woonkernen en beekvalleien) opgenomen. Zo erkent bijvoorbeeld de casestudy Albertkanaal het kanaal niet als een landschapselement en wordt de mogelijkheid van lijnstadvorming gedragen door het kanaal niet eens in aanmerking genomen.

De studie Atelier Diepe Geothermie was nog niet voltooid op het moment van de rondetafelgesprekken. Niettemin laat een voorlopige versie van het rapport toe een andere vorm van modelmatig denken aan het werk te zien. Een eerste

putten en leidingen spreidt zich uit over het landschap, niet gehinderd door eigendom, historische gelaagdheid, landschapskwaliteit, nederzettingssociologie of wat dan ook. Ongebredde spreiding wordt gelabeld als *new suburb*. Welke economische en politieke machtontplooiing gepaard zou gaan met dergelijke operatie, blijft in het ongewisse. *Modernism strikes back*, en dit in zijn meest autoritaire, functionalistische en programmatische gedaante. Wat we te zien krijgen is een utopisch model van een volkomen beheersbare wereld, waarbij één facet – een nieuw soort energievoorziening – de in essentie meerduidige ruimte gaat overheersen, waarbij abstractie gemaakt wordt van fenomenen zoals monopolievorming, verrijking, uitsluiting, werkloosheid, migratie of mobiliteitsvraagstukken die daarmee gepaard kunnen gaan.

Een fundamentele kritiek. Maar zadelt deze het ontwerpend onderzoek, dat binnen het formaat van een onderzoeksproject noodzakelijkerwijze beperkt is en een focus behoeft, niet op met alle denkbare maatschappelijke problemen? Liesl Vanautgaerden breekt een lans voor de ontwerpers: 'Een van

ontwerpend onderzoek aanspraak maken op wetenschappelijke degelijkheid, dan zijn focus en stapsgewijze kennisontwikkeling, eigen aan de wetenschappelijke methode, onontbeerlijk.

Toch blijft de kwestie overeind. Labo Ruimte gaat in de eerste plaats over ontwerpend onderzoek en beleid, minder over fundamenteel ontwerpend onderzoek. Elementaire syntactische principes tot beleidsdogma verklaren en onversneden toepassen op de gebouwde ruimte is een misvatting waaraan het modernisme zich bezondigde. Om dat te vermijden, is het aangewezen dat elementair ontwerpend onderzoek zich als dusdanig identificeert en zijn doelstelling, reikwijdte, aannames en abstracties scherpstelt. Op die manier wordt een te letterlijke vertaling naar beleidsbeslissingen vermeden, en wordt het onderzoek ook minder kwetsbaar voor fundamentele kritiek op verdoken aannames.

Brussel: Metropolitan Landscapes

Het rondetafelgesprek gaat in principe over de studie Metropolitan Landscapes (Brussel), een studie binnen het kader van Labo Ruimte. Tegelijk wordt herhaaldelijk verwezen naar T.OP Noordrand (Brussel), een studie van Ruimte Vlaanderen. De projectleiders van beide studies volgden elkaars project van nabij op. De twee onderzoeken legden andere accenten en kozen voor andere casestudy's. Tot echte samenwerking kwam het niet; wel werd overlapping vermeden en zijn beide studies complementair.

Terwijl het ontwerpend onderzoek van T.OP Noordrand meer inzette op een workshopdynamiek (rondetafelgesprekken, presentaties, commentaren) en op communicatie (uitgave van *De Noordkrant/Courrier du Nord*), legde Metropolitan Landscapes meer nadruk op doorgedreven ontwerpend onderzoek. Vier ontwerp bureaus van heel verschillende plumbage gingen aan het werk op vier verschillende strategische sites die telkens van diep in het Brussels Gewest reiken tot ver in de Vlaamse/Brusselse rand. Elk bureau vertrok van een eigen begrippenkader en een eigen werkwijze, en kwam tot een eigen diagnose en eigen resultaten. Telkens vertrokken de ontwerpers van de reële situatie en reële problemen: fragmentatie en onderwaardering van de schaarse open ruimte, verwaarlozing van het natuurlijk waterbergend vermogen van

'Een van de belangrijke meerwaarden van Atelier Diepe Geothermie is het aantonen dat geothermie een enorme impact heeft op de ruimtelijke ordening. Als ik vandaag spreek met mensen van VITO, verstaan we elkaar. Dat is op zich al een heel belangrijke verwezenlijking.'

Liesl Vanautgaerden, Ruimte Vlaanderen

deel toont een zonder twijfel even verdienstelijke poging als in Energielandschappen om het ruimtebeslag van een voor ontwerpers grotendeels onbekende geothermische technologie elementair in de vingers te krijgen. Merkwaardiger zijn de case studies of 'ontwikkelingsverhalen' die volgen. Vanuit de geothermisch meest energierijke plekken wordt het landschap als het ware in cultuur gebracht en gekoloniseerd door vermenigvuldigde toepassing van de in het eerste deel ontwikkelde ruimtelijke modellen. Een netwerk van thermische

de belangrijke meerwaarden van Atelier Diepe Geothermie is het aantonen dat geothermie een enorme impact heeft op de ruimtelijke ordening. Als ik vandaag spreek met mensen van VITO, verstaan we elkaar. Dat is op zich al een heel belangrijke verwezenlijking.' *Point taken*. Men kan het ontwerpend onderzoek van Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie beschouwen als basisonderzoek, opbouw van een elementaire ruimtelijke syntaxis. Dat heel wat sectoren dergelijke syntaxis nog gewoonweg ontberen, is een realiteit. En wil het

beken en drassige weiden, een overdaad aan restruimten tussen infrastructuren. Twee bureaus gingen aan de slag aan de westkant van Brussel. Ze maakten werk van het herkwalificeren en verbinden van gefragmenteerde groene ruimten: een dreef, een buurtpark, een stukje bos, een maïsveld. In beeld verscheen een samenhangende figuur – een ‘groene trechter’ of ‘groene vinger’ – die zich van in het Brusselse centrum uitstrekt tot in het Pajottenland en zich daardoor opwerpt als een metropolitane armatuur. Een merkwaardige combinatie van realistische ruimtelijkheid en verbeelding van een wervend toekomstscenario dat blijft aanleunen bij wat in principe mogelijk en reeds in aanzet aanwezig is. De vertaling naar pilootprojecten ligt dan ook meer voor de hand dan bij het radicale denken van MKL 2100 en de modelmatige aanpak van de energiestudies. De ruimtelijke realiteitswaarde benadert deze van T.OP Centraal-Limburg, met dat verschil dat het Limburgse onderzoek zich wist in te bedden in zijn specifieke politieke en economische context. En dat is nu net niet de sterkste kant van Metropolitan Landscapes. De complexe bestuurlijke context van het Brussels Gewest zorgt er immers voor dat er bij een project als dit tal van partners betrokken moeten worden. Julie Mabilde: ‘Het is de ambitie van alle projecten binnen Labo Ruimte om verschillende beleidsinstanties met elkaar in gesprek te laten treden en een duurzame relatie tot stand te brengen. In Brussel, met zijn ingewikkelde institutionele context, is dat nog eens extra moeilijk.’

In feite maakt Metropolitan Landscapes in ruime mate abstractie van de institutionele barrières tussen beide gewesten, en dit terwijl de vier strategische sites en het ontwerpend onderzoek over de gewestgrenzen heen reiken. Daardoor zijn de voorstellen van ‘groene trechters’ of ‘groene vingers’ politiek gezien weinig realistisch, ondanks de realiteitswaarde van de ruimtelijke elementen waarmee ze werken. Het onderzoek doet alsof er geen politieke en institutionele grenzen tussen de gewesten bestaan, alsof de ‘metropolitane’ ruimte een ‘beleidslege’ ruimte is, alsof je de vrijheid hebt om groene fragmenten die onder verschillende institutionele regimes vallen, zonder meer aan elkaar te knopen op basis van ecologische argumenten. Aan de andere kant biedt het grensoverschrijdend karakter van de

ontwerpvoorstellen de mogelijkheid om er een politiek statement van te maken: duurzame metropolitane landschappen laten zich niet opsluiten binnen institutionele grenzen. Maar om dergelijk statement te vertalen in een realistisch pilootproject, moet de grens wel tegelijk erkend en op overtuigende wijze ruimtelijk én institutioneel overbrugbaar gemaakt worden. Net als bij de studies Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie rijst evenwel de vraag of dit alles de draagwijdte van het ontwerpend onderzoek niet overtreft.

‘Ik denk dat binnen de Brusselse context het pilootproject de enige manier is om iets in beweging te zetten, maar dan heb je een trekker nodig, iemand die het gezicht is van het pilootproject.’

Suzanne Breuer, Team Brussels Bouwmeester

Het institutionele vacuüm waarin Metropolitan Landscapes zich bewoog, is niet het enige probleem. Suzanne Breuer, medewerkster van de Brussels Bouwmeester, verwijst naar de kritiek van het Brussels Gewest op de werking van T.OP Noordrand: ‘Een ander probleem van het ontwerpend onderzoek in T.OP Noordrand is dat het niet ingaat op de echte Brusselse problemen. Het is een bijna utopisch landschappelijk project dat geen antwoord biedt op de sociale, demografische en economische problemen van de metropool. Het houdt geen rekening met de realiteit van Brussel. Ook dat bemoeilijkt de stap naar een pilootproject. Ik denk dat binnen de Brusselse context het pilootproject de enige manier is om iets in beweging te zetten, maar dan heb je een trekker nodig, iemand die het gezicht is van het pilootproject.’ Tijdens het rondetafelgesprek blijkt dat deze bedenking evengoed geldt voor Metropolitan Landscapes. Breuer wijst op de ecologische en landschappelijke klemtonen van zowel T.OP Noordrand als Metropolitan Landscapes, en hoe deze te ver afstaan van de maatschappelijke urgenties van het Brussels Gewest. Tegelijk beklemtoont zij de noodzaak van grensverleg-

gende pilootprojecten en suggereert ze dat de noodzakelijke trekkers ervan uit beide gewesten moeten komen en moeten overtuigd zijn van de maatschappelijke relevantie en het prioritaire karakter van dergelijke projecten.

3

Ontwerpend onderzoek en beleid, enkele belangrijke kwesties

In een laatste deel van dit vertoog komen we terug op enkele vraagstukken, die zowel in de probleemstelling als

in de kritische bespreking van de vijf projecten op de gesprekstafel belandden. Het gesprek met de opdrachtgevers levert de grondstof voor de volgende beschouwingen.

Ontwerpen en politiek, een moeilijke maar noodzakelijke interactie

Labo Ruimte is geen Academisch Instituut voor Ontwerpend Onderzoek. De twee initiatiefnemers – Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen – maken deel uit van de Vlaamse overheid en produceren, elk op hun terrein, beleidsvoorbereidend werk. Beide doen in toenemende mate een beroep op ontwerpend onderzoek en zochten naar samenwerking. Dit resulteerde in het samenwerkingsverband Labo Ruimte.

Een van de kernvragen is de moeilijke interactie tussen ontwerp en beleidsprocessen. Is dit een taak van de ontwerpers of staat ‘de hete adem van het reguliere beleid’ net het speculatieve karakter van het ontwerpend onderzoek in de weg? Is het met andere woorden louter de taak van de ontwerpers om nieuwe inzichten te verwerven – zie bijvoorbeeld de ‘groene trechter’ van Metropolitan Landscapes – en is het vervolgens aan

politici om hier al dan niet iets mee te doen, of is de interactie met hen van bij de aanvang van het traject deel van het proces?

Uit de bespreking van MKL 2100 en Metropolitan Landscapes blijkt dat deze 'metavragen' te weinig van bij de aanvang van de projecten werden opgenomen en ook niet voldoende ter harte werden genomen in de loop van het proces. Verreweg de meeste energie werd besteed aan inhoudelijke ruimtelijke kwesties. Dit is een belangrijk leerpunt: ook over het design van de processen en de manier waarop de interactie met

aandacht aan besteedde, mogelijk omdat te veel projecten ineens op het getouw werden gezet. Tegelijk zet Cabus de ontwerpers op hun plaats. Zij maken deel uit van het proces, maar het is niet aan hen om dit proces te ontwerpen en te beheren: 'Labo Ruimte gaat om beleid en beleidsvoorbereidend werk. Ontwerpend onderzoek vormt hier een onderdeel van een beleidscontext. Toch denk ik dat we de ontwerpers niet met alles kunnen belasten. Het ontwerpend onderzoek voor de Brusselse rand kan bijvoorbeeld een grensvrije benadering naar voren schuiven; het is daarna aan

is echter dat er contacten gelegd zijn, dat er langzaam maar zeker, door te praten en rond de tafel te zitten, een samenwerking tot stand komt tussen Vlaanderen en Brussel. Dat laat toe om het idee van de trechter verder te kneden tot iets waar consensus over kan bestaan. Het idee is er nu, het ligt op tafel, het inspireert, je kan het niet meer negeren. Het vormt een basis om verder aan de slag te gaan. Het gebiedsgerichte proces moet je stapsgewijs concretiseren, eerst terugkoppelen naar de stakeholders, en pas later ook naar het politieke niveau.' Voor Celen ligt het antwoord in een zorgvuldige, stapsgewijze opbouw van het hele proces: studies (waaronder ontwerpend onderzoek) genereren nieuwe ideeën; rond deze ideeën groeien samenwerkingverbanden en consensus; terugkoppeling naar stakeholders zorgt voor verdere concretisering; dit alles resulteert in een gedragen en concreet voorstel dat kan voorgelegd worden aan het politieke niveau.

Onuitgesproken of onbewust domineert nogal eens het beeld dat politici buiten het proces van ontwerpend onderzoek (zouden moeten) staan: zij wachten tot er een product wordt opgeleverd; het proces moet dit product zo goed mogelijk klaar maken voor de politiek. Maar staat de hele gedachte van Labo Ruimte daar eigenlijk niet haaks op? Het gaat toch net om de dynamiek van de interactie en dus niet om de gedachte dat het creatieve proces los van het politieke systeem wordt opgezet? De interactie betreft niet alleen opdrachtgevers, ontwerpers en stakeholders, maar ook het politiek systeem. Dat laatste is trouwens ook een stakeholder, en niet de minste.

Ook voor Brussels Bouwmeester Kristiaan Borret is het politiek systeem méér dan de ontvanger van het eindproduct. Het politiek systeem meenemen in het proces, vergt niet noodzakelijk een ingewikkelde procesmachinerie of een hypercomplex organigram. Het gaat er veeleer om met kennis van zaken de juiste actie te voeren op het gepaste moment. Borret: 'Ik ben heel pragmatisch in het betrekken van de politiek. Als Brussels Bouwmeester werk ik nu bijvoorbeeld aan de heraanleg van de Havenlaan. Bij elke ontwerpessie zijn cabinetards aanwezig. In die sessies evolueren de geesten, en dat sijpelt natuurlijk ook door naar de ministers. De politiek neemt op die manier mee het auteurschap op.' Een cruciale gedachte: het politiek systeem niet als receptor/

'De finaliteit van ontwerpend onderzoek is het verwerven van nieuwe inzichten, niet de consensus of het draagvlak. De stiekeme, onderhuidse noodzaak om via ontwerpend onderzoek binnen de stakeholders tot een akkoord of een consensus te komen, kan net belemmerend zijn om op iets nieuws of controversieels te stoten.'

Kristiaan Borret, Brussels Bouwmeester

beleidsvoerders in die processen wordt ingebouwd en aangepakt, kan op een vernieuwende en ontwerpende manier worden nagedacht. Over het samenspel van beleid en ontwerpend onderzoek bestaan geen geijkte formules; ook dit is een terrein van onzekerheid, vernieuwing en experiment. Dit verklaart meteen waarom tijdens het rondetafelgesprek verschillende meningen naar boven kwamen die eerder de vraagstelling nuanceerden dan heldere antwoorden opleverden.

Peter Cabus, secretaris-generaal van Ruimte Vlaanderen, zegt hierover: 'De wisselwerking tussen ontwerpers enerzijds en opdrachtgevers, partners en stakeholders anderzijds, is heel belangrijk. Ik denk dat die interactie nog sterker kan, dat we er nog meer energie in moeten steken. Misschien hebben we te veel trajecten tegelijkertijd doorlopen, en hebben we te veel gerekend op de ontwerpers om de wisselwerking tot stand te brengen.'

Cabus onderstreept het interactieve karakter van het proces en erkent dat Labo Ruimte daar tot nog toe te weinig

beleidsmakers om te bekijken hoe ze grensoverschrijdend te werk kunnen gaan. Maar dat is niet de verantwoordelijkheid van de ontwerper. Ontwerpers zijn geen beleidsmakers.'

Stefan Devoldere beaamt dat ontwerpend onderzoek slechts een onderdeel is van het proces; de resultaten ervan zijn onaf, vergen behandeling alvorens voldoende klaar te zijn voor politieke opvolging: 'De bedoeling van Labo Ruimte is om inzicht te krijgen in een aantal beleidsvoorbereidende thema's. Ontwerpend onderzoek is slechts een stap in het totale proces, niet het eindproduct. Het resultaat van het ontwerp koudweg op het bureau van de minister leggen, werkt niet.'

Griet Celen van de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) vult aan: 'In onze studies rond Brussel hebben we een aantal belangrijke nieuwe inzichten verworven. De zogenaamde 'groene trechter' is echter nog geen concreet en gedragen voorstel. Het kan niet de bedoeling zijn om dit onmiddellijk voor te leggen aan de bevoegde ministers. Nog belangrijker dan de nieuwe ideeën

receptor beschouwen, maar als mogelijke coauteur.

Niet enkel de plaats van het politiek systeem in het hele proces – als receptor dan wel als coauteur van het ontwerpend onderzoek – maar ook de werking van het proces zelf roept vragen op.

Voor Celen gaat het in de eerste plaats om de opbouw van een draagvlak voor nieuwe ideeën en het werken aan een consensus. Nieuwe ideeën zijn welkom, maar moeten als het ware gefatsoeneerd of ‘gesocialiseerd’ worden zodat zij aanvaardbaar worden voor de betrokken beleidsinstanties.

Borret repliceert scherp: ‘Ontwerpend onderzoek wordt vaak beschouwd als een instrument voor onderhandeling of als een instrument om draagvlak te creëren. Ik denk dat ontwerpend onderzoek in de eerste plaats dient om nieuwe inzichten te verwerven. Of die gedeeld worden of niet, is slechts bijzaak. De finaliteit van ontwerpend onderzoek is het verwerven van nieuwe inzichten, niet de consensus of het draagvlak. De stiekeme, onderhuidse noodzaak om via ontwerpend onderzoek onder de stakeholders tot een akkoord of een consensus te komen, kan net belemmerend zijn om op iets nieuws of controversieels te stoten.’ En hij preciseert: ‘Als ontwerpend onderzoek een vernieuwend idee oplevert, maar de politiek kan hier niet mee akkoord gaan, dan is het jammer dat het niet realiseerbaar is, maar dat doet niets af van de nieuwheid van het inzicht.’

Borret sluit aan bij de doelstelling van ontwerpend onderzoek zoals omschreven in het begin van dit vertoog. Ontwerpend onderzoek is tot meer in staat dan de elementaire verkenning van ruimtelijke implicaties of het voorzien in de geschikte ruimtelijke inbedding van de ene of andere sector. Het gaat erom een kwaliteitssprong te maken, een nieuw perspectief te openen. Dit gebeurt bijvoorbeeld door een vernieuwende lezing van de context en de probleemstelling en door uiteenlopende facetten en aanknopingspunten op een vernieuwende wijze samen te brengen. Maar vormen de doelstellingen, handwijzen en bevoegdheden van de diverse stakeholders en beleidsinstanties geen wezenlijk onderdeel van de context, van de probleemstelling en van de aanknopingspunten voor een oplossing? Als dusdanig zijn stakeholders en beleid net zo goed grondstof voor het ontwerp als de ruimtelijke, ecologische, sociale en

economische randvoorwaarden dat zijn. Stakeholders en beleid zijn met andere woorden deel van de context en de problematiek waarover een vernieuwend inzicht gezocht wordt.

In het begin van dit vertoog werd eveneens gesteld dat ontwerpend onderzoek in een beleidscontext een vorm van actieonderzoek kan zijn. Dit betekent dat – anders dan in academisch ontwerpend onderzoek – kennisopbouw deel uitmaakt van een projectproces gericht op interventie en verandering. Stakeholders en beleidsinstanties zijn medeactoren van dit proces. Deze twee aspecten van ontwerpend onderzoek pleiten ervoor stakeholders en beleidsinstanties van meet af aan – als object en als subject – te betrekken bij het ontwerpend onderzoek. Op die manier wordt vermeden dat het ontwerpen enkel dient om vanaf de zijlijn nieuwe concepten te spuien en zich verder buiten de procesdynamiek te houden. Evenmin als de rol van de politiek kan beperkt worden tot ‘receptor’, kan deze van het ontwerpen herleid worden tot ‘injector’. Tegelijkertijd is Borrets bezorgdheid – namelijk de nieuwe inzichten uit het ontwerpend onderzoek te zien verwateren in compromissen om koste wat kost tot een consensus en een draagvlak te komen – volkomen terecht.

een beleidservaring en expertise die onontbeerlijk is in het hele proces. Ze hebben eigen ambities en eigen inzichten. Tegelijk opereren zij binnen een hiërarchische structuur en treden ze op als vertegenwoordigers van een departement of institutie. De manier waarop zij vervolgens communiceren, terugkoppelen naar de diensten of politici, kan erg verschillend zijn en het verloop van het proces sterk beïnvloeden. De onderlinge relaties tussen diensten kunnen mee bepalend zijn voor het ambtelijk draagvlak en het ambtelijk leiderschap dat al dan niet rond dit type projecten ontstaat. Bij een aantal projecten zijn departementen wel vertegenwoordigd in stuurgroepen, maar niet altijd door mensen met voldoende gezag in de eigen administratie.

En dan zijn er de politici. In relatie tot projecten zoals Labo Ruimte kunnen we, althans theoretisch, het verschil aanstippen tussen politici die zetelen in volksvertegenwoordigende parlementen en uitvoerende politici. En niet te vergeten: in het geval van de Vlaamse overheid zijn er ook nog de kabinetten van deze uitvoerende politici. Wanneer politici ten tonele verschijnen of ter sprake komen in de projecten van Labo Ruimte, gaat het meestal over uitvoerende politici. Denk maar aan de consternatie over MKL 2100 bij enkele

‘Het samenwerkingsverband tussen de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen is een relevante, gezamenlijke zoektocht gebleken naar de manier waarop ontwerpend onderzoek een rol kan spelen binnen het beleid. Dat is zeer waardevol en mag niet verdwijnen.’

Stefan Devoldere, waarnemend Vlaams Bouwmeester

Politiek als coauteur. Wie zijn dat? En in welke hoedanigheid?

Uit de rondetafelgesprekken leerden we dat we nog te weinig genuanceerd en gedifferentieerd spreken als we het hebben over ‘het beleid’ in relatie tot dit type van projecten. Onder ‘het beleid’ vallen zowel politici als ambtenaren. Ambtenaren spelen in dit soort processen vaak zelf ook een eigenstandige rol. Velen onder hen beschikken over

kustburgemeesters en het blokkeren van elke verdere discussie. Opmerkelijk: toen in het Vlaams Parlement in de bevoegde Commissie over MKL 2100 werd gediscussieerd, was het interessant te zien hoe daar toch een heel andere toonaard klonk en op inhoudelijk niveau wel een interessante discussie tot stand kwam. De totaal verschillende houding van de betreffende kustburgemeesters, in vergelijking met deze van de commis-

sieleden, wijst geenszins op onkunde, maar wel op een verschil in politieke logica, die kan doorwegen naargelang politici optreden als verantwoordelijken voor het onmiddellijke belang dan wel als deskundigen in politiek denken en handelen. De politiek van alledag verschilt nu eenmaal van de politiek op lange termijn. Politici moeten rekening houden met tal van logica's en risico's; ze worden onder meer heel snel afgerekend op wat ze zeggen of wat in de pers belandt. Daarnaast bestaat ook een ander politiek ritme, dat veel trager gaat, en dat gericht is op de lange termijn. Streeft in principe niet elke politieke ideologie een bepaald maatschappelijk project na dat verder reikt dan het onmiddellijke, en waarin speculatief denkwerk op de lange termijn een plaats heeft?

De vraag is hoe we projecten zoals die van Labo Ruimte op de verschillende politieke agenda's en ritmes kunnen inschakelen, en vooral hoe we de expertise van politici beter laten renderen. Politiek bedrijven en beleid voeren is immers evenzeer een stiel waarin een belangrijke ervaringsdeskundigheid vervat zit. Het komt erop aan deze deskundigheid in te schakelen in onze processen teneinde deze rijker, performanter en robuuster te maken. Pasklare manieren om dit te doen zijn er niet, re-

worden betrokken bij dit soort van verkennend onderzoek? Vanzelfsprekend blijft het politieke systeem niet beperkt tot politici en politieke partijen, maar gaat het ook om belangrijke maatschappelijke organisaties die een politieke rol spelen in het debat. Ook over hun rol en inbreng in processen moeten we meer nadenken en experimenten terzake niet schuwen.

Labo Ruimte en gebiedsontwikkeling: op zoek naar politiek eigenaarschap

Complexe projecten zoals dat van Labo Ruimte spreken per definitie verschillende bestuursniveaus aan. De politieke verankering wordt daarbij bemoeilijkt doordat de regionale, gebiedsgerichte agenda van Labo Ruimte zich afspeelt op een relatief grote schaal. Op dat onbestemde 'regionale' niveau stellen zich drie problemen. In de eerste plaats kan men niet anders dan het ontbreken van een politiek eigenaarschap vaststellen. Electoraal is dit niveau nu eenmaal niet interessant. Ten tweede bestaat er vaak een moeilijke wisselwerking tussen het lokale en het Vlaamse bestuursniveau. In de projecten zijn vaak lokale actoren en het lokale bestuursniveau aan de orde, maar vooral Vlaanderen heeft de hefboomen in handen voor

In de projecten van Labo Ruimte zijn vooral lokale politici en Vlaamse administraties betrokken. Dat zorgt zeker voor draagvlak, en we beseffen dat het lokale niveau heel nauw verweven is met het Vlaamse niveau. De projecten overstijgen echter letterlijk en figuurlijk het lokale, ook in de betekenis van de administratieve grenzen. Het gaat om regionale projecten en daarvoor, zo leren we ook uit andere gebiedsgerichte projecten en discussies, is het moeilijk om politiek eigenaarschap te ontwikkelen. De Vlaamse ministers staan dan weer op vrij grote afstand van deze projecten. Waar bijvoorbeeld bij seminaries over T.OP Noordrand wel geprobeerd werd de kabinetten van ministers van het Brussels Gewest te betrekken (die overigens hun kritiek niet spaarden), was dat bij de projecten in Vlaamse regio's veel minder tot helemaal niet het geval.

Niettemin blijft Labo Ruimte hooggestemde ambities koesteren op het vlak van gebiedsontwikkeling. Het wil grenzen doorbreken tussen sectoren en bestuursniveaus. Moeten we daarom niet nadenken over andere organisatievormen en andere bestuursmodellen? Tijdens de rondetafelgesprekken werd de vraag gesteld naar de mogelijkheid van regionale portefeuilles. In plaats van sectoren in politieke bevoegdheden te verkavelen, zouden we ook processen en programma's kunnen toewijzen aan politici, die daarvoor dan verantwoordelijk worden. Peter Cabus: 'We investeren veel in regionale gesprekken, maar de uiteindelijke uitvoering ligt bij de sectoren. Dat is het fundamentele probleem van Labo Ruimte, en bij uitbreiding van alle ruimtelijke-ontwikkelingsbeleid. Toch zijn er andere modellen denkbaar. We zouden sectorale portefeuilles kunnen aanvullen met gebiedsportefeuilles, waarbij hefboomen sectorale projecten in een afgestemde gebiedslogica omzetten, waardoor één plus één meer is dan twee.'

Ruimte Vlaanderen en de Vlaams Bouwmeester: samenwerking of competitie?

Labo Ruimte is een open samenwerkingsverband tussen de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen, waarbij afhankelijk van de specifieke vraagstelling, telkens ook andere overheidsinstanties of organisaties betrokken zijn. Voor Griet Celen gaat het niet alleen over de Vlaams Bouwmeester, Ruimte Vlaanderen en de partners die tot nog toe aan de kar trokken: 'Kunnen we

'Kunnen we geen grote winsten boeken door andere actoren die een grote impact hebben op de ruimte, te engageren als partner van Labo Ruimte, niet enkel op projectniveau, zoals nu het geval is, maar in het samenwerkingsverband zelf?'

Griet Celen, Vlaamse Landmaatschappij

levante vragen die aandacht vergen des te meer. Hoe kunnen we bijvoorbeeld het forum van de parlementen meer laten betekenen dan nu het geval is voor projectprocessen zoals dat van Labo Ruimte? Is het mogelijk om daar een relatief vrije ruimte voor debat te creëren waarin de inbreng van ontwerpend onderzoek volop kan renderen? Hoe kunnen de politieke partijen nauwer

de gebiedsgerichte agenda van Labo Ruimte. Een derde probleem betreft de sectorale organisatie van ons bestuur, op alle territoriale niveaus maar zeker bij de Vlaamse overheid. Verschillende Vlaamse departementen en agentschappen kijken elk vanuit hun bevoegdheid en vanuit hun agenda naar de regio's en vullen het gebiedsgerichte op de eerste plaats vanuit hun eigen perspectief in.

geen grote winsten boeken door andere actoren die een grote impact hebben op de ruimte, te engageren, als partner van Labo Ruimte, niet enkel op projectniveau, zoals nu het geval is, maar in het samenwerkingsverband zelf? Ik denk bijvoorbeeld aan het Agentschap

– om vernieuwende inzichten te verwerven over zaken waar nog maar weinig duidelijkheid over bestaat. De samenwerking met de Vlaams Bouwmeester is een goede manier om dat te doen. Het wordt steeds belangrijker om samen te werken. Ik denk wel dat we selectiever

schap' van Labo Ruimte met het oog op een permanente inhoudelijke en methodologische evaluatie en bijsturing van de globale werking. Het is aan beide partners om dit gezamenlijk gestalte te geven.

André Loeckx is Prof. Emeritus Hoogleraar aan de KU Leuven en voorzitter van de jury van de Stadsvernieuwingsprojecten van de Vlaamse Gemeenschap. Filip De Rynck is Hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit Gent.

‘Labo Ruimte is onderdeel van een kwaliteitsverhaal – niet het enige maar wel het meest experimentele – om vernieuwende inzichten te verwerven over zaken waar nog maar weinig duidelijkheid over bestaat. De samenwerking met de Vlaams Bouwmeester is een goede manier om dat te doen. Het wordt steeds belangrijker om samen te werken.’

Peter Cabus, secretaris-generaal Ruimte Vlaanderen

De twee rondetafelgesprekken vonden plaats op 28 augustus en 18 september 2015. Deelnemers aan het eerste gesprek waren Julie Mabilde (Team Vlaams Bouwmeester), Peter Vanden Abeele (Maat-ontwerpers), Charlotte Geldof (Ruimte Vlaanderen), Liesl Vanautgaerden (Ruimte Vlaanderen), Guy Engelen (VITO) en Suzanne Breuer (Team Brussels Bouwmeester). De deelnemers aan het tweede gesprek waren Stefan Devoldere (waarnemend Vlaams Bouwmeester), Peter Cabus (secretaris-generaal Ruimte Vlaanderen), Kristiaan Borret (Brussels Bouwmeester) en Griet Celen (Vlaamse Landmaatschappij). Verslaggeving door Joeri De Bruyn.

Wegen en Verkeer (AWV), Waterwegen en Zeekanaal (W&Z) of het Agentschap Natuur en Bos (ANB). Op die manier zijn ze nog meer rechtstreeks betrokken en bouwen ze eigenaarschap op van de nieuwe visies.’

Wat de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen betreft, kan men stellen dat hun samenwerking niet alleen *ups* maar ook enkele *downs* kende. De perikelen omtrent het Bouwmeesterschap en verschillende opinies over de toekomstige invulling en inbedding ervan, speelden daarbij ongetwijfeld een rol. Niettemin laten beide hoofdrolspelers geen twijfel bestaan over de noodzaak en het nut van hun samenwerking.

Stefan Devoldere: ‘Het samenwerkingsverband tussen de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen is een relevante, gezamenlijke zoektocht gebleken naar de manier waarop ontwerpend onderzoek een rol kan spelen binnen het beleid. Dat is zeer waardevol en mag niet verdwijnen. We zijn ook logische partners, we trekken aan hetzelfde zeel. Het is nu belangrijk om ook andere partners te overtuigen van de noodzaak om mee in Labo Ruimte te stappen. Daar moeten we verder aan bouwen.’

Peter Cabus: ‘Labo Ruimte is onderdeel van een kwaliteitsverhaal – niet het enige maar wel het meest experimentele

moeten zijn in de trajecten die we opstarten, zodat ze beter beheersbaar zijn en we ze intensiever kunnen begeleiden. We willen Labo Ruimte in de toekomst een plaats geven in de algemene ruimtelijke-ontwikkelingsagenda. Binnen Labo Ruimte zal ontwerpend onderzoek soms nodig zijn, maar soms ook niet. Ontwerpend onderzoek is een van de methodes binnen een ruimer palet van mogelijkheden en instrumenten.’

In feite dwingen de veranderingen op het vlak van klimaat, economie en maatschappij tot ingrijpende vernieuwingen op het vlak van gebiedsontwikkeling, die ook van planning en ontwerpen performantere concepten en werkwijzen vereisen. Het zou dan ook onverantwoord zijn het moeilijke maar tegelijk leerzame en unieke leerproces van Labo Ruimte stop te zetten. De specifieke taakstellingen en competenties van Ruimte Vlaanderen en van de Vlaams Bouwmeester vullen elkaar op dit terrein wonderwel aan: hun samenwerking levert een unieke drijfkracht aan Labo Ruimte. Dat belet niet dat lessen moeten getrokken worden uit de voorbije werking. Lage Landen is nog aan de gang; de vijf hier besproken projecten vragen afwerking of opvolging; aan nieuwe projecturgenties geen gebrek. Tegelijkertijd rijst de vraag naar een gezamenlijk ‘eigenaar-

Vlaamse Energielandschappen en Atelier Diepe Geothermie

Andy van den Dobbelsteen en Sven Stremke

In het kader van Labo Ruimte startten de Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen in samenwerking met VITO en de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) twee verkennende onderzoeksprojecten op: ‘Energielandschappen Vlaanderen’ en ‘Atelier Diepe Geothermie’. Aan de hand van ontwerpend onderzoek en een sterke wetenschappelijke onderbouw trachtten ze een beeld te geven van alternatieve energielandschappen. Op die manier dragen ze bij aan de transitie naar duurzame energie in Vlaanderen.

Algemeen erkende organisaties zoals de Verenigde Naties, het WNF (Wereldnatuurfonds) en het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change) wijzen op de (gedeeltelijk onomkeerbare) gevolgen van de huidige ‘fossielebrandstofeconomie’: klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, milieuverontreiniging, sociale ongelijkheid, ongezonde leefomstandigheden, enzovoort. Deze gevolgen, samen met een groeiende ongerustheid over energieveiligheid, zetten overal in Europa aan tot een transitie naar hernieuwbare energie. Dat geldt ook voor de regio Vlaanderen.

In Vlaanderen wordt de energietransitie niet alleen aangedreven door externe krachten. Ze opent ook kansen om lokale gemeenschappen daadkracht te geven en de regionale economieën te versterken. De energietransitie maakt gebruik van bestaande infrastructuur en ruimte die niet langer nuttig is in postindustriële landschappen. Energietransitie geeft ook een kans om landschapsstructuren en lokale identiteiten te versterken, tenminste als de hernieuwbare-energie technologieën en

de daarbij behorende infrastructuur op de juiste plaats komen, en zo ontworpen worden dat ze de landschappen versterken en niet de kwaliteit van de leefomgeving aantasten. De ontwerpers van onze leefomgeving, zoals landschapsarchitecten, planners, architecten en ingenieurs, hebben een belangrijke rol te spelen in het realiseren van de transitie naar duurzame energie. Historisch werd die rol beperkt tot energiebesparing door middel van het gebouwtwerp (in architectuur) en de keuze van aan te planten gewassen (in landschapsarchitectuur). De laatste tijd zijn hernieuwbare-energie technologieën deel gaan uitmaken van het werkgebied van steeds meer ontwerpers. De keuze van de locatie en het ontwerpen van windparken bijvoorbeeld, zijn een belangrijk actieterrein geworden voor zowel ontwerpers in de praktijk als op universiteiten. Nog recenter hebben verschillende wetenschappers benadrukt dat er nood is aan een ‘energiebewuste’ (re)organisatie van het cultuurlandschap op een grotere schaal.

Energielandschappen in Vlaanderen

Als het gebruik van hoogexergetische fossiele grondstoffen uit de ondergrond afgebouwd wordt, moet er bovengronds veel ruimte gevonden worden voor het opwekken van hernieuwbare energie gebaseerd op zon, wind, water of biomassa, bronnen die een lagere energiedichtheid hebben. De ontwikkeling van een energieneutrale maatschappij is dus ook een ruimtelijke uitdaging. De toekomstige duurzame-energiesystemen kunnen niet worden uitgewerkt met alleen maar cijfers en diagrammen; de echte implicaties worden pas zichtbaar door ruimtelijke studies uit te voeren die de locatie en het

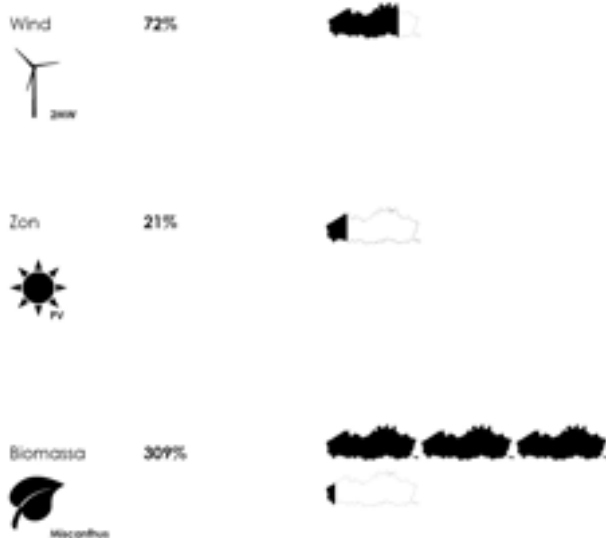
Figuur 1: Methodologisch kader van 'Energielandschappen Vlaanderen'
 © Posad - 3E - ResourceDesign - Universiteit Gent

ontwerp onderzoeken van hernieuwbare energiebronnen, hun technologieën en bijpassende infrastructuur. Dat is gebeurd in het onderzoeksproject 'Energielandschappen Vlaanderen'. Het projectteam onder leiding van Posad heeft daarvoor de methode gebruikt van analyse en ontwerpend onderzoek. (figuur 1)

Het uitwerken van een duurzaam energielandschap begint met een grondig inzicht in de energiecijfers, d.w.z. de huidige energievraag van de verschillende sectoren, alsook de energietoevoer, die vooral gebaseerd is op fossiele brandstoffen. Als we die vraag omzetten naar hernieuwbare energie, wordt duidelijk hoeveel ruimte nodig is voor energiesystemen op basis van zon, wind of biomassa. Het onderzoeksproject 'Energielandschappen Vlaanderen' wijst uit dat 72% van het Vlaamse gebied nodig is om met 2MW-windturbines te voldoen aan de huidige energievraag, of zelfs een gebied dat meer dan drie keer zo groot is als Vlaanderen indien alle energie wordt opgewekt met uitsluitend biomassa. Bij gebruik van zonne-energie zouden we 21% van de oppervlakte van Vlaanderen nodig hebben, wat minder ingrijpend is, maar nog altijd een hele uitdaging. Deze getallen zijn gebaseerd op de meest optimale inplanting van de energietechnologieën en houden geen rekening met politieke, wettelijke, ruimtelijke, technische en andere beperkingen. (figuur 2)

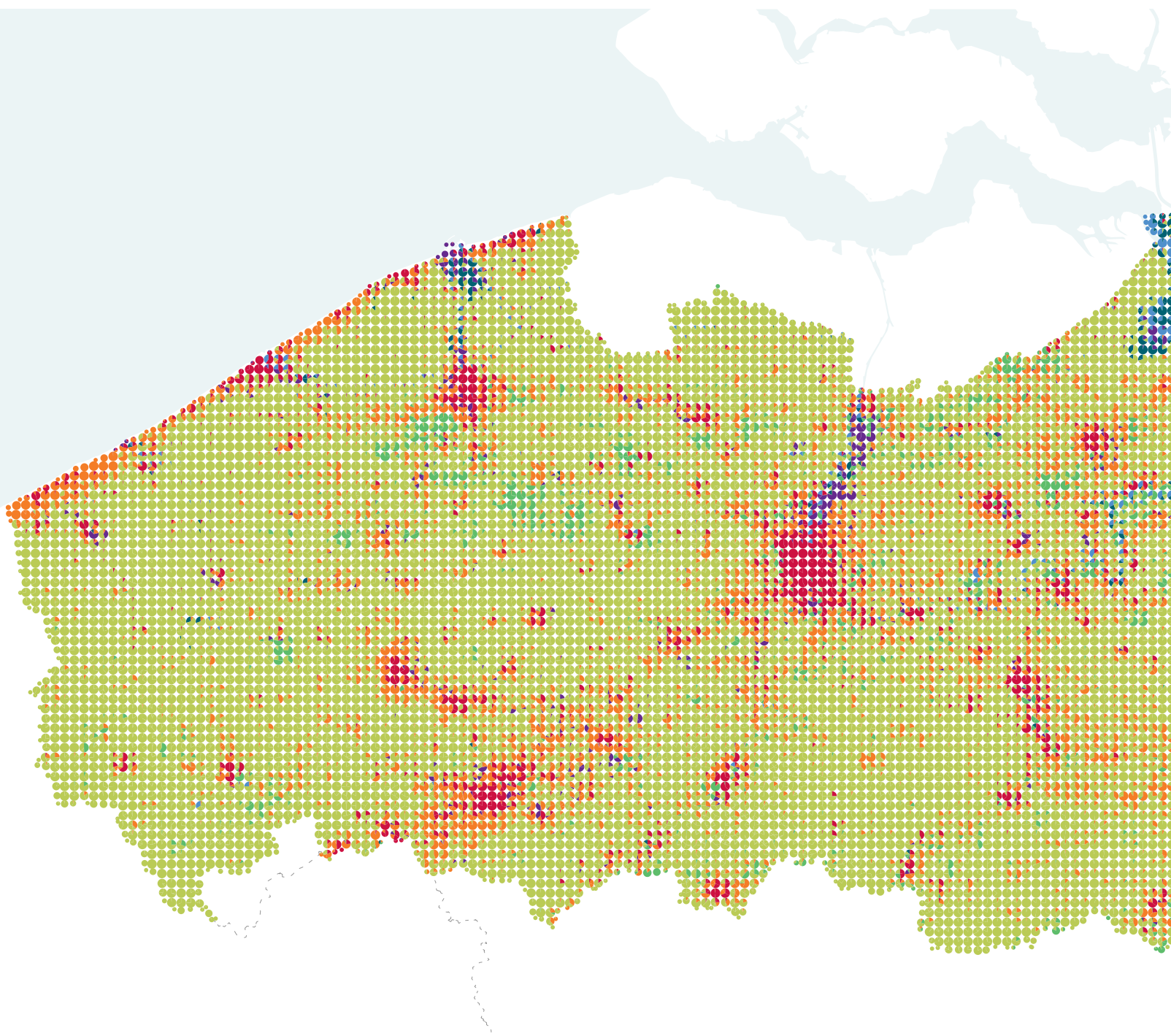
Het team van 'Energielandschappen Vlaanderen' heeft vervolgens de Vlaamse landschappen in kaart gebracht en zeven 'hoofdlanschapstypes' geïdentificeerd. Ze worden geïllustreerd op een kaart van Vlaanderen met taartdiagrammen, die een oppervlakte van 1 km² vertegenwoordigen. (figuur 3) In een later stadium hielp die kaart om te bepalen welke energiestrategie paste bij welk deel van Vlaanderen. De landschapsanalyse werd gevolgd door het in kaart brengen van het energiepotentieel van Vlaanderen voor wind, zon, energiegewassen en geothermie. Al die energievormen werden samengebracht op een kaart die het totale potentieel van hernieuwbare energie weergeeft en een kaart die is opgebouwd uit taartdiagrammen van 1 km² met de verhouding tussen de verschillende energiebronnen. (figuur 4)

Dit deel van het onderzoek leidde tot de volgende bevindingen. Theoretisch – op basis van het bovengenoemde onderzoek en de bestaande kennis van het energiepotentieel, de technologieën en de landschapkenmerken – kan meer dan het dubbele van de huidige energievraag geleverd worden. De verschillende bronnen van hernieuwbare energie zijn dan als volgt verdeeld: 37% zon, 62% wind, geothermische energie en biomassa samen minder dan 1%. Het theoretische potentieel voor hernieuwbare energie werd vervolgens getest op twee locaties in Vlaanderen: Roeselare en omgeving, en een stuk van het Albertkanaal in de buurt van Geel. Deze locaties werden systematisch geanalyseerd en onder-

Figuur 2: Vlaanderen en het gebied nodig om al zijn energie te produceren met windturbines, zonnepanelen of biomassacentrales © Posad - 3E - ResourceDesign - Universiteit Gent

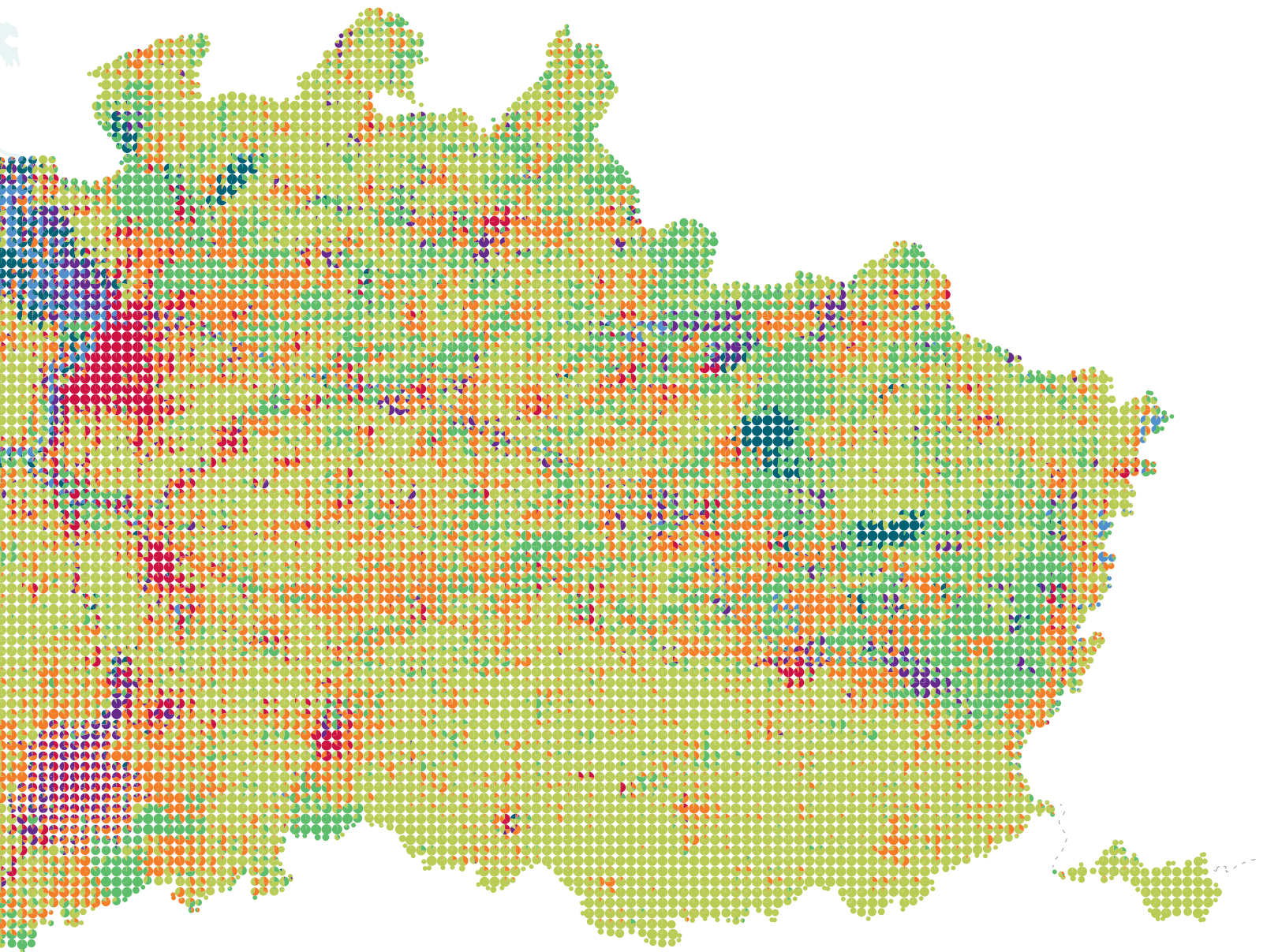
Landschapstype

- Gesloten urbaan landschap
- Open urbaan landschap
- Industrielandchap
- Landbouwlanschap
- Boslandlandschap
- Waterlandschap
- Natuurlijke vegetatie

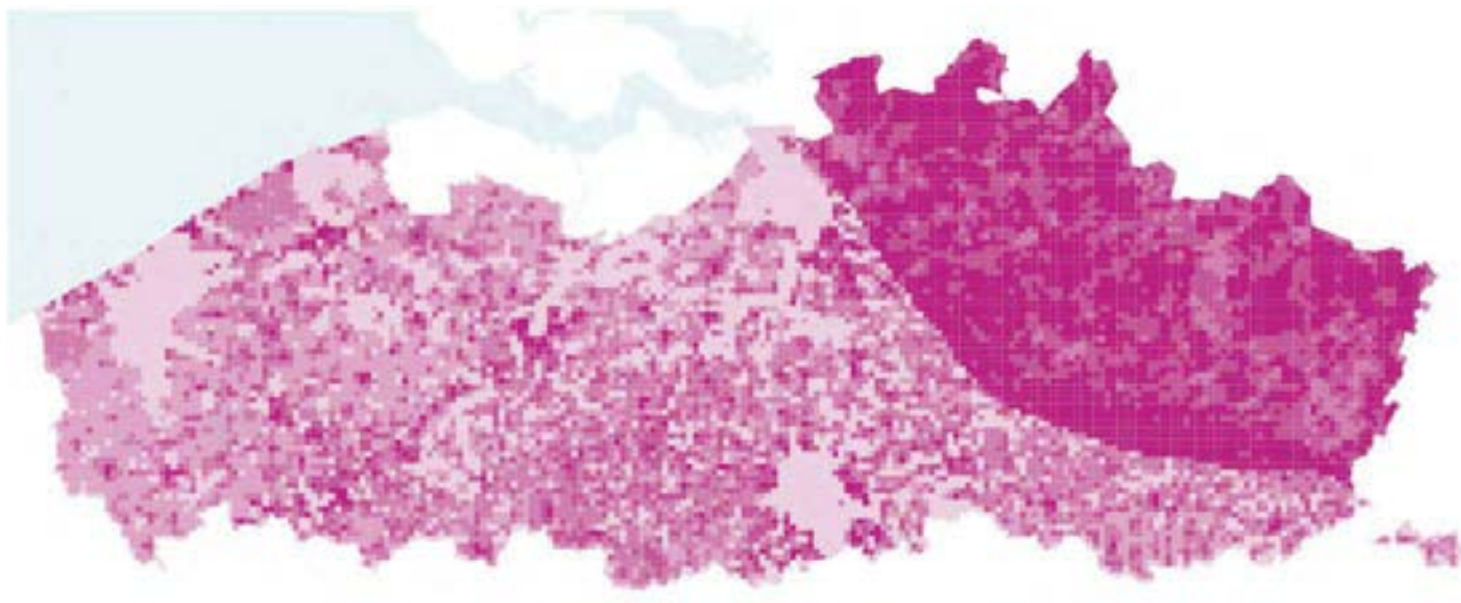
Taartdiagram gedetailleerde uitsnede van 1 km²

Figuur 3: Hoofdlanschapstypes van Vlaanderen © Posad – 3E – ResourceDesign – Universiteit Gent

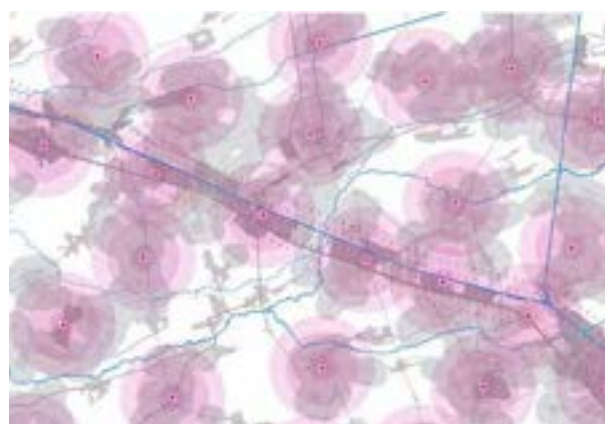

Totaal potentieel aan hernieuwbare energie (MWh/j/km²)

- 0 - 33.839
- 33.839 - 41.110
- 41.110 - 52.883
- 52.883 - 74.577
- 74.577 - 136.870

Figuur 4: Totaal potentieel aan hernieuwbare energie © Posad - 3E - ResourceDesign - Universiteit Gent

Figuur 5: Drie scenario's voor het Albertkanaal: *business as usual* (linksboven), energie als drijfveer (rechtsboven) en synergie (onder) © Posad - 3E - ResourceDesign - Universiteit Gent

zocht aan de hand van drie scenario's, namelijk 'business as usual', 'energie als drijfveer' en 'synergie'. (figuur 5)

De scenario-oefening bracht in de twee gevallen, niet verbazend, aan het licht dat het realistische energiepoteel beduidend lager ligt dan het theoretische potentieel, dat berekend was op schaal van Vlaanderen (respectievelijk 10%, 38% en 42% van het theoretische potentieel kon worden gerealiseerd voor de drie scenario's in het geval van het Albertkanaal). Bovendien is er uit ruimtelijk perspectief een nog interessantere conclusie: het eerste scenario laat zien dat de nationale energiedoelstellingen niet zullen worden bereikt, en dat het landschap verder zal verbrokkelen als men de energietransitie blijft nastreven zoals dat vandaag gebeurt. Het tweede scenario illustreert dat veel energie kan worden gegenereerd ten koste van de landschapskwaliteit en uiteindelijk van de levenskwaliteit van de regio. Het derde scenario ten slotte, toont een aantal potentiële win-winsituaties als men erin slaagt de bestaande landschapsstructuren, lokale bijzonderheden en hernieuwbare energie op een slimme manier te verbinden. In dat geval is de energievoorziening dezelfde als in het tweede scenario, terwijl de milieueffecten veel kleiner zijn. Het ontwerpteam stelde ook een catalogus samen van zogenoemde infiches over energiemaatregelen, met technische specificaties en hun ruimteclaim. (figuur 6)

Atelier Diepe Geothermie

Het onderzoeksproject 'Energielandschappen Vlaanderen' werd gevolgd door een ontwerpend onderzoek dat zich concentreerde op diepe geothermische energie, een traject dat geleid werd door 51N4E (i.s.m. HNS, RebelGroup en Universiteit Gent) en 'Atelier Diepe Geothermie' genoemd werd. Uit het onderzoeksproject 'Energielandschappen Vlaanderen' was gebleken dat de Kempen en de regio Limburg het hoogste potentieel bezaten op het vlak van geothermische energie, maar de kwantiteit van dat potentieel en de mogelijke impact op de leefomgeving werden in de studie 'Energielandschappen Vlaanderen' niet in detail uitgewerkt. Daarom werd in de studie 'Atelier Diepe Geothermie' de regio van de Kempen verder onderzocht, met Mol en het Kolenspoor in Genk als case studies.

Het ontwerpend onderzoek boog zich over twee mogelijke ruimtelijke strategieën voor de exploitatie van geothermische energie:

- In Mol, rond de technologiecluster waar ook VITO gevestigd is, en waar het potentieel voor geothermie hoog is, maar de vraag eerder laag, werd een 'eilandenaanpak' onderzocht: een kritische massa aan warmtevragers wordt er bereikt door te clusteren in meerdere eilanden. (figuur 7)
- Rond het Kolenspoor in Genk werkte men met een gekoppelde (of netwerk)aanpak, waarbij verschillende geothermische warmtebronnen aangesloten

worden op een warmtenet, dat op zijn beurt verschillende woonkernen en andere consumenten verbindt. Deze aanpak laat een incrementele groei en uitbouw van het netwerk toe en biedt een gecentraliseerde 'energetische ruggengraat' aan die ook gekoppeld kan worden aan opslag van warmte (zonnewarmte, restwarmte uit industriële processen, warmte uit diepe of ondiepe geothermische bronnen). Die opgeslagen warmte kan ingezet worden in periodes van tekort en kan vanuit de centrale ruggengraat verdeeld worden via lokale warmtenetwerken. (figuur 8)

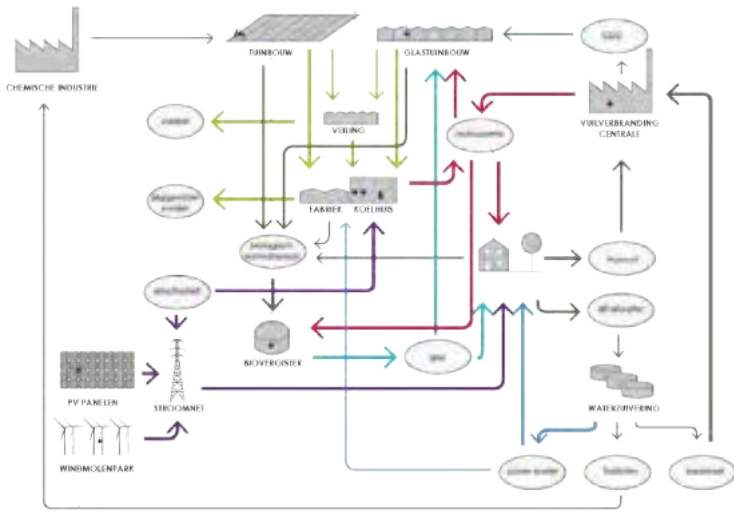
Elk van die strategieën voor het ontwerp van geothermische energielandschappen heeft een andere impact op de ruimtelijke organisatie van functies boven de grond. Beide studies hebben onderzoek gedaan naar het potentieel en de effecten van een omschakeling naar hernieuwbare energiebronnen, die onvermijdelijk een verandering teweegbrengen zowel in het fysieke landschap als in de organisatie van de ruimtelijke planning en het ontwerpproces.

Cultuurverandering in ruimtelijk beleid

Het is van betekenis dat een grote Europese regio als Vlaanderen de uitdaging is aangegaan om onderzoek te doen naar de mogelijkheden en de huidige beperkingen voor een transitie naar hernieuwbare energie. Dat is geen gemakkelijke taak in een wereld die beheerst wordt door fossiele brandstoffen en die ruimtelijk georganiseerd is op basis van dat energiesysteem. De huidige vooroordelen over hernieuwbare energie als zou die ruimtelijk (en in de tijd) onmogelijk zijn, hinderen bovendien een subtiele en verkennende dialoog over alternatieve energielandschappen.

De conclusies van de twee onderzoeken over energie zijn:

- Hernieuwbare-energie technologieën kunnen werken als een structurerend principe voor ruimtelijke ordening.
- Lokale karakteristieke elementen kunnen worden ingezet als schakels in het energiesysteem.
- Lokale en regionale eigenschappen kunnen opportuniteiten bieden in de ontwikkeling van unieke en zelfvoorzienende hernieuwbare-energielandschappen.
- Een substantieel deel van de energievraag kan worden geleverd door hernieuwbare energiebronnen, maar dat vereist grote ruimtelijke aanpassingen en een zienswijze waarbij het landschap als dynamisch socio-ecologisch systeem wordt bekeken in plaats van als een statische 'achtergrond' van ons dagelijkse leven.
- De scenario's laten zien dat er aanzienlijke hoeveelheden hernieuwbare energie geproduceerd kunnen

Figuur 6: Potentiële win-winsituaties door verbindingen en synergieën tot stand te brengen tussen landschapsstructuren, industrie, lokale bijzonderheden en hernieuwbare energie © Posad – 3E – ResourceDesign – Universiteit Gent

worden, waarbij de verschillende benaderingen van het ontwerpen zullen leiden tot verschillende toekomstige landschappen.

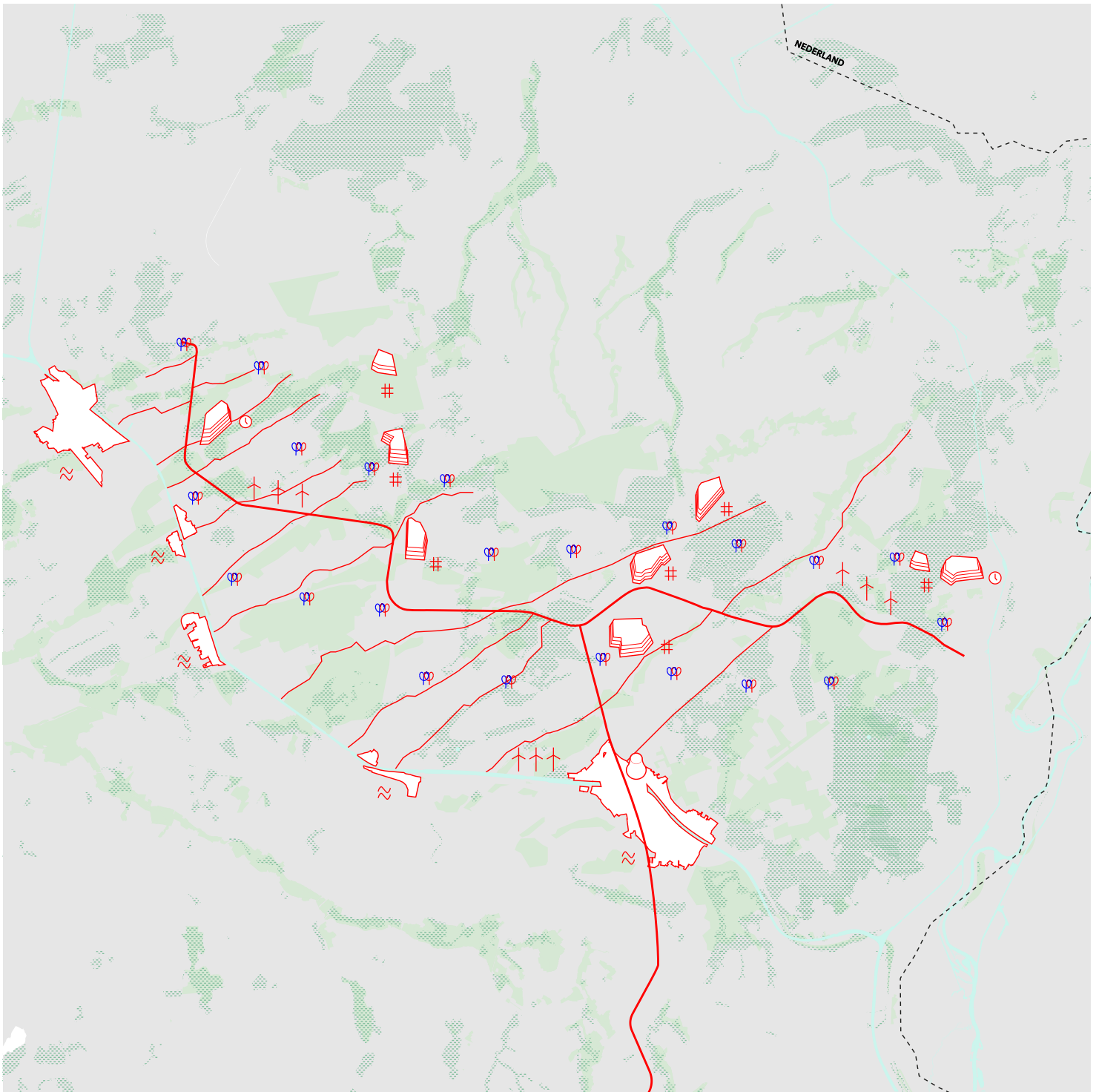
- Er is nood aan een beter inzicht in de realistische voordelen van de integratie van hernieuwbare energie. De energietransitie in Vlaanderen zal nieuwe typologieën van hernieuwbare-energielandschappen creëren.

De transitie naar een duurzame maatschappij die draait op hernieuwbare energie, staat voor veel uitdagingen, die aangepakt moeten worden door samenwerking tussen verschillende sectoren en door cocreatie. Ze betekent ook een cultuurverandering in het ruimtelijk beleid. Er moeten nog heel wat hindernissen overwonnen worden. Merkwaardig genoeg zijn de grootste hindernissen niet van technische aard; ze liggen eerder op het vlak van de politiek, de wetten en de ruimtelijke ordening. De duurzame regio van de toekomst zal er onvermijdelijk anders uitzien, maar het zal tientallen jaren duren vooraleer mensen dat accepteren en vooraleer beleidsmakers dat gerealiseerd krijgen. Gelukkig zijn er talrijke voorbeelden van duurzame-energieregio's waar we veel van kunnen leren, zoals bijvoorbeeld Samsø in Denemarken of Wolfhagen in Duitsland. En, misschien nog het belangrijkste, er zijn bewijzen dat mensen kunnen leren om koolstofneutrale landschappen te omarmen. Beide zullen tijd vragen, dus hoe sneller we starten, hoe beter.

Sven Stremke is universitair docent Landschapsarchitectuur aan de Wageningen University & Research centre (WUR). Andy van den Dobbelsteen is Hoogleraar Climate Design & Sustainability aan de Faculteit Bouwkunde aan de TU Delft. Ze zetelden als externe experts in de stuurgroep van de onderzoekstrajecten Energielandschappen en Diepe Geothermie.

Figuur 7: 'Eilandenaanpak' in Mol © 51N4E

Figuur 8: Gekoppelde (of netwerk-) aanpak rond het Kolenspoor in Genk © 51N4E

Metropolitaan Kustlandschap 2100. Labo Ruimte

Els Vervloesem

© Atelier Visionaire Kust (AWB - XDGA - Maat-ontwerpers - HNS - Technum - Alterra)

De Belgische kust en de bijbehorende strandcultuur vormen de heterotopie bij uitstek. Als tegencultuur van de stad biedt de kust de ruimte om te ontsnappen aan het gedisciplineerde leven dat we horen te leiden. *Sous les pavés, la plage!* was niet voor niets een populaire slogan van de achtenzestigers en een oproep om onszelf te bevrijden uit het morele en religieuze keurslijf van de burgerlijke samenleving.

Het strand en de dijk zijn plekken waar we ongegeneerd kunnen flaneren, waar andere gedrags- en kledingcodes gelden en waar elk jaar opnieuw een uitdijend assortiment van strandaccessoires en buitenmeubilair staat uitgesteld. De haast ononderbroken kilometerslange wandelpromenade met aan de ene kant zicht op zee en aan de andere kant een divers assortiment van winkels en horeca vormt een bijzondere publieke ruimte die minder vanzelfsprekend is dan ze lijkt. De Belgische kust heeft zich ontwikkeld tot een van de meest intensief gebruikte en bebouwde kuststroken van Europa. Langs de kustlijn ontstond de afgelopen decennia een muur van middelhoge flatgebouwen, de zogenaamde *Atlantic Wall*, gebouwd door promotoren die zonder veel overheidsinmenging of kaveloverschrijdende planning hun gang konden gaan. Wie zich geen appartement op de eerste rij kon veroorloven, wordt bediend door meer betaalbare appartementen in de achterliggende bouwblokken. De Belgische kust is zo de ultieme uiting van de wens om samen, maar toch apart naar de zee te kijken.

De mythe van de machteloosheid

Maar dat zicht op zee dreigt langzamerhand vertroebeld te raken. Net als vele andere verstedelijkende regio's elders in de wereld, wordt de kust vandaag geconfronteerd met een aantal gelijktijdige uitdagingen op het vlak van economie, demografie, toerisme, mobiliteit en klimaat. Meer nog, fenomenen als vergrijzing en de bijbehorende vraagstukken op het vlak van zorg, ontwikkelen zich door de 'pensioenmigratie' in een sneller tempo en zijn sterker aanwezig aan de kust dan elders in het land. Ook de veroudering van een groot deel van het patrimonium is een bijkomend pijnpunt. Van een andere orde is de verwachte zeespiegelstijging als gevolg van de klimaatopwarming. Wie vandaag bepaalde badplaatsen bezoekt, zoals Koksijde, Oostende, Knokke en De Haan-Wenduine, kan getuigen hoe door de aanvoer van massale hoeveelheden zand onze gedeelde herinneringen aan het kustlandschap drastisch worden hertekend. Paradoxaal genoeg voedt de toenemende urgentie van het klimaatvraagstuk, en vooral ook de manier waarop we er vandaag over spreken, de mythe van de machteloosheid. De polemische klimaatdiscussie roept tegenstrijdige reacties op tussen *believers* en *non-believers*, met ofwel allerlei doemscenario's, ofwel negatie, bagatelisering of passiviteit als gevolg. Kustburgemeesters die

de noodzakelijke zandsuppleties lacherig wegzetten als 'meer ruimte om strandhanddoekjes te leggen' zijn hier een goed voorbeeld van. Dit soort reacties heeft onder meer te maken met het denken in tegenstellingen: economie versus ecologie, globaal versus lokaal. Het gevaar van het dogmatische 'te-nemen-of-te-latenverhaal' is dat het bijbehorende gevoel van machteloosheid ons de schouders doet ophalen. Dat het ons verhindert om opnieuw actiegericht te denken en noodzakelijke koppelingen te maken tussen ecologische, economische en maatschappelijke uitdagingen.

Naar een gedeelde ontwikkelingsvisie

Het onderzoeksproject 'Metropolitaan Kustlandschap 2100' (MKL 2100) is in eerste instantie een constructieve poging om de patstelling in de klimaatdiscussie te doorbreken. Tegenover het cultiveren van dreigende doemscenario's of het noodgedwongen aanvaarden van het schijnbaar onoverkomelijke, plaatst MKL 2100 opnieuw een positief perspectief. Het project heeft als doelstelling om tot de nodige actie aan te zetten en wil het vermogen tot verandering zichtbaar maken. Het initiatief kwam tot stand binnen Labo Ruimte, een open samenwerkingsverband tussen het Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen. Het ontwerpend onderzoek vertrekt vanuit het idee dat er een cultuuromslag nodig is in het ruimtelijk (en algemeen) beleid. Labo Ruimte werd voor de gelegenheid strategisch uitgebreid om in overleg met verschillende stakeholders, met diverse bestuurslagen en -sectoren, en ondersteund door wetenschappers, planners en ontwerpers, te komen tot gedeelde ontwikkelingsvisies voor het kustlandschap. Het Departement Mobiliteit en Openbare Werken en het Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust traden op als partners op Vlaams niveau en er werd samengewerkt met de Provincie West-Vlaanderen. Na twee voorbereidende fases – een voorbereidende analyse (door Buur en Alterra) en de formulering van ontwerpogaven (door H+N+S landschapsarchitecten, Deltares en Atelier 1:1) – werd in de derde fase van MKL 2100 de methode van 'exploratief ontwerpend onderzoek' ingezet om mogelijke toekomstige ontwikkelingen van de kustzone te verbeelden en te verkennen. Auteur van die derde fase was 'Atelier Visionaire Kust', een team samengesteld uit Architecture Workroom Brussels, XDGA architecten, Maat-ontwerpers, H+N+S landschapsarchitecten, Deltares en Technum.

België versus Nederland

Het cliché wil dat België en Nederland elkaars tegenpolen zijn op het vlak van ruimtelijke ordening en beleid. Hoewel het contrast tussen het chaotische, exotische beeld van België en dat van een maakbaar, geordend Nederland vaak wordt overdreven, schuilt er toch een zekere waarheid in het cliché. Op het gebied van het

beleid rond 'kustverdediging' en 'kustveiligheid' zijn er in ieder geval grote verschillen. Daar zijn twee logische verklaringen voor. De watersnoodramp van 1953 was een traumatische ervaring en heeft diepe sporen nagelaten in de Nederlandse samenleving. Een gevolg hiervan is een diepgeworteld en zeer uitgebreid veiligheidsbeleid. Dit vertaalde zich onder meer in de befaamde Deltawerken. Nederland bestaat uit een systeem van dijkringen met verschillende beschermingsniveaus. Dijken, duinen en constructies voor het waterbeheer zoals sluizen, gemalen en hoge gronden vormen een primair waterkeringsysteem. Dankzij de beheersing van het watersysteem konden de Nederlanders ook forse investeringen doen in het achterland dat onder de zeespiegel ligt. Zo zijn er onder meer steden, luchthavens en snelwegen gebouwd. De (financiële en andere) schade van een overstroming in Nederland, zeker ter plaatse van een van de centrale dijkringen, zou dan ook vele malen groter zijn dan van een overstroming in de Belgische kustzone. In het Nederlandse beleid wordt de kust ook als één collectieve regio beschouwd, in plaats van als de optelsom van verschillende gemeentes.

In het MKL 2100-project, waarbij zowel Belgische als Nederlandse overheden en deskundigen rond de tafel zaten, leverde dat cultuurverschil vaak spannende discussies op. Jandirk Hoekstra van H+N+S landschapsarchitecten stelt: 'In België is men nogal gerust op de kust, misschien te gerust.' Het veiligheidsbeleid in beide landen is gebaseerd op een risicobenadering, alleen zijn de Nederlandse veiligheidsnormen tot tien keer strenger. Daarnaast wordt in Nederland veel strikter toegezien op het zogenaamde 'kustfundament', het ondergrondse gebied op de overgang tussen land en zee, dat landinwaarts zowel duinen als zeedijken omvat. In dit gebied is zowel in Nederland als in België sprake van een structureel groeiend sedimenttekort, wat op langere termijn het handhaven van de veiligheid en functies in het kustgebied bedreigt. Daarom is in Nederland bij wet bepaald dat de hoeveelheid zand gelijke tred moet houden met stormen en zeespiegelstijging. In België wordt de discussie rond het 'kustfundament' minder publiek gevoerd en lijkt men hier minder wakker van te liggen. Zo worden er nog steeds plannen gemaakt voor ondergrondse parkeergarages in dit gebied. Tegelijkertijd is het zo dat beide kustlandschappen in sterke mate van elkaar verschillen waardoor ze niet één op één met elkaar vergelijkbaar zijn. De expertise die het Vlaamse Waterkundig Laboratorium heeft ontwikkeld rond het Belgische kustfundament sijpelde in de beginfase bijvoorbeeld nog onvoldoende door. Om die reden stonden een aantal Belgische experts aanvankelijk eerder kritisch tegenover een aantal Nederlandse voorstellen, die niet zomaar kopieerbaar zouden zijn naar de Belgische context en onvoldoende inspeelden op de specifieke eigenheid van het Belgische kustlandschap.

Potpourri van beleidsinitiatieven

Tot op vandaag bestaat er niet één geïntegreerd beleidsdocument voor het beheer van de Belgische kust. Sinds de jaren 1970 zijn er vanuit verschillende domeinen en overheidsniveaus diverse instanties opgericht die zich hebben toegelegd op duurzaam kustbeheer. Zo is onder tussen heel wat waardevolle kennis over de kust verzameld. Maar de grootste worsteling blijft het bij elkaar brengen en integreren van al deze, sterk gespecialiseerde en gefragmenteerde kennis. In 2001 ondernam de provincie West-Vlaanderen een eerste belangrijke poging om in samenwerking met een aantal betrokken overheden sectoroverschrijdend te werken met de oprichting van het Coördinatiepunt Duurzaam Kustbeheer. Maar ondanks de noodzaak van een dergelijk platform bleef dit initiatief beperkt tot een informele overlegstructuur die nooit geformaliseerd en uiteindelijk opgedoekt is.

Wie een zicht wil krijgen op het huidige beleid rond de Belgische kust is dus aangewezen op een onsamenhangende verzameling van beleidsplannen op Europees, nationaal, regionaal, provinciaal en lokaal niveau. Op Europees niveau zijn nu hoofdzakelijk de gevolgen en risico's van de klimaatverandering in beeld gebracht met daarnaast ook richtlijnen en aanbevelingen voor de Europese lidstaten om een zogenaamd 'adaptatiebeleid' te voeren. De drie andere, meest relevante beleidsinitiatieven die vandaag van toepassing zijn op de Belgische kust zijn het 'Masterplan Kustveiligheid' van het Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust, het onderzoeksproject 'Vlaamse Baaien 2100' van het departement Mobiliteit en Openbare Werken en het in opmaak zijnde 'Beleidsplan Ruimte Vlaanderen'. In dit laatste, nog verder te ontwikkelen plan is de kust naar voren geschoven als een van de prioritair te onderzoeken regio's.

Radicale voorgangers

MKL 2100 kent enkele radicale voorgangers op het vlak van ontwerpend onderzoek. Drie projecten die destijds, elk vanuit een ander perspectief, als *eye-openers* hebben gewerkt, zijn 'M.U.D.' van het Belgisch collectief FLC Extended, 'Masterplan Zeekracht' van het Nederlandse Office for Metropolitan Architecture (OMA) en 'The Future Commons 2070', ontwikkeld door Magnificent Surroundings, die respectievelijk dateren van 2005, 2008 en 2011. 'M.U.D.' richt voor het eerst de schijnwerpers op het ruimere overlappingsgebied tussen land en zee en brengt het enorme, quasi niet verkende ruimtelijk potentieel hiervan in beeld. Met behulp van dynamische kaarten toont FLC Extended de mogelijkheden van een alternatief kustlandschap dat de oude grenzen tussen land en zee loslaat en mee varieert met het ecosysteem van (tijdelijke) overstromingen. Ook OMA schuwt de provocatie niet met hun voorstel voor een 'Noordzeering' van windmolens, dat het potentieel laat zien van samen-

werking tussen nationale overheden, ten dienste van een gedeeld belang. Het project 'The Future Commons 2070' vertrekt vanuit het idee dat er geen eigendommen zijn op zee en koppelt dit aan het concept van het gemene goed. Wat de drie denk- en ontwerp oefeningen tot op vandaag relevant maakt, is dat ze niet langer in termen van beleidsniveaus en -sectoren, grenzen, en eigendommen denken, maar vanuit het gemene goed en vanuit gedeelde ecosystemen, stromen en dynamieken.

Ook in MKL 2100 weerklinken deze echo's van een radicaal nieuw en geïntegreerd perspectief op de kust. Het kustlandschap wordt in MKL 2100 expliciet gedefinieerd als een gedeelde ruimte, als één metropolitane regio, waarbij de grenzen tussen land en zee grondig worden hertekend. Maar MKL 2100 zet ook een paar stappen verder dan eerdere plannen en onderzoeken. In tegenstelling tot de paradigmatische aannames die soms aan de basis liggen van utopische of theoretische toekomstverbeeldingen, vertrekt MKL 2100 van toekomst die denkbaar zijn. Of in de woorden van André Loeckx: 'Het gaat om 'mogelijke toekomst' waar heel wat onzekerheden in vervat liggen. Die onzekerheden worden dan gekoppeld aan analytische en wetenschappelijke kennis. Vervolgens gaat men hiermee woelen in het ontwerp.' De meerderheid van de lopende beleidsplannen en studies focussen op de impact van de klimaatverandering op de kuststrook. Het exploratief ontwerp onderzoek richt zich daarentegen nadrukkelijk op de wederzijdse interactie tussen de klimaatverandering en alle andere gelijktijdige ecologische, economische en maatschappelijke uitdagingen. Daarnaast vertrekt MKL 2100 ook van strengere klimaateisen, door uit te gaan van een tijdshorizon van 2100 (terwijl doorgaans 2050 wordt gehanteerd), en door te werken met een extremer 'warm+' klimaatscenario. Niet enkel inhoudelijk, maar ook methodisch onderscheidt MKL 2100 zich door in te zetten op stakeholderworkshops en werkateliers met diverse lokale, provinciale en Vlaamse actoren. Door actief sector- en beleidsniveau overschrijdend te werken, vormt het een opstap naar de ontwikkeling van een gezamenlijke langetermijnvisie voor de kustzone.

Van kustlijn naar kustlandschap

In MKL 2100 wordt het *hold-the-line*-principe niet langer beschouwd als een *conditio sine qua non*. Het bewaken van de harde veiligheidslijn tussen land en zee is decennia lang gezien als de enige en beste manier om de toekomstige zeespiegelstijging het hoofd te bieden, waardoor hoofdzakelijk is ingezet op zandsuppleties en harde infrastructuur. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor Nederland, waar de kustverdediging dan misschien wel sterker is uitgebouwd, maar waar de inzet op een harde scheiding tussen land en zee tegelijk ook de achilleshiel van het systeem vormt. Zo blijft het de vraag hoe Nederland zich zal kunnen beschermen tegen stormen vanuit

de zee en tegelijk voldoende afwatering naar de zee zal kunnen blijven garanderen.

Het meenemen van de zee, het achterland en het bijbehorende landschappelijke systeem is een alternatieve denkpiste die nog maar sinds relatief korte tijd wordt verkend. Nochtans zijn er allerlei goede redenen om dit te verantwoorden. Zo toont de studie uit de eerste fase van MKL 2100 dat de Belgische kust historisch gezien altijd als een dynamisch kustsysteem heeft gewerkt dat op een natuurlijke en evenwichtige wijze voortdurend in beweging is. Verder is het zo dat de impact van de klimaatverandering zich niet beperkt tot een bedreiging van de bebouwde kustlijn. Zo is er een sterke koppeling tussen de waterzone van het IJzer- en Schelde-estuarium en de Noordzee, waardoor zowel de hoofd- als zijrivieren en de mondinggebieden onderhevig zijn aan getijden. Bij neerslag tot een bepaalde intensiteit moet het estuarium zijn water onder vrij verval in zee kunnen lozen. Maar in de toekomst wordt tot ver landinwaarts een combinatie van grote pieken van regenval en frequentere periodes van droogte verwacht. Een estuarium moet veel water opvangen, van zichzelf en van het hogere, achtergelegen gebied. Bij hoogwater en langdurige neerslag dreigen bepaalde valleien en polders in een 'badkuip' te veranderen. Tot slot kunnen bij een stijgende zeespiegel en in droogteperiodes de ondergrondse stromingen van zout water krachtiger worden en kunnen delen van de polders verzilten. Door langere drogere periodes wordt het eveneens steeds meer noodzakelijk om zoetwater op te slaan. Al deze potentieel risicovolle dynamieken vragen om doordachte ingrepen, ook in het achterland. Of zoals Jan Zaman van Ruimte Vlaanderen het verwoordt: 'Meebewegen met de zee zal meer moeten zijn dan een hoop zand voor de deur leggen.'

Zoals de titel 'Metropolitane Kustlandschap' al aangeeft, staat niet alleen het klimaatvraagstuk maar ook het verstedelijkingsvraagstuk centraal in het onderzoek. Joost Schrijnen zegt hierover: 'De kust gaat niet enkel over klimaatveiligheid, maar ook over de metropoolvormingsvraag. De oplossing voor de toekomst van de Belgische kust beperkt zich niet tot zandsuppleties. De kust moet ook worden bekeken als onderdeel van een stedelijk netwerk, als een landschap, als een ecologie.' In MKL 2100 is daarom gezocht naar diverse visies en mogelijke strategieën op de lange termijn, waarbij antwoorden worden geformuleerd op de grote verstedelijkingsvraagstukken. Dat betreft onder meer demografische evoluties van vergrijzing, de vraag naar kwaliteitsvol en betaalbaar wonen voor tijdelijke en permanente bewoners, de herontwikkeling van de *Atlantic Wall*, de specifieke uitdagingen gekoppeld aan tweede verblijven en een seizoengebonden dynamiek, de evoluties in de zorg, de verbreding van het toerisme (ook naar de polders), de uitdagingen op het vlak van armoede, tewerkstelling en economie, de ontwikkeling van de

havens, de rol van de zee bij hernieuwbare energieproductie en -opslag, de mobiliteit en bereikbaarheid van de badplaatsen onderling en van de Belgische kust als Europese bestemming. Zowel de uitdagingen op het vlak van klimaatverandering als de andere demografische en sociaal-economische opgaven, maken duidelijk dat het noodzakelijk is om verder te kijken dan de bestaande kustlijn. De brede strook van de laag gelegen poldergronden tot en met de zee – bestaande uit woon- en landbouwgebieden, bedrijventerreinen, recreatiezones en waardevolle ecologische gebieden – vormt het ‘kustlandschap’ en het actieterrein waarbinnen de diverse uitdagingen gezamenlijk en op een coherente manier zijn onderzocht.

Moet de overheid volgen of kan ze ook sturen?

Het ontwerpend onderzoek laat toe om de kwestie van de klimaatopwarming opnieuw te bevragen door er vanuit verschillende perspectieven naar te kijken. Mochten alle randvoorwaarden en parameters op voorhand al gekend en bepaald zijn, dan zou het lijken alsof het klimaatvraagstuk al helemaal duidelijk is en er dus enkel nog een oplossing moet gevonden worden. Door mogelijke en wenselijke alternatieven naar voren te schuiven, hoeft de rol van de overheid zich niet te beperken tot het passief aanvaarden van de gevolgen van de klimaatopwarming om hier vervolgens zo goed en zo kwaad als het gaat oplossingen voor te bedenken. Via ontwerpend onderzoek worden denkpistes en ontwikkelrichtingen aangereikt die hefboomen bieden voor een proactief sturend beleid.

Julie Mabilde van het Team Vlaams Bouwmeester: ‘Het is belangrijk om na te denken of de overheid een volgende of een sturende taak heeft. Is het anticiperen op bepaalde ontwikkelingen die zich voordoen of heeft de overheid ook de capaciteit om toekomstige ontwikkelingen in een bepaalde richting te sturen?’ Joachim Declerck van Architecture Workroom Brussels is duidelijk overtuigd van het laatste: ‘De kust beschikt over een aantal unieke maar onderbenutte kwaliteiten op het vlak van ecologie, toerisme, landbouw, economie enzovoort. De noodzaak tot een duurzame ontwikkeling die inspeelt op de klimaatverandering vormt de aanleiding om de ruimtelijke ontwikkeling van onze kustzone te bevragen en nieuwe denkpistes te onderzoeken. We moeten echter niet enkel inzetten op de uitdagingen waarmee dit verstedelijkte kustlandschap te maken krijgt tussen vandaag en 2100. Een duurzame herontwikkeling van de kust draagt in zich ook unieke mogelijkheden die de kust in de toekomst aantrekkelijker en rijker kunnen maken. Door de huidige, stapsgewijze ontwikkeling worden veel van die mogelijkheden niet uitgebouwd tot echte unieke kwaliteiten voor de kust. Zonder gedragen en gedeelde keuzes voor een ontwikkelingsperspectief dreigen unieke kwaliteiten in het kustlandschap

verloren te gaan, en dreigt ook dit deel van Vlaanderen verder dicht te slibben.’

Een kamer met vier hoeken

MKL 2100 neemt de bestaande kwaliteiten van het kustlandschap, die vandaag onvoldoende naar waarde geschat of soms zelfs genegeerd worden, als uitgangspunt. De lineaire, geconcentreerde zone die zich parallel aan de kustlijn heeft ontwikkeld, met haar diverse verstedelijkingsvormen, verschillende dichtheden en waardevolle, populaire publieke ruimte, benoemt het onderzoeksteam als een eerste kwaliteit. Ook het feit dat er aan de kust heel wat sterke landschappelijke gebieden terug te vinden zijn, betekent een groot potentieel. Verder beschouwt het onderzoeksteam ook het contrast tussen de oost- en de westkust, tussen het sterke netwerk van grootstedelijke activiteiten en hogere bebouwendichtheden aan de ene zijde (tussen Brugge, Oostende en Knokke) en het luwere karakter en lagere verstedelijkingsdynamiek aan de andere zijde, als een kwaliteit. Tot slot zien de bedenkers van de vier scenario’s in MKL 2100 veel kansen om in de toekomst productieve landbouwactiviteiten in te passen in de poldergronden, omwille van de aanwezigheid van een kunstmatig gecontroleerd waterbeheersysteem.

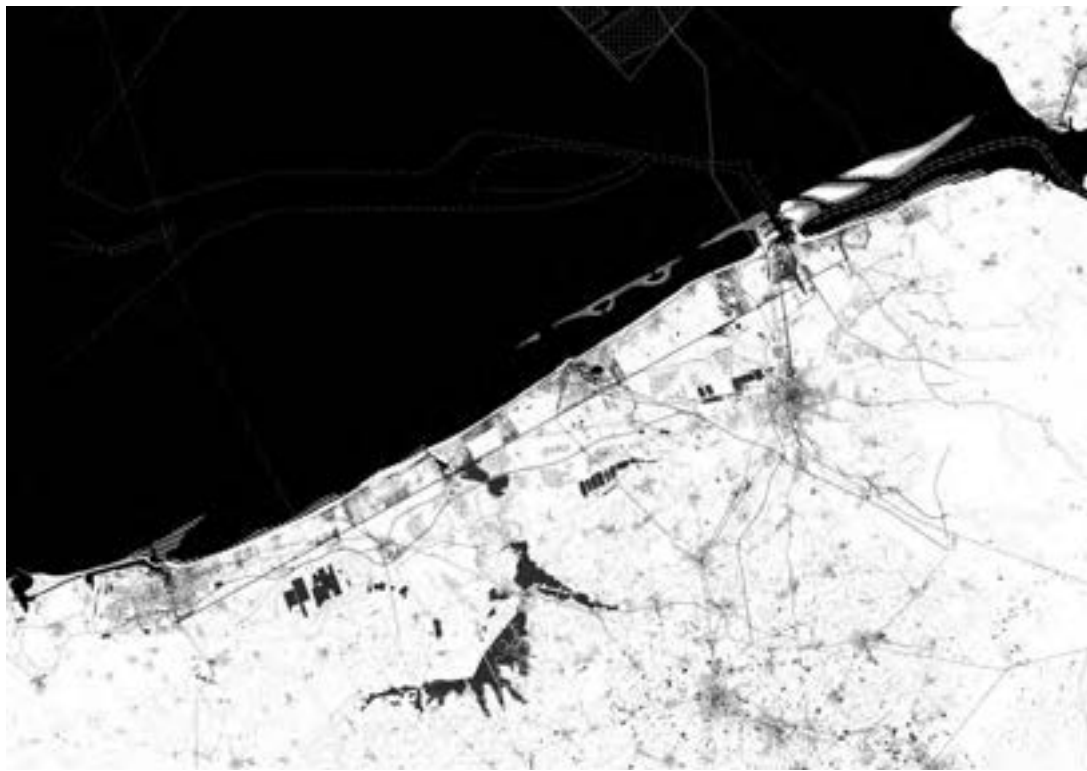
Het onderzoeksteam werkte vier structureel verschillende ‘toekomst’ uit: de *Zone*, de *Archipel*, de *Bipool* en de *Mozaïek*. De vier toekomstvisies zijn conceptuele uitvergrotingen van de kwaliteiten en kansen die vandaag al bestaan. Het zijn mogelijke organisaties voor een metropolaan kustlandschap in 2100 dat afgestemd is op de moeilijk voorspelbare dynamiek van natuurlijke processen en maatschappelijke ontwikkelingen. Nadat de vier ‘toekomst’ zijn geprojecteerd op het hele kustlandschap worden ze verder gedetailleerd en uitgetest in een aantal focusgebieden, namelijk Knokke, Zeebrugge, Oostende, Diksmuide en Nieuwpoort. Door na te gaan wat elk van deze toestanden hier concreet zou kunnen betekenen op het vlak van mobiliteit, huisvesting, havenactiviteiten, voedsel- en energieproductie, zeewering en watersysteem, en de dynamiek van natte en droge periodes, ontstaan telkens verschillende landschappen. Elke toekomstvisie is gebaseerd op andere keuzes, wat verschillende ontwikkelingsrichtingen oplevert.

Tijdens stakeholderworkshops werden de vier ‘toekomst’ vervolgens ingezet om de dialoog aan te gaan met vertegenwoordigers van diverse sectoren en beleidsniveaus om zo te komen tot een gedeeld en ambitieus programma van mogelijke transformaties en interventies. Julie Mabilde, die bij deze workshops aanwezig was, vertelt hierover: ‘Het hanteren van het langetermijnperspectief 2100 helpt enorm om mensen *out of the box* te laten denken.’ Op die manier worden vertegenwoordigers van stedelijke en provinciale overheden uitgedaagd

Toekomst van het focusgebied Oostende, verbeeld volgens de ontwikkelingsprincipes van de Bipool © Atelier Visionaire Kust

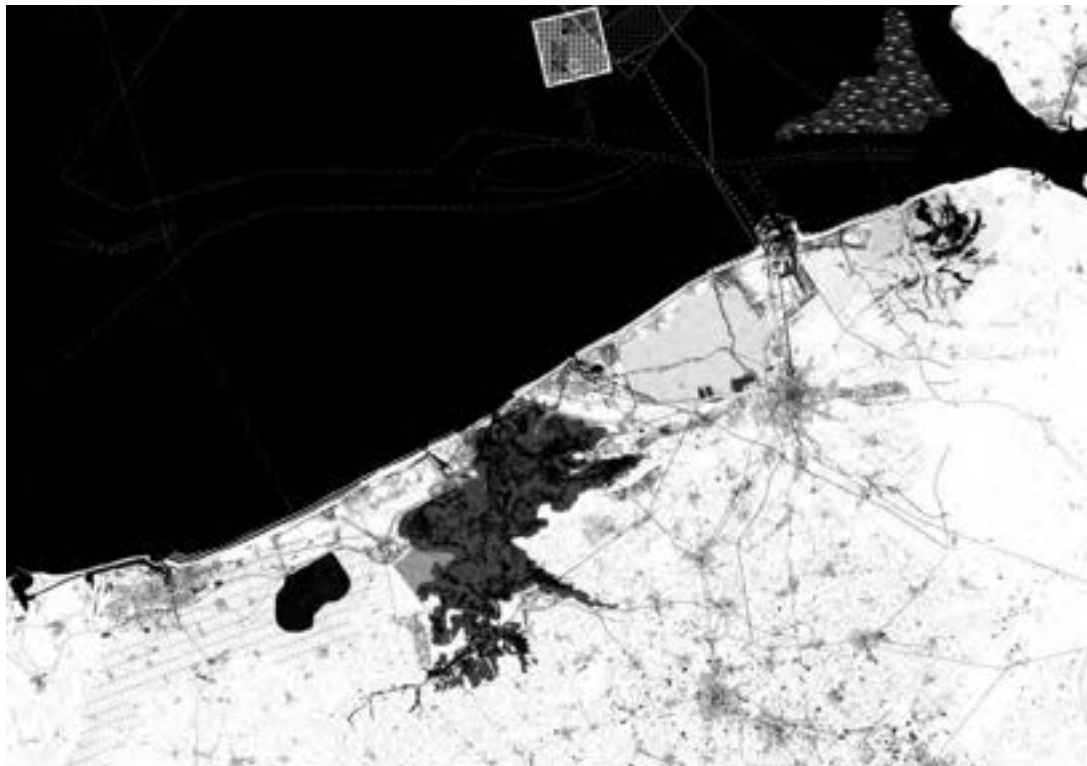

De Zone – een geconcentreerde kustzone met maximale diversificatie

De Zone speelt in op de bestaande kwaliteiten van het kustlandschap. Het huidige contrast tussen de lineaire zone met geconcentreerde, diverse bebouwing en de landschappen op de hoger gelegen duinengordel wordt verder versterkt. De dubbele dreiging door de stijging van de zeewaterspiegel, afkomstig vanuit de zee en het hinterland, wordt opvangen in een lineaire strook voor geconcentreerde bebouwing, die parallel loopt met de huidige kustlijn. Binnen deze zone wordt de bestaande diversiteit van de woon- en leefomgevingen maximaal versterkt. Diverse nieuwe ontwikkelingen enten zich vooral op de investeringen die zullen gebeuren om de huidige kustlijn veilig te stellen. Zachte vormen van kustversterking, zoals brede duinen, worden afgewisseld met harde scheidingen volgens het *hold-the-line*-principe, die hoge en droge zones creëren voor nieuwe bebouwing. De dubbele oriëntatie van de zone wordt maximaal benut: de nieuwe bebouwing is niet enkel gericht op de zee, maar kijkt ook uit op de potentieel zeer waardevolle en aantrekkelijke natuurlandschappen van het achterland. De diversiteit van de zone vertaalt zich in een gevarieerde zeewering die zowel op de bestaande kustlijn zelf als (licht) zeewaarts kan liggen.

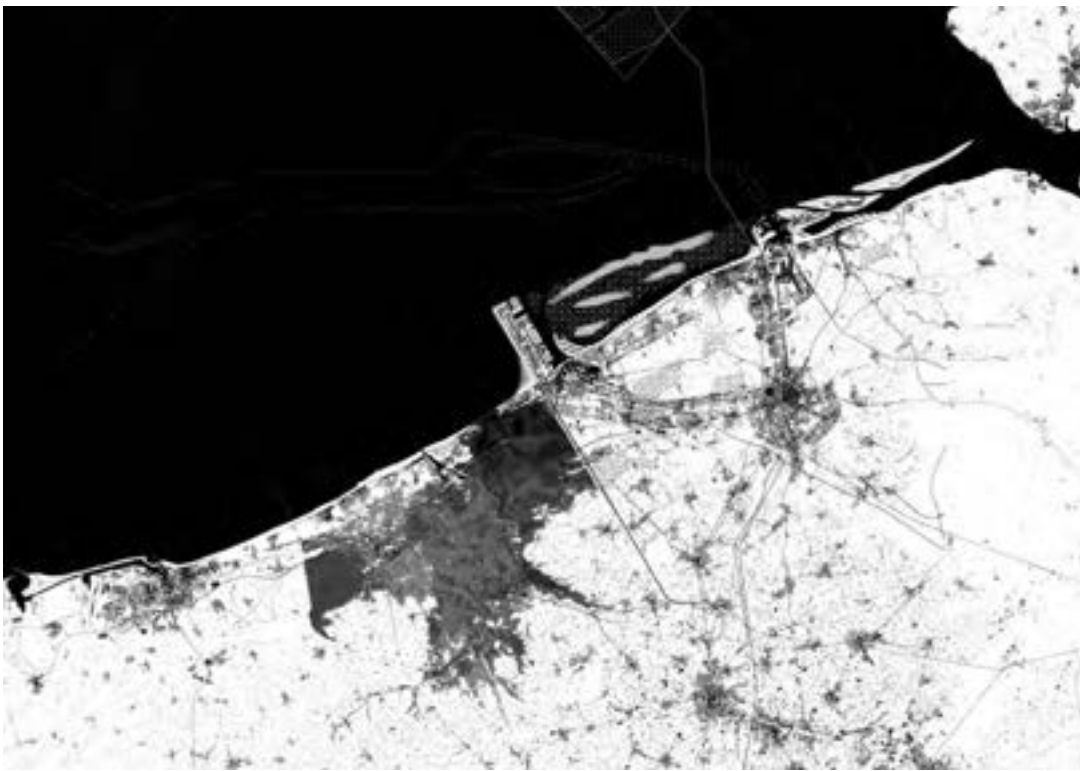
© Atelier Visionaire Kust

De Archipel – sterke landschappen en sterke verblijfsomgevingen

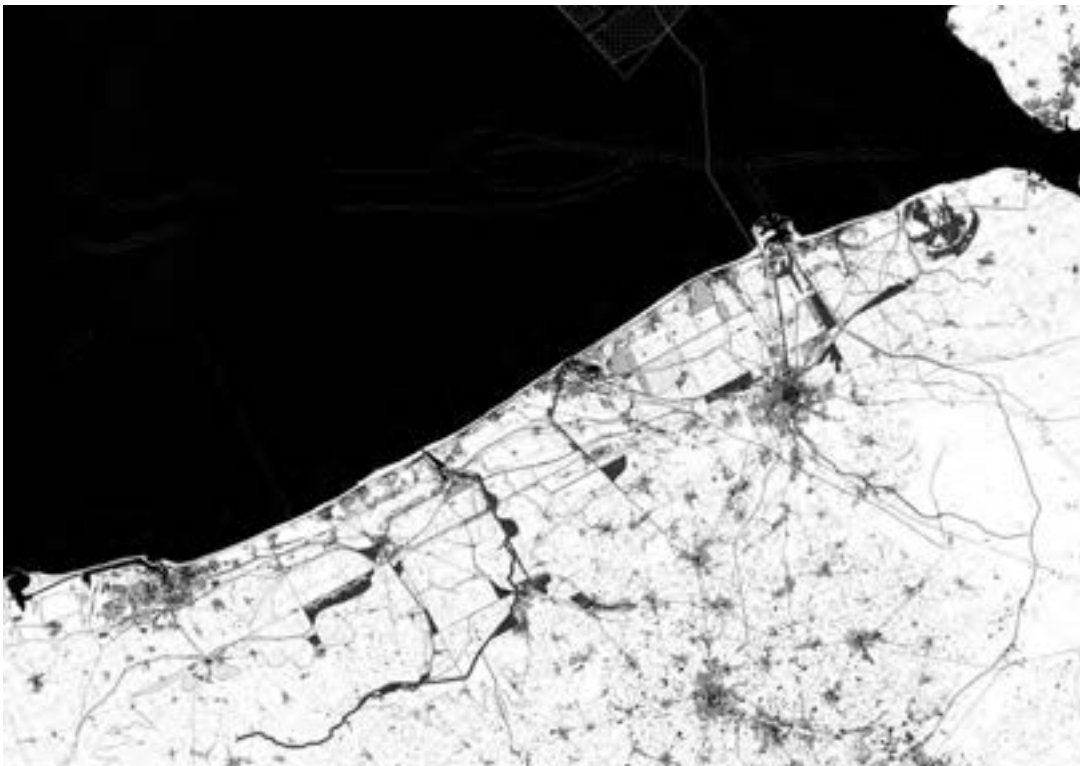
De Archipel vertrekt vanuit de vaststelling dat er zich vandaag langs de kustlijn al een aantal kwalitatieve verblijfsomgevingen bevinden die vooral zeewaarts gericht zijn. Landinwaarts zijn er relatief onbebouwde kustpolders gelegen met landschappelijke kwaliteiten die behouden zouden kunnen blijven. In de toekomst richt het kustlandschap zich niet langer enkel op de zee, maar wordt zijn ontwikkeling ook gestuurd door een aantal sterke, grootschalige en hoog kwalitatieve landschappen die collectief een archipel van eilanden vormen. In de toekomst zullen de eilanden op land verder worden versterkt, terwijl er diep zeewaarts nieuwe eilanden zullen worden toegevoegd. Alle eilanden zijn vergelijkbaar qua schaal, maar hebben elk hun eigen waterlogica en productiviteit. De eilanden op zee worden voorbehouden voor klimaatregulerende functies, zoals energieproductie of getijdendemping op de Westerschelde. Bij de eilanden die landinwaarts gelegen zijn, wordt onder meer ingezet op een kruisbestuiving tussen natuur en toerisme. Stedelijke ontwikkeling concentreert zich in de meest waardevolle en kansrijke gebieden langs de kustlijn, die beschermd zullen worden tegen overstroming. Deze afgebakende verstedelijkingszones grenzen telkens aan de zee en aan de sterke landschappen van de eilanden in de archipel.

© Atelier Visionaire Kust

De Bipool – een stedelijk netwerk in het oosten en een luwere westkust
 De Bipool neemt het bestaande contrast tussen het verstedelijkingsniveau van de oost- en westkust als uitgangspunt. In de toekomst worden de bestaande bereikbaarheid en concentratie van verstedelijking en activiteiten aan de oostkust aangegrepen om een metropolitane gebied te ontwikkelen dat Oostende, Knokke, Brugge en Zeebrugge omvat. De aanwezigheid van grootschalige landschappen en van luwere verstedelijking wordt als de voornaamste kwaliteit van de westkust beschouwd en verder versterkt. De regio richt zich op de ontwikkeling van deze sterke natuurlijke landschappen. Aan de westkust wordt niet langer geïnvesteerd in harde zeevering, maar des te meer in de ontwikkeling van een natuurlijk en hoogwaardig water- en natuurlandschap dat mee beweegt met de getijden. In een meer extreme variant wordt het metropolitane gebied en hoog-productieve karakter van de oostkust uitgebreid tot diep zeewaarts. Niet enkel woonontwikkelingen, maar ook economische activiteiten vinden plaats op zee.

© Atelier Visionaire Kust

De Mozaïek – Maximale productiviteit gekoppeld aan infrastructuur
 De Mozaïek ziet het hoge verstedelijkingsniveau langs de huidige kustlijn in combinatie met de vlakke kustpolders die geschikt zijn voor landbouwactiviteiten als unieke kansen. Door middel van een doorgedreven ontwateringssysteem van polders, boezems en gemalen is er een maximale controle op het zoete en zoute karakter van de kustpolders in functie van hun productiviteit. De mozaïek bestaat uit een lappendeken van verschillende 'poldervakken' die, afhankelijk van de specifieke condities en de parameters van het watersysteem, ingevuld worden voor bepaalde landbouwteelten: akkerbouw, intensieve veeteelt, volle grond groententeelt, extensieve teelten, waterboeren, aquacultuur en zilte landbouw. De 'poldervakken' krijgen vorm door lineaire infrastructures (wegen, kanalen en spoorwegen) en waterregulerende technische ingrepen zoals waterbekkens, overstromingsbuffers en naturalistische compartimenten die tegelijk bijdragen tot de lokale landbouwproductie. Aanvullend op het wonen in de smalle kuststrook zal in de toekomst dieper in het hinterland ruimte voor wonen en werken ontstaan, waarbij de voordelen van een versterkte verkeersinfrastructuur gecombineerd worden met de diverse kwaliteiten van een productief polderlandschap.

© Atelier Visionaire Kust

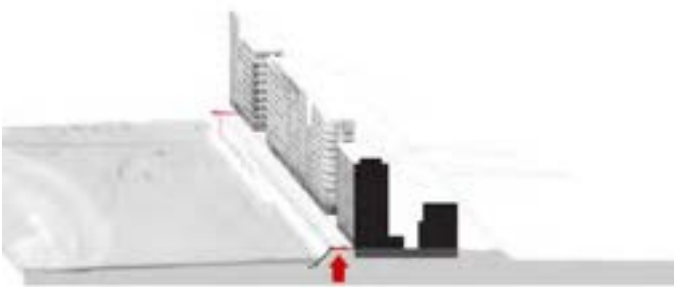
om niet langer vanuit een ambtelijke, responsieve reflex te reageren, maar om zich op een actieve manier open te stellen voor en na te denken over het potentieel van alternatieve denkpluisties en ontwikkelingsrichtingen. Dat blijkt in de praktijk geen evidente oefening te zijn. Wanneer de 'toekomst' al dan niet bewust verkeerd worden begrepen of uitgelegd als op voorhand vastgelegde en uitgestippelde scenario's of concrete stappenplannen, kan dat de dialoog verhinderen.

MKL 2100 is een eerste stap in een uitgebreid onderhandelingsproces dat nog allesbehalve is afgerond. Alle betrokken partijen zijn het erover eens dat het ontwerp onderzoek en de bijbehorende werkvorm in belangrijke mate heeft bijgedragen om de noodzakelijke dialoog tussen sectoren en beleidsniveaus op te starten. Ellen Maes, destijds projectleider bij het onderzoek 'Vlaamse Baaien': 'De grote verdienste van MKL 2100 is dat er veel partijen, veel ongekende parameters en veel onafhankelijke kwesties dicht bij elkaar zijn gebracht.' MKL 2100 heeft laten zien dat er naast het pad van de geleidelijkheid ook andere paden denkbaar zijn, maar dat deze paden vereisen dat er keuzes worden gemaakt en dat er een actief beleid wordt gevoerd. Het is duidelijk dat de vier toekomst niemand onverschillig laten. Wel is het zo dat ze nog niet bedacht zijn om in beleids-toepassingen op korte termijn te gieten. Ze dienen als basis om het debat over morgen te voeden. Vervolgstapen zijn nodig. André Loeckx: 'We hebben bewust de hoeken van het speelveld gezocht om de discussie over de kust van munitie te voorzien. De vier toekomst zijn geen gesloten modellen die te nemen of te laten zijn. Aan de andere kant is het ook 'geen supermarkt' waar naar believen uit geshopt kan worden. De vier toekomst zijn wel vier denksporen die verder kunnen worden uitgewerkt, om zo te komen tot een intelligente hybride.'

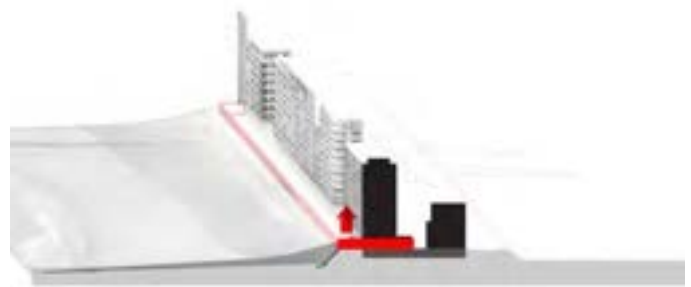
De inzet van ontwerp onderzoek

De kracht van het ontwerp onderzoek is dat het verschillende handvatten biedt om voorbij de tegenstelling te denken. Het polemische debat over klimaatopwarming dat de discussie reduceert tot *believers* en *non-believers* is verlaten, om plaats te maken voor een constructief gesprek over de vele maatschappelijke, economische en ecologische uitdagingen die ons te wachten staan. MKL 2100 laat zien hoe de reorganisatie van het kustlandschap ten dienste kan staan van het formuleren van antwoorden op gelijktijdige (overlappende, maar soms ook tegenstrijdige) uitdagingen. Daarbij is het achterliggende bestuurlijke debat niet uit de weg gegaan. Hier ligt de toegevoegde waarde in de bevoorrechte positie van een externe partij om te bemiddelen met en tussen partijen die in hun dagelijkse werkomgeving mogelijk slechts over een beperkte bewegingsruimte beschikken omwille van vastgelegde agenda's, bepaalde pikordes, vertrouwde relaties, beperkte mandaten, belangenconflicten of vastgereden dossiers.

Het werken richting een mogelijke, maar tegelijk ook verafgelegen toekomst kan hierbij helpen, omwille van een zeker abstractie- en hoger schaalniveau, waardoor de dialoog niet langer wordt verhinderd door bijvoorbeeld lokale conflictsituaties. Tegelijkertijd kan door het naast elkaar plaatsen van verschillende toekomst ook zichtbaar worden gemaakt wat mogelijk toekomstige belangenconflicten kunnen zijn. Impliciet wordt zo aangetoond dat *laisser-faire* ook een keuze is. Als bijvoorbeeld voor de zandsuppleties vrij spel wordt gegeven aan de baggeraars via weinig doordachte publiek-private samenwerkingsconstructies, of als het aan projectontwikkelaars wordt overgelaten om te bepalen waar aan de kust het best verdicht zou worden om de demografische groei op te vangen, getuigt dit van een beleid

Bestaande situatie van de Belgische kustlijn © Atelier Visionaire Kust

Situatie in 2100 met behoud van huidige kustrelatie (ten koste van gelijkvloerse verdieping) © Atelier Visionaire Kust

dat op het eerste gezicht weinig stuurt, maar alleszins niet belangeloos, en al zeker niet zonder impact op de toekomst is. Zo heeft het onderzoeksproject CcASPAR zichtbaar gemaakt wat de impact zou zijn van de muur die lang als een realistische oplossing naar voren is geschoven om met de zeewaterstijging om te gaan, maar in de praktijk het zicht op zee volledig zou blokkeren. Een andere verdienste van CcASPAR is het aangeven van de dubbele bedreiging, namelijk van landwater en zeewater.

Naast het denken voorbij de tegenstelling, is ook het verlaten van het pad van de geleidelijkheid een cruciale stap die MKL 2100 heeft gezet. In het project worden lokale uitdagingen en onderbenutte ruimtelijke kwaliteiten gekoppeld aan grote, toekomstige uitdagingen op het vlak van de klimaatopwarming, de bevolkingstoename, economische productiviteit, mobiliteit, enzovoort. Vanuit deze vrije, maar tegelijk concrete denkruimte ontstaan ook nieuwe, onverwachte voorstellen. Bijvoorbeeld de denkpiste om de havens van Zeebrugge en Oostende, die vandaag hoofdzakelijk op de overslag van goederen zijn gericht, uit te bouwen tot productieve havens. Door vanuit de havens nieuwe achterlandverbindingen te creëren en zo de productiviteit van de polders te versterken, ontstaat bijkomende ruimte voor bedrijvigheid en lokale werkgelegenheid.

Technische kennis van experts en lokale kennis van stakeholders vertalen in exploratief, maar tegelijk accuraat ontwerpend onderzoek, helpt om de impact van toekomstige ontwikkelingsrichtingen tastbaar, zichtbaar en concreet te maken. In MKL 2100 is het realiteitsgehalte, het aftoetsen van het ontwerp aan technische en lokale expertise van cruciaal belang en daarmee iets wat in een volgende fase nog verder zou kunnen worden uitgewerkt. Daarnaast is in MKL 2100 ook doelbewust ingezet op collages en tekeningen die op een poëtische manier het

toekomstige kustlandschap verbeelden, zonder zich vast te pinnen op concrete, onvermijdelijk gedateerde bouwvormen. Het tonen van de verschillende kanten van een vraagstelling is één ding. Iets anders is het om mensen te overtuigen, of zelfs te ontroeren. Dat geldt voor iedereen die van ver of dichtbij betrokken is bij de ontwikkeling van het kustlandschap. Maar dat gaat ook over het prikkelen van het bewustzijn van de burger die rechtstreeks de effecten voelt van de manier waarop onze dagelijkse leefomgeving is ingericht.

Paniek in medialand

‘Red Knokke, laat De Panne overstromen. De Noordzee dreigt door de klimaatverandering tegen 2100 meer dan een meter te stijgen. Om het kustlandschap te beschermen, moeten drastische keuzes worden gemaakt. Alle gemeenten ten westen van Oostende opgeven en volledig laten overstromen, is alvast een mogelijkheid.’ Dit is de kop en de inzet van het krantenartikel dat op 10 april 2015 in *De Standaard* verscheen. Naast het artikel staat een kaart van ‘het kustlandschap in 2100: het Bipoolscenario’, dat door de herinterpretatie van de krantenredactie eerder de allure krijgt van een plan. Het land staat even op zijn kop, met de kustburgemeesters van de ‘getroffen’ steden voorop. Aan de ene kant wordt gevreesd voor een ‘economische ramp’ als dit soort scenario’s beginnen te circuleren. Aan de westkust zouden hierdoor toekomstige investeerders worden afgeschrikt en zou de vastgoedwaarde van het huidige patrimonium kelderen. Aan de andere kant wordt MKL 2100 weggezet als een vrijblijvende, utopische ontwerp oefening die geen rekening houdt met de realiteit en dus ook niet serieus dient te worden genomen.

Soms is er een omgekeerde ‘shock’ nodig, een slag van onderen om een systeemverandering in gang te zetten.

Situatie in 2100 met harde ontwikkeling landinwaarts © Atelier Visionaire Kust

Situatie in 2100 met grootschalig duinlandschap © Atelier Visionaire Kust

In het geval van MKL 2100 zorgde het shockeffect in de media voor een ongehoorde blokkering, waardoor het hele traject op de helling kwam te staan. Het gevolg is een weigering van auteurschap, van verdere reflectie en het afblokken van logische vervolgstappen, namelijk wetenschappelijke feedback, verdere terugkoppeling met de stakeholders en het verder scherpstellen en uitwerken van de 'toekomst'. Mogelijk is dit een kwestie van tijd en zal de draad op termijn weer worden opgepikt. De toelichting die minister-president Geert Bourgeois naar aanleiding van de mediahete kwam geven in de commissievergadering voor Mobiliteit en Openbare Werken is in elk geval bemoedigend: 'Die toekomstbeelden zijn denksporen, mogelijkheden, opties die elkaar soms tegenspreken. Ze kunnen niet tegelijkertijd of volledig samen plaatsvinden en worden uitgevoerd, ze zijn vooral bedoeld als een eerste ernstige studieaanpak om het debat op gang te brengen. De regering, de politiek, het beleid heeft daarin geen enkele keuze gemaakt. Onnodig te beklemtonen dat ook die studie geen keuzes maakt. Ze exploreert, zet zaken naast elkaar, brengt argumenten aan. Het is in de eerste plaats een discussierapport dat stof biedt voor het verdere onderzoek dat moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president geeft blijk van een houding die in België eerder uitzondering dan regel is. Als het gaat over de positie van bestuurders ten aanzien van expertise afkomstig uit de professionele wereld is er opnieuw een groot cultuurverschil tussen België en Nederland. Joost Schrijnen, als extern expert betrokken bij MKL 2100: 'In Nederland vinden veel bestuurders dergelijke processen interessant om mee te maken. Ze vinden het doorgaans leerrijk omdat het hun inzichten biedt waarop zij hun beleid kunnen baseren. Ontwerpend onderzoek zorgt voor inbreng van opties en mogelijkheden die dienen als opening voor een gesprek. In België lijkt dit veel meer politiek gestuurd te worden.' Dit heeft onder meer te maken met het feit dat er in Nederland een veel langere traditie bestaat op het vlak van werken met scenario's die deel uitmaken van toekomstverkenningen, waar vervolgens ook effectief rekening mee wordt gehouden in het ruimtelijk beleid. Een van de grondleggers in het ontwikkelen van langetermijnscenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

op aankomen om het huidige stilzwijgen te doorbreken en de dialoog met alle betrokken, zowel lokale als bovenlokale besturen, opnieuw aan te zwengelen. De inzichten worden nu alvast opgepikt in het Territoriaal Ontwikkelingsprogramma Kustzone, dat Ruimte Vlaanderen in samenwerking met de Provincie West-Vlaanderen verder zal ontwikkelen. In ieder geval is het zo dat MKL 2100 niemand onberoerd laat. De eerste publieke kennismaking met de vier toekomst, en met name die van de Bipool, wekte tot nu toe vooral defensieve reacties op. Maar naar de precieze achterliggende redenen voor de plotse blokkering van dit vernieuwende, constructieve proces blijft het gissen. Over welke richting het vervolgtraject uit zou kunnen gaan, zijn de meningen verdeeld. Een van de suggesties is om na de presentatie van de inhoud, ook werk te maken van de opmaak van een 'institutioneel arrangement'. Dit kan bijvoorbeeld gaan om de instelling en financiering van een Kustwet, Kustfonds of Kustcommissaris waarmee de uitdagingen van het kustlandschap op de lange termijn verder kunnen worden aangepakt en waardoor lokale stakeholders kunnen worden aangespoord om handelend op te treden. Voorlopig blijft het nog afwachten. Een groter bewustzijn en kritische meningsvorming rond de toekomst van de Belgische kust is en blijft in ieder geval noodzakelijk. Met dit soort geïnspireerde toekomst in de hand, komt de stip aan de horizon toch al een klein beetje dichterbij.

Deze tekst kwam tot stand dankzij de getuigenissen van de volgende personen die nauw bij MKL 2100 betrokken waren: Charlotte Geldofen Jan Zaman (Ruimte Vlaanderen), Joachim Declerck (Architecture Workroom Brussels), Rik Samyn en Hannelore Maelfait (Provincie West-Vlaanderen), Ellen Maes (Departement Mobiliteit en Openbare Werken), Julie Mabilde (Team Vlaams Bouwmeester), Jens Aerts (Buur), Joost Schrijnen (expert regionale ontwikkeling en voormalig programmadirecteur voor de Zuidwestelijke Delta, extern deskundige), Jan-dirk Hoekstra (H+N+S landschapsarchitecten) en André Loeckx (bijzonder Emeritus KU Leuven en voorzitter jury Stadsvernieuwingsprojecten van de Vlaamse Gemeenschap, extern deskundige).

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde breuk in het hele traject op de helling kwaad zijn. Weigering van auteurschap, vasthouden van logische vervoersmiddelen, schappelijke feedback, verder uitdagen van stakeholders en het verder schuiven van de 'toekomst'. Mogelijk is het nu tijd en zal de draad op termijn loslaten. De toelichting die minister-president Rutte naar aanleiding van de media commissievergadering voor MKL 2100 Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het zijn vooral bedoeld als een eerbetoon om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen onnodig te beklemtonen dat het nu maakt. Ze exploreert, zet zaken op argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het debat moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president Rutte die in België eerder uitsprak. Als het gaat over de positie van Nederland van expertise afkomstig uit de toekomst er opnieuw een groot cultuurverschil in Nederland. Joost Schrijnen, adviseur bij MKL 2100: 'In Nederland zijn dergelijke processen interessant. Ze vinden het doorgaans leerzaam. Het biedt waarop zij hun beleid gebaseerd onderzoek zorgt voor inzicht in mogelijkheden die dienen als inspiratie. In België lijkt dit veel meer potentie te hebben. Dit heeft onder meer te maken met Nederland een veel langere traditie van werken met scenario's die de toekomstverkenningen, waar veel rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het

termijnscenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomstscenariën worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomstscenariën voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde breuk in het hele traject op de helling kwaad zijn. Weigering van auteurschap, vasthouden van logische vervolging, schappelijke feedback, verder scherpstellen van stakeholders en het verder scherpstellen van de 'toekomst'. Mogelijk zal de draad op termijn loslaten. De toelichting die minister-president Rutte naar aanleiding van de media commissievergadering voor de Tweede Kamer Werken is in elk geval bemoeient hun denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het zijn vooral bedoeld als een eerbetoon om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen onnodig te beklemtonen dat het maakt. Ze exploreert, zet zaken op argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het debat moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president Rutte die in België eerder te horen was. Als het gaat over de positie van Nederland van expertise afkomstig uit de Verenigde Staten er opnieuw een groot cultuurverschil met Nederland. Joost Schrijnen, adviseur bij MKL 2100: 'In Nederland dergelijke processen interessanter. Ze vinden het doorgaans leerzaam. Het biedt waarop zij hun beleid gebaseerd onderzoek zorgt voor in Nederland. In België lijkt dit veel meer potentie te hebben. Dit heeft onder meer te maken met Nederland een veel langere traditie van werken met scenario's die toekomstverkenningen, waar verandering in rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het

termeijns scenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

Champs Elyzee

Champs Elyzee

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde belemmering van het hele traject op de helling kwam. Het was een weigering van auteurschap, van de mogelijkheid van afblokken van logische vervolging, van schappelijke feedback, verder van stakeholders en het verder scherp van de 'toekomst'. Mogelijk is het nu te laat. De toelichting die minister-president Rutte naar aanleiding van de media commissievergadering voor de Tweede Kamer Werken is in elk geval bemoeien met zijn denksporen, mogelijk is het nu te laat. Ze kunnen tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het is vooral bedoeld als een eer om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen succes. Onnodig te beklemtonen dat het nu te laat maakt. Ze exploreert, zet zaken op hun kop. Ze argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het debat. Het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president Rutte die in België eerder was. Als het gaat over de positie van de Nederlandse expertise afkomstig uit de Nederlandse cultuur. Er opnieuw een groot cultuur Nederland. Joost Schrijnen, de voorzitter van de Raad van Advies bij MKL 2100: 'In Nederland zijn dergelijke processen interessant. Ze vinden het doorgaans leerzaam. Ze bieden waarop zij hun beleid gebaseerd onderzoek zorgt voor in België. In België lijkt dit veel meer mogelijk. Dit heeft onder meer te maken met Nederland een veel langere traditie van werken met scenario's die toekomstverkenningen, waar rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het gebruik van termijnszenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zou media voor een ongehoorde breuk in het hele traject op de helling kwamen. Weigering van auteurschap, verandering van afblokken van logische vervoersschappelijke feedback, verder uitbreiden van stakeholders en het verder schrappen van de 'toekomst'. Mogelijk zal de draad op termijn doorbreken. De toelichting die minister-president naar aanleiding van de media commissievergadering voor de Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het zijn vooral bedoeld als een eer om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen Onnodig te beklemtonen dat maakt. Ze exploreert, zet zaken argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president houding die in België eerder was. Als het gaat over de positie van van expertise afkomstig uit de er opnieuw een groot cultuur Nederland. Joost Schrijnen, de bij MKL 2100: 'In Nederland dergelijke processen interesseren. Ze vinden het doorgaans leren biedt waarop zij hun beleid onderzocht zorgt voor in mogelijkheden die dienen als. In België lijkt dit veel meer potentie. Dit heeft onder meer te maken. Nederland een veel langere tijd van werken met scenario's die toekomstverkenningen, waar ver rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het termijnszenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde bevestiging van het hele traject op de helling kwamen. Het is een weigering van auteurschap, van de mogelijkheid van afblokken van logische vervolging, van schappelijke feedback, verder van stakeholders en het verder scherp van de 'toekomst'. Mogelijk zal de draad op termijn worden losgelaten. De toelichting die minister-president Rutte naar aanleiding van de media commissievergadering voor de Tweede Kamer Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het is vooral bedoeld als een eer om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen onnodig te beklemtonen dat het maakt. Ze exploreert, zet zaken argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president die in België eerder is geweest. Als het gaat over de positie van de Nederlandse expertise afkomstig uit de Nederlandse cultuur. Er opnieuw een groot cultuur Nederland. Joost Schrijnen, de bij MKL 2100: 'In Nederland dergelijke processen interessant. Ze vinden het doorgaans leren biedt waarop zij hun beleid onderzocht. Het onderzoek zorgt voor in mogelijkheden die dienen als. In België lijkt dit veel meer potentie. Dit heeft onder meer te maken met Nederland een veel langere traditie van werken met scenario's die toekomstverkenningen, waar rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het

termijnscenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde belemmering van het hele traject op de helling kwaad zijn. Het is een weigering van auteurschap, van de mogelijkheid van afblokken van logische vervolging, van de mogelijkheid van schappelijke feedback, verder van de stakeholders en het verder scherp van de 'toekomst'. Mogelijk zal de draad op termijn afbreken. De toelichting die minister-president naar aanleiding van de media commissievergadering voor de Minister van Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden zijn vooral bedoeld als een eer om het debat op gang te brengen, het beleid heeft daarin geen Onnodig te beklemtonen dat maakt. Ze exploreert, zet zaken argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president houding die in België eerder is Als het gaat over de positie van van expertise afkomstig uit de er opnieuw een groot cultuur Nederland. Joost Schrijnen, de bij MKL 2100: 'In Nederland dergelijke processen interess Ze vinden het doorgaans leer ten biedt waarop zij hun beleid pend onderzoek zorgt voor in mogelijkheden die dienen als In België lijkt dit veel meer po Dit heeft onder meer te make Nederland een veel langere tr van werken met scenario's die komstverkenningen, waar ve rekening mee wordt gehouden Een van de grondleggers in he

termijnscenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zou de media voor een ongehoorde beleving van het hele traject op de helling kwamen. De weigering van auteurschap, de afblokken van logische vervolging, de schappelijke feedback, verder de stakeholders en het verder schied van de 'toekomst'. Mogelijk is het tijd en zal de draad op termijn worden. De toelichting die minister-president naar aanleiding van de media commissievergadering voor Minister van Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden zijn vooral bedoeld als een eer om het debat op gang te brengen, het beleid heeft daarin geen Onnodig te beklemtonen dat maakt. Ze exploreert, zet zaken argumenten aan. Het is in de rapport dat stof biedt voor het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president houding die in België eerder was. Als het gaat over de positie van van expertise afkomstig uit de er opnieuw een groot cultuur Nederland. Joost Schrijnen, zoals bij MKL 2100: 'In Nederland dergelijke processen interessant. Ze vinden het doorgaans leer ten biedt waarop zij hun beleid pend onderzoek zorgt voor in mogelijkheden die dienen als. In België lijkt dit veel meer pe Dit heeft onder meer te maken Nederland een veel langere tra van werken met scenario's die komstverkenningen, waar ve rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in he

termijnsenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

In het geval van MKL 2100 zal de media voor een ongehoorde behandeling op de helling kwaad zijn. Weigering van auteurschap, verbod op afblokken van logische vervolging, schappelijke feedback, verder schadelijk voor stakeholders en het verder schadelijk van de 'toekomst'. Mogelijk zal de draad op termijn worden losgelaten. De toelichting die minister-president Rutte naar aanleiding van de media commissievergadering voor 10 oktober 2017. Werken is in elk geval bemoeiden zijn denksporen, mogelijk soms tegenspreken. Ze kunnen volledig samen plaatsvinden. Het zijn vooral bedoeld als een eerlijk om het debat op gang te brengen. Het beleid heeft daarin geen invloed. Onnodig te beklemtonen dat het niet de bedoeling is te maken. Ze exploreert, zet zaken op een rij. Het is in de rapport dat stof biedt voor het debat. Het moet worden gevoerd.'

Verdere horizonten

De reactie van de minister-president Rutte die in België eerder te horen was. Als het gaat over de positie van Nederland van expertise afkomstig uit de toekomst. Het is er opnieuw een groot cultuurverschil met Nederland. Joost Schrijnen, adviseur bij MKL 2100: 'In Nederland zijn er dergelijke processen interessant. Ze vinden het doorgaans leerzaam. Het biedt waarop zij hun beleid gebaseerd onderzoek zorgt voor in de toekomst. In België lijkt dit veel meer politiek. Dit heeft onder meer te maken met de manier waarop Nederland een veel langere tijd aan het maken van werken met scenario's die de toekomstverkenningen, waar veel aandacht voor rekening mee wordt gehouden. Een van de grondleggers in het

termijnscenario's in de planning is Shell. Dankzij hun vooruitziende blik was het olieconcern tijdens de oliecrisis in de jaren 1970 beter dan zijn concurrenten voorbereid op de stijging van de olieprijs.

In België zijn we duidelijk nog lang niet zo ver. De vier toekomst worden voorlopig nog te veel gelezen als een 'te nemen of te laten' eindplan. Daardoor dreigen de vier toekomst voor het kustlandschap te worden uitgehold tot fenomenen zonder dat de achterliggende verhalen duidelijk zijn. De komende jaren zal het er dus

Interviews

Team Vlaams Bouwmeester

Eva Amelynck Adviezen

Een van de kerntaken van het Team Vlaams Bouwmeester is advies verlenen aan overheidsinstanties en publieke bouwheren. Wat houdt dat precies in?

Er zijn verschillende soorten adviezen. Ten eerste zijn er de 'verplichte' of 'decretaal gereguleerde adviezen'. Volgens een besluit van de Vlaamse Regering uit 2000 zijn publieke bouwheren in bepaalde gevallen steeds verplicht om, voorafgaand aan het indienen van een aanvraag tot stedenbouwkundige vergunning, te overleggen met de Vlaams Bouwmeester. Dit is het geval bij nieuwbouw of herbouw van gebouwen met een vloeroppervlakte groter dan 10.000 m² of van spoorwegbruggen, bruggen voor gemotoriseerd verkeer of viaducten. De decretaal gereguleerde adviezen zijn verplicht, maar niet bindend.

Naast het verplicht advies kunnen publieke opdrachtgevers ook bij ons terecht voor facultatief advies op eigen initiatief. Dat kunnen Vlaamse of lokale overheden (steden en gemeenten, provincies) zijn, maar ook alle verenigingen en organisaties die voor minstens 50% gesubsidieerd zijn door de overheid, zoals kunstcentra, OCMW's, kerkfabrieken of hogescholen en universiteiten. De vraag om advies kan zeer verschillende vormen aannemen. Het kan bijvoorbeeld gaan om bijstand bij het formuleren van een projectdefinitie, het screenen van het patrimonium, het aanstellen van een projectregisseur, het selecteren van een studie bureau, het samenstellen van een jury of het organiseren van een wedstrijd.

Hoe boek je samen met de opdrachtgever die verplicht om advies vraagt de beste resultaten?

Opdrachtgevers die verplicht om advies vragen, vrezen soms dat het realisatieproces van hun project vertraagd zal worden of dat het duurder zal uitvallen. Wanneer het verzoek om advies echter in een zo vroeg mogelijk stadium wordt ingediend, kan de Vlaams Bouwmeester een zinvolle en constructieve bijdrage leveren door samen met de opdrachtgever de projectgebonden doelstellingen scherp te stellen, en samen het traject uit te stippelen dat de meeste garanties biedt om de concrete ambities te realiseren. Wanneer de opdrachtgever de adviesaanvraag

echter pas voorlegt op het moment dat de stedenbouwkundige vergunning ingediend wordt, kan de Vlaams Bouwmeester nog weinig meerwaarde bieden. Het is de bedoeling om in de toekomst zoveel mogelijk publieke opdrachtgevers te motiveren om ons spontaan en van bij het begin van hun bouwtraject te consulteren. Dat levert uiteindelijk de beste resultaten, ook op het vlak van timing en budgetbewaking.

Een goed voorbeeldproject is het inpassen van de gewestweg N60 in het waardevolle natuurlandschap en het vergroten van de verkeersleefbaarheid van het stadscentrum van Ronse.

Adviezen: N60, Ronse (detail)

De N60, een van de belangrijke en drukste autowegen in de Vlaamse Ardennen, loopt in Ronse door het stadscentrum. Dat is nadelig voor de leefbaarheid en vlotte doorstroming van het verkeer in de stad. Het dossier om de N60 om te vormen tot een 'primaire weg' – een weg met gescheiden verkeersafwikkeling – is al lang een belangrijk punt op de agenda van de Vlaamse overheid. Verschillende noodzakelijke onteigeningen en waardevolle monumenten en natuurlandschappen in de omgeving maakten van die omvorming een complexe zaak. Samen met het Agentschap Wegen en Verkeer Oost-Vlaanderen stelde de Vlaams Bouwmeester de belangrijkste doelstellingen en ambities van het project opnieuw scherp en konden we een goed onderbouwd projectdossier opstellen. Naar aanleiding daarvan heeft de opdrachtgever ons ook om advies gevraagd bij de opmaak van het bestek en de selectie van de opdrachtnemer. Door ervaring met gelijkaardige projecten – inhoudelijk, maar ook op het vlak van complexiteit en aanbestedingsprocedures – konden we de opdrachtgever optimaal ondersteuning bieden.

Annelies Augustyns Pilotprojecten Studenten maken Stad

De Pilotprojecten Studenten maken Stad richten zich op de problematiek van de studentenhuusvesting in Brussel. Wat staat hier op het spel?

Brussel is de grootste studentenstad van het land, maar die aanwezigheid van studenten is, behalve op de grote universiteitscampussen, niet echt voelbaar in de stad. Daar komt bij dat slechts 60% van de studenten effectief in Brussel woont. Hier zijn verschillende oorzaken voor. Enerzijds leeft er bij veel studenten wat drempelvrees om in Brussel te komen wonen, anderzijds is er een te klein aanbod aan geschikte studentenwoningen. We zien dan ook dat veel studenten 'samenhuizen' in een woning of een appartement, wat een grote druk zet op de reguliere huurmarkt.

We zien ook dat de markt voor studentenkamers vandaag heel rendabel is. De private sector bouwt momenteel een duizendtal kamers in Brussel. Maar deze bouw van studentkoten, die zeer ad hoc gebeurt en sterk versnipperd is, stelt ons voor enkele vragen. Wie staat er bijvoorbeeld in voor het beheer van de studentenkoten? Zijn de studentenwoningen goed gelegen? Worden de studio's effectief bewoond door studenten of dienen ze de reguliere huurmarkt en zorgen ze ervoor dat gezinnen gaan samenhooken op een veel te kleine ruimte?

De inzet van deze Pilotprojecten gaat veel verder dan het invullen van een behoefte. We willen aantonen dat studentenhuusvesting een opportuniteit is om 'stad te maken', om wijken te activeren, om publieke ruimte te creëren, om nieuwe collectieve woonvormen ingang te doen vinden, en, ten slotte, om Brussel ruimtelijk te profileren als kennisstad.

Welke partners werken mee aan de Pilotprojecten?

De cruciale partner voor dit traject is Br(ik), de Brusselse helpdesk voor studenten, die onder meer ook instaat voor het beheer van veel studentenwoningen in Brussel. We hebben een samenwerkingsprotocol ondertekend met de voormalige Vlaamse minister van Brussel Pascal Smet. Ook de Brussels Bouwmeester en Participatiemaatschappij Vlaanderen (PMV) stapten mee in het verhaal. Dag Boutsen, departementshoofd Architecten-

tuur aan LUCA School of Arts, treedt op als extern deskundige. De huidige Vlaamse minister van Brussel Sven Gatz heeft de ambitie om drie pilootprojecten op te starten, opgenomen in zijn beleidsnota.

Een eerste verkennend onderzoek is opgestart. Wat zijn de resultaten?

We vroegen aan het studieteam URA/Rebelgroup om de mogelijke winsten (sociaal, maatschappelijk, economisch...) te onderzoeken die gegenereerd kunnen worden met de realisatie van innovatieve studentenhuysvestingsprojecten in het Brussels Gewest. Zij hebben drie verschillende ontwikkelingsstrategieën tegen het licht gehouden.

In de eerste plaats hebben ze onderzocht wat studentenhuysvesting kan betekenen voor de herwaardering van de Brusselse wijken. Wanneer we studentenhuysvesting onderbrengen in verzamelgebouwen – waar dus ook andere functies zoals handel, sport, cultuur of horeca gecombineerd worden met wonen – kan een rijker en meer gedifferentieerd stadsleven ontstaan. Het studieteam onderzocht eveneens de mogelijkheden van collectieve woonvormen. Uit studies blijkt immers dat studenten bereid zijn om in kleinere kamers te wonen als daar kwalitatieve gemeenschappelijke ruimtes tegenover staan. Dat vraagt evenwel om een aanpassing van de huidige regelgeving.

Vervolgens onderzochten URA en Rebelgroup hoe we studentenhuysvesting kunnen inpassen in leegstaande kantoorgebouwen in de stad. Zo blijkt uit een ontwerp oefening op een leegstaand kantoorgebouw nabij LUCA School of Arts dat de bestaande structuur zich perfect leent tot de inrichting van studentenkamers met collectieve voorzieningen. Een alliantie met de nabijgelegen campus zou mogelijkheden bieden om ook hier een verzamelgebouw te maken, met bijvoorbeeld een café, ontmoetingsplek of bibliotheek op de benedenverdieping en een gedeelde atelierruimte voor de studenten-kunstenaars op de bovenste verdieping. Zulke initiatieven bieden een zeer rendabele oplossing voor de leegstand. Bovendien zou de overheid hiermee ook een signaal geven dat ze wil investeren in een moeilijke buurt.

Wellicht het meest interessante onderzoeksveld zijn de grootstedelijke ontwikkelingszones zoals het Kanaalgebied, Thurn en Taxis of de site van de Slachthuizen in Anderlecht. Het zijn grote, leegstaande terreinen waar in de nabije toekomst ambitieuze vastgoedprogramma's worden

Pilootprojecten Studenten maken Stad: verkennend onderzoek URA

gerealiseerd. De ontwikkeling van studentenhuysvesting zou hier een van de moeilijke eerste stappen kunnen zijn voor de activering van dergelijke sites. Door de studenten woningen aan te bieden tegen aantrekkelijke prijzen, wordt de site tot leven gebracht, terwijl de ontwikkelaars het perspectief behouden om de studentenwoningen na een tiental jaar om te vormen tot meer marktconforme woningen. Studenten worden hier dus ingezet als pioniers die de nieuwe wijk activeren.

Waarin bestaat de rol van Br(ik) in dit alles?

Br(ik) is een belangrijke beheerder van studentenwoningen in Brussel. Ze willen daarbij vooral inzetten op betaalbare studentenwoningen, dichtbij de onderwijsinstelling en openbaar vervoer, met voldoende voorzieningen in de buurt en collectieve ruimtes. In de verschillende scenario's die we voorstellen, zou Br(ik) kunnen instaan voor het beheer van de studentenwoningen. Een goed beheer en onderhoud van zulke woningen is noodzakelijk. Vooral in buurten waar nog niet voldoende sociale controle aanwezig is, zoals in de grootstedelijke ontwikkelingszones, heb je solide bedrijven nodig die instaan voor het beheer en onderhoud van de infrastructuur, de begeleiding van studenten, en die fungeren als aanspreekpunt voor de buurt.

Hoe gaan de Pilootprojecten nu verder?

We hebben het verkennend onderzoek afgerond met een rondetafel in februari 2015 waar behalve de stuurgroep leden ook het kabinet van Sven Gatz, bevoegd voor Brusselse Aangelegenheden, het kabinet van Guy Vanhengel, bevoegd voor Studentenzaken, het Brusselse Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling (ATO), Abattoir, Thurn & Taxis en studenthuysvesters Quares en Upgrade Estate aanwezig waren. Daarnaast namen ook vertegenwoordigers van de studenten deel aan het gesprek. Abattoir heeft alvast interesse getoond om studentenhuysvesting in te zetten als motor van de nieuwe ontwikkelingen. Begin 2016 zullen we een *call* lanceren voor opdrachten en initiatiefnemers.

Pieter Degrendele Nieuwe website

In de loop van 2014 hebben jullie een nieuwe website gelanceerd. Die website is veel meer dan een communicatiemiddel, het is ook een archief en een praktische tool voor bouwheren.

We hebben de website heel wat gebruiksvriendelijker en meer publieksgericht gemaakt. De werking van het Team Vlaams Bouwmeester is bij het grote publiek niet echt bekend. We proberen nu ook aan de 'leek' beter uit te leggen wat wij precies doen. Maar ook professionals en publieke bouwheren vinden er alle informatie over procedures en diensten zoals de Open Oproep of adviesvragen.

De website is meer dan een communicatiemiddel. Bouwheren kunnen via de website een aanvraag indienen voor advies. Voortaan verloopt de inschrijvingsprocedure voor ontwerpers volledig via onze website in plaats van via de kanalen van e-procurement. Ook het indienen van de offertes zal in de toekomst digitaal gebeuren in plaats van op een papieren drager.

De digitalisering biedt voordelen voor de archivering. De website dient dus ook als archief, zij het dat niet alles publiek wordt gemaakt. We bewaren er alle portfolio's van de architecten. Ook de verschillende ontwerpvoorstellen van de geselecteerde bureaus worden hier bijgehouden. De Open Oproep levert altijd drie tot vijf verschillende visies op een project. Dat is interessante informatie. Vooral bij studenten leeft er een grote vraag om dit te kunnen inkijken.

Stijn De Vleeschouwer Pilotprojecten Onzichtbare Zorg

Het Team Vlaams Bouwmeester startte in 2012 samen met de Vlaams minister van Welzijn en het Vlaams Infrastructuurfonds voor Persoonsgebonden Aangelegenheden (VIPA) de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg op. Waarom was dit nodig?

De vergrijzing is vandaag een grote uitdaging voor de zorgsector. Tegen 2050 komen er naar schatting 200.000 tachtigplussers bij. Voor hen is er niet genoeg plaats in de bestaande woonzorgcentra en het is financieel niet haalbaar om voldoende extra kamers te voorzien. Daar komt nog bij dat open ruimte in Vlaanderen erg schaars geworden is. Het bouwen van nieuwe woonzorgcentra aan de rand van de stad is niet meer te verantwoorden. Die combinatie van uitdagingen hebben ons ertoe gebracht om de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg op te starten. Zorg kan op die manier een motor zijn voor een nieuwe maatschappelijke en ruimtelijke dynamiek.

Wat moet er dan veranderen aan onze zorginstellingen?

Vanuit de uitdagingen en ambities van de zorgsector en het beleidsplan van minister Jo Vandeurzen ontwikkelde Peter Swinnen het concept

van 'onzichtbare zorg'. In plaats van ouderen te verbannen naar afgezonderde rust- en verzorgingstehuizen, geven de 'onzichtbaarheidsfactoren' aan hoe ouderen langer zelfstandig thuis of in een vertrouwde, stedelijke omgeving kunnen wonen. De nieuwe zorgconcepten die ontwikkeld zijn in de Pilotprojecten maken dit mogelijk, ook met een stijgende zorgbehoefte. Met de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg willen we bereiken dat zorg – opnieuw – een vanzelfsprekend deel vormt van onze alledaagse, stedelijke omgeving. Zorg wordt onzichtbaar, want integraal deel van het leven in de stad.

De Pilotprojecten zijn onder-tussen goed gekend binnen de zorgsector. Reiken de resultaten verder?

We zien nu al dat elementen uit de Pilotprojecten stilaan ingang vinden in andere zorgprojecten. Zo zijn er bijvoorbeeld zorgprojecten die zich openstellen voor de buurt. Opdrachtgevers en ontwerpteam gaan zelf actief nadenken over de nieuwe rol en invulling van zorgprojecten. We zien ook dat de resultaten van de Pilotprojecten worden opgenomen buiten de reguliere zorgsector. Binnenstedelijke ontwikkelingsprojecten vinden in de Pilotprojecten inspiratie om zorg op een betere manier te integreren. De meerwaarde van de Pilotprojecten Onzichtbare Zorg wordt ook bevestigd door minister Jo Vandeurzen, die samen met ons een tweede editie opstartte eind 2015.

Pilotprojecten Zorg: De Korenbloem, Kortrijk, Studio Jan Vermeulen – Tom Thys Architecten – Sergison Bates Architects

Mario Deputter WinVorm

Waarvoor staat het samenwerkingsverband WinVorm?

WinVorm – of ‘West-Vlaanderen in Vorm’ – is een organisatie van verschillende partners: de Provincie West-Vlaanderen, de intercommunale Leiedal en de West-Vlaamse Intercommunale, de Vlaamse Landmaatschappij en het Team Vlaams Bouwmeester. WinVorm organiseert in de eerste plaats lezingen over de publieke ruimte en bezoeken aan voorbeeldige natuurparken, duurzame wijken en bedrijfsterreinen, maar schrijft ook ontwerpwedstrijden uit van lokaal en regionaal belang.

Voor WinVorm ontwierpen jullie een nieuwe selectieprocedure voor ontwerpers. Waarom was dat nodig?

Voor meer bescheiden bouwprogramma’s van lokale publieke opdrachtgevers – zoals kleinere steden en gemeenten, OCMW’s, intercommunales of sociale huisvestingsmaatschappijen – is de procedure van de Open Oproep soms wat bovenmaats. De Europese publicatie van zo’n Open Oproep, waarop ook internationale ontwerp bureaus kunnen inschrijven, schrikt vaak af. Daarom hebben we Oproep WinVorm in het leven geroepen als het lokale verlengstuk van de Open Oproep. Het instrument helpt ons om maatschappelijke en ruimtelijke ambities te laten doordringen tot de leefomgeving van kleinere steden en gemeenten in West-Vlaanderen.

De Oproep WinVorm is bedacht naar het model van de Open Oproep. Hoe geeft het Team Vlaams Bouwmeester de know-how door?

Met de Oproep WinVorm hebben we de organisatie van de procedure en de begeleiding van opdrachtgevers doorgegeven. Een kwaliteitskamer, samengesteld uit vertegenwoordigers van de partners en vier experts, vervult de rol van de Vlaams Bouwmeester. De externe deskundigen worden door ons aangesteld. Voor elke nieuwe Oproep WinVorm komen we samen met de kwaliteitskamer om potentiële projecten te selecteren en om de randvoorwaarden, zoals erelonen, budgetten of kwaliteitscriteria, te bespreken. We maken daarbij de afweging of een project in aanmerking komt voor de Oproep WinVorm of de Open Oproep. Per project duidt de kwaliteitskamer het extern jurylid aan

voor de Oproep WinVorm. De resultaten van elke editie worden besproken met het Team Vlaams Bouwmeester. De oefening om de procedure van de Open Oproep ingang te laten vinden op een ander bestuursniveau – als een soort *franchise* – is geslaagd.

Kan de formule van een ‘Open Oproep *light*’ ook elders navolging vinden?

Voorlopig was alleen West-Vlaanderen vragende partij, maar nu we de kennis opgebouwd hebben over het doorgeven van de expertise en het implementeren van de wedstrijdformule op een ander schaalniveau, kunnen ook andere provincies, gemeenten of intercommunales het voorbeeld volgen. Zo kan in de toekomst een netwerk ontstaan van kwaliteitskamers. Dat kan een grote meerwaarde betekenen voor vooral kleinere gemeentes en lokale publieke opdrachtgevers, die niet altijd de knowhow en de capaciteit in huis hebben om zo’n selectieprocedure te voeren.

Christa Dewachter Ferraris

De studieopdracht voor de ontwikkeling van de Ferraris-site kadert in de zoektocht naar het oprichten van één of meerdere Vlaamse Administratieve Centra (VAC) in Brussel. Wat zijn de uitdagingen van de Ferrarissite?

Het Ferrarisgebouw is deel van het Manhattanproject in de Brusselse Noordwijk. In naam van de vooruitgang hadden de nationale overheid, drie Brusselse gemeenten en enkele marktspelers in 1967 het plan opgevat om er, naar Amerikaans model, een wijk neer te poten met hoge kantoor-torens. Het project werd slechts gedeeltelijk gerealiseerd en stuitte op veel weerstand van de toenmalige bewoners. De monofunctionele kantoorwijk is een ‘barrière’ waar de bewoners van de omliggende wijken met een boog omheen lopen. Vandaag zouden we de barrièrewerking van de Noordwijk ten dele kunnen opheffen, bijvoorbeeld door een architecturale interventie te realiseren op de Ferrarissite. De Vlaamse overheid kan daarin een trekkersrol opnemen door een kwalitatief ruimtelijk kader te bieden aan de marktspelers.

Kan één enkel gebouw, door zijn architectuur en programmering, de stedelijke conditie van de Noordwijk verbeteren?

Dat was de centrale vraag van de drie voorstudies van XDGA, Zus en Grau. Ze onderzoeken het potentieel van het Ferrarisgebouw en vergelijken het met een aantal nationale en internationale voorbeelden die een relatie aangaan met de omliggende publieke ruimte. Gebouwen die op een efficiënte en eenvoudige manier contact maken met het maaiveld, blijken een grotere kwaliteit op te leveren voor het gebouw in kwestie, maar ook voor de omgeving. Op basis van het vergelijkend onderzoek formuleren de drie voorstudies – onafhankelijk van elkaar – aanbevelingen voor de ontwikkeling van het gebouw met repercussies op stedelijke schaal: ze stellen ingrepen, beleidskeuzes en nieuwe planningsmethoden voor die een nieuwe dynamiek op gang kunnen brengen in de Noordwijk. Het Ferrarisgebouw kan een pioniersrol vervullen in de wijk.

Welke soort van ingrepen worden voorgesteld?

Vandaag is het Ferrarisgebouw een monofunctioneel kantoorgebouw. De uitdaging bestaat erin dit om te vormen tot een 'verzamelgebouw' met een evenwichtige mix van kantoren, woningen en ondersteunende buurtfuncties zoals een winkel, school, crèche of fitness. Zo'n verzamelgebouw leeft 24 u op 24 u en kan de monofunctionele kantoorwijk, die na de kantooruren dood is, omvormen tot een volwaardige stedelijke omgeving.

Voor de vervolgstudie richtte het Team Vlaams Bouwmeester een stuurgroep op. Hoe verliep de samenwerking tussen de verschillende betrokken partijen?

De stuurgroep bestond uit een vertegenwoordiger van het kabinet van de toenmalige minister van Bestuurszaken Geert Bourgeois, het Agentschap Facilitair Management, het Departement Bestuurszaken, de Participatiemaatschappij Vlaanderen, het Team Vlaams Bouwmeester, en Philippe Van Wesenbeeck en Joachim Declerck als externe experts.

De stuurgroep en het aangestelde ontwerpteam van de vervolgstudie – Bogdan & Van Broeck Architects en Idea Consult – gingen in dialoog met elkaar. De procesaanpak – de intense manier van samenwerken en ideeën uitwisselen – heeft geleid tot een sterke samenwerking tussen het kabinet, de vastgoedactoren van de Vlaamse overheid en het Team Vlaams Bouwmeester. Bij het uitstippelen van de basisprincipes voor de vernieuwingsoperatie van het Ferrarisgebouw werden de winsten voor respectievelijk de Vlaamse overheid, de Stad Brussel en de private partijen op elkaar afgestemd. De stuurgroep verwerkte de resultaten van de studie in een nota aan de Vlaamse Regering. Die heeft geleid tot de beslissing om zowel een scenario te ontwikkelen voor de renovatie van het Ferrarisgebouw als voor de voorgestelde herontwikkeling van de site.

Leen Hammenecker Pilotprojecten Kunst in Opdracht

De doelstellingen van de Pilotprojecten Kunst in Opdracht reiken verder dan het louter realiseren van een kunstopdracht in de publieke ruimte. Wat willen jullie precies bereiken?

De ondertitel van de Pilotprojecten Kunst in Opdracht is 'Meer dan object'. Daarmee tonen we aan dat we op zoek gaan naar andere kunstpraktijken voor de publieke ruimte dan het typische beeldende object. Bovendien zetten we in op het ruime onderzoek dat aan de uiteindelijke realisatie van een kunstwerk voorafgaat. Dat onderzoek omvat meer dan het ontwerpen of artistiek onderzoek van een kunstenaar. Het is een gezamenlijk onderzoek van opdrachtgevers en kunstenaars, maar ook van artistieke experts en professionele bemiddelaars die voortdurend met elkaar in dialoog treden. We testen en vernieuwen de traditionele denkkaders van publieke opdrachtgevers voor een kunstproject in de openbare ruimte aan de hand van vijf *good practices*. Op die manier zijn de Pilotprojecten in zekere zin opgezet als een fundamenteel onderzoek naar voorbeeldig opdrachtgeverschap en naar de eigenheid van Kunst in Opdracht, met als ultieme einddoel beleidsaanbevelingen te formuleren.

Jullie zochten opdrachtgevers met ambitie, maar ook met een specifieke verantwoordelijkheidszin?

De stuurgroep van de Pilotprojecten ging op zoek naar ambitieuze opdrachtgevers die een kunstproject voor het publieke domein wilden opstarten, maar daarvoor niet de reguliere weg van bijvoorbeeld de Kunstcel van het Team Vlaams Bouwmeester wilden bewandelen. Het mocht hen immers niet gaan om samen met een adviseur het juiste kunstwerk van de juiste kunstenaar voor de juiste locatie te kiezen. Wel om samen een onderzoekstraject af te leggen waarin allerlei mogelijkheden worden getest en waarbij alle betrokkenen attent worden gemaakt op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid om te komen tot inspirerende nieuwe samenwerkingsmodellen of methodes van artistieke selectie.

De stuurgroep van de Pilotprojecten selecteerde vijf opdrachtgevers. Bij de keuze lieten jullie je leiden door het ambitieniveau van de opdrachtgever, maar ook door de diversiteit van problematieken en thema's die zich aandienen? Welke waren dat?

In het geval van de nieuwe Gentse woonwijk Tondelier is dat de PPS-constructie. De private partner, die instaat voor de bouw van de woongelegenheden, engageerde zich samen met de stad om een meerjarig kunstproject te realiseren in de publieke ruimte. Die situatie is eerder zeldzaam, en de wisselwerking tussen een publieke en een private opdrachtgever staat ons toe een onderzoek te voeren naar voorbeeldig opdrachtgeverschap. In Genk vormt een oud oorlogsmonument de aanleiding om te bestuderen hoe het hedendaagse gedenken functioneert: hoe maken we nieuwe monumenten wanneer de oude niet meer lijken te werken? Waarin verschilt het herdenkingsmonument van een kunstwerk? In Ressegem, deelgemeente van Herzele, zijn twee ongebruikte weides in het dorps hart het uitgangspunt om na te denken over gemeenschappelijk gebruik en collectief eigenaarschap van de open ruimte. In Antwerpen vormt het terugschroeven van de persoonsgeboden bevoegdheden van de provincies het motief om een artistiek onderzoek te voeren naar de 'openbaarheid' van de provinciale kunstcollectie. In Aalst ten slotte, waar het hele gebied rond de Dender herontwikkeld wordt, bekijkt de stad samen met kunstencentrum Netwerk de rol die kunst kan spelen in het kader van een reeks stadsvernieuwingsprojecten over een projectzone van twee kilometer. Elk van deze Pilotprojecten vertrekt van een heel specifieke situatie, maar heeft tegelijk een relevante voorbeeldfunctie voor andere opdrachtgevers met vergelijkbare casussen.

In het proces van de Pilotprojecten zetten jullie sterk in op het begeleiden van opdrachtgevers en de bemiddeling tussen opdrachtgever en kunstenaar.

De Pilotprojecten Kunst in Opdracht zijn oefeningen in de professionele omkadering van opdrachtgevers. We willen ermee aantonen dat de begeleiding van de opdrachtgevers door professionele bemiddelaars een cruciale schakel kan zijn in het tot stand brengen van een kunstproject dat reflecteert over de publieke

ruimte. Het belang van onderzoek naar de specifieke context van een plek of een problematiek door meerdere experts kan niet onderschat worden. Het vooronderzoek opent deuren om zowel de opdrachtgever een rijker inzicht te geven in de vertreksituatie, als om een meer gerichte vraag te stellen aan de kunstenaar. Voor de kunstenaar creëer je zo een genereuze opdrachtcontext waarin zijn eigen artistieke onderzoek kan starten.

Pilootprojecten Kunst in Opdracht: Collectie Provincie Antwerpen, Nico Dockx en Sarah De Wilde, 2015

Katrien Laenen Platform Kunst in de Publieke Ruimte

De Kunstcel bestaat intussen 17 jaar. Ze is opgericht in 1998 en bij de start van het Bouwmeesterschap van bOb Van Reeth opgenomen in het Team Vlaams Bouwmeester met de bedoeling om kunst in publieke gebouwen en in de publieke ruimte te ondersteunen. De voorbije jaren hebben jullie tijd genomen voor een evaluatie van de werking van de Kunstcel.

We hebben tussen eind 2011 en midden 2012 zes rondetafelgesprekken georganiseerd met alle soorten actoren die betrokken zijn bij de werking van de Kunstcel. Er zat telkens een groep van een vijftal mensen aan tafel die ervaring hebben met een traject voor een kunstopdracht, zoals de artistiek adviseurs die sinds het aantreden van de Vlaams Bouwmeester voor de Kunstcel hebben gewerkt, externe deskundigen, kunstenaars, ontwerpers, opdrachtgevers en beleidsmakers. Op 10 juli 2012 volgde een zevende gesprek, waar elk blikveld vertegenwoordigd was en waar we een gemeenschappelijke synthese nastreefden. Welke noden leven er? Hoe kan de Kunstcel in de toekomst vormgegeven worden? Wat heeft Vlaanderen nodig om zowel beleidsmatig als projectmatig de verwachtingen en noden die er leven omtrent kunst in opdracht in te lossen?

Wat waren de resultaten van de gesprekken?

Uit de gesprekken hebben we twee belangrijke conclusies getrokken en verwerkt in een nota die de werking van de Kunstcel kadert binnen een kunstopdrachtenbeleid voor Vlaanderen.

Op de eerste plaats ervaren zowel opdrachtgevers als kunstenaars een nood aan adviesverlening en professionele projectondersteuning. Tijdens de rondetafelgesprekken pleitten alle actoren ervoor om de professionele bemiddeling die de Kunstcel de afgelopen jaren heeft ontwikkeld, op een of andere manier voort te zetten. Bij opdrachtgevers en kunstenaars leeft een grote vraag naar verschillende vormen van ondersteuning. Dat gaat dan bijvoorbeeld over ondersteuning bij het kiezen van een kunstenaar of het bemiddelen en begeleiden van het proces. Er is ook veel vraag naar expertise op juridisch, budgettair of technisch vlak.

Op de tweede plaats leeft er een nood aan een centraal aanspreekpunt, een platform waar kunstenaars en opdrachtgevers terecht kunnen met al hun vragen over kunst in opdracht en kunst in de publieke ruimte. Aan de rondetafelgesprekken van de beleidsmakers groeide het idee dat enkel een Kunstcel in de schoot van de Vlaams Bouwmeester niet meer volstaat om aan alle uitdagingen rond kunst in opdracht en kunst in de publieke ruimte tegemoet te komen. Het gaat dan om vragen zoals waar kunstenaars hun opdrachten kunnen vinden, welke gerealiseerde opdrachten er reeds bestaan, welke soort van procedures een opdrachtgever het best kan volgen, welke soort van expertise je kan inzetten, welke aspecten van het publiek domein impact hebben op het beslissingsproces of welke technische vereisten er gesteld worden aan een kunstwerk in de publieke ruimte. Daarom hebben we het voorstel geformuleerd om de Kunstcel om te vormen tot een expertisecel of een kenniscentrum voor kunst in opdracht. De twee noden die leven in het werkveld komen hier samen.

Sinds kort werken jullie met externe kunstexperts die als adviseur optreden voor kunstenaars en opdrachtgevers. Waarom?

Door de vele vragen die tot ons kwamen, waren we de voorbije jaren meer uitgegroeid tot een projectbureau voor kunst in opdracht. We konden niet meer alle projecten naar behoren uitvoeren. Voortaan beslissen we op basis van een aantal criteria om een deel van de projecten zelf op te volgen, en andere projecten uit te besteden aan deskundigen. In 2013 hebben we een oproep gelanceerd waarbij we drie profielen van experts zochten: procesbegeleiders, productiebegeleiders en experts voor artistieke selectie. Sinds 2014 stellen we opdrachtgevers die met hun vraag naar ons komen, afhankelijk van het soort project en het profiel dat daarbij past, telkens drie deskundigen voor, waaruit ze vervolgens zelf kiezen met wie ze aan de slag gaan. De pools van deskundigen bieden ons de mogelijkheid om onze werking toe te spitsen op meer beleidsmatig werk. In 2014 gingen daarenboven de Pilootprojecten Kunst in Opdracht van start, een traject waarbij via projecten gemikt wordt op het formuleren van beleidsaanbevelingen. Zowel met de pools van deskundigen als met de Pilootprojecten kwam het accent te liggen op het opbouwen en doorgeven van kennis en expertise.

De expertise van de Kunstcel verhuist naar het Departement Cultuur. Waarom?

Parallel aan ons evaluatieproces liep ook bij onze collega's van het Departement Cultuur en Kunstenpunt een onderzoekstraject, dat leidde tot het IXIA-rapport. De conclusies van dit rapport liepen voor een groot deel samen met de onze, namelijk dat er nood is aan een overkoepelende structuur die alle kennis en know-how over kunst in opdracht bundelt. Daarna heeft de politiek beslist om de expertise van de Kunstcel, die nu ondergebracht is bij de Vlaams Bouwmeester, mee te integreren in een nieuw op te richten 'platform'. De Kunstcel verhuist bijgevolg vanaf januari 2016 naar het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media. Dat lijkt me geen onlogische beslissing. De tijd is rijp om de praktijk- en beleidservaring van de voorbije jaren op te nemen in het algemeen cultuurbeleid. De sterke banden met het Team Vlaams Bouwmeester, waarbinnen wij gedurende jaren onze expertise hebben kunnen opbouwen, zullen ongetwijfeld voortgezet worden en tevens een belangrijke meerwaarde betekenen in het 'Platform Kunst in de Publieke Ruimte'. De Kunstcel zal dit platform coördineren. Het zal zich voornamelijk organiseren vanuit bestaande netwerken uit het opdrachtgeversveld, experts en organisaties uit de kunstenwereld en spelers uit het werkdomein van de publieke ruimte. Maar wat precies de taakstelling zal zijn en hoe dit platform zal functioneren, zal pas in de loop van 2016 duidelijk worden.

Julie Mabilde Metropolitan Landscapes

Hoe kadert het project van Metropolitan Landscapes in het traject van Labo Ruimte?

Labo Ruimte is een initiatief van het Team Vlaams Bouwmeester en Ruimte Vlaanderen om een vrije denk- en spreekruimte te installeren waar we nieuwe visies – of aanzetten daartoe – kunnen ontwikkelen over belangrijke ruimtelijke en maatschappelijke vraagstukken. We zetten ontwerpend onderzoek in, niet met de bedoeling om een plan af te leveren, wel om het beleid te inspireren. Iedere studie betreft tal van andere actoren en overheidspartners, die worden uitgenodigd om even uit hun eigen beleidsdomein of uit hun eigen stellingen te treden. We doen dit rond thema's zoals klimaatverandering, de energietransitie, duurzame economische ontwikkeling, mobiliteit, enzovoort. In 'Metropolitan Landscapes' verkennen we samen met de partners van het Brussels Gewest de sturende rol van de open ruimte voor het metropolitane gebied van Brussel.

Waarin bestaan de uitdagingen van het metropolitane gebied van de hoofdstad? Hoe kan de open ruimte hierop een antwoord bieden?

De Brusselse metropolitane regio staat voor een aantal grote maatschappelijke uitdagingen op het vlak van demografie, economie, ecologie, voedselvoorziening, energie en mobiliteit. In Brussel is de open ruimte zeer ongelijk verdeeld over het gebied, in vele gevallen weinig toegankelijk en bovendien blijft het potentieel van die open ruimte onderbenut. Onder open ruimte begrijpen we een zeer breed scala aan types, zoals bossen, landbouwgebieden, natuurdomeinen, restgroen langs grote infrastructuur, wateroppervlakken, valleien en brownfields. Die open ruimtes bevinden zich veelal in de frontlinie van de ruimtespeculatie en worden vandaag al te vaak onbezonnen aangesneden. Verschillende sectoren – landbouw, economie, milieu, enzovoort – leggen hun claim op de open ruimte. We willen echter afstappen van een defensieve logica waarbij men ervan uit gaat dat open ruimte verdrukt wordt door en dus beschermd moet worden tegen verstedelijking. De open ruimte dient net in samenhang bekeken te worden met stedelijke functies. Het lijkt ons veel productiever om open ruimte vorm te geven vanuit haar structurerende en activerende rol:

als een bindmiddel voor het samenwerken van harde en zachte sectoren zoals wonen, werken, recreëren, landbouw, mobiliteit, biodiversiteit en waterbeheer. Open ruimte is in staat om verschillende en zelfs tegenstrijdige belangen geïntegreerd samen te brengen. Daarom gaan we op zoek naar allianties rond de diensten die de open ruimte kan leveren aan het metropolitane systeem.

Hoe verliep de samenwerking tussen Vlaanderen en Brussel? Welke partners waren betrokken?

Metropolitan landscapes: Molenbeekvallei, Agence Ter

Het grote probleem van de Brusselse metropolitane regio is dat de gewestgrenzen een overkoepelend beleid vaak in de weg staan. Zo mag het Team Vlaams Bouwmeester als onderdeel van de Vlaamse overheid geen uitspraken doen over zogenaamde 'grondgebonden materies' in het Brussels Gewest. Dat ligt politiek heel gevoelig. Daarom zijn we ook zo blij dat we dit project hebben kunnen opstarten als een gezamenlijk initiatief van zowel Vlaanderen als Brussel. We hebben het samen geïnitieerd en ook samen gefinancierd. We hebben een brede coalitie gevormd van Brusselse en Vlaamse administraties. Leefmilieu Brussel (BIM), De Vlaamse Landmaatschappij (VLM), het Agentschap voor Natuur en Bos (ANB), Brussel Stedelijke Ontwikkeling (BSO), Ruimte Vlaanderen, de Brusselse en de Vlaams Bouwmeester tekenden voor het gedeelde opdrachtgeverschap.

Waarin bestonden de verschillende fasen van het project?

In een eerste fase voerde een team samengesteld uit het Brusselse Bureau Bas Smets en het Parijse LIST architecture-urbanisme, ondersteund door de onderzoekscel 'Earth System Science' van de VUB,

een verkenning naar wat het begrip 'metropolitan landscape' kan inhouden. In een tweede fase werd aan vier ontwerpteams gevraagd om aan de hand van vier concrete sites te verkennen hoe rond de open ruimte nieuwe coalities, instrumenten of inrichtingsprincipes kunnen ontstaan. Dit ontwerpend onderzoek is voltooid. We hopen dat de resultaten en de discussies gevoerd in het kader van Metropolitan Landscapes kunnen inspireren tot een nieuwe aanpak van open-ruimteprojecten, misschien zelfs tot het opzetten van pilootprojecten, maar zover staan we nog niet.

Welke nieuwe inzichten heeft het ontwerpend onderzoek opgeleverd?

Ik licht er één ontwerp uit. Agence Ter richtte zijn blik naar de Molenbeekvallei, die loopt van Thurn en Taxis in Brussel, over Laarbeek Bos, tot aan de meer open landbouwgebieden in Relegem. Het gebied bestaat uit een aaneenschakeling van losse fragmenten van open ruimtes met zeer diverse functies: landbouwgebieden, natuurlijke zones, *wetlands* en parken. Hoewel het gebied erg verstedelijkt is, is de landschappelijke onderlegger van de vallei nog steeds goed zichtbaar. We zien dus een ontlukende structuur van onderling verbonden parken en landbouwgebieden. Agence Ter koos het thema van voedselvoorziening als uitgangspunt om een collectief verhaal te ontwikkelen voor de vallei. Ze gebruiken het concept van een 'productief park'. Aan de productiviteit van het landschap geven ze een heel brede betekenis: het gaat om landbouw, maar ook om biodiversiteit, recreatie, een kwalitatieve leef- en woonomgeving of energie. Een opmerkelijke ingreep is het aangrijpen van de wegenwerken aan de R0 om ter hoogte van de kam van Laarbeekbos een plaatselijke overkapping van de ring te voorzien. Een landschappelijk terras kijkt uit over de vallei en vormt een nieuw publiek ankerpunt in het landschap naast de Basiliek van Koekelberg en het Atomium. Het terras, waaronder ook een landbouwlaboratorium een plaats krijgt, maakt een koppeling tussen stad en platteland, tussen de plekken van voedselconsumptie en voedselproductie, tussen Brussel en Vlaanderen.

Anne Malliet Scholen van Morgen

Het programma Scholen van Morgen loopt al lange tijd. De inhaalbeweging waarbij meer dan 150 scholen worden gerealiseerd dankzij een DBFM-formule, is opgestart in 2005, onder het Bouwmeesterschap van Marcel Smets. Jij was sinds het begin bij.

Het programma loopt vlot. Er zijn vandaag 125 scholen in werf. Twintig scholen zijn reeds opgeleverd. Eén schoolgebouw voor het Gemeentelijk Technisch Onderwijs in Londerzeel is al een jaar in gebruik. Nu we in de uitvoeringsfase zijn, is de rol van de Vlaams Bouwmeester uitgespeeld. Als Team Vlaams Bouwmeester hebben we immers de grootste impact op de kwaliteit bij de aanvang van een project, namelijk bij de opmaak van de projectdefinitie en de selectieprocedure voor ontwerpers.

Wat hebben jullie in de beginfase gedaan? Welke rol speelde het Team Vlaams Bouwmeester in de operatie?

Tijdens de opstartfase van de DBFM-formule, toen de selectie van de private partner nog lopende was, hebben we de tijd nuttig gebruikt om een intensief voorbereidingstraject op poten te zetten. De eerste fase bestond vooral uit sensibilisering voor een voorbeeldige procesvoering. Een goed bouwproject staat of valt immers met een goed voortraject. Met een symposium, een website en een publicatie hebben we goede voorbeelden in de kijker gezet. Ook met Studio Open School – waarbij studenten uit verschillende universiteiten en studierichtingen ontwerpend onderzoek voerden naar de school van de toekomst – hebben we heel wat schoolbesturen kunnen bereiken en overtuigen van het belang van een goed ontwerp. Op basis van maatschappelijke relevantie en ambitieniveau hebben we ook 24 modelprojecten geselecteerd, die we via de procedure van de Open Oproep intensief hebben begeleid. Scholen van Morgen heeft kunnen leren van die procedure en organiseerde nadien de architectuurselectie voor de scholen in de DBFM-formule via de zogenaamde 'minicompetitie'. Heel wat scholen kwamen voor het eerst in aanraking met een architectuurwedstrijd. Het Team Vlaams Bouwmeester was niet in staat om de bulk van de projecten in de DBFM op dezelfde intensieve manier aan te sturen en dus

ben ik blij dat we een formule gevonden hebben om in samenwerking zoveel mogelijk kwaliteit te realiseren. De inhaalbeweging heeft mogelijk gemaakt dat grote scholen, en dan vooral secundaire scholen, voor het eerst sinds lange tijd de kans kregen een fikse bouwcampagne te realiseren.

Voor een aantal scholen lieten jullie ook voorafgaande masterplannen opmaken.

Nogmaals, een goed project staat of valt met een goede voorbereiding. De masterplannen zijn dan ook zeer vruchtbaar gebleken. Ze laten toe, met beperkte financiële middelen voor deskundige begeleiding, dat een school nadenkt over haar werking, langetermijnvisie en patrimonium. Een goed voorbeeld hiervan is het BuBaO Sint-Lievenspoort in Gent. Het schoolbestuur wilde aanvankelijk een leegstaand kloostergebouw op de site slopen om plaats te maken voor een nieuw gebouw. Uit het masterplan van Buro II bleek echter dat het behoud van het historisch erfgoed een betere optie was. evr-Architecten ontwierp de verbouwingsplannen. Eigenlijk hebben we met heel bescheiden middelen – dankzij de hefboom van een masterplan – van een problematisch project een modelproject gemaakt. Hier ben ik trots op, ook omdat herbestemming en renovatie mogelijk bleken in de DBFM-formule. Een ander mooi voorbeeld is het masterplan van HUB voor de scholengroep Sint-Pieter in Beringen. Hier kwam een uniek pedagogisch project tot stand waarbij BSO, TSO en ASO-opleidingen hecht samenwerken op één campus. Hier wordt de bouw en de ruimtelijke organisatie ingezet om mentale schotten weg te werken, vanuit een geloof in de belangstelling van het kind en een schoolwerking volgens interessegebieden. Osar tekende voor de architectuur.

Ondanks de inhaalbeweging blijven er toch nog veel scholen op hun honger zitten. Wat zijn de vooruitzichten? Komt er een volgende inhaalbeweging? Wat zou dan verbeterd kunnen worden?

De minister van Onderwijs Hilde Crevits wil een masterplan opstellen voor de scholenbouw. In de eerste plaats wil ze het huidige systeem van de wachtlijsten herbekijken. De chronologie van inschrijving op de wachtlijst zou niet meer doorslaggevend mogen zijn voor het toekennen van subsidies. Scholen staan soms jarenlang op een wachtlijst en in die

tijd kunnen de noden sterk wijzigen. De wachtlijsten vermelden slechts de behoeften van scholen overeenkomstig hun leerlingenaantal. Maar dat is nog geen project. Een goed voorbereid masterplan voor een school of scholengroep zou toelaten beter in te spelen op de werkelijke noden. Scholen zouden kunnen samenwerken om hun aanbod beter op elkaar af te stemmen. In Kortrijk bijvoorbeeld, hebben de katholieke scholen DPSA in samenwerking met de Universiteit Gent een masterplan opgemaakt voor hun patrimonium en onderwijsaanbod. Op basis daarvan hebben ze beslist om een aantal gebouwen af te stoten en het onderwijsaanbod te rationaliseren. Vijf scholen werden op twee campussen verenigd. Dat lijkt me een voorbeeldige werkwijze. De minister wil daarnaast ook werk

maken van de multifunctionaliteit van schoolgebouwen. Steeds meer scholen delen bepaalde schoolruimtes na de schooluren. Ik denk dan aan sportinfrastructuur, polyvalente ruimtes of vergaderlokalen. Dat zou, zeker in het verstedelijkte Vlaanderen waar ruimte schaars wordt, op een meer structurele manier tot stand moeten komen.

Ik denk dat de inhaalbeweging Scholen van Morgen – nu de resultaten zichtbaar worden – schoolbesturen echt aan het dromen zet en over hun toekomst laat nadenken. Door samenwerking op lokaal vlak en goed patrimoniumbeheer kan men winsten boeken en kunnen we de schaarse overheidsmiddelen optimaal gebruiken.

Caroline Newton Pilotprojecten Terug in Omloop

Het Team Vlaams Bouwmeester startte in 2014 de Pilotprojecten Terug In Omloop op. Met deze Pilotprojecten richten jullie je op de vele verontreinigde terreinen in Vlaanderen.

In een eerste fase koesterden de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM) en de Vlaams Bouwmeester een gezamenlijke interesse in het herontwikkelen van zogenaamde *blackfields*. Dat zijn vaak afgelegen terreinen waarin de markt niet meer geïnteresseerd is omdat de saneringskost groter is dan de mogelijke opbrengst van een toekomstige ontwikkeling. Een gekend voorbeeld van een *blackfield* is Carcoke in Zeebrugge. In 1996 sloot de fabriek haar deuren omwille van financiële en vooral milieugerelateerde redenen. Het terrein van de oude cokes- en gasfabriek was zodanig verontreinigd dat het waardevolle industrieel patrimonium op de site gesloopt moest worden alvorens de grond te kunnen saneren.

Bij de aanpak van een verontreinigde site vertrekken jullie van een 'circulair gedachtegoed'?

Het circulair gedachtegoed is bekend voor materialen: men gaat vanaf het begin na wat de levensduur is van een materiaal, de manier waarop het reageert, hoeveel afval het produceert en in welke mate men dat afval kan hergebruiken. Deze notie kunnen we echter ook toepassen op de ruimte. De vraagstelling is dan: hoe roepen we een halt toe aan het telkens opnieuw aansnijden van open ruimte? En dus: hoe brengen we gebruikte ruimte terug in omloop? Die gebruikte ruimte hoeft niet noodzakelijk een afgelegen terrein te zijn. Het kan ook bijvoorbeeld een verwaarloosd terrein in de binnenstad zijn. Ook hier bestaat heel wat verontreiniging, en is de uitdaging voor hergebruik nog urgenter.

Tegen 2050 moet de evolutie van het ruimtebeslag dalen tot 0%. Dat betekent dat er geen nieuwe open ruimte meer ingenomen mag worden door wonen, werken, recreëren en vervoeren. Hoe kunnen we die doelstelling concreet halen?

Scholen van Morgen: Groenendaalcollege, Merksem, In Functie Van – hub

Pilootprojecten Terug in Omloop

We kunnen die doelstelling bereiken als we gebruikte sites herontwikkelen, en tegelijkertijd inzetten op een binnenstedelijke mix van wonen, werken, industrie en economie. Want – om Mark Brearley te citeren – ‘a good city is a city with industry’. Ons landschap is nu erg gesegregeerd: we werken in de stad, we wonen aan de rand en we produceren op afgelegen terreinen. Maakindustrieën – de lokale productie van vaak kleine, kwalitatieve producten – kunnen perfect gedijen in de binnenstad omdat ze weinig belastend zijn voor de stadsbewoners. In Mechelen zijn er een paar mooie voorbeelden. Studio Swelvet bijvoorbeeld, is een schrijnwerkerij die enkel werkt met gerecycleerd hout en die van de rand naar een oud pand in de binnenstad verhuisde. Ook in de verwaarloosde winkelpanden van Min verschijnen pop-ups met een fietsherstelplaats of een juwelensmid. Ook ateliers voor 3D-printing zijn een mogelijkheid.

Hoe worden de drie ambities van de Pilootprojecten Terug In Omloop – de productie terugbrengen naar de stad, onderbenutte en verontreinigde terreinen hergebruiken, en de omslag maken naar een duurzaam materialenbeheer en een circulaire economie – concreet gemaakt?

Het verkennend onderzoek van het team rond Rebel Group, 51N4E en Antea toetste die ambities aan de Vlaamse situatie. De voorstudie leverde vijf prototypische landschap-

pen voor herontwikkeling op: de binnenstad, de vrijplaats, de Vlaamse steenweg, het randstedelijk gebied en ten slotte de industriezone. Begin december 2015 lanceerde het Team Vlaams Bouwmeester een oproep aan grondeigenaars en ondernemers om in te tekenen op de Pilootprojecten. De zoektocht naar concrete sites en initiatiefnemers is gestart.

Wat maakt deze Pilootprojecten zo specifiek? Waarin verschillen ze van de andere Pilootprojecten van het Team Vlaams Bouwmeester?

Typisch aan de Pilootprojecten Terug In Omloop is de graad van complexiteit. Er komen heel wat uiteenlopende thema's in samen: ruimtegebruik, duurzaamheid, economie, mobiliteit, industrie, enzovoort. Er zijn dan ook verschillende beleidsdomeinen bij betrokken. In de kwaliteitskamer zetelen afgevaardigden van de Vlaams minister van Omgeving, de Vlaams minister van Werk, Economie en Innovatie, de Vlaams minister van Binnenlands Bestuur, Inburgering, Wonen, Gelijke Kansen en Armoedebestrijding, de OVAM, Ruimte Vlaanderen, het Vlaamse Stedenbeleid en het Agentschap Ondernemen. Hoewel er erg veel partners rond de tafel zitten, sluiten we geen compromissen en boeten we niet in op het hoge ambitieniveau. Alle betrokkenen zijn zich erg bewust van de grote maatschappelijke urgentie van deze Pilootprojecten.

Celine Oosterlynck BWMSTR Label

Het BWMSTR Label is drie jaar geleden opgericht. Wat willen jullie hiermee bereiken?

Het idee van het BWMSTR Label is ontstaan vanuit de vaststelling dat veel ontwerpers en onderzoekers of eigen initiatief onderzoek voeren of vernieuwende ruimtelijke concepten bedenken, maar dat deze, bij gebrek aan een opdrachtgever – en dus bij gebrek aan budget en tijd – onafgewerkt in de lade blijven liggen. Daar hebben we op willen inspelen. Drie jaar geleden hebben we voor de eerste keer een oproep gedaan naar ruimtelijke concepten of onderzoeksvragen die een positief maatschappelijk verschil kunnen maken en die relevant kunnen zijn voor het beleid. Ieder jaar selecteren we drie teams. Elk van de teams ontvangt een bescheiden startgeld van 5.000 euro, met de bedoeling het idee verder uit te werken in een rapport.

Wat gebeurt er met de resultaten van het onderzoek?

We bieden de laureaten een forum in de vorm van een lezing en een debat in het Atelier Bouwmeester. Daarnaast engageert het Team Vlaams Bouwmeester zich om de nieuwe inzichten op de politieke agenda te helpen plaatsen. Voor een aantal Labels organiseerden we na de presentatie van de resultaten een debat met stakeholders en mensen uit het beleid, en dat blijkt goed te werken. Op die manier worden de ideeën meteen getoetst aan de realiteit, de teams krijgen nuttige feedback en op de informele receptie achteraf worden wel eens connecties gelegd. Voor de derde editie werken we nauw samen met het VAI, dat mee instaat voor de selectie en de resultaten van de onderzoeken zal presenteren in de tentoonstellingsruimten van deSingel in Antwerpen.

Het BWMSTR Label heeft er nu drie jaargangen opzitten. Welke projecten zijn je het meest bijgebleven?

Voor de eerste editie van het BWMSTR Label maakte Maat-ontwerpers het onderzoeksproject ‘Voedsel voor de stad’, waarin ze een nieuw model voorstellen voor voedselproductie en -distributie op schaal van een stadsregio. Het ontwerpend onderzoek legt nieuwe logica's bloot voor het anders en meer duurzaam produceren en verdelen van voedsel, wat meteen een

BWMSTR Label: Voedsel voor de stad, Maat-ontwerpers

enorme impact heeft op de ruimtelijke organisatie van onze steden.

Van de tweede editie onthoud ik vooral het project van vzw De Huizen. De vereniging pleit voor een humaner en kleinschaliger alternatief voor het gevangeniswezen. Ze ontwierp een model voor 'detentiehuisen', waarin drie groepen van telkens tien gevangenen samenwonen en samenwerken. Zulke detentiehuisen staan veel dichterbij de maatschappij en laten gevangenen toe om zich gemakkelijker te integreren in de samenleving.

Ik ben heel tevreden met de derde generatie BWMSTR Labels, waar gekozen werd voor jonge en geëngageerde ontwerpers die rond actuele en relevante kwesties gaan werken. Het collectief 'We kopen samen den Oudaan' neemt de Antwerpse politietoren als case study om een breder debat te voeren rond publiek ontwikkelen, cofinanciering en gedeeld ruimtegebruik. BC architecten en studies gaat onderzoeken hoe er anders kan gebouwd worden dan met de traditionele driehoek bouwheer-architect-aannemer. Carmen Van Maercke en Caterina Rosso ten slotte, brengen voor een supermarkt in de twintigste-eeuwse gordel van Antwerpen de afvalstromen in kaart om aanpassingen aan de infrastructuur voor te stellen voor het beperken en ter plaatse verwerken van afval.

Catherine Robberechts Studie M HKA

De Vlaams Bouwmeester lanceerde op eigen initiatief een studie over de musea voor hedendaagse kunst in Vlaanderen, met de focus op het M HKA. Waarom?

Zowel de huidige als de vorige Vlaamse minister van Cultuur hebben de intentie geuit om de infrastructuur van het M HKA (Museum voor Hedendaagse Kunst Antwerpen) aan te pakken en het instituut te versterken. Het M HKA is een instelling van de Vlaamse Gemeenschap en geeft zelf al langer aan te kampen met infrastructurele en andere noden. Ook in het publiek debat klinkt geregeld bezorgdheid over het instituut. De Vlaams Bouwmeester zag hier dus een maatschappelijke uitdaging. Ook het groot onderbenut stedelijk potentieel van het M HKA, gelegen in de Antwerpse Zuidwijk tussen twee belangrijke te ontwikkelen publieke ruimtes (de Zuiderdokken en de Scheldekaaien) en in de nabijheid van vele andere culturele actoren en instellingen, trok onze aandacht. Vandaar het proactief samenbrengen van een stuurgroep en het uitschrijven van een verkennende studieopdracht. Het M HKA wordt niet als geïsoleerd project benaderd, maar als een casus binnen het Vlaamse museumlandschap als geheel.

Het resultaat van de studieopdracht is een dubbelrapport. Hoe verhouden beide deelstudies zich tot elkaar?

Labo A (Universiteit Gent) maakte een grondige profielschets van het huidige M HKA met een vergelijkend onderzoek en een conceptuele analyse van de museumtaken (verzamen, bewaren, bestuderen, tonen en communiceren) in relatie tot de ruimtelijke componenten van het museumgebouw. De profielschets sterkte Labo A in de overtuiging dat het voor de Vlaamse middelgrote musea onhoudbaar is geworden om alle museumtaken evenredig op te nemen. Ze kunnen daarentegen baat hebben bij het verscherpen van hun instellingsprofiel. Vanuit hun conceptuele analyse formuleerden de onderzoekers vijf mogelijke modellen waar het M HKA naartoe kan evolueren: een overzichtsmuseum, een kunsthall, een discursief platform, een kennis- en expertisecentrum of een onderzoeksdepot met archief.

In het luik ontwerp onderzocht verkende 51N4E in opdracht van Labo A één specifieke hypothese: het

M HKA als (deel van een) verzamelgebouw dat culturele functies combineert met bijvoorbeeld woningen of kantoren. Daarbij lag de focus sterk op het ruimtelijke potentieel en de ligging van het huidige M HKA, met aandacht voor de financiële haalbaarheid van diverse scenario's.

Is er een ontwikkelingsscenario dat de bovenhand haalt?

De stuurgroep, waarin naast de Vlaams Bouwmeester vertegenwoordigers van het Agentschap Kunsten en Erfgoed, het M HKA en een aantal externe deskundigen (Luc Tuymans, Bart Verschaffel en Arjen Oosterman) zetelden, weerhield twee van de vijf door Labo A uitgetekende scenario's aan te zetten en bepleitte een dubbel-scenario. Dat hield enerzijds in dat de opdracht van het M HKA zou verschepen tot een overzichtsmuseum voor naoorlogse beeldende kunst in een nieuw publiek gebouw. Anderzijds stelde men voor het huidige M HKA-gebouw om te vormen tot depot- en expertisecentrum. De ontwikkeling van dit dubbelscenario zou volgens de stuurgroep tegemoetkomen aan twee grote zwaktes van het huidige kunstmuseumlandschap in Vlaanderen. Het zou ook het huidige M HKA-gebouw valoriseren en de stadsontwikkeling in Antwerpen stimuleren.

Komt er een vervolg op het onderzoek?

De Vlaams Bouwmeester overhandigde eind 2014 een conclusiedocument samen met de studie aan de minister van Cultuur. In die nota stelt de stuurgroep voor een vervolgstudie op te starten waarbij het dubbelscenario zowel institutioneel als architecturaal en stedenbouwkundig verder wordt uitgewerkt. Intussen zijn er echter nieuwe elementen opgedoken. Zo zal er wellicht een hertekening van het Vlaamse museumlandschap nodig zijn vanwege de recente beslissing om de persoonsgebonden materies, waaronder cultuur, weg te halen bij de provincies. Daarnaast zie ik in de studie ook iets paradoxaals. Bij de opzet ervan stelden het Team Vlaams Bouwmeester en de stuurgroep een globale benadering van het museumlandschap voorop, maar het onderzoek focuste toch op één museum. Ik ben er echter van overtuigd dat de studie voor beleidsmakers een belangrijke inspiratiebron kan betekenen bij het uittekenen van een vernieuwd museumlandschap.

Sofie Troch en Annelies Augustyns Masterplan Reyers en Open Oproep VRT

Eind 2015 werd het ontwerp gegund voor het nieuwe VRT-gebouw. De verwachtingen waren hooggespannen.

Het VRT-project is niet alleen een van de grotere bouwopdrachten die de Vlaams Bouwmeester tot nog toe heeft begeleid, het is ook een van de voorbeeldige trajecten, zowel op het vlak van goed opdrachtgeverschap als op het vlak van participatie. Het Team Vlaams Bouwmeester heeft hier ten volle zijn rol kunnen spelen en zijn kerntaak kunnen waarmaken.

Welke belangrijke stappen gingen er aan vooraf?

In 2008 liet het Brussels Gewest een Richtschema opmaken voor de Reyerssite, een van de elf strategische zones van het gewest. Het Richtschema brengt de verschillende onderdelen van de site in kaart – de omroepgebouwen, de zendmast, de restanten van de Nationale Schietbaan en de kleine begraafplaats – maar vertelt weinig over hoe de plek ingebied is in het omliggende stadsweefsel en in welke richting de site moet evolueren. In diezelfde periode speelden de VRT en de RTBF met het idee om hun verouderde omroepgebouwen te vervangen door nieuwbouw, al dan niet op een plek buiten Brussel.

Het zag er inderdaad lange tijd naar uit dat de VRT zou verhuizen naar een locatie buiten Brussel. Hoe heeft men het tij kunnen keren?

Het Team Vlaams Bouwmeester vroeg een gesprek aan bij het directiecomité van de VRT naar aanleiding van een aantal persberichten over een mogelijk vertrek uit Brussel. Als gevolg van dit kennismakingsgesprek, waarin voornamelijk de werking en instrumenten van de Vlaams Bouwmeester geschetst werden, vroeg de VRT advies aan het Team over het Richtschema in opmaak. Vervolgens vroeg het Team Vlaams Bouwmeester aan het Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling (ATO), de opdrachtgever van het Richtschema, om in een beperkt aantal workshops ontwerpend onderzoek te organiseren om het Richtschema open te trekken en het ambitieniveau op te drijven. Het korte maar intensieve traject zorgde voor veel krediet bij de VRT, de RTBF

en de Brusselse administraties. Het Team Vlaams Bouwmeester wilde eveneens betrokken worden bij de toen nog lopende marktconsultatie rond nieuwe locaties voor een omroepgebouw. De voorstellen uit de marktconsultatie waren veeleer beperkt wat betreft hun 'stedelijk ambitieniveau'. De Reyerssite daarentegen, is strategisch gelegen – binnen het stedelijk weefsel, op een boogschuit van de Belgische en Europese beslissingscentra en op de kruising van belangrijke verkeersassen – en vormt de ruggengraat van de oostelijke stadsgebieden. De site ligt aan de rand van een gebied met veel culturele instellingen en ook de universitaire campussen van VUB en ULB bevinden zich iets verderop. De ontwikkeling van deze site zou dus sterk kunnen bijdragen tot de uitstraling van de Brusselse metro-pool. De Vlaams Bouwmeester slaagde erin de VRT te overtuigen om op de site te blijven.

Hoe kregen de stakeholders een stem in dit verhaal?

Alle betrokken partijen maakten deel uit van een taskforce: de VRT, de RTBF, het Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling, het Kabinet van de minister-president van het Brussels Gewest, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de Gemeente Schaarbeek, de Brussels Bouwmeester en het Team Vlaams Bouwmeester. De taskforce paste het Richtschema aan, lanceerde een internationale ontwerpwedstrijd en selecteerde in juli 2014 een ontwerpteam onder leiding van François Leclercq. Zijn masterplan, *Mediapark Brussels*, wil van de Reyerssite een regionaal park vol activiteiten maken dat de omgeving en omringende wijken integreert.

De Vlaams Bouwmeester treedt vandaag op als adviseur van de VRT. Hoe hebben jullie de opdrachtgever bijgestaan?

Wij adviseren de VRT zowel voor de opmaak van het masterplan als voor de nieuwbouw. Het nieuwe omroepgebouw (Open Oproep 2801) zal immers het eerste teken van leven zijn binnen het nieuwe *Mediapark Brussels*. De nieuwe huisvesting dient dan ook alle stedelijke kwaliteiten reeds in zich te dragen. Gedurende de Open Oproep procedure is er een heel intensief traject doorlopen. De VRT organiseerde verschillende werkgroepen om samen met zijn medewerkers alle ambities scherp te stellen. Het Team Vlaams Bouwmeester was de trekker van de werkgroep architectuur en begeleidde de VRT in een

zoektocht naar het formuleren van haar visie, ambities, doelstellingen en programma. Ook de drie externe juryleden werden betrokken bij de opmaak van de projectdefinitie.

Was het participatieproces geslaagd? Wat waren de uitkomsten?

Heel lovenswaardig is de manier waarop de VRT haar medewerkers heeft weten te betrekken bij het traject. In de aanloop naar de Open Oproep hield de VRT een bevraging onder haar medewerkers. Vandaag huizen de verschillende televisie- en radiozenders in afzonderlijke compartimenten. De VRT vroeg haar personeelsleden te verbeelden

Masterplan Reyers: Illustratie van Tom Schamp (detail)

hoe een ideale huisvesting er zou kunnen uitzien. Iedereen, van Klara tot Ketnet, postte zijn ideeën. Daaruit kwamen heel wat voorstellen, waarvan opmerkelijk veel betrekking hadden op de inpassing van het gebouw in de buurt. De resultaten van de enquête en de werkgroep werden gebruikt voor het opstellen van de projectdefinitie. Aan illustrator Tom Schamp werd gevraagd om de ambities van de VRT op de Reyerssite te verbeelden. Ook bij de volgende stappen in het traject van de Open Oproep – tot en met de jurering – betrok de VRT alle partijen. De vijf maquettes van de ontwerpteam werden opgesteld in het omroepgebouw zodat de medewerkers hun stem konden uitbrengen. Het was een heel intensief traject, niet gemakkelijk om alle betrokken partijen op één lijn te krijgen, maar het resultaat is een krachtig voorbeeldproject waar iedereen achter staat.

Ronald Van de Sompel

Kunst in opdracht: Wapke Feenstra

Van 2011 tot 2014 was je kunstadviseur binnen het Team Vlaams Bouwmeester. Een van de opmerkelijkste projecten die je hebt gerealiseerd, is wellicht het kunstwerk voor Vlassenbroek, een gecontroleerd overstromingsgebied nabij Dendermonde.

In Vlassenbroek werkt het Agentschap Waterwegen & Zeekanaal (W&Z) aan de aanleg van een gecontroleerd overstromingsgebied. Er was een beperkt budget voorzien om een kunstwerk te realiseren. Het was een ongewone opdracht. Het uitgestrekte gebied dient namelijk verschillende functies, zoals getijdenregeling, ecologie en recreatie, en heeft dan ook een grote diversiteit aan gebruikers: hengelaars, lokale jeugdbewegingen, fietsers, wandelaars, enzovoort. Ik wist al snel dat dit niet de plek of de context was om een of andere sculptuur te bouwen.

Ik heb voorgesteld om met Wapke Feenstra te werken, een Nederlandse kunstenaar die op een conceptuele

manier werkt rond landschapsperceptie. In de eerste fase voerde Wapke Feenstra een preliminair onderzoek, waarin ze met een twaalf-tal mensen gesprekken aanknoopte. Het ging opnieuw om een brede waaier van gebruikers of betrokkenen: bezoekers van de bibliotheek en toevallige voorbijgangers, jongeren van de plaatselijke jeugdbeweging, een kenner van beversporen, de koster van Vlassenbroek, enzovoort. Mensen met een heel verschillende achtergrond en met uiteenlopende visies op het landschap.

Uit de gesprekken kwam naar voren dat de mensen die daar wonen hun dorp beschouwen als 'kunstenaarsdorp'. In de vorige eeuw trokken de rivier en de natuur veel schilders aan. Vlassenbroek zou zelfs het meest geschilderde kerkje van Vlaanderen hebben. Er ontstonden kunstenaarscafés waar nu vooral dagjesmensen en weekendtoeristen gebruik van maken. En in het dorp wonen nog enkele kunstenaars die er atelier houden. Die traditie van het kunstenaarsdorp bleek in de ogen van de bewoners heel belangrijk en een bron van trots.

De claim van de bevolking vormde het uitgangspunt van het project van Wapke Feenstra. Ze deed een oproep aan bewoners en bezoekers om het landschap te tekenen, ieder vanuit

zijn of haar eigen visie en interpretatie. Wie zich ervaren kunstenaar of tekenaar voelde, werd uitgenodigd om op de dijk te gaan zitten en *en plein air* het landschap te tekenen. Wie niet kon tekenen, kon daarvoor lessen volgen. En wie niet wou tekenen, maar ook geen les wou volgen, kon een opdracht geven aan andere mensen om een bepaald uitzicht, een bepaalde herinnering of een bepaalde visie op het landschap weer te geven. Sommige deelnemers werden opdrachtnemers, andere opdrachtgevers. Dat is een interessant en inclusief model. Het resultaat is een grote diversiteit in tekenstijlen en visies op het landschap. Tegelijk werden de mensen die tekenen gefotografeerd. Tekeningen en foto's zijn verzameld in een publicatie, als het voorlopige eindpunt van het traject. Van elke deelnemer werd minstens één tekening opgenomen. Ook hierin is het project inclusief.

Hoe verliep de samenwerking met het Agentschap Waterwegen & Zeekanaal en de Stad Dendermonde? Hoe creëer je draagvlak bij de opdrachtgever voor een project zonder materiële uitkomst?

Er leven natuurlijk altijd verwachtingspatronen. In de aanloopfase van het project hadden we verschillende gesprekken met Hans De Preter, ingenieur en projectverantwoordelijke van W&Z, over de betekenis van kunst in de publieke ruimte. Hij begreep snel dat het kunstwerk een andere richting zou kunnen uitgaan dan het klassieke verwachtingspatroon. We spraken ook met de burgemeester en de schepen van Cultuur van Dendermonde. Zij beschikken over een grote kennis van hun gemeente en de lokale gemeenschap en zij hebben Wapke Feenstra goed geholpen bij het zoeken naar de juiste personen voor het preliminaire onderzoek. Voor kunst in opdracht is het belangrijk dat iedereen achter het project staat, zowel de opdrachtgever als andere betrokkenen zoals gebruikers of omwonenden. Ook bij de bewoners zelf was er snel een draagvlak opgebouwd. Wapke Feenstra is een kunstenaar die procesmatig werkt. Tijdens dat proces gaat ze na of er een mogelijk draagvlak bestaat. De keuze om iets te doen met de traditie van het *en plein air* tekenen, was het resultaat van het aanvoelen van de situatie, het inspelen op een lokaal verwachtingspatroon. Het project zelf wordt procesmatig opgebouwd en het draagvlak ontstaat tijdens het proces.

Kunst in opdracht: Vlassenbroek, Wapke Feenstra

Elke Vanempten Pilotprojecten Productief Landschap

Met de Pilotprojecten wil het Team Vlaams Bouwmeester telkens een urgent maatschappelijk en ruimtelijk probleem aanpakken. Wat staat er op het spel in de Pilotprojecten Productief Landschap?

In de Pilotprojecten Productief Landschap komen tal van ruimtelijke en maatschappelijke uitdagingen samen. Die uitdagingen zijn bekend. Een voorbeeld: met de verwachte bevolkingstoename stijgt de vraag naar voedsel, maar door de oprukkende verstedelijking is er steeds minder ruimte om aan landbouw te doen. Bovendien zal de klimaatverandering zorgen voor meer overstromingen en langere periodes van droogte. De sleutel om dergelijke uitdagingen het hoofd te bieden, is de open ruimte, en meer bepaald het maken van een productief landschap waar economische, ecologische en maatschappelijke meerwaarde geproduceerd wordt. Als we kijken naar de open ruimte waarover we vandaag beschikken, dan blijkt dat circa 50% van de ruimte in Vlaanderen in beheer is van de landbouw in al zijn vormen. De landbouwsector is bijgevolg een belangrijke speler op het vlak van milieu, klimaat, biodiversiteit, landschap en ruimtelijke ontwikkeling.

Wat is dat dan, een productief landschap?

Wanneer we spreken over een 'productief landschap', hebben we het niet enkel over de productie van voedsel. De open ruimte kan ook op andere manieren productief zijn, en diensten leveren op het vlak van energie, zorg, ecologie en recreatie. Daarom willen we met de Pilotprojecten Productief Landschap onderzoeken welke interessante vormen van samenwerking tot stand kunnen komen tussen landbouw en andere sectoren, zoals water, wonen, zorg, energie, recreatie, natuurbeheer en biodiversiteit. Om dit te bereiken moeten we de traditionele defensieve houding met een juridisch afdwingbaar behoud van open ruimte verlaten en streven naar een geïntegreerde aanpak waarbij een win-win ontstaat voor de verschillende sectoren en maatschappelijke belangen. Ruimtelijke coproductie tussen sectoren is hiervoor een vereiste. We willen dan ook de oude tegenstellingen tussen stad en landschap overstijgen.

We moeten veeleer oplossingen vinden in de combinatie en de samenwerking tussen beide.

Wie zijn de partners van deze Pilotprojecten? Hoe verliep het proces?

De projecten worden geleid door het Team Vlaams Bouwmeester en het Instituut voor Landbouw en Visserijonderzoek (ILVO). Andere partners zijn Ruimte Vlaanderen, het Departement Landbouw en Visserij en de Vlaamse minister van Landbouw. Toen we het project opstartten, was Landbouw een bevoegdheid van de toenmalige minister-president Kris

Pilotprojecten Productief Landschap:
Werkveld water en landbouw, Architecture
Workroom Brussels – Maat-ontwerpers

Peeters. Vandaag is Joke Schauvliege bevoegd. Zij heeft ook Omgeving en Natuur in haar portefeuille. Het is goed dat deze drie bevoegdheden nu met elkaar verbonden zijn. Vanuit die coalitie hebben we een verkennend onderzoek opgestart, dat in handen was van Architecture Workroom Brussels en Maat-ontwerpers. Vervolgens hebben we een *call* gelanceerd voor projecten. Daaruit zijn de vijf Pilotprojecten geselecteerd, waarna projectregisseurs en ontwerpers toegewezen zijn aan ieder van deze projecten.

Wat is de uitkomst van het verkennend onderzoek?

Het verkennend onderzoek van Architecture Workroom Brussels en Maat-ontwerpers resulteerde in vijf mogelijke werkvelden voor de Pilotprojecten. Het eerste is 'Herbestemming'. Hierin willen we oplossingen

onderzoeken voor het voormalige of onderbenutte landbouwpatrimonium. Hoe kan dat landbouwpatrimonium opnieuw ingezet worden en hoe kan de landbouwgrond gevrijwaard en opnieuw productief worden of blijven? In het tweede werkveld, 'Schaalsprong', willen we onderzoeken welke meerwaarden voor landschappelijke kwaliteit kan gevonden worden in de groei van landbouwbedrijven. In het derde werkveld, 'Kringlopen', onderzoeken we hoe de landbouw beter kan omgaan met energie-, afval- en materiaalkringlopen en waar samenwerking kan ontstaan met andere sectoren en infrastructuur. Het vierde werkveld, 'Water', is een onderzoek naar de rol die de landbouw zou kunnen opnemen in het beheer van het regen-, grond- en rivierwater. Het vijfde werkveld ten slotte, 'Landbouwparken', stelt de vraag naar hoe we landbouw en stedelijkheid beter met elkaar kunnen integreren.

Op basis van die vijf werkvelden hebben jullie vijf Pilotprojecten geselecteerd.

In februari 2014 hebben we een open uitnodiging gericht aan landbouwers, landbouwbedrijven en -organisaties en andere spelers met een sterke affiniteit met landbouw en open ruimte. Omdat dit voor de landbouwsector iets heel nieuws is, hebben we geïnvesteerd in een lange oproepfase waar geïnteresseerden enige begeleiding bij de opmaak van hun dossier konden krijgen. Dat leverde meer dan 40 ideeën op. Uiteindelijk hebben we 28 kandidaat-dossiers ontvangen, waarvan we er vijf hebben geselecteerd. Zij zullen vanaf 2016 aan de slag gaan met ontwerpend onderzoek. Deze vijf zijn de dakserre van Inagro op de REO Veiling te Roeselare, het Landbouwpark Tuinen van Stene te Oostende, collectieve pachthoeve De Kijfelaar in Herentals, veeboerderij Hoeve De Waterkant in Herk-de-Stad, en Stadslandbouw Maasmechelen.

Tania Hertveld en Stefan Devoldere

De vernieuwde taakstelling van de Vlaams Bouwmeester

2014 en 2015 waren hectische jaren voor de Vlaams Bouwmeester. In het Regeerakkoord was er sprake van om het Bouwmeesterschap te vervangen door een 'Bouwmeestercollege'. Uiteindelijk keurde de Vlaamse Regering de 'Vernieuwde taakstelling van de Vlaams Bouwmeester' goed en startte ze een selectieprocedure voor een nieuwe Bouwmeester. Wat is er precies gebeurd?

Tania Hertveld: Idea Consult organiseerde in opdracht van de Vlaamse overheid een bevraging bij zowel publieke als private stakeholders: de academische sector, de architectenorganisaties, de Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning (VRP), de Vlaamse Vereniging van Steden en Gemeenten (VVSG), lokale besturen, de verschillende diensten en agent-schappen van de Vlaamse overheid, enzovoort. Al die mensen en organisaties uit het werkveld kregen vragen voorgelegd over de taakstelling, de instrumenten en de werking van de Vlaams Bouwmeester. Onder meer op basis van dit onderzoek hebben wij in 2015 een conceptnota aan de Vlaamse Regering geschreven over het vernieuwd Bouwmeesterschap.

Wat waren de conclusies van de studie?

Tania Hertveld: De voornaamste conclusies waren, ten eerste, dat een College van Bouwmeesters niet goed werkbaar zou zijn en dat er beter één Bouwmeester aangesteld wordt, en, ten tweede, dat de Bouwmeester beter niet ondergebracht wordt bij Ruimte Vlaanderen, maar optimaal zal functioneren in een horizontaal beleidsdomein. Op die manier kan de Bouwmeester nog beter een verbindende rol spelen, en kunnen we projecten nog beter op een transversale manier benaderen, en niet vanuit één welbepaald beleidsdomein.

Stefan Devoldere: De Vlaamse Regering heeft dat advies gevolgd en heeft beslist om opnieuw één Bouwmeester aan te stellen. Het College is daarbij verveld tot een multidisciplinaire expertengroep die wordt samen-gesteld op voordracht van de Vlaams

Bouwmeester. Dat wordt een klankbordgroep met een adviserende en ondersteunende rol. Ze verzamelt bijkomende expertise in functie van de meerjarenplanning die bij de start van zijn of haar mandaat door de Bouwmeester wordt opgesteld.

Tania Hertveld: Daarnaast werd de Vlaams Bouwmeester ondergebracht bij het Departement Kanselarij en Bestuur, en onder de politieke verantwoordelijkheid van de minister-president. De Vlaams Bouwmeester wordt dus een adviseur voor de hele Vlaamse Regering. Alle ministers kunnen een beroep doen op het Team Vlaams Bouwmeester. Omgekeerd kan de Vlaams Bouwmeester binnen alle beleidsdomeinen vragen om bepaalde thema's aan te snijden en samen te werken. De 'Vernieuwde taakstelling van de Vlaams Bouwmeester' is intussen goedgekeurd door de Vlaamse Regering, die een vacature heeft uitgeschreven voor een nieuwe Bouwmeester.

Waarom was een 'vernieuwing van de taakstelling' nodig?

Stefan Devoldere: Op zich is het niet slecht dat de missie en de werking van het Team Vlaams Bouwmeester eens stevig in vraag zijn gesteld. Na vijftien jaar treedt er automatisch een zekere gewenning op, waarbij de uitzonderlijke merites van het Bouwmeesterschap in Vlaanderen wat op de achtergrond geraakten. Het Bouwmeesterschap mag zichzelf nooit als een evidentie beschouwen. We moeten onze noodzaak en onze meerwaarde voortdurend blijven waarmaken. Dat hebben we het afgelopen mandaat trouwens sterk gedaan, door onder meer bewust op zoek te gaan naar nieuwe uitdagingen en nieuwe instrumenten waarmee de Vlaams Bouwmeester het verschil kan maken.

Het Regeerakkoord en de golf van verontwaardiging die erop volgde, hebben ervoor gezorgd dat het Bouwmeesterschap een nieuw draagvlak heeft kunnen opbouwen bij ontwerpers, opdrachtgevers en beleid. We komen dus versterkt uit de crisis. We weten nu ook weer duidelijk wat ons te doen staat en wat onze werking betekent voor het architectuurlandschap en de ruimtelijke kwaliteit in Vlaanderen.

Verandert er veel aan de taakstelling en de rol van de Bouwmeester?

Tania Hertveld: De conceptnota precieert twee kerntaken: enerzijds het ondersteunen van publieke opdracht-

gevers, anderzijds het bijdragen tot visievorming en reflectie over belangrijke maatschappelijke uitdagingen en hun implicaties op onze ruimtelijke omgeving. Dat is op zich niets nieuws. Wat wel verandert, is de invulling van die kerntaken. De vernieuwing drong zich op aangezien het publiek opdrachtgeverschap de voorbije jaren sterk geëvolueerd is en maatschappelijke opgaven steeds complexer worden.

Toen het Bouwmeesterschap in het leven werd geroepen, was er vooral een grote vraag naar begeleiding van concrete bouwprojecten. Vandaag is de complexiteit van de vragen toegenomen. Publieke bouwheren beschikken over steeds minder middelen, en meer en meer lokale besturen doen bijvoorbeeld een beroep op PPS-projecten, wat een heel ander soort van opdrachtgeverschap met zich meebrengt. Ook projecten zelf zijn vandaag veel complexer geworden. Het zijn projecten waarbij veel meer partijen betrokken zijn en waarbij het ontwerp verschillende, vaak tegenstrijdige belangen moet verzoenen. We merken dan ook dat er een stijgende vraag bestaat naar voorafgaande stedenbouwkundige ontwerpen, masterplannen, haalbaarheidsstudies, enzovoort. Door die groeiende complexiteit moeten wij onze begeleiding meer richten op het proces dat voorafgaat aan het moment waarop het project klaar is om in de markt te zetten.

De conceptnota legt sterk de nadruk op de rol van de Vlaams Bouwmeester als een persoon of instantie die mensen en partijen samenbrengt. De Bouwmeester moet een bruggenbouwer zijn die de doelstellingen van de verschillende partijen op elkaar afstelt.

Stefan Devoldere: De Vlaamse Regering koos voor een sterke, onafhankelijke Bouwmeester die ten dienste staat van publieke opdrachtgevers, maar ook de vrijheid heeft om een eigen missie uit te schrijven en zelf verbanden te leggen. Omdat de Vlaams Bouwmeester vanaf nu onder de vleugels zit van de minister-president, staat hij los van de verschillende beleidssectoren en kan hij of zij zich volop inzetten voor een maatschappelijke agenda, namelijk de kwaliteit van de omgeving waarin we onze samenleving organiseren. Het is nu aan een sterke persoonlijkheid om vanuit die herbronning het mandaat op te nemen, zodat het Bouwmeesterschap zich de komende vijf, tien, vijftien jaar verder verrijkt en onmisbaar toont.

OO 1610 Kinderdagverblijf, Merksem, 51N4E, 2012

c²

GEEN DOORGANG
ENKEL NOODUITGANG

GEEN DOORGANG
ENKEL NOODUITGANG

OO 1626 Basisschool Ter Berken, Hofstade, msb-architecten, 2013

OO 2106 Crematorium, Zemst, Christian Kieckens Architects - DAE, 2015

OO 0715-0716-0717 Bibliotheek, politiecommissariaat en kunstacademie, Wilrijk, Baumschlager-Eberle Architecturbüro, 2013

OO 1524 Basisschool De Springplank, Brugge, Tom Thys architecten, 2014

OO 1512 In Flanders Fields Museum, Ieper, noAarchitecten, 2012

OO 1120 Fietsbruggen Zennegat, Mechelen, DFA Dietmar Feichtinger Architects, 2013

OO 1223 Koninklijk Technisch Atheneum, Brasschaat, Frencken Scholl architecten, 2012

OO 1104 Gemeenschapscentrum, Opglabbeek, Verdickt & Verdickt architecten, 2012

OO 1705 Sport- en recreatiedomein De Nekker, Mechelen, VenhoevenCS architecture+urbanism, 2013

OO 1221 Basisschool De Meer, Zemst, Geert Pauwels – Gunnar Degerlid, 2012

OO 1219 Basisschool voor Buitengewoon Onderwijs Groenlaar, Rumst, Huiswerk architecten, 2012

OO 1727 Basisschool De Schakel, Hoboken, areal architecten, 2014

OO 1824 Basisschool De Spreeuwen, Mechelen, Happel Cornelisse Architecten, 2014

OO 0802 Sociale Woningen Zonnige Kempen, Berlaar, Van Belle & Medina architects, 2013

OO 0810 Museum Red Star Line Memoriaal, Antwerpen, Beyer Blinder Belle, 2013

OO 1521 Universiteit Hasselt, noAarchitecten, 2012

OO 0603 Woon- en zorgcentrum RVT, Nevele, 51N4E, 2012

OO 1406 Watertoren, Beersel, TV Bel – Bureau d'études Weinand, 2015

OO 1301 Kazerne Dossin: Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten, Mechelen, awg architecten, 2012

OO 0906 Jeugd- en cultuurhuis, Bocholt, Ono architectuur, 2012

OO 1702 Schippershuis, Gent, Tetra architecten, 2013

OO 1609 Ontmoetingscentrum, Loker, Marc Koehler Architects, 2012

OO 1607 Multifunctioneel gebouwencomplex Oud Gemeentehuis, Kapellen, a154 architecten, 2012

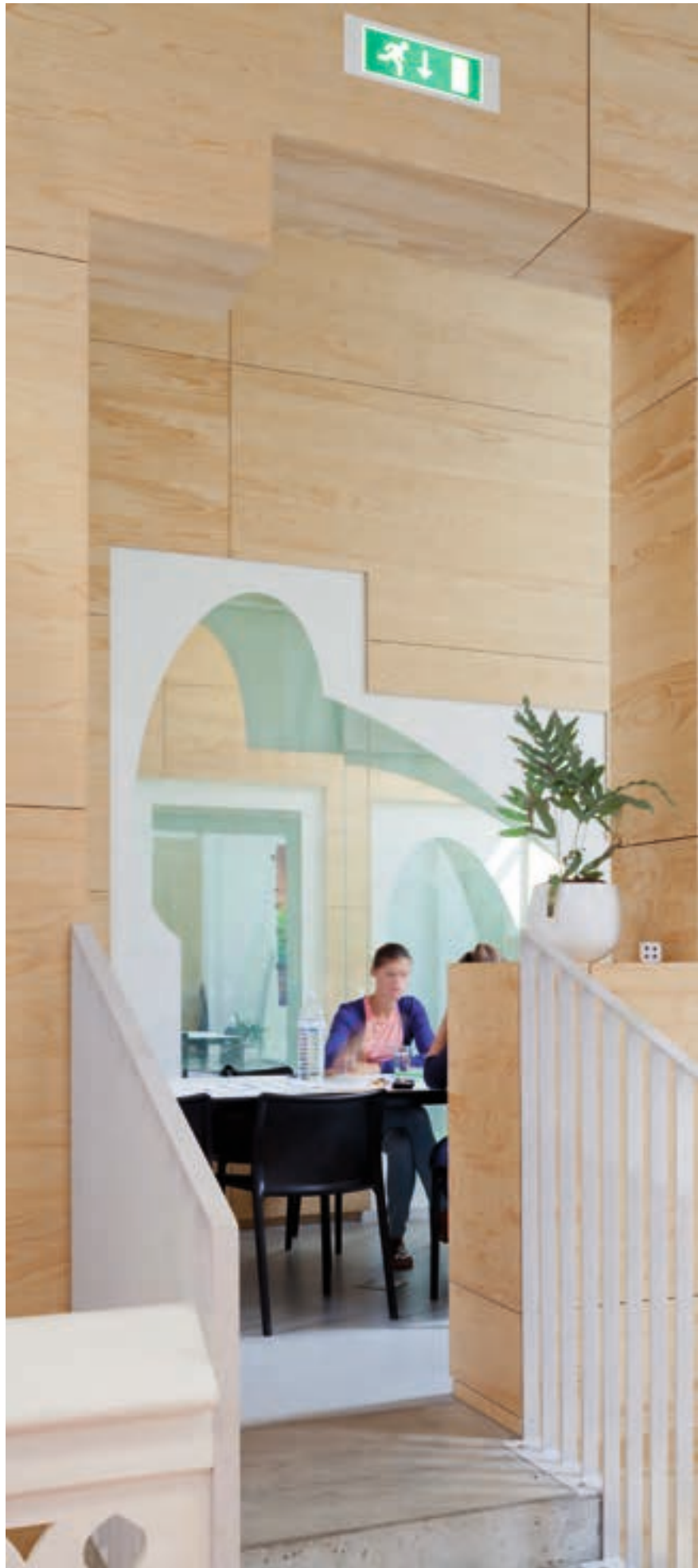

OO 2014 Gemeentehuis, Zulte, goedefroo+goedefroo architecten, 2014

OO 1001 Basisschool, Ninove, Architectenbureau Praet-Verlinden, 2014

OO 1401 Gemeenschapsinstelling voor Bijzondere Jeugdbijstand De Zande, Ruiselede, Hootsmans Architectuurbureau, 2014

OO 1222 Basisschool 't Beekje, Etterbeek, evr-Architecten, 2012

OO 0522 Acaciapark, Gent, Abscis Architecten, 2012

OO 1225 Basisschool voor Buitengewoon Onderwijs, Herentals, Stéphane Beel architects, 2013

OO 1628/2 Basisschool Ibis Vlindertuin, Lille, Korteknie Stuhlmacher Architecten, 2014

Feiten & cijfers

Gepubliceerde projecten

23

OO 2301

Project Centrumas Mechelen
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de heraanleg van de publieke ruimte van de centrumas Station – Grote Markt te Mechelen **Bouwheer** Stad Mechelen **Aard project** Structuurvisie en omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** € 8.245.675 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 62

OO 2302

Project Nieuwbouw Erasmushogeschool Brussel **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de realisatie van schoolgebouwen te Brussel **Bouwheer** Erasmushogeschool Brussel **Aard project** Nieuwbouw en renovatie **Investeringsbedrag** € 11.900.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 158

OO 2303

Project Sint-Godelieve Antwerpen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de renovatie en uitbreiding van het Provinciaal Instituut Sint-Godelieve campus Rivierenhof te Antwerpen (Deurne) **Bouwheer** Provinciebestuur Antwerpen **Aard project** Renovatie en nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 9.500.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 111

OO 2304

Project Middelbaar onderwijs Antwerpen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het bouwen van een theoretische campus middelbaar onderwijs en onderwijsgerelateerde functies in passiefhuisstandaard **Bouwheer** AG Vespa, autonoom gemeentebedrijf voor vastgoed en stadsprojecten Antwerpen **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** Min. € 20.000.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 110

OO 2305

Project Sociaal woonproject Koksijde **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een sociaal woonproject te Wulpen **Bouwheer** OCMW Koksijde **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** Afhankelijk van aantal woningen; € 120.000 per woning exclusief BTW, erelonen en buitenaanleg **Inschrijvingen** 97

OO 2306

Project Ontmoetingscentrum en dorpskern Kasterlee **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een ontmoetingscentrum, de heraanleg van de dorpskern en het inrichten van een buitenplein en parkeermogelijkheden te Kasterlee **Bouwheer** Gemeentebestuur Kasterlee **Aard project** Nieuwbouw en omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** € 11.422.500 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 141

OO 2307

Project Masterplan en ontwikkelingsplan Gooik **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor het centrum en voor de opmaak van een ontwikkelingsplan voor het inbreidingsproject in het centrum van de gemeente Gooik **Bouwheer** Gemeentebestuur Gooik **Aard project** Masterplan en ontwikkelingsplan **Investeringsbedrag** € 50.000 à 80.000 (masterplan/ontwikkelingsplan) **Inschrijvingen** 80

24

OO 2401

Project AZ Jan Portaels Vilvoorde **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuw ziekenhuis te Vilvoorde **Bouwheer** vzw Algemeen Ziekenhuis Jan Portaels **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 89.778.129 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 35

OO 2402

Project U.P.C. Sint-Kamillus Bierbeek **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor opmaak van een masterplan en de uitvoering van 2 gefaseerde bouwprojecten voor U.P.C. Sint-Kamillus te Bierbeek **Bouwheer** vzw Provinciaal der Broeders van Liefde **Aard project** Masterplan en nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 11.250.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 84

OO 2403

Project Eigen Thuis en Heilig Hart Grimbergen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het bouwen van een woonvoorziening voor 30 volwassenen met een zware motorische handicap, van 66 assistentiewoningen en gemeenschappelijke ruimten in Grimbergen **Bouwheer** vzw Eigen Thuis en vzw Woon- en Zorgcentrum Heilig Hart **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 9.550.000 exclusief groenaanleg, BTW en erelonen **Inschrijvingen** 111

OO 2404

Project Zeedijk Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de herinrichting van de zeedijk met waterkeringen te Oostende in de zone Raversijde tot Wellington en de verbreding van de zeedijk te Raversijde **Bouwheer** Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust (MDK) – afdeling Kust **Aard project** Omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** Maximaal € 11.000.000 inclusief BTW **Inschrijvingen** 71

OO 2405

Project Dorpskernvernieuwing Nazareth **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een visie op het centrum en de heraanleg van het dorpsplein in Nazareth **Bouwheer** Gemeentebestuur Nazareth **Aard project** Ontwikkelingsvisie en omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** € 2.500.000 inclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 67

OO 2406

Project Destelheide Dworp **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor het vormingscentrum Destelheide in Dworp **Bouwheer** Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** € 75.000 (masterplan) inclusief BTW **Inschrijvingen** 50

OO 2407

Project Masterplan Woon-Bal Nijlen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan 'Woon-Bal': een onderzoek naar een unieke verweving tussen een nieuwe woonontwikkeling en openluchtrecreatie aansluitend aan het centrum van de gemeente Nijlen **Bouwheer** Gemeentebestuur Nijlen **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** € 55.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 51

OO 2408

Project Sinte-Gitter Landen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van het totaal cultuur-historisch, toeristisch ontwikkelingsproject van de site Sinte-Gitter te Landen **Bouwheer** Stad Landen **Aard project** Ontwikkelingsvisie **Investeringsbedrag** € 40.000 exclusief BTW **Inschrijvingen** 27

OO 2409

Project 'Met Zicht' appartementen Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een sociaal nieuwbouw woonproject in combinatie met vervangingsbouw te Oostende **Bouwheer** cvba De Oostendse Haard **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 9.000.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 83

OO 2410

Project Ontwikkelingsplan 'Molenveld' Stabroek **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het opmaken van een ontwikkelingsplan voor het woonuitbreidingsgebied 'Molenveld' te Stabroek **Bouwheer** C.V. De Ideale Woning **Aard project** Ontwikkelingsvisie **Investeringsbedrag** € 75.000 exclusief BTW **Inschrijvingen** 67

OO 2411

Project Provinciale school Tienen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de nieuwbouw van de lagere school voor buitengewoon onderwijs PSBO De Sterretjes in Tienen **Bouwheer** Provincie Vlaams-Brabant, Leuven **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 3.780.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 107

OO 2412

Project Dienstencentrum Zedelgem **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een lokaal dienstencentrum met integratie van gemeentelijke dienstverlening en woningen voor senioren **Bouwheer** OCMW Zedelgem **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 5.000.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 121

OO 2413

Project Brandweerkazerne en polyvalente zaal Dilbeek **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het bouwen van een brandweer-voorpost, polyvalente ruimtes en wooneenheden **Bouwheer** Gemeentebestuur Dilbeek **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 4.800.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 112

OO 2414

Project Academie Kapellen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het verbouwen van een oud RTT-gebouw tot de Academie voor Woord en Muziek te Kapellen **Bouwheer** Gemeentebestuur Kapellen **Aard project** Renovatie en herbestemming **Investeringsbedrag** € 1.500.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 51

25

OO 2501

Project De Zande Ruiselede **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de verbouwing van 6 leefgroepen in de gemeenschapsinstelling de Zande te Ruiselede **Bouwheer** WVG, Agentschap Fonds Jongerenwelzijn, Afdeling Gemeenschapsinstellingen **Aard project** Renovatie **Investeringsbedrag** € 6.500.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 68

OO 2502

Project NIRAS Dessel **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het ontwerp van het communicatie-parcours van het geïntegreerd project van oppervlakteberging van het categorie A-afval in Dessel **Bouwheer** NIRAS – Nationale Instelling voor Radioactief Afval en verrijkte Splijtstoffen **Investeringsbedrag** € 12.900.000 exclusief BTW **Inschrijvingen** 67

OO 2503

Project Sociaal woonproject Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een appartementencomplex te Oostende **Bouwheer** De Gelukkige Haard **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** Afhankelijk van aantal woningen **Inschrijvingen** 105

OO 2504

Project Gemeentehuis Sint-Gillis-Waas **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de nieuwbouw van een bestuurs- en dienstencentrum te Sint-Gillis-Waas **Bouwheer** Gemeentebestuur Sint-Gillis-Waas **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 5.000.000 inclusief BTW, exclusief Erelonen en omgevingswerken **Inschrijvingen** 123

OO 2505

Project Masterplan Hondsmarkt Puurs **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor de Hondsmarkt en omgeving te Puurs, opmaak van een RUP en uitvoering van het masterplan **Bouwheer** Gemeentebestuur Puurs **Aard project** Masterplan en ruimtelijk uitvoeringsplan **Investeringsbedrag** € 60.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 67

OO 2603

Project Westerkwartier Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een sociaal nieuwbouwproject in het Westerkwartier te Oostende **Bouwheer** cvba De Oostendse Haard **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 9.500.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 91

OO 2607

Project Parkeergebouw Ledeborg Gent **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een bovengronds parkeergebouw voor een 550-tal parkeerplaatsen te Ledeborg **Bouwheer** Stad Gent **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 7.500.000 **Inschrijvingen** 94

OO 2611

Project Klein Seminarie Hoogstraten **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de renovatie, restauratie en reconversie van het voorgebouw van het Klein Seminarie in Hoogstraten **Bouwheer** Katholiek onderwijs regio Hoogstraten **Aard project** Restauratie en renovatie **Investeringsbedrag** € 7.500.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 17

OO 2604

Project Eigen Thuis Grimbergen **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het bouwen van een woonvoorziening voor 30 volwassen personen met een zware motorische handicap, in Grimbergen **Bouwheer** vzw Eigen Thuis **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 3.320.397 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 86

OO 2608

Project Sportpark Genk **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het ontwerp van het volledige sportpark te Genk **Bouwheer** Stadsbestuur Genk **Aard project** Ontwikkelingsvisie en omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** € 1.450.000 (fase 1) inclusief BTW **Inschrijvingen** 36

OO 2601

Project Zeedijk Middelkerke **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de verbreding en de herinrichting van de zeedijk in Middelkerke in de zones Westende-bad en Middelkerke-bad en een waterkering ter hoogte van het casino in Middelkerke-bad **Bouwheer** Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust (MDK) – afdeling Kust **Aard project** Omgevingsaanleg **Investeringsbedrag** maximaal € 35.000.000 inclusief BTW **Inschrijvingen** 33

OO 2605

Project Administratief centrum Brasschaat **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een administratief centrum in Brasschaat **Bouwheer** Gemeentebestuur Brasschaat **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 13.788.200 exclusief BTW **Inschrijvingen** 116

OO 2609

Project Masterplan Loonse steden Borgloon **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan Loonse steden en de historische binnenstad van Borgloon, opmaak van de herziening van het RUP 'Centrum' en de uitvoering van het masterplan **Bouwheer** Stad Borgloon **Aard project** Masterplan en ruimtelijk uitvoeringsplan **Investeringsbedrag** € 75.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 31

OO 2701

Project Leopoldskazerne Gent **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor integratie van een nieuw Provinciehuis Oost-Vlaanderen binnen de Leopoldskazerne te Gent **Bouwheer** Provinciebestuur Oost-Vlaanderen **Aard project** Renovatie en herbestemming **Investeringsbedrag** € 67.000.000 inclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 61

OO 2602

Project Crematorium Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een crematorium langs de Grintweg in Oostende **Bouwheer** Opdrachthoudende vereniging voor crematoriumbeheer arrondissement Oostende (OVCO) **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 3.450.000 exclusief BTW **Inschrijvingen** 121

OO 2606

Project Frans Masereel Centrum Kasterlee **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de bouw van een grafisch drukatelier en publieke (tentoonstellings)ruimte **Bouwheer** Agentschap voor Kunsten en Erfgoed **Aard project** Nieuwbouw **Investeringsbedrag** € 529.000 inclusief BTW **Inschrijvingen** 113

OO 2610

Project Masterplan Maaseik **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor de ziekenhuissite te Maaseik **Bouwheer** Stadsbestuur Maaseik **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** € 75.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 20

OO 2702

Project Stedelijk zwembad Oostende **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de grondige renovatie en uitbreiding van het zwembad in Oostende **Bouwheer** TMVW handelend in naam van en voor rekening van de Stad Oostende **Aard project** Renovatie **Investeringsbedrag** € 20.000.000 exclusief BTW en erelonen **Inschrijvingen** 46

OO 2703

Project Groenplaats Antwerpen
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de heraanleg van de Groenplaats tot stedelijk evenementen- en verblijfsplein te Antwerpen
Bouwheer Stadsbestuur Antwerpen
Aard project Omgevingsaanleg
Investeringsbedrag € 2.817.100 inclusief erelonen, exclusief BTW
Inschrijvingen 62

OO 2704

Project Sint-Monica Oostende
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een woonzorg- en dienstencomplex met omgevingsaanleg te Oostende
Bouwheer Sint-Monica vzw
Aard project Nieuwbouw en omgevingsaanleg
Investeringsbedrag € 16.500.000 inclusief erelonen, exclusief BTW
Inschrijvingen 79

OO 2705

Project Zorghsites Ter Heide Genk
Beschrijving Studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor de zorghsites in Genk en Zonhoven en de volledige studieopdracht voor de bouw van 5 woningen en gemeenschappelijke voorzieningen in Genk
Bouwheer IGL/Ter Heide
Aard project Masterplan en nieuwbouw
Investeringsbedrag € 80.000 (masterplan), 5.000.800 (nieuwbouw) exclusief BTW (masterplan), exclusief BTW en erelonen (nieuwbouw)
Inschrijvingen 80

OO 2706

Project Basisschool Kortemark
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuwe gemeentelijke basisschool De Linde in Zarren, Kortemark
Bouwheer Gemeentebestuur Kortemark
Aard project Nieuwbouw
Investeringsbedrag € 2.472.661 exclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 96

OO 2707

Project Heilig Hartcollege Waregem
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de uitbreiding van het Heilig Hartcollege te Waregem
Bouwheer vzw Katholiek Secundair Onderwijs Waregem-Anzegem-Avelgem
Aard project Nieuwbouw en renovatie
Investeringsbedrag € 4.200.000 exclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 95

OO 2708

Project Brug Vaartstraat Ranst
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de herbouw van de brug Vaartstraat over de E34.E313 te Ranst.
Bouwheer Agentschap Wegen en Verkeer
Aard project Nieuwbouw
Investeringsbedrag € 2.800.000 exclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 22

28

OO 2801

Project VRT
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de oprichting van een nieuwe huisvesting voor de Vlaamse Radio- en Televisie-omroeporganisatie (VRT) te Brussel
Bouwheer Vlaamse Radio- en Televisieomroeporganisatie (VRT)
Aard project Nieuwbouw
Investeringsbedrag € 105.000.000 exclusief BTW en studiekosten, inclusief omgevingsaanleg
Inschrijvingen 66

OO 2802

Project Stadhuis Antwerpen
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de restauratie en herinrichting van het stadhuis tot een hedendaags huis van bestuur te Antwerpen
Bouwheer Stadsbestuur Antwerpen
Aard project Restauratie en renovatie
Investeringsbedrag € 26.000.000 inclusief 21% BTW, exclusief erelonen
Inschrijvingen 12

OO 2803

Project Klooster en kerk Scherpenheuvel
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de restauratie van het Oratorianenklooster, het bouwen van een liturgische ruimte, de omgevingsaanleg, landschapsparking en kwaliteitsbewaking op de bedevaartsite te Scherpenheuvel
Bouwheer Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw-Scherpenheuvel
Aard project Restauratie, nieuwbouw en omgevingsaanleg
Investeringsbedrag € 5.000.000 inclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 32

OO 2804

Project Fietsbrug Watersportbaan Gent
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een fiets- en voetgangersbrug over de Watersportbaan in Gent
Bouwheer Stadsbestuur Gent
Aard project Nieuwbouw
Investeringsbedrag € 3.000.000 inclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 59

OO 2805

Project Agropolis Kinrooi
Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van een agroverzamelgebouw met bezoekerscentrum, aquahal, incubatiehal en machinehal en de opmaak van een beeldkwaliteitplan inclusief de kwaliteitsbewaking voor de site Agropolis in Kinrooi
Bouwheer vzw Boterakker
Aard project Nieuwbouw en beeldkwaliteitplan
Investeringsbedrag € 1.750.000 exclusief BTW, inclusief erelonen
Inschrijvingen 72

OO 2806

Project Zevenbergen Ranst
Beschrijving Volledige studieopdracht voor het opmaken van een masterplan, een vervangingsnieuwbouw voor 162 bewoners en de inrichting van de open ruimte voor het DVC Zevenbergen te Ranst
Bouwheer vzw Emmaüs
Aard project Masterplan, nieuwbouw en omgevingsaanleg
Investeringsbedrag € 14.379.000 inclusief BTW en erelonen
Inschrijvingen 73

OO 2807

Project Moureauxlaan Oostende
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een visie- en haalbaarheidsnota en kwaliteitsbewaking voor het ontwikkelen van de Moreauxlaan en omgeving als een stedelijke schakel tussen de Opex/Vuurtorenwijk en de Oosteroever te Oostende
Bouwheer Stadsbestuur Oostende
Aard project Visie- en haalbaarheidsnota
Investeringsbedrag € 200.000 (visie- en haalbaarheidsnota) inclusief BTW
Inschrijvingen 28

OO 2808

Project Vrijtijdscentrum Edegem
Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van een vrijetijdscentrum met bibliotheek en de inrichting van de omliggende open ruimte te Edegem
Bouwheer Gemeentebestuur Edegem
Aard project Nieuwbouw en omgevingsaanleg
Investeringsbedrag € 2.200.000 exclusief BTW
Inschrijvingen 105

OO 2809

Project Coppéelaan Genk
Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een concept- en visie-nota, de kwaliteitsbewaking van de visie en eventuele vervolgoedachten zoals verdere verfijning van de visie, de opmaak van een RUP voor de as stadscentrum / C-mine, via de E.Coppéelaan te Genk
Bouwheer Stadsbestuur Genk
Aard project Visie- en haalbaarheidsnota en ruimtelijk uitvoeringsplan
Investeringsbedrag € 250.000 (concept- en visie-nota), maximaal 60.000 (RUP) inclusief BTW
Inschrijvingen 31

OO 2810

Project Universitaire campus Diepenbeek **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van het 'Masterplan Signaalgebied en Campus Diepenbeek', eventuele uitvoeringsopdrachten omgevingsaanleg en architectuur en de kwaliteitsbewaking te Diepenbeek **Bouwheer** Provinciebestuur Limburg **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** €130.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 35

OO 2903

Project Stiemerbeekvallei Genk **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het inrichtingsplan (vast gedeelte) en de uitvoeringsopdrachten en/of de supervisie (voorwaardelijk gedeelte) voor het Groen Blauw Stadspark Stiemerbeekvallei te Genk **Bouwheer** Stadsbestuur Genk **Aard project** Inrichtingsplan **Investeringsbedrag** Maximaal €150.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 39

OO 2907

Project Ontwikkelingsplan 'De Werve Hoef' Wijnegem **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een ontwikkelingsplan voor het woonuitbreidingsgebied 'De Werve Hoef' te Wijnegem **Bouwheer** C.V. De Ideale Woning **Aard project** Ontwikkelingsplan **Investeringsbedrag** €75.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 44

OO 2901

Project Regionaal Ziekenhuis Turnhout **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan en technisch financieel plan en de eventuele gefaseerde supervisie en gefaseerde realisatie van de eenheidscampus op vestigingsplaats Sint-Jozef in Turnhout **Bouwheer** AZ Turnhout vzw **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** €150.000.000 inclusief BTW en studiekosten **Inschrijvingen** 22

OO 2905

Project Masterplan Erembodegem **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak (vast gedeelte), de uitwerking van de conceptsubsidie en/of de supervisie bij de realisatie van het masterplan Erembodegem te Aalst **Bouwheer** Stadsbestuur Aalst **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** €110.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 28

OO 2906

Project Masterplan Hansbeke **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het opstellen van een masterplan en beheersplan (vast gedeelte), de uitvoering van delen van het masterplan en, of de supervisieopdracht (voorwaardelijk gedeelte) te Hansbeke **Bouwheer** Gemeentebestuur Nevele **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** €75.000 (masterplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 19

OO 2902

Project Stationsomgeving Genk **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor het inrichtingsplan (vast gedeelte) en de uitvoeringsopdrachten en/of de supervisie (voorwaardelijk gedeelte) voor de strategische site Europalaan met focus op de stationsomgeving te Genk **Bouwheer** Stadsbestuur Genk **Aard project** Inrichtingsplan **Investeringsbedrag** Maximaal €160.000 (inrichtingsplan) exclusief BTW **Inschrijvingen** 50

OO 2904

Project Pupillensite Aalst **Beschrijving** Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan en de bijbehorende financieel-economische haalbaarheid voor de Pupillensite te Aalst **Bouwheer** Autonoom Gemeentebedrijf Stadsontwikkeling Aalst (AGSA) **Aard project** Masterplan **Investeringsbedrag** €110.000 (masterplan en financieel-economische haalbaarheid) exclusief BTW **Inschrijvingen** 39

Toegewezen projecten

20

OO 2001

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van nieuwe kantoor-toren met auditorium en vergader-zaal. Volledige studieopdracht voor de renovatie van de bestaande hallen en het bestuursgebouw in Borgerhout **Bouwheer** Agentschap voor Facilitair Management – Afdeling Gebouwen **Selectie** Lieven Achtergael Architecten / Group A / Meta architectuurbureau / TV DGMR Bouw – Ney & Partners – Trans – V+ Bureau Vers Plus de bien-être / Verdickt & Verdickt architecten **Toekenning** Lieven Achtergael Architecten **Publicatie** 06.07.2010 **Selectie** 18.11.2010 **1ste brief** 03.12.2010 **2de brief** 07.01.2011 **Toekenning** 24.11.2011 **Status** In uitvoering

OO 2005

Beschrijving Opdracht voor een typologisch voorontwerp voor de volledige Rabotsite te Gent, als uitwerking van een bestaande stedenbouwkundige voorstudie. Volledige opdracht voor de uitvoering van fase 1 van de gebouwen (hoofdzakelijk sociale woningen) én van de private en publieke buitenruimte **Bouwheer** Sociale huisvestingsmaatschappij WoninGent **Selectie** Poponcini & Lootens ir. architecten / Architectenbureau Bart Dehaene / De Smet Vermeulen architecten / Tony Fretton Architects / TV BOB361 – Atelier Kempe Thill **Toekenning** Poponcini & Lootens ir. architecten **Publicatie** 06.07.2010 **Selectie** 27.11.2010 **1ste brief** 16.12.2010 **2de brief** 11.02.2011 **Toekenning** 26.09.2012 **Status** In uitvoering

OO 2007

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuwe scholencampus in de deelgemeente Knokke **Bouwheer** Gemeentebestuur Knokke-Heist **Selectie** NL architects / adn – Matador / Bogdan & Van Broeck Architects / De Smet Vermeulen architecten / TV Dierendonck-blancke – L.U.S.T. Architecten **Toekenning** NL architects **Publicatie** 06.07.2010 **Selectie** 21.09.2010 **1ste brief** 06.10.2010 **2de brief** 04.11.2010 **Toekenning** 02.08.2011 **Status** In uitvoering

OO 2012

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het opmaken van een ontwerpgrammatica voor het Citadelpark te Gent en de realisatie van één of meerdere pilotoprojecten **Bouwheer** Stadsbestuur Gent **Selectie** H+N+S landschapsarchitecten – Artgineering – Peter Kint architecten / AKB – FLA / Baukunst / Hosper / TV Zus – Maat-ontwerpers **Toekenning** H+N+S landschapsarchitecten – Artgineering – Peter Kint architecten **Publicatie** 06.07.2010 **Selectie** 18.03.2011 **1ste brief** 10.06.2011 **2de brief** 04.07.2011 **Toekenning** 28.10.2011 **Status** In uitvoering

21

OO 2101

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de nieuwbouw van het provinciehuis Antwerpen met gedeeltelijke renovatie en een integrale visie op de site **Bouwheer** Provinciebestuur Antwerpen **Selectie** Xaveer De Geyter Architectenbureau / awg architecten / Miralles Tagliabue / Solid Objectives – Idenburg Liu / T.O.P. office – 1:1 Architecture – Arup **Toekenning** Xaveer De Geyter Architectenbureau **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 25.03.2011 **1ste brief** 13.04.2011 **2de brief** 13.05.2011 **Toekenning** 11.10.2011 **Status** In uitvoering

OO 2102

Beschrijving Volledige studieopdracht voor bouw van 1. een woonzorgcentrum en 2. een kinderdagverblijf te Kruishoutem **Bouwheer** vzw Vijvens **Selectie** Sergison Bates architects / Hild und K Architekten – Korteknie Stuhlmacher Architecten / Rapp+Rapp / TV Office Kersten Geers David Van Severen – HHF architects **Toekenning** Sergison Bates architects **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 21.04.2011 **1ste brief** 10.05.2011 **2de brief** 07.06.2011 **Toekenning** 10.08.2012 **Status** In uitvoering

OO 2104

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een woonzorgcentrum (105 bedden) **Bouwheer** OCMW Machelen **Selectie** Hild und K Architekten – Korteknie Stuhlmacher Architecten / Casanova + Hernandez Architecten / Mike-ViktorViktor architects / noArchitecten / Osar architects **Toekenning** Hild und K Architekten – Korteknie Stuhlmacher Architecten **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 05.05.2011 **1ste brief** 27.06.2011 **2de brief** 29.08.2011 **Toekenning** 14.12.2011 **Status** In uitvoering

OO 2105

Beschrijving Volledige studieopdracht voor 1. de opmaak van een ontwikkelingsplan met inrichtingsplan en 2. het ontwerpen en bouwen kleinschalig genormaliseerd wonen voor bewoners met dementie voor huis Perrekes te Oosterlo (Geel) **Bouwheer** vzw Huis Perrekes **Selectie** NU architectuuratelier / TV Schmitz-Igdot / PT architecten / Raum architecten / UR architects **Toekenning** NU architectuuratelier **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 27.05.2011 **1ste brief** 06.10.2011 **2de brief** 10.11.2011 **Toekenning** 02.07.2012 **Status** In uitvoering

OO 2106

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een crematorium te Zemst **Bouwheer** Havicrem **Selectie** CD / noArchitecten / NU architectuuratelier / Pascal Flammer / Sou Fujimoto Architects **Toekenning** CD **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 16.09.2011 **1ste brief** 27.09.2011 **2de brief** 07.10.2011 **Toekenning** 02.01.2012 **Status** Gerealiseerd

OO 2107

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een beeldkwaliteitsplan en een globaal inrichtingsplan voor de omgeving van de Immerzeeldreef te Aalst **Bouwheer** Stadsbestuur Aalst **Selectie** Maarch / Brut+Land / Bureau B+B – Jan Lauwers & partners / Dogma / Urban Platform **Toekenning** Maarch **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 13.05.2011 **1ste brief** 23.06.2011 **Toekenning** 16.12.2011 **Status** In uitvoering

OO 2108

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een administratief gebouw en sociaal huis voor het OCMW te Sint-Niklaas **Bouwheer** OCMW Sint-Niklaas **Selectie** architecten Els Claessens en Tania Vandenbussche / BOB361 architects / Architectenbureau K. van Velsen / Hootsmans Architectuurbureau / Poponcini & Lootens ir architecten **Toekenning** architecten Els Claessens en Tania Vandenbussche **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 14.04.2011 **1ste brief** 05.05.2011 **2de brief** 24.05.2011 **Toekenning** 07.07.2011 **Status** Gerealiseerd

OO 2109

Beschrijving Volledige studieopdracht voor 1. de opmaak van een ontwikkelingsplan voor de site Sint-Jan 2. de bouw van een lokaal dienstencentrum en een administratief centrum **Bouwheer** Gemeentebestuur Staden **Selectie** Volt-architecten / Architectenbureau Jan Maenhout / Atelier Pierre Bernard / Hootsmans Architectuurbureau / Poot Roegiers architecten **Toekenning** Volt-architecten **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 23.08.2011 **1ste brief** 14.09.2011 **2de brief** 10.10.2011 **Toekenning** 13.12.2011 **Status** In uitvoering

OO 2110

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de reconversie van een oud rusthuis (voormalig klooster) tot een buitenschoolse kinderopvang, sociale huurwoningen, uitbreiding van een lokaal dienstencentrum en de bouw van een Contactpunt Welzijn **Bouwheer** OCMW Laarne – SHM Eigen Dak **Selectie** Löhmann's Architecture Urban + Industrial Design / architecten de vyldeer vinck taillieu / Architectenbureau Praet-Veriinden / Architectuurbureau Karel Lowette **Toekenning** Löhmann's Architecture Urban + Industrial Design **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 07.07.2011 **1ste brief** 30.08.2011 **2de brief** 26.09.2011 **Toekenning** 25.01.2012 **Status** In uitvoering

OO 2111

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van 192 sociale huurwoningen te Tongeren **Bouwheer** Tongershuis cvba **Selectie** S333 Architecture & Urbanism / Brug-gink Samenwerking / Dick van Gameren architecten / met zicht op zee architecten en ontwerpers / NFA (Nicolas Firket Architects) **Toekenning** S333 Architecture & Urbanism **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 28.04.2011 **1ste brief** 31.05.2011 **2de brief** 27.06.2011 **Toekenning** 15.11.2011 **Status** In uitvoering

OO 2112

Beschrijving Volledige studieopdracht voor 1. de opmaak van een ontwikkelingsvisie met inrichtingsplan 2. de bouw van 44 sociale huurwoningen in Westerlo **Bouwheer** C.V. Zonnige Kempen **Selectie** Plusoffice architects / DaF-Architecten / David Verhoestraete – Poot Roegiers Architecten / Dogma / Witherford Watson Mann Architects **Toekenning** Plusoffice architects **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 17.06.2011 **1ste brief** 30.08.2011 **Toekenning** 16.12.2011 **Status** In uitvoering

OO 2113

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een sporthal, voor de renovatie van het B-gebouw met bijbehorend studentenplein en voor de realisatie van het Soag-gebouw **Bouwheer** Hogeschool Gent **Selectie** Sadar+Vuga / Hootsmans Architectuurbureau / Studio Leon Thier architecten / THV AR-TE / SeARCH, TV Bel – Bureau d'études Weinand **Toekenning** Sadar+Vuga **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 14.06.2011 **1ste brief** 21.09.2011 **2de brief** 20.10.2011 **Toekenning** 26.03.2012 **Status** In uitvoering

OO 2114

Beschrijving Volledige studieopdracht voor renovatie van de pastorie en de bouw van een trefruimte te Moorsel, Aalst **Bouwheer** Kerkfabriek Sint-Martinus **Selectie** Sum office – Van Noten / Architectuur Kristoffel Boghaert / Filip De Mulder architect / karuur architecten / Ono architectuur **Toekenning** Sum office – Van Noten **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 03.05.2011 **1ste brief** 13.05.2011 **2de brief** 30.05.2011 **Toekenning** 13.07.2011 **Status** Gerealiseerd

OO 2115

Beschrijving Geïntegreerde studieopdracht voor de renovatie van kloostervleugel met nieuwbouw, voor de renovatie van de feestzaal met 2 vleugels nieuwbouw, voor de nieuwbouw gekoppeld aan beschermde kapel en voor de bouw van een nieuwe scholencampus, Kortrijk **Bouwheer** School Invest **Selectie** Abscis Architecten / Atelier Pierre Bernard / JDS architects – Louis Paillard architecte **Toekenning** Abscis Architecten **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 29.03.2011 **1ste brief** 05.07.2011 **2de brief** 23.08.2011 **Toekenning** 14.10.2011 **Status** In uitvoering

OO 2116

Beschrijving Geïntegreerde studieopdracht voor de bouw van twee nieuwe sportzalen met bijbehorende functies, gerealiseerd binnen één gebouwencomplex, Oudenaarde **Bouwheer** School Invest **Selectie** Koppert+Koenis Architecten / Bulk Architecten / evr-Architecten **Toekenning** Koppert+Koenis Architecten **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 29.03.2011 **1ste brief** 21.06.2011 **2de brief** 17.08.2011 **Toekenning** 25.10.2011 **Status** In uitvoering

OO 2117

Beschrijving Geïntegreerde studieopdracht voor de bouw van ateliers voor geïntegreerd technologieonderwijs en ruimte voor 'klassieke' leslokalen, Mol **Bouwheer** School Invest **Selectie** TV Teema architecten – Schilling Architecten – Wirtz International / Dok architecten / WAW **Toekenning** TV Teema architecten – Schilling Architecten – Wirtz International **Publicatie** 02.02.2011 **Selectie** 29.03.2011 **1ste brief** 20.06.2011 **2de brief** 24.08.2011 **Toekenning** 20.10.2011 **Status** In uitvoering

OO 2201

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de reconversie tot een ontmoetingsplaats en centrum voor sociale economie, armoede, diversiteit, wijkwerking van het voormalig Dominicanenklooster en woning De Beuckelaer in Antwerpen **Bouwheer** Provinciebestuur Antwerpen **Selectie** Ono architectuur / Barak / Baukuh / L'Escaut – Greisch / Witherford Watson Mann Architects – Origin **Toekenning** Ono architectuur **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 04.10.2011 **1ste brief** 09.11.2011 **2de brief** 15.12.2011 **Toekenning** 24.05.2012 **Status** In uitvoering

OO 2202

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van het cultuurcentrum met ondergrondse parking **Bouwheer** Stadsbestuur Deinze **Selectie** V+ Bureau Vers plus de bien-être – Trans / AgwA / Ono architectuur / Sou Fujimoto Architects / Sadar+Vuga **Toekenning** V+ Bureau Vers plus de bien-être – Trans **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 17.11.2011 **1ste brief** 05.12.2011 **2de brief** 16.01.2012 **Toekenning** 26.06.2012 **Status** In uitvoering

OO 2203

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuw centraal politiehuis voor de Politiezone Westkust **Bouwheer** Politiezone Westkust **Selectie** TV Achtergael – Technum / Crepain Binst architecture / Lens'Ass – Arets / Low architecten / Ofis Arhitekti **Toekenning** TV Achtergael – Technum **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 29.11.2011 **1ste brief** 11.01.2012 **2de brief** 17.02.2012 **Toekenning** 10.08.2012 **Status** In uitvoering

OO 2204

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een administratief centrum voor het OCMW op de welzijns-campus De Zuidkaai te Eeklo **Bouwheer** OCMW Eeklo **Selectie** 1:1 Architecture / Marc Koehler Architects / Nero / Ofis Arhitekti / Tom Thys architecten **Toekenning** 1:1 Architecture **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 14.10.2011 **1ste brief** 03.11.2011 **Toekenning** 21.02.2012 **Status** In uitvoering

OO 2205

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het verbouwen en uitbreiden van de gemeentelijke bibliotheek **Bouwheer** Gemeentebestuur Niel **Selectie** Plusoffice architects / Architectuur Kristoffel Boghaert / Christian Kieckens Architects / sculp(IT)architecten **Toekenning** Plusoffice architects **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 10.10.2011 **1ste brief** 27.10.2011 **2de brief** 24.11.2011 **Toekenning** 10.02.2012 **Status** In uitvoering

OO 2208

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een ontwikkelingsvisie voor het Groen Lint te Oostende **Bouwheer** Stadsbestuur Oostende **Selectie** Technum – Georges Descombes / DS Ontwerpen Onderzoek / Hosper NL / Must stedebouw / Witteveen+Bos **Toekenning** Technum – Georges Descombes **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 16.09.2011 **1ste brief** 17.11.2011 **2de brief** 19.12.2011 **Toekenning** 22.03.2012 **Status** Gerealiseerd

OO 2209

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een structuurvisie / masterplan voor het centrum van Strombeek-Bever **Bouwheer** Gemeentebestuur Grimbergen **Selectie** Atelier Starzak Strebicki / Palmbout – Espace – Witteveen+Bos / Urban Platform **Toekenning** Atelier Starzak Strebicki **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 24.10.2011 **1ste brief** 10.11.2011 **2de brief** 06.12.2011 **Toekenning** 27.03.2012 **Status** In uitvoering

OO 2210

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor het landschapspark fort van Liezele, opmaak van een RUP en voor de uitvoering van het landschapspark **Bouwheer** Gemeentebestuur Puurs **Selectie** Buur Bureau voor Urbanisme / Buro Lubbers / Dogma / Proap Estudios e Projectos de Arquitectura Paisagis **Toekenning** Buur Bureau voor Urbanisme **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 18.11.2011 **1ste brief** 27.01.2012 **2de brief** 09.03.2012 **Toekenning** 14.07.2012 **Status** In uitvoering

OO 2211

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van nieuwe klas- en leslokalen te Kortesseem **Bouwheer** GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap **Selectie** Puls architecten / Architectenbureau Praet-Verlinden / dmvA architecten **Toekenning** Puls architecten **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 01.12.2011 **1ste brief** 13.12.2011 **2de brief** 12.01.2012 **Toekenning** 27.03.2012 **Status** In uitvoering

OO 2212

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuwe basisschool te Schaarbeek **Bouwheer** GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap **Selectie** Barak / Bart Macken Eef Boeckx Partnership / Collectief Noord / Puls architecten / Urban Platform **Toekenning** Barak **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 08.11.2011 **1ste brief** 05.12.2011 **2de brief** 12.01.2012 **Toekenning** 13.03.2012 **Status** In uitvoering

OO 2213

Beschrijving Volledige studieopdracht voor restauratie en herbestemming tot stedelijke bibliotheek van het als monument beschermde Predikherenklooster te Mechelen **Bouwheer** Stadsbestuur Mechelen **Selectie** Hild und K Architekten – Korteknie Stuhlmacher Architecten / De Smet Vermeulen architecten – Studio Roma / Driesen-Meersman-Thomaes architecten / TV Robbrecht en Daem Architecten – Architectenbureau K. Beeck / Witherford Watson Mann Architects – Origin **Toekenning** Hild und K Architekten – Korteknie Stuhlmacher Architecten **Publicatie** 07.07.2011 **Selectie** 07.10.2011 **1ste brief** 27.10.2011 **2de brief** 25.11.2011 **Toekenning** 25.05.2012 **Status** In uitvoering

23**OO 2301**

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de heraanleg van de publieke ruimte van de centrumas Station-Grote Markt te Mechelen **Bouwheer** Stadsbestuur Mechelen **Selectie** Maxwan architects + urbanists / Brut+Land / Bureau B+B / Studio Associato Secchi-Viganò / TV Buur – Latz **Toekenning** Maxwan architects + urbanists **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 02.03.2012 **1ste brief** 15.03.2012 **2de brief** 02.04.2012 **Toekenning** 14.09.2012 **Status** In uitvoering

OO 2302

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de realisatie van schoolgebouwen in de Schootstraat te Brussel **Bouwheer** Erasmushogeschool Brussel **Selectie** Bevk Perovic Arhitekti / BOB361 architects / De Smet Vermeulen architecten / Pascal Flammer / Xaveer De Geyter Architectenbureau **Toekenning** Bevk Perovic Arhitekti **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 29.03.2012 **1ste brief** 27.04.2012 **2de brief** 31.05.2012 **Toekenning** 10.10.2012 **Status** In uitvoering

OO 2303

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de renovatie en uitbreiding van het Provinciaal Instituut Sint-Godelieve campus Rivierenhof te Antwerpen, Deurne **Bouwheer** Provinciebestuur Antwerpen **Selectie** TV Schmitz – Igodt / Abscis Architecten / Hasa architecten / Mecanoo / Point Supreme – Koolhaas – Melis **Toekenning** TV Schmitz – Igodt **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 20.03.2012 **1ste brief** 02.05.2012 **2de brief** 06.06.2012 **Toekenning** 18.04.2013 **Status** In uitvoering

OO 2305

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van woonproject te Wulpen **Bouwheer** OCMW Koksijde **Selectie** Puls architecten / Blaf architecten / Point Supreme – Koolhaas – Melis / Sum office – Van Noten **Toekenning** Puls architecten **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 08.05.2012 **1ste brief** 06.06.2012 **2de brief** 09.07.2012 **Toekenning** 25.03.2013 **Status** In uitvoering

OO 2306

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een ontmoetingscentrum, de heraanleg van de dorpskern en het inrichten van een buitenplein en parkeermogelijkheden te Kasterlee **Bouwheer** Gemeentebestuur Kasterlee **Selectie** Dierendonckblancke architecten / Architectenbureau Paul de Ruiter – LARS Laboratory for Architectural ReSearch / Hub / Label architecture – Maat-ontwerpers / TV Baukunst – Denis Dujardin **Toekenning** Dierendonckblancke architecten **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 03.04.2012 **1ste brief** 07.05.2012 **2de brief** 11.06.2012 **Toekenning** 12.11.2012 **Status** In uitvoering

OO 2307

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor het centrum en voor de opmaak van een ontwikkelingsplan voor het inbreidingsproject in het centrum van de gemeente Gooik **Bouwheer** Gemeentebestuur Gooik **Selectie** Maat-ontwerpers / Cluster / Something Fantastic / TV Artgineering – H+N+S Landschapsarchitecten – KPW architecten **Toekenning** Maat-ontwerpers **Publicatie** 27.01.2012 **Selectie** 23.03.2012 **1ste brief** 23.08.2012 **2de brief** 20.09.2012 **Toekenning** 22.07.2013 **Status** In uitvoering

24**OO 2401**

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuw ziekenhuis te Vilvoorde **Bouwheer** vzw Algemeen Ziekenhuis Jan Portaels **Selectie** NU – dJGA – AR-TE – West8 – Stabo – Daidalos / Claus en Kaan – Poponcini en Lootens / Philippe Samyn & Partners / Schmidt Hammer Lassen Architects / TV Aaprog – awg **Toekenning** NU – dJGA – AR-TE – West8 – Stabo – Daidalos **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 06.09.2012 **1ste brief** 18.09.2012 **2de brief** 09.10.2012 **Toekenning** 03.06.2013 **Status** In uitvoering

OO 2402

Beschrijving Volledige studieopdracht voor opmaak van een masterplan en de uitvoering van 2 gefaseerde bouwprojecten voor UPC Sint-Kamillus te Bierbeek **Bouwheer** vzw Provinciaal der Broeders van Liefde **Selectie** Van Belle & Medina architects / Atelier Kempe Thill / noAarchitecten / Stéphane Beel architect / Studio SNCDA et al. **Toekenning** Van Belle & Medina architects **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 06.11.2012 **1ste brief** 21.11.2012 **2de brief** 18.12.2012 **Toekenning** 13.05.2013 **Status** In uitvoering

OO 2404

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de herinrichting van de zeedijk met waterkeringen te Oostende in de zone Raversijde tot Wellington en de verbreding van de zeedijk te Raversijde **Bouwheer** Agentschap voor Maritieme Dienstverlening en Kust (MDK) – afdeling Kust **Selectie** Technum – Georges Descombes – ADR architectes / Stefano Boeri Architetti / TV Artgineering – Arup / TV Bel – Ney & Partners / Xaveer De Geyter Architectenbureau **Toekenning** Technum – Georges Descombes – ADR architectes **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 04.10.2012 **1ste brief** 21.11.2012 **Toekenning** 08.01.2014 **Status** In uitvoering

OO 2409

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een sociaal nieuwbouw woonproject in combinatie met vervangingsbouw te Oostende **Bouwheer** De Oostendse Haard **Selectie** Bevk Perovic Arhitekti / Charles Vandenhove et Associés – Architectes sprl / Lens°Ass – Pascal François / Next architects / NFA (Nicolas Firket Architects) **Toekenning** Bevk Perovic Arhitekti **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 04.12.2012 **1ste brief** 18.12.2012 **Toekenning** 04.04.2013 **Status** In uitvoering

OO 2413

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van brandweervoorpost, polyvalente ruimtes en wooneenheden **Bouwheer** Gemeentebestuur Dilbeek **Selectie** Studio SNCDA et al. / architecten de vylde vinck taillieu / Office Kersten Geers David Van Severen **Toekenning** Studio SNCDA et al **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 06.11.2012 **1ste brief** 11.12.2012 **2de brief** 17.01.2013 **Toekenning** 20.06.2013 **Status** In uitvoering

OO 2405

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de dorpskernvernieuwing te Nazareth **Bouwheer** Gemeentebestuur Nazareth **Selectie** Posad / Atelier JPLX / Denis Dujardin – Grontmij Belgium / M. Jose Van Hee Architecten **Toekenning** Posad **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 27.11.2012 **1ste brief** 08.02.2013 **2de brief** 08.03.2013 **Toekenning** 26.08.2013 **Status** In uitvoering

OO 2410

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het opmaken van een ontwikkelingsplan voor het woon-uitbreidingsgebied 'Molenveld' te Stabroek **Bouwheer** De Ideale Woning **Selectie** Karbon / Import.Export Architecture / sculp(IT)architecten / Studio Associato Secchi-Viganò / Witherford Watson Mann Architects **Toekenning** Karbon **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 04.06.2013 **1ste brief** 02.07.2013 **2de brief** 13.09.2013 **Toekenning** 05.12.2013 **Status** In uitvoering

OO 2414

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de verbouwing van een voormalig RTT-gebouw tot een academie voor woord en muziek te Kapellen **Bouwheer** Gemeentebestuur Kapellen **Selectie** met zicht op zee architecten en ontwerpers / Bel / SSA/xx – Back McMaster architecten met zicht op zee architecten en ontwerpers **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 08.11.2012 **1ste brief** 08.03.2013 **2de brief** 10.04.2013 **Toekenning** 01.07.2013 **Status** Gerealiseerd

OO 2406

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor het vormingscentrum Destelheide in Dworp **Bouwheer** Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen **Selectie** Planners (Blauwdruk stedenbouw) / LPP (Ledroit Pierret Polet) – Landzicht / Point Supreme – Koolhaas – Melis / Studio Associato Secchi-Viganò **Toekenning** Planners (Blauwdruk stedenbouw) **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 11.10.2012 **1ste brief** 05.11.2012 **2de brief** 03.12.2012 **Toekenning** 13.05.2013 **Status** Gerealiseerd

OO 2411

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de nieuwbouw buitengewoon onderwijs PSBO De Sterretjes te Tienen **Bouwheer** Provincie Vlaams-Brabant, Leuven **Selectie** B-ILD / Bart Macken Eef Boeckx Partnership / Collectief Noord / NL architects / Tom Thys architecten **Toekenning** B-ILD **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 10.10.2012 **1ste brief** 07.11.2012 **2de brief** 12.12.2012 **Toekenning** 31.05.2013 **Status** In uitvoering

OO 2407

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan 'Woon-Bal': een onderzoek naar een unieke verweving tussen een nieuwe woonontwikkeling en openlucht recreatie aansluitend aan het centrum van de gemeente Nijlen **Bouwheer** Gemeentebestuur Nijlen **Selectie** Maat-ontwerpers / Atelier JPLX / Maxwan architects + urbanists / Posad **Toekenning** Maat-ontwerpers **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 08.11.2012 **1ste brief** 04.12.2012 **Toekenning** 17.06.2013 **Status** Gerealiseerd

OO 2412

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een lokaal dienstencentrum met integratie van gemeentelijke dienstverlening en woningen voor senioren te Zedelgem **Bouwheer** OCMW Zedelgem **Selectie** Haerynck en Vanmeirhaeghe Architecten / Brut – Java / Bulk Architecten **Toekenning** Haerynck en Vanmeirhaeghe Architecten **Publicatie** 04.07.2012 **Selectie** 04.10.2012 **1ste brief** 20.02.2013 **2de brief** 27.03.2013 **Toekenning** 22.11.2013 **Status** In uitvoering

OO 2501

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de verbouwing van 6 leefgroepen in de gemeenschapsinstelling de Zande te Ruiselede **Bouwheer** Agentschap Fonds Jongerenwelzijn – Afdeling Gemeenschapsinstellingen **Selectie** Atelier Kempe Thill / architecten de vylde vinck taillieu / Architectenbureau Jan Maenhout / UR architects **Toekenning** Atelier Kempe Thill **Publicatie** 18.01.2013 **Selectie** 19.03.2013 **1ste brief** 05.04.2013 **2de brief** 30.04.2013 **Toekenning** 29.08.2013 **Status** Geannuleerd

OO 2502

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de realisatie van het communicatieparcours van het geïntegreerd project van oppervlakteberging van het categorie A-afval in Dessel **Bouwheer** NIRAS – Nationale Instelling voor Radioactief Afval en verrijkte Splijtstoffen **Selectie** Bovenbouw – Ono architectuur / Pascal Flammer / TV Powerhouse Company – LARS Laboratory for Architectural ReSearch – Vlietlandscapes **Toekenning** Bovenbouw – Ono architectuur **Publicatie** 18.01.2013 **Selectie** 22.03.2013 **1ste brief** 02.05.2013 **2de brief** 22.05.2013 **Toekenning** 27.04.2014 **Status** In uitvoering

OO 2504

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van een nieuw gemeentehuis te Sint-Gillis-Waas **Bouwheer** Gemeentebestuur Sint-Gillis-Waas **Selectie** architecten Els Claessens en Tania Vandenbussche – Technum / AgwA / Hans Verstuyft architecten / UR architects / Wiel Arets Architects **Toekenning** architecten Els Claessens en Tania Vandenbussche – Technum **Publicatie** 18.01.2013 **Selectie** 26.03.2013 **1ste brief** 14.05.2013 **2de brief** 12.06.2013 **Toekenning** 29.10.2013 **Status** In uitvoering

OO 2505

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor de Hondsmarkt en omgeving te Puurs, opmaak van een RUP en uitvoering van het masterplan **Bouwheer** Gemeentebestuur Puurs **Selectie** Delva Landscape Architects – Plusoffice architects / Maatontwerpers / Maxwan architects + urbanists / Nero / Posad **Toekenning** Delva Landscape Architects – Plusoffice architects **Publicatie** 18.01.2013 **Selectie** 21.03.2013 **1ste brief** 06.12.2013 **2de brief** 10.01.2014 **Toekenning** 22.05.2014 **Status** In uitvoering

OO 2602

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een crematorium langs de Grintweg in Oostende **Bouwheer** Opdrachthoudende vereniging voor crematoriumbeheer arrondissement Oostende (OVCO) **Selectie** Office Kersten Geers David Van Severen / Hideyuki Nakayama – List / Alvarez Ouburg Architecten / Studio SNCDA et al. **Toekenning** Office Kersten Geers David Van Severen **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 08.11.2013 **1ste brief** 29.11.2013 **2de brief** 12.12.2013 **Toekenning** 20.05.2014 **Status** In uitvoering

OO 2604

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van een woonvoorziening voor 30 volwassen personen met een zware motorische handicap in Grimbergen **Bouwheer** vzw Eigen Thuis **Selectie** BOB361 architects / Nero / Collectief Noord / AgwA **Toekenning** BOB361 architectes **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 25.10.2013 **1ste brief** 13.11.2013 **2de brief** 03.12.2013 **Toekenning** 30.04.2014 **Status** In uitvoering

OO 2605

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van het administratief centrum in Brasschaat **Bouwheer** Gemeentebestuur Brasschaat **Selectie** Compagnie O. / Caruso St John Architects / Bart Macken Eef Boeckx Partnership / Wiel Arets Architects **Toekenning** Compagnie O. **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 08.10.2013 **1ste brief** 22.11.2013 **2de brief** 13.12.2013 **Toekenning** 12.04.2014 **Status** In uitvoering

OO 2606

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een grafisch drukatelier en publieks- en tentoonstellingsruimte bij het Frans Masereel Centrum te Kasterlee **Bouwheer** Agentschap voor Kunsten en Erfgoed **Selectie** Hideyuki Nakayama – List / architecten de vylder vinck taillieu / B-ILD / Bart Macken Eef Boeckx Partnership **Toekenning** Hideyuki Nakayama – List **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 24.09.2013 **1ste brief** 15.10.2013 **2de brief** 20.11.2013 **Toekenning** 14.06.2014 **Status** In uitvoering

OO 2607

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een bovengronds parkeergebouw voor een 550-tal parkeerplaatsen te Ledeborg **Bouwheer** Stadsbestuur Gent **Selectie** Bollinger + Grohmann – Haerynck Vanmeirhaeghe architecten – L.U.S.T. Architecten / Office Kersten Geers David Van Severen / Eugeen Liebaut architecten / evr-Architecten – Except Integrated Sustainability – Gijs Van Vaerenbergh architecten / Point Supreme – Shift architecture urbanism **Toekenning** Bollinger + Grohmann – Haerynck Vanmeirhaeghe architecten – L.U.S.T. Architecten **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 23.01.2014 **1ste brief** 04.02.2014 **2de brief** 14.03.2014 **Toekenning** 11.09.2014 **Status** In uitvoering

OO 2608

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een totaalvisie voor het sportpark en de uitvoering van de omgevingsaanleg van het sportpark te Genk **Bouwheer** Stadsbestuur Genk **Selectie** List – Lola landscape architects / Studio Associato Secchi-Viganò / Artgineering – textoe / Atelier JPLX **Toekenning** List – Lola landscape architects **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 10.12.2013 **1ste brief** 20.02.2014 **2de brief** 22.04.2014 **Toekenning** 09.10.2014 **Status** In uitvoering

OO 2610

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de opmaak van een masterplan ziekenhuissite **Bouwheer** Stadsbestuur Maaseik **Selectie** Studio Associato Secchi-Viganò / Wit architecten / Brut / De Gouden Liniaal Architecten **Toekenning** Studio Associato Secchi-Viganò **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 21.11.2013 **1ste brief** 25.02.2014 **2de brief** 26.03.2014 **Toekenning** 24.06.2014 **Status** In uitvoering

OO 2611

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de renovatie, restauratie en reconversie van de voorbouw van het Klein Seminarie in Hoogstraten **Bouwheer** Katholiek onderwijs regio Hoogstraten **Selectie** Baukuh – RE-ST / Driesen-Meersman-Thomaes architecten / Origin Architecture & Engineering – Stramien **Toekenning** Baukuh – RE-ST **Publicatie** 05.07.2013 **Selectie** 08.10.2013 **1ste brief** 12.11.2013 **2de brief** 03.12.2013 **Toekenning** 13.02.2014 **Status** In uitvoering

OO 2703

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de heraanleg van de Groenplaats tot stedelijk evenementen- en verblijfsplein te Antwerpen
Bouwheer Stadsbestuur Antwerpen
Selectie Bridging Architecten & Ingenieurs / T.O.P. office / B-architecten – Land landschapsarchitecten / DRFTWD Office Architects – DS Ontwerp en Onderzoek / Stramien – TVK Architectes Urbanistes
Toekenning Bridging Architecten & Ingenieurs **Publicatie** 17.01.2014 **Selectie** 29.04.2014 **1ste brief** 31.10.2014
Toekenning 23.03.2015 **Status** In uitvoering

OO 2705

Beschrijving Studieopdracht voor de opmaak van een masterplan voor de zorgsites in Genk en Zonhoven en de volledige studieopdracht voor de bouw van 5 woningen en gemeenschappelijke voorzieningen in Genk **Bouwheer** IGL – Ter Heide
Selectie Dierendonckblancke architecten / Iglesias Leenders Bylois architecten / De Gouden Liniaal Architecten **Toekenning** Dierendonckblancke architecten **Publicatie** 17.01.2014 **Selectie** 24.04.2014 **1ste brief** 06.05.2014 **2de brief** 03.06.2014
Toekenning 12.09.2014 **Status** In uitvoering

OO 2706

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de bouw van een nieuwe gemeentelijke basisschool De Linde in Zarren, Kortemark **Bouwheer** Gemeentebestuur Kortemark
Selectie Karel Verstraeten Ir. Architect / Architectenbureau Jan Maenhout – Ontwerpbureau Pauwels / Haerynck Vanmeirhaeghe architecten / Puls architecten
Toekenning Karel Verstraeten Ir. Architect **Publicatie** 17.01.2014 **Selectie** 25.03.2014 **1ste brief** 15.05.2014 **2de brief** 05.65.2014 **Toekenning** 22.10.2014
Status In uitvoering

OO 2707

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de uitbreiding van het Heilig Hartcollege te Waregem **Bouwheer** vzw Katholiek Secundair Onderwijs Waregem-Anzegem-Avelgem
Selectie Atelier d'Architecture Pierre Hebbelinck / ZAMPONE Architectuur / Eugeen Liebaut architecten / Frederic Vandoninck Wouter Willems architecten
Toekenning Atelier d'Architecture Pierre Hebbelinck **Publicatie** 17.01.2014 **Selectie** 26.05.2014 **1ste brief** 26.08.2014 **2de brief** 19.09.2014
Toekenning 03.12.2014 **Status** In uitvoering

OO 2708

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de heropbouw van de brug Vaartstraat over de E34.E313 te Ranst **Bouwheer** Agentschap Wegen en Verkeer afdeling Antwerpen
Selectie Bureau d'Etudes Greisch / H+N+S Landschapsarchitecten, Next architects, Technum / Bollinger + Grohmann, Gijs Van Vaerenbergh architecten / IPV Delft / Arup, Bas Dirk Jaspaert, Robbrecht en Daem architecten
Toekenning Bureau d'Etudes Greisch **Publicatie** 17.01.2014 **Selectie** 01.07.2014 **1ste brief** 22.08.2014 **2de brief** 26.09.2014 **Toekenning** 02.12.2014 **Status** In uitvoering

OO 2802

Beschrijving Volledige studieopdracht voor de restauratie en herinrichting van het stadhuis tot een hedendaags huis van bestuur te Antwerpen **Bouwheer** Stadsbestuur Antwerpen **Selectie** Bureau Bouwtechniek – Hub – Origin Architecture & Engineering / Löhmann's Architecture Urban + Industrial Design – Poponcini & Lootens ir architecten – Tak architectenbureau / B. Van der Wee Architects – Climatic Design Consult – Hollandse Nieuwe concepts **Toekenning** Bureau Bouwtechniek – Hub – Origin Architecture & Engineering **Publicatie** 14.07.2014 **Selectie** 06.10.2014 **1ste brief** 23.10.2014 **2de brief** 13.11.2014 **Toekenning** 06.04.2015 **Status** In uitvoering

OO 2808

Beschrijving Volledige studieopdracht voor het bouwen van een vrijetijdscentrum met bibliotheek en de inrichting van de omliggende open ruimte te Edegem **Bouwheer** Gemeentebestuur Edegem **Selectie** Marc Koehler Architects / aaa architectuuratelier ambiorix / Cuypers & Q Interprof. Architectenvennootschap / Lava architecten **Toekenning** Marc Koehler Architects **Publicatie** 14.07.2014 **Selectie** 01.10.2014 **1ste brief** 14.10.2014 **2de brief** 24.10.2014 **Toekenning** 30.03.2015 **Status** In uitvoering

Gerealiseerde projecten

03

OO 0322

Project Eigen Haard Gistel Plaats Hoek Tempelhofstraat en Donckerstraat, Gistel Programma Sociale Woningen Bouwheer C.V. EHIGW Eigen Haard is Goud Waard Ontwerp Witherford Watson Mann Architects Bouwjaar 2014

05

OO 0522

Project Acaciapark Gent Plaats Acaciapark, Gent Programma Sociale woningen Bouwheer C.V. De Gentse Haard – Vlaamse overheid, Afdeling Gesubsidieerde Infrastructuur Ontwerp Abscis Architecten Bouwjaar 2012

OO 0525

Project Zonnige Kempen Heist-op-den-Berg Plaats Wijk Pijpelheide, Boischot Programma Sociale woningen Bouwheer C.V. Zonnige Kempen – Vlaamse overheid, Afdeling Gesubsidieerde Infrastructuur Ontwerp Huiswerk architecten Bouwjaar 2012

06

OO 0603

Project RVT Nevele Plaats Graaf van Hoornestraat 26, Nevele Programma Woon- en zorgcentrum Bouwheer OCMW Nevele Ontwerp 51N4E Bouwjaar 2012

OO 0615

Project Rusthuis Lede Plaats Willem de Bettelaan 2, Lede Programma Woon- en zorgcentrum Bouwheer Gemeentebestuur Lede Ontwerp Nero Bouwjaar 2015

07

OO 0703

Project Voetgangersbrug Wenduine
Plaats Blankenbergse steenweg, Wenduine
Programma Voetgangersbrug
Bouwheer Vlaamse overheid, Afdeling Waterwegen en Kust
Ontwerp West 8
Bouwjaar 2014

OO 0712

Project BS/KA Tervuren
Plaats Hippolyte Boulengerlaan 7, Tervuren
Programma School
Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
Ontwerp Feys & Gouwy Ingenieurs Architecten
Bouwjaar 2014

OO 0715-0716-0717

Project Bibliotheek, politiecommissariaat en academie Wilrijk
Plaats Bist 1, Wilrijk
Programma Bibliotheek, politiekantoor en academie
Bouwheer Stadsbestuur Antwerpen
Ontwerp Baumschlager-Eberle Architecturbüro
Bouwjaar 2013

OO 0721

Project Sint-Jansschool Genk
Plaats Gebied tussen Schoolstraat, Onderwijslaan, Duinenlaan en Binnenlaan en zone langs Duinenlaan richting KRC
Programma Ruimtelijk uitvoeringsplan
Bouwheer Stadsbestuur Genk
Ontwerp Studio Associato Secchi-Viganò
Bouwjaar 2012

OO 0743

Project Gemeentehuis Maldegem
Plaats Markt 7, Maldegem
Programma Administratief centrum
Bouwheer Gemeentebestuur Maldegem
Ontwerp Lens'Ass architecten
Bouwjaar 2012

08

OO 0801

Project OCMW Lommel
Plaats Kapittelhof 1, Lommel
Programma Woon- en zorgcentrum
Bouwheer OCMW Lommel
Ontwerp 360 architecten
Bouwjaar 2012

OO 0802

Project Zonnige Kempen Berlaar
Plaats Winterhof, Smidstraat en Brassoi, Berlaar
Programma Sociale Woningen
Bouwheer C.V. Zonnige Kempen
Ontwerp Van Belle & Medina architects
Bouwjaar 2013

OO 0810

Project Red Star Line Antwerpen
Plaats Montevideostraat 3, Antwerpen
Programma Museum
Bouwheer Stadsbestuur Antwerpen
Ontwerp Beyer Blinder Belle
Bouwjaar 2013

09

OO 0906

Project Zaal en jeugdlokaal Bocholt
Plaats Pastoorsdreef 3, Bocholt
Programma Jeugd- en cultuurhuis
Bouwheer Gemeentebestuur Bocholt
Ontwerp Ono architectuur
Bouwjaar 2012

OO 0907

Project Jezuïtenkerk Lier **Plaats** Gasthuisvest 50, Lier **Programma** Herinrichting kerk tot concertzaal **Bouwheer** vzw Open Monumentenvereniging Eduard Bressinck **Ontwerp** TV Beeck – Verwilt Architectenteam **Bouwjaar** 2014

10

OO 1001

Project BS Ninove **Plaats** Dreefstraat 31, Ninove **Programma** School **Bouwheer** Gemeenschapsonderwijs **Ontwerp** Architectenbureau Praet-Verlinden **Bouwjaar** 2014

OO 1002

Project KA Veurne **Plaats** Smissestraat 3, Veurne **Programma** School **Bouwheer** Gemeenschapsonderwijs **Ontwerp** Vandendries Capoen Architecten **Bouwjaar** 2013

OO 1008

Project Crematorium Holsbeek **Plaats** Jennekenstraat 5, Holsbeek **Programma** Crematorium **Bouwheer** De opdrachtgevende vereniging voor crematorium-beheer in het arrondissement Leuven 'Hofheide' **Ontwerp** TV RCR Aranda Pigem Vilalta architectes – Coussée & Goris **Bouwjaar** 2014

OO 1009

Project Linkeroever Antwerpen **Plaats** Europark - Linkeroever Antwerpen **Programma** Kinderdagverblijf, woon- en zorgcentrum, sociale woningen, jongeren centrum en publieke ruimte **Bouwheer** Stadsbestuur Antwerpen **Ontwerp** Technum Tractebel Engineering **Bouwjaar** 2014

11

OO 1104

Project CC Opglabbeek **Plaats** Kapelstraat 16, Opglabbeek **Programma** Gemeenschapscentrum **Bouwheer** Gemeentebestuur Opglabbeek **Ontwerp** Verdickt & Verdickt architecten **Bouwjaar** 2012

OO 1107 (1ste fase gerealiseerd)

Project Zonnige Kempen Grobbendonk **Plaats** Floris Primstraat 1-3, Grobbendonk **Programma** Sociale Woningen **Bouwheer** C.V. Zonnige Kempen **Ontwerp** TV Das – Wesp **Bouwjaar** 2012

OO 1115

Project Centraal plein mijnsite Winterslag **Plaats** E. Coppéelaan 91, Genk **Programma** Plein **Bouwheer** Stadsbestuur Genk **Ontwerp** Hosper NL **Bouwjaar** 2012

OO 1120

Project Zennegat Mechelen **Plaats** Zennegat, Mechelen **Programma** Fietsbruggen **Bouwheer** W&Z Waterwegen en Zeekanaal nv **Ontwerp** DFA Dietmar Feichtinger Architects **Bouwjaar** 2013

12

OO 1203
 Project Postsite Aalst Plaats Werf 8, Aalst
 Programma Herinrichting fabriek en postgebouw tot multifunctioneel gebouw
 Bouwheer De Post Ontwerp Abscis Architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1204
 Project Academie Dilbeek Plaats Kamerijklaan 50, Dilbeek
 Programma Academie
 Bouwheer Gemeentebestuur Dilbeek
 Ontwerp Carlos Arroyo
 Bouwjaar 2012

OO 1205
 Project F. Sohiecentrum Hoeilaart Plaats Gemeenteplein 39, Hoeilaart
 Programma Gemeenschapscentrum
 Bouwheer Gemeentebestuur Hoeilaart
 Ontwerp Planners
 Bouwjaar 2012

OO 1219
 Project BSBO Groenlaar Rumst Plaats Rozenlaan 50, Rumst-Reet
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Huiswerk architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1220
 Project BS Stene Oostende Plaats Steensedijk 352, Oostende
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Van Wassenhove Architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1221
 Project BS De Meer Zemst Plaats Bovenweg 17, Zemst
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp TV Geert Pauwels – Gunnar Degerlid
 Bouwjaar 2012

OO 1222
 Project BS 't Beekje Etterbeek Plaats Edmond Mesenslaan 2, Etterbeek
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp evr-Architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1223
 Project KTA Brasschaat Plaats Prins Kavellei 98, Brasschaat
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Frencken Scholl architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1224
 Project BS Zilverberk Halle Plaats Pastoor Bernaertstraat 28, Halle
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp awg architecten
 Bouwjaar 2013

OO 1225
 Project BSBO Herentals Plaats Mennenstraat 21, Herentals
 Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Stéphane Beel architects
 Bouwjaar 2013

13

OO 1301
 Project Kazerne Dossin Plaats G. De Stassartstraat 153, Mechelen
 Programma Museum, memoriaal en documentatiecentrum
 Bouwheer Vlaamse overheid, Afdeling Communicatie
 Ontwerp awg architecten
 Bouwjaar 2012

OO 1309

Project Woon- en zorgcentrum Balen
Plaats Rozenstraat 11, Balen Programma
Woon- en zorgcentrum Bouwheer
OCMW Balen Ontwerp osar architects
Bouwjaar 2014

OO 1311

Project KTA2-KTA3 Hasselt Plaats
Vildersstraat 3, Hasselt Programma
School Bouwheer Gemeenschaps-
onderwijs Ontwerp TV Libost-groep
- A2O architecten Bouwjaar 2013

14

OO 1401

Project Kapel Beernem Plaats Brugge-
steenweg 130, Ruiselede Programma
Herinrichting kapel tot school-
gebouw Bouwheer Agentschap
Fonds Jongerenwelzijn, Afdeling
Gemeenschapsinstellingen Ontwerp
Hootsmans Architectuurbureau
Bouwjaar 2014

OO 1403

Project Muziekacademie Lokeren
Plaats Groendreef 8, Lokeren
Programma Academie Bouwheer Stads-
bestuur Lokeren Ontwerp Plusoffice
architects Bouwjaar 2012

OO 1406

Project Watertoren Beersel Plaats
Rondpunt Grootbosstraat -
Sanatoriumstraat Programma Water-
silo Bouwheer TMVW Integraal Water-
bedrijf Ontwerp TV Bel - Bureau
d'études Weinand Bouwjaar 2015

**OO 1407 (Bataviabrug
gerealiseerd)**

Project Bruggen Oude Dokken Gent
Plaats Oude Dokken, Gent Programma
Fietsbruggen Bouwheer AG Stads-
ontwikkelingsbedrijf Gent - W&Z
Waterwegen en Zeekanaal Ontwerp
DFA Dietmar Feichtinger Architects
Bouwjaar 2012

OO 1416

Project Sporthal Lokeren Plaats
Sportlaan 2, Lokeren Programma Sport
Bouwheer Stadsbestuur Lokeren
Ontwerp TV Cuypers & Q - LAB
multiprofessionele architecten-
vennootschap Bouwjaar 2013

15

OO 1505

Project Dienstencentrum Oostcam-
pus Plaats Siemenslaan 1, Oostkamp
Programma Bestuur- en diensten-
centrum Bouwheer Gemeentebestuur
Oostkamp Ontwerp Carlos Arroyo
Bouwjaar 2012

OO 1507

Project Dienstencentrum PIVO Asse
Plaats Poverstraat 40, Relegem-Asse
Programma Dienstencentrum Bouwheer
vzw CAW Delta Ontwerp Eugene
Liebaut architecten Bouwjaar 2012

OO 1511

Project Ginder-Ale Merchtem Plaats
Ginder-Ale site, Merchtem Programma
Masterplan Bouwheer Gemeente-
bestuur Merchtem Ontwerp Hub
Bouwjaar 2012

OO 1512
 Project In Flanders Fields Ieper
 Plaats Lakenhallen, Grote Markt
 34, Ieper Programma Museum en
 documentatiecentrum Bouwheer
 Stadsbestuur Ieper Ontwerp
 noAarchitecten Bouwjaar 2012

OO 1521
 Project Universiteit Hasselt Plaats
 Martelarenlaan 42, Hasselt Programma
 Universiteit Bouwheer Universiteit
 Hasselt Ontwerp noAarchitecten
 Bouwjaar 2012

OO 1522
 Project BO Vilvoorde Plaats De Bavaylei
 130, Vilvoorde Programma School Bouw-
 heer Stadsbestuur Vilvoorde Ontwerp
 Hasa architecten Bouwjaar 2012

OO 1524
 Project BS Brugge Plaats Hugo
 Losschaertstraat 5, Brugge
 Programma School Bouwheer Gemeen-
 schapsonderwijs Ontwerp Tom Thys
 architecten Bouwjaar 2014

OO 1525
 Project BS Mol Plaats Beukenbosstraat
 24, Balen Mol Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Cuypers & Q Bouwjaar 2012

OO 1526
 Project BSBO Lier Plaats Anton Berg-
 mannlaan 18, Lier Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Cuypers & Q Bouwjaar 2013

OO 1528
 Project BO Lommel Plaats Speelplein-
 straat 75, Lommel Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp Ipostudio Architetti Bouwjaar
 2013

OO 1529
 Project BS Roeselare Plaats Meers-
 straat 13, Roeselare Programma School
 Bouwheer Gemeenschapsonderwijs
 Ontwerp GWM architecten Bouwjaar
 2014

16

OO 1601
 Project Herinneringspark '14-'18
 Plaats Frontstreek '14-'18 Programma
 Cultuurtoeristisch totaalconcept
 Bouwheer Vlaamse overheid Ontwerp
 Geurst & Schulze Bouwjaar 2012

OO 1605
 Project Politiecommissariaat
 BUDOKAP Plaats Berlaarbaan 227,
 Sint-Katelijne-Waver Programma
 Politiekantoor Bouwheer Politiezone
 BUDOKAP Ontwerp Architecten-
 bureau Praet-Verlinden Bouwjaar
 2014

OO 1607
 Project Oud Gemeentehuis Kapellen
 Plaats Antwerpsesteenweg 2,
 Kapellen Programma Multifunctio-
 neel gebouwencomplex Bouwheer
 Gemeentebestuur Kapellen Ontwerp
 a154 architecten Bouwjaar 2012

OO 1609

Project Ontmoetingscentrum Loker
Plaats Dikkebusstraat 133, Heuvelland
Programma Ontmoetingscentrum Bouw-
heer Gemeentebestuur Heuvelland
Ontwerp Marc Koehler Architects
Bouwjaar 2012

OO 1610

Project Kinderdagverblijf Antwerpen
Plaats Speelpleinstraat 55, Merksem
Programma Kinderdagverblijf Bouwheer
Stadsbestuur Antwerpen, Bedrijf
Lerende Stad Ontwerp 51N4E Bouwjaar
2012

OO 1611

Project Campus De Zande Wingene
Plaats Bruggesteeweg 130,
Ruisselede Programma Jeugdzorg
campus Bouwheer Agentschap
Fonds Jongerenwelzijn, Afdeling
Gemeenschapsinstellingen Ontwerp
osar architect Bouwjaar 2014

OO 1617

Project Centrum Oedelem Plaats
Marktplaats en omgeving, Oedelem
Programma Publieke ruimte Bouwheer
Gemeentebestuur Beernem
Ontwerp TV Orizon (nuvolaB –
Goossens+Bauwens) Bouwjaar 2013

OO 1622

Project De Warande Wetteren Plaats
Warandelaan 14B, Wetteren
Programma Masterplan en sporthal
Bouwheer AG Wetteren Ontwerp
VenhoevenCS architecture+
urbanism Bouwjaar 2012

OO 1626

Project BS Ter Berken Hofstade Plaats
Ambroossteenweg 13, Hofstade
Programma School Bouwheer GO! onder-
wijs van de Vlaamse Gemeenschap
Ontwerp msb-architecten Bouwjaar
2013

OO 1627

Project BSBO De Bloesem Sint-
Truiden Plaats Halmaalweg 31, Sint-
Truiden Programma School Bouwheer
GO! onderwijs van de Vlaamse
Gemeenschap Ontwerp Puls
architecten Bouwjaar 2013

OO 1628/1

Project BS Ibis Freinet Herentals Plaats
Heesveld 9, Herentals Programma
School Bouwheer GO! onderwijs van
de Vlaamse Gemeenschap Ontwerp
Korteknie Stuhlmacher Architecten
Bouwjaar 2014

OO 1628/2

Project Ibis Vlindertuin Lille Plaats Berg
10, Lille Programma School Bouwheer
GO! onderwijs van de Vlaamse
Gemeenschap Ontwerp Korteknie
Stuhlmacher Architecten Bouwjaar
2012

OO 1629

Project KA Zottegem Plaats Meerlaan
25, Zottegem Programma School
Bouwheer GO! onderwijs van de
Vlaamse Gemeenschap Ontwerp
evr-Architecten Bouwjaar 2015

17**OO 1702**

Project Schipperij haven Gent Plaats
Rigakaai, Gent Programma Bezoekers-
centrum Bouwheer Havenbedrijf Gent
Ontwerp Tetra Bouwjaar 2013

OO 1705

Project De Nekker Mechelen **Plaats** Provinciaal domein De Nekker, Nekkerspoel-Borcht 19, Mechelen **Programma** Zwembad **Bouwheer** Provinciebestuur Antwerpen **Ontwerp** VenhoevenCS architecture+urbanism **Bouwjaar** 2013

OO 1711

Project Masterplan Albrechtlaan Aalst **Plaats** Albrechtlaan, Aalst **Programma** Masterplan **Bouwheer** Stadsbestuur Aalst **Ontwerp** BUUR Bureau voor Urbanisme **Bouwjaar** 2012

OO 1712

Project Gemeenteplein Edegem **Plaats** gemeenteplein, Edegem **Programma** Publieke ruimte **Bouwheer** Gemeentebestuur Edegem **Ontwerp** Vectris **Bouwjaar** 2012

OO 1715

Project Zorgstrategisch masterplan Merksem **Plaats** wijk Merksem Heide-Tuinwijk, Merksem **Programma** Masterplan **Bouwheer** OCMW Antwerpen **Ontwerp** Brut **Bouwjaar** 2012

OO 1716

Project Giels Bos Gierle **Plaats** Het GielsBos, Vosselaarseweg, 2275 Gierle **Programma** Masterplan en zorgwoningen **Bouwheer** vzw Kinsbergen – gehandicaptenzorg provincie Antwerpen **Ontwerp** Dierendonck-blancque Architecten **Bouwjaar** 2014

OO 1718 (1ste fase gerealiseerd)

Project WZC Genk **Plaats** Campus André Dumont, Stalenstraat 2, Genk **Programma** Woon- en zorgcentrum **Bouwheer** vzw Menos **Ontwerp** osar architects **Bouwjaar** 2014

OO 1719 (1ste fase gerealiseerd)

Project Sociale woningen Geel **Plaats** Eikenstraat, Geel **Programma** Sociale Woningen **Bouwheer** C.V. Geelse Bouwmaatschappij **Ontwerp** Poponcini & Lootens ir architecten **Bouwjaar** 2014

OO 1727

Project BS Hoboken **Plaats** Weerstandlaan 141, Hoboken **Programma** School **Bouwheer** GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap **Ontwerp** areal architecten **Bouwjaar** 2014

18**OO 1806**

Project Masterplan en BPK Kontich **Plaats** Centrumgebied Kontich **Programma** Masterplan en beeldkwaliteitsplan **Bouwheer** Gemeentebestuur Kontich **Ontwerp** KuiperCompagnons **Bouwjaar** 2012

OO 1824

Project BS De Spreeuwen Mechelen **Plaats** Battelsesteenweg 259, Mechelen **Programma** School **Bouwheer** GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap **Ontwerp** Happel Cornelisse Architecten **Bouwjaar** 2014

19

OO 1909

Project Masterplan en Landen Plaats
Grondgebied Landen **Programma**
Masterplan en beeldkwaliteitsplan
Bouwheer Stadsbestuur Landen **Ontwerp**
Plusoffice architects **Bouwjaar** 2014

OO 1912

Project Sociaal huis Merksplas
Plaats Markt 11, Merksplas **Programma**
Dienstencentrum **Bouwheer** OCMW
Merksplas **Ontwerp** Radar architecten
Bouwjaar 2013

20

OO 2003

Project De Wijnpers Leuven Plaats
Mechelsevest 72, Leuven **Programma**
School **Bouwheer** Provincie Vlaams-
Brabant **Ontwerp** TV Office Kersten
Geers David Van Severen – Util
Bouwjaar 2014

OO 2010

Project Masterplan centrum Heist-
op-den-Berg Plaats Centrum
Heist-op-den-Berg **Programma**
Masterplan en ontwerpvisie **Bouwheer**
Gemeentebestuur Heist-op-den-
berg **Ontwerp** Planners **Bouwjaar** 2014

OO 2014

Project Gemeentehuis Zulte Plaats
Centrumstraat 8, Zulte **Programma**
Administratief centrum **Bouwheer**
Gemeentebestuur Zulte **Ontwerp**
goedefroo+goedefroo architecten
Bouwjaar 2014

21

OO 2106

Project Crematorium Zemst Plaats
Erasmuslaan 50 - site Cargovil,
Zemst-Eppegem **Programma**
Crematorium **Bouwheer** Havicrem
Ontwerp Christian Kieckens
Architects - DAE **Bouwjaar** 2015

OO 2108

Project Sociaal Huis Sint-Niklaas Plaats
Abingdonstraat 99, Sint-Niklaas
Programma Administratief centrum en
dienstencentrum **Bouwheer** OCMW
Sint-Niklaas **Ontwerp** architecten Els
Claessens en Tania Vandenbussche
Bouwjaar 2014

OO 2114

Project Pastorij Moorsel Plaats
Bergskén 1, Aalst **Programma** Renovatie
pastorij tot ontmoetingscentrum
Bouwheer Kerkfabriek Sint-Martinus
Ontwerp Sum office – Van Noten
Bouwjaar 2014

22

OO 2208

Project Groen Lint Oostende Plaats
Oostende **Programma** Ontwikkelings-
visie **Bouwheer** Stadsbestuur
Oostende **Ontwerp** Technum –
Georges Descombes **Bouwjaar** 2013

OO 2406

Project Destelheide Dworp **Plaats**
 Destelheidestraat 66, 1653 Dworp
Programma Masterplan **Bouwheer** Agent-
 schap Sociaal-Cultureel Werk
 voor Jeugd en Volwassenen **Ontwerp**
 Planners (Blauwdruk stedenbouw)
Bouwjaar 2014

OO 2407

Project Masterplan 'Woon-Bal' Nijlen
Plaats Gebied begrensd door spoor-
 weg, Molenstraat, Kesselsesteen-
 weg, Goorstraat en Loze Bareel,
 Nijlen **Programma** Masterplan **Bouwheer**
 Gemeentebestuur Nijlen **Ontwerp**
 Maat-ontwerpers **Bouwjaar** 2014

OO 2414

Project Academie Kapellen **Plaats**
 Antwerpsesteenweg 146, Kapellen
Programma Academie **Bouwheer**
 Gemeentebestuur Kapellen **Ontwerp**
 met zicht op zee architecten en
 ontwerpers **Bouwjaar** 2015

Geïnitieerde projecten

2012

KU 1201

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Bouwproject** Geen (trofee Prijs Bouwmeester 2012) **Project** Prijs Bouwmeester 2012 **Kunstenaar** Gert Robijns **Kunstopdracht** Zes houten sculpturen **Titel** *Present* **Budget** €12.900 **Fase** Gerealiseerd

KU 1202

Opdrachtgever Waterwegen en Zeekanaal in samenwerking met de Stad Dendermonde en het Team Vlaams Bouwmeester – Infrastructuurproject: inrichten van een gecontroleerd overstromingsgebied in uitvoering van het Sigmaphan **Locatie** Vlassenbroek **Kunstenaar** Wapke Feenstra **Kunstopdracht** Participatief project met workshops, publicatie en projectie **Titel** *Tekenen. Een getekend verhaal over de broek. Broekkant en Vlassenbroek aan de Schelde* **Budget** €70.473 **Fase** Gerealiseerd

KU 1203

Opdrachtgever Het Facilitair Bedrijf – Landschapsproject globale aanpak (consolidatie en/of renovatie) van een Engelse tuin **Locatie** Bilzen, Alden Biesen **Fase** Project stopgezet

KU 1204

Opdrachtgever Waalse Krook **Bouwproject** Coussée en Goris Architecten **Locatie** Waalse Krook, site begrensd door de Lammerstraat, de Walpoortstraat en de Schelde te Gent **Kunstenaar** Michaël Borremans **Kunstopdracht** Buitensculptuur **Titel** *Dark Matter* **Budget** € 280.000 **Fase** In realisatie

KU 1205

Opdrachtgever De Brug **Bouwproject** nieuwbouw door architectenbureau Bart Dehaene en Sileghems & Partners **Locatie** Erpe-Mere **Kunstenaar** Ante Timmermans **Kunstopdracht** Educatieve en artistieke werkruimte **Budget** €28.000 **Fase** In realisatie

2013

KU 1301

Opdrachtgever Igemo in samenwerking met de Gemeente Sint-Amands **Bouwproject** Renovatie en nieuwbouw van woningen **Locatie** Oppuurs, Graanmolens Verbruggen **Kunstenaar** Erika Hock **Kunstopdracht** Monumentale buitensculptuur **Titel** *Paper Mill* **Budget** € 65.000 **Fase** Gerealiseerd

KU 1302

Opdrachtgever VDAB **Bouwproject** Nieuwbouwproject van een Competentiecentrum door Nero **Locatie** Provinciestraat 211-215 te Antwerpen **Kunstenaar** Adrien Tirtiaux **Kunstopdracht** Ruw bewerkte fries in blauwe hardsteen **Titel** *Plan de carrière* **Budget** € 30.000 **Fase** Gerealiseerd

KU 1303

Opdrachtgever Intercommunale Havicrem **Bouwproject** Nieuwbouw van crematorium Daelhof door Christian Kieckens Architects **Locatie** Erasmuslaan 50 te Zemst **Fase** Project stopgezet

KU 1304

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Locatie** Ronde Ravensteingalerij te Brussel **Budget** € 30.000 **Fase** Geannuleerd

KU 1305

Opdrachtgever Stad Mechelen **Bouwproject** Volledige studieopdracht tot restauratie en herbestemming van het beschermde monument Predikherenklooster tot stedelijke bibliotheek door HildundK Architecten, Korteknie Stuhlmacher Architecten **Locatie** Goswin de Stassartstraat, Jodenstraat te Mechelen **Budget** Onbekend **Fase** In voorbereiding

2014

KU 1306

Opdrachtgever AG Real Estate **Bouwproject** Nieuwbouw voor het Vrij Technisch Instituut VTI door Geurts & Schulze Architecten **Locatie** Leenstraat te Roeselare **Kunstopdracht** Bas-reliëf in beton **Budget** € 15.000 (raming) **Fase** In voorbereiding

KU 1307

Opdrachtgever Agentschap Natuur en Bos, Waterwegen en Zeekanaal, Kruin en de Gemeente Kruibeke – Natuurproject habitatherstel van de alluviale bossen en krekens **Locatie** Alluviale bossen en krekens in de Polders van Kruibeke **Kunstopdracht** Artistiek masterplan voor een kunstroute **Budget** € 45.000 **Fase** Project stopgezet

KU 1401

Opdrachtgever Stad Aalst in samenwerking met Netwerk – Infrastructuurproject masterplan Denderzone **Locatie** Denderoeveren over 2 km (binnen de ring) **Kunstopdracht** Pilotproject Kunst in opdracht bouwrijp maken van het geplande gebied langs de centrumoeveren van de Dender **Kunstenaar** Observatorium **Budget** € 75.000 **Fase** In uitvoering

KU 1402

Opdrachtgever Gemeente Herzele – Stedenbouwkundig project masterplan voor de dorpskern van Ressegem **Locatie** Ressegem **Kunstopdracht** Pilotproject Kunst in opdracht participatief kunstproject voor de open dorpskern **Kunstenaars** Birthe Leemeijer en David Helbich **Budget** € 35.000 **Fase** In uitvoering

KU 1403

Opdrachtgever Tondelier Development en de Stad Gent **Bouwproject** Stedenbouwkundig masterplan en nieuwbouw van 530 woningen onder stedenbouwkundige supervisie van Rapp+Rapp **Locatie** Bouwblok omgeven door de Gasmeterlaan, Elsstraat, Biervlietstraat en Blaisantvest te Gent **Kunstopdracht** Pilotproject Kunst in opdracht verbinden van de nieuwe en bestaande wijken (Blaisant en Rabot) via een artistiek platform dat rekening houdt met gefaseerde bewoning op de lange termijn **Kunstenaars** Kelly Schacht, Filip Van Dingenen, Stijn Van Dorpe, Petra Stavast en Lotte Geeven **Budget** € 120.000 **Fase** In uitvoering

KU 1404

Opdrachtgever Stad Genk **Locatie** Heilig Hart Monument, Hoogstraat 2-4, Genk **Kunstopdracht** Pilotproject Kunst in opdracht participatief project over het herdenken van oorlogsslachtoffers **Kunstenaars** Ivo Provoost & Simona Denicolai **Budget** € 45.000 **Fase** In uitvoering

KU 1405

Opdrachtgever Provincie Antwerpen **Bouwproject** Nieuwbouw provinciehuis door Xaveer De Geyter Architectenbureau **Locatie** Koningin Elisabethlei 22 te Antwerpen **Kunstopdracht** Pilotproject Kunst in opdracht collectioneren in relatie tot de openbare rol van een collectie **Kunstenaars** Nico Dockx, Charif Benhelima, Sarah De Wilde, Joris Ghekiere, Tomo Savic-Gecan, Helmut Stallaerts, Steve Van den Bosch **Budget** € 160.000 **Fase 1** Gerealiseerd **Fase 2** In uitvoering **Fase 3** In voorbereiding

KU 1506

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Locatie** Atelier Bouwmeester te Brussel **Kunstopdracht** Tijdelijke sculpturale ingreep in relatie tot buitenruimte **Kunstenaar** Anri Sala **Budget** € 50.000 **Fase** Gerealiseerd

KU 1407

Opdrachtgever Stad Deinze **Bouwproject** Nieuwbouw administratief centrum door Tony Fretton Architects **Locatie** Deinze **Kunstopdracht** Plafondschildering voor raadzaal **Kunstenaar** Jorge Macchi **Budget** € 125.000 **Fase** In realisatie

KU 1408

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Bouwproject** Geen (historische en bestaande stedenbouwkundige context van de Ravensteingalerij) **Locatie** Atelier Bouwmeester te Brussel **Kunstopdracht** Interactief sculpturaal object **Kunstenaar** Ana Torfs **Titel** Story Generator **Budget** € 38.470 **Fase** Gerealiseerd

KU 1409

Opdrachtgever Sportimonium **Bouwproject** Nieuwbouw voor museumdepot door Paul Van Aerschot **Locatie** Hofstade **Kunstopdracht** Grafisch verbinden van museum, bibliotheek en depot **Budget** € 25.300 **Fase** Project stopgezet

KU 1410

Opdrachtgever Stad Herentals **Locatie** Herentals **Kunstopdracht** Monument voor Rik Van Looy **Budget** € 40.000 **Fase** In voorbereiding

KU 1411

Opdrachtgever Beata **Bouwproject** Kinderdagverblijf **Locatie** Deurne **Kunstopdracht** Tweedimensionale ingreep in verbindingsgang **Budget** € 30.000 **Fase** Project stopgezet

2015

KU 1501

Opdrachtgever Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen **Bouwproject** Nieuwbouw voor een internationaal concert- en congrescentrum (voormalige Koningin Elisabethzaal) **Locatie** Antwerpen **Budget** € 260.000 **Fase** In voorbereiding

KU 1502

Opdrachtgever vzw Sint-Monica **Bouwproject** Woon- en zorgcentrum De drie platanen **Locatie** Oostende **Fase** In voorbereiding

KU 1503

Opdrachtgever Elim **Bouwproject** Stille ruimte **Locatie** Kapellen **Kunstopdracht** Artistieke meerwaarde voor een stille ruimte **Fase** In voorbereiding

KU 1504

Opdrachtgever Tour & Taxis en Het Facilitair Bedrijf **Bouwproject** Nieuwbouw voor een Vlaams Administratief Centrum Herman Teirlinck door Neutelings Riedijk Architecten **Locatie** Brussel **Kunstopdrachten** Ontwerp patroon voor gevel en print voor ronde plafonduitsparingen, artistieke ingreep voor patio's **Kunstenaars** Henry Jacobs, Sophie Nys, Aglaia Konrad, Pieter Vermeersch **Budget** € 61.800 **Fase** In voorbereiding

KU 1505

Opdrachtgever Emmaüs **Bouwproject** nieuwbouw voor het kinderdagverblijf De Zonnebloem door atelier MA+P **Locatie** Mechelen **Kunstopdracht** Audiowerk met visueel interactief element **Kunstenaar** Lotte Van den Audenaeren **Budget** € 17.500 **Fase** In realisatie

KU 1506

Opdrachtgever Vlaamse Radio- en Televisieomroep VRT **Bouwproject** Nieuwbouw voor een mediahuis VRT **Locatie** Brussel **Fase** In voorbereiding

KU 1507

Opdrachtgever Stad Antwerpen **Bouwproject** Restauratie en nieuwbouw stadhuis door TV HUB Origin BB **Locatie** Antwerpen **Kunstopdracht** Grafisch ontwerp voor nieuwe verdieping met representatiefunctie **Kunstenaar** Germaine Kruij **Fase** In voorbereiding

KU 1508

Opdrachtgever MPI Oosterlo vzw **Bouwproject** Nieuwbouw voor een residentieel verblijfcentrum door Osar architecten **Locatie** Oosterlo **Kunstopdracht** Artistieke ingreep voor de persoonlijke leefomgeving van de bewoners **Kunstenaar** Emilio Lopez-Menchero **Budget** € 37.500 **Fase** In voorbereiding

Gerealiseerde projecten

2012

KU 0318

Opdrachtgever Vlaamse overheid, Agentschap voor Facilitair Management **Bouwproject** Nieuwbouw Vlaams Administratief Centrum (VAC) **Locatie** Leuven **Kunstenaar** Christophe Terlinden **Titel** *Appelsien*

KU 0513

Opdrachtgever OCMW Lommel **Bouwproject** Nieuwbouw woonzorgcentrum Kapittelhof **Locatie** Lommel **Kunstenaars** Aglaia Konrad en Willem Oorebeek in samenwerking met architect Pieter d'Haeseleer en metaalatelier Moker **Titel** *Wolkenvanger - Blikvanger*

KU 0514

Opdrachtgever OCMW Haacht **Bouwproject** Nieuwbouw van vier sociale woningen **Locatie** Tildonk **Kunstenaars** Simona Denicolai en Ivo Provoost **Titel** *Social de luxe*

KU 0515

Opdrachtgever Waterwegen en Zeekanaal, afdeling Bovenschelde **Bouwproject** Nieuwbouw Scaldis Sluishuis **Locatie** Gent **Kunstenaars** Freek Wambacq in samenwerking met architecte Aurélie De Smet

KU 0712

Opdrachtgever Sint-Lucas Hogeschool voor Wetenschap en Kunst **Bouwproject** Renovatie en nieuwbouw nieuwe campus **Locatie** Schaarbeek **Kunstenaar** Richard Venlet **Titel** *Zonder titel*

KU 0801B

Opdrachtgever Gemeente Bornem **Bouwproject** Bouw van een tweede Scheldebrug **Locatie** Bornem/Temse **Kunstenaar** Lawrence Weiner **Titel** *Boven beneden de waterstand met een waarschijnlijkheid van overstroming [d.w.z. een dijk]*

KU 0805

Opdrachtgever OCMW Zele, Dexia Bank **Bouwproject** Nieuwbouw Centrum voor Thuis- en Ouderenzorg De Bron **Locatie** Zele **Kunstenaar** Niko Van Stichel **Titel** *Observatorium 51°04'00,00"N-04°01'33,00"O*

KU 0808

Opdrachtgever OCMW Edegem, Dexia Bank **Bouwproject** Nieuwbouw Woon- en Zorgcentrum en Dienstencentrum Immaculata **Locatie** Edegem **Kunstopdracht** Metalen straatmeubilair **Kunstenaar** Frank Halmans **Titel** *Immaculata Bench*

KU 0902

Opdrachtgever VDAB **Bouwproject** Nieuwbouw VDAB competentiecentrum **Locatie** Munsterbilzen **Kunstenaar** Kelly Schacht **Titel** *Tour Detour / The guide*

KU 0904

Opdrachtgever OCMW Hoeilaart **Bouwproject** Nieuwbouw woonzorgcentrum Hof ten Doenberghe **Locatie** Hoeilaart **Kunstenaar** Ilke De Vries **Titel** *Evolution*

KU 0908A

Opdrachtgever Vlaamse overheid **Bouwproject** Restauratie, renovatie en herinrichting van de Dossinkazerne tot memoriaal en nieuwbouw van een museum en documentatiecentrum over holocaust en mensenrechten **Locatie** Mechelen **Kunstenaar** Philip Aguirre y Otegui **Titel** *15 augustus 1942, Lange Kievitstraat Antwerpen*

KU 0908B

Opdrachtgever Vlaamse overheid **Bouwproject** Restauratie, renovatie en herinrichting van de Dossinkazerne tot memoriaal en nieuwbouw van een museum en documentatiecentrum over holocaust en mensenrechten **Locatie** Mechelen **Kunstenaar** Philip Aguirre y Otegui **Titel** *De muur*

KU 0914

Opdrachtgever Gemeente Brakel **Bouwproject** Dorpskern vernieuwing **Locatie** Gewestweg N8 tussen Brakel en Ninove **Kunstenaar** Tinka Pittoors **Titel** *Brakelhoen*

KU 0915

Opdrachtgever KOCA Volwassenenzorg VZW **Bouwproject** Nieuwbouw Zorginstelling De Klinkaard **Locatie** Boom **Kunstenaars** Bren Heymans in samenwerking met landschapsarchitect Steve Annaert en de bewoners

KU 1007

Opdrachtgever GZA Ziekenhuizen **Bouwproject** Uitbreiding ziekenhuis Sint-Augustinus **Locatie** Wilrijk **Kunstenaar** Henk Visch **Titel** *Een Vaas in de Straat*

KU 1012

Opdrachtgever Intergemeentelijke vereniging voor crematoriumbeheer in Zuid-West-Vlaanderen Pilon **Bouwproject** Nieuwbouw Crematorium Uitzicht **Locatie** Kortrijk **Kunstenaar** Pedro Cabrita Reis **Titel** *Looking at silence*

KU 1022

Opdrachtgever Stadsontwikkelingsbedrijf Gent (SOB) **Bouwproject** Oude Dokken, herbestemming grindbakken **Locatie** Gent **Kunstenaars** Roberta Gigante en Sarah Melsens **Titel** *Use Me*

KU 1101

Opdrachtgever Gemeente Wevelgem **Bouwproject** Nieuwbouw porseleinhallen **Locatie** Wevelgem **Kunstenaar** Anne-Mie Van Kerckhoven **Titel** *In Tune*

KU 1102

Opdrachtgever Stad Oostende **Bouwproject** Masterplan Groen Lint **Locatie** Oostende **Kunstenaars** Katrien Vermeire en Peter Verhelst **Titel** *Groen Lint*

2013

KU 1106

Opdrachtgever Gemeente Beersel
Bouwproject Nieuwbouw en renovatie
Sociaal Huis Locatie Huizingen
Kunstenaar Philippe Van Snick Titel
*Tijd- en ruimteverloop in tien
gekleurde fasen*

KU 1115

Opdrachtgever Vlaamse overheid, Team
Vlaams Bouwmeester Bouwproject
Inrichtingswerken Atelier Bouw-
meester Locatie Brussel Kunstenaar
Suchan Kinoshita Titel *En passant.
Scenario voor een passage*

KU 1201

Opdrachtgever Vlaamse overheid, Team
Vlaams Bouwmeester Bouwproject
Geen (trofee Prijs Bouwmeester
2012) Kunstenaar Gert Robijns Titel
Present

KU 0612

Opdrachtgever Stad Aalst, De Lijn,
NMBS Bouwproject Masterplan
stationsomgeving Locatie Aalst Kunstenaar
Maya Roos Titel *Portret in Speed
Disk: Over Louis Paul Boon*

KU 0718

Opdrachtgever Koninklijk Technisch
Atheneum 2 Hasselt / Team Vlaams
Bouwmeester Bouwproject Nieuw-
bouw KTA2 Locatie Hasselt Kunstenaar
Benjamin Verdonck Titel *ABC Hasselt*

KU 0920

Opdrachtgever Gemeente Avelgem
Project Herbestemming Sint-Amel-
bergkerk Locatie Bossuit Kunstenaar
Ellen Harvey in samenwerking met
architect Pol Sileghem Titel *Repeat*

KU 1008

Opdrachtgever vzw Kinderpsychiatrisch
Centrum Genk Bouwproject
Nieuwbouw Locatie Genk Kunstenaar
Ann Veronica Janssens Titel
Kinderpsychiatrisch Centrum Genk

KU 1107

Opdrachtgever OCMW Bilzen Bouwproject
Uitbreiding woon- en zorgcentrum
'Demerhof' Locatie Bilzen Kunstenaar
Gabriel Lester Titel *Oase*

KU 1109

Opdrachtgever Stad Aalst Bouwproject
Heraanleg rotonde Verbrandhof-
straat Locatie Aalst Kunstenaar Patrick
Van Caekenbergh Titel *Het Neusje*

2014

KU 0705

Opdrachtgever Vlaams Fonds voor
Culturele Infrastructuur (FoCI) in
samenwerking met het Agentschap
Facilitair Management Bouwproject
Uitbreiding van deSingel Inter-
nationaal Kunstencentrum Locatie
Antwerpen Kunstopdracht Bassin met
sculpturen Kunstenaar Dominique
Gonzalez-Foerster Titel *Ballard
Garden*

KU 0917
Opdrachtgever OCMW Nieuwpoort in samenwerking met Belfius **Bouwproject** Nieuwbouw woonzorgcentrum De Zathe **Locatie** Nieuwpoort **Kunstenaars** Jan Kempenaers en Kasper Andreasen **Titel** *City Screen*

KU 0918
Opdrachtgever Waterwegen en Zeekanaal en gemeente Kruibeke **Bouwproject** Sigmapijan **Locatie** Kruibeke-Bazel-Rupelmonde **Kunstenaar** Koen Vanmechelen **Titel** *Cosmogolem*

KU 1020
Opdrachtgever Stad Gent **Bouwproject** Heraanleg Visserijpark (Meesterproef 2010) **Locatie** Gent **Kunstenaar** Roberta Gigante in samenwerking met landschapsarchitect Hans Druart **Titel** *Blow Out*

KU 1021
Opdrachtgever Stad Gent **Bouwproject** Heraanleg Willem de Beersteeg Park (Meesterproef 2010) **Locatie** Gent **Kunstopdracht** geluidssculptuur **Kunstenaar** Roberta Gigante in samenwerking met landschapsarchitect Hans Druart **Titel** *Still drop*

KU 1117
Opdrachtgever Stad Genk **Project** Stadsas (Meesterproef 2011) **Locatie** Genk **Kunstenaar** Ieva Epnere **Titel** *A shy bird for Genk*

2015

KU 1006
Opdrachtgever GZA **Bouwproject** Nieuwbouw Woon- en Zorgcentrum Sint-Bavo **Locatie** Wilrijk **Kunstopdracht** Sculpturale ingrepen **Kunstenaar** Guy Rombouts

KU 1027
Opdrachtgever CGG Brussel **Bouwproject** Renovatie van een gebouw als gezondheidscentrum **Locatie** Sint-Joost-ten-Node **Kunstopdracht** Tekengravures op glas **Kunstenaar** Leen Voet **Titel** *Achtertuinen en schutsels*

KU 1105
Opdrachtgever Provincie Vlaams-Brabant **Bouwproject** Nieuwbouw voor De Wijnpers **Locatie** Leuven **Kunstopdracht** Houten sculptuur met spiegelwand **Kunstenaar** Richard Venlet

KU 1113
Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Kunstopdracht** We-tube-otheek **Kunstenaar** Johan Grimonprez **Titel** *On radical ecology and tender gardening*

KU 1202
Opdrachtgever Waterwegen en Zeekanaal in samenwerking met de stad Dendermonde en het Team Vlaams Bouwmeester **Infrastructuurproject** Aanleg van een gecontroleerd overstromingsgebied als onderdeel van het Sigmapijan **Locatie** Vlassenbroek **Kunstopdracht** Participatief project met workshops, publicatie en projectie **Kunstenaar** Wapke Feenstra **Titel** *Tekenen. Een getekend verhaal over de broek. Broekkant en Vlassenbroek aan de Schelde*

KU 1302
Opdrachtgever VDAB **Bouwproject** Nieuwbouw van een competentiecentrum **Locatie** Antwerpen **Kunstopdracht** Ruw bewerkte fries in blauwe hardsteen **Kunstenaar** Adrien Tirtiaux **Titel** *Plan de carrière*

KU 1408

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Bouwproject** Geen (historische en bestaande stedenbouwkundige context Ravensteingalerij)
Locatie Brussel **Kunstopdracht** Interactief sculpturaal object **Kunstenaar** Ana Torfs **Titel** *Story Generator*

KU 1506

Opdrachtgever Team Vlaams Bouwmeester **Locatie** Atelier Bouwmeester te Brussel **Kunstopdracht** Tijdelijke sculpturale ingreep in relatie tot buitenruimte **Kunstenaar** Anri Sala
Titel *No Window No Cry (Alexis et Philippe Dumont, Galerie Ravenstein); Another Solo in the Doldrums*

Publicaties Team Vlaams Bouwmeester

2012

The Ambition of the Territory. Vlaanderen als ontwerp (met losse bijlage *Een gedeelde ontwerp-agenda voor Vlaanderen*), 96 p., uitgave i.s.m. AWB

Cahier#3 Openbaarheid. Over publiek domein, planning en rest-ruimte (in de reeks *Cahiers over kunst en/in de openbare ruimte*), 270 p., tweetalige editie (NL met ENG bijlage), 2012

Pilootprojecten Onzichtbare Zorg – Innoverende zorgarchitectuur. Brochure, 76 p.

2013

Open Oproep. Handleiding voor de publieke bouwheer. 240 p.

Open Call. A Public Principal's Companion. 240 p.

Pilootprojecten Wonen – Nieuwe vormen van collectiviteit. Brochure, 76 p.

2014

100 stemmen – Publiek-private samenwerking. Uitgave i.s.m. Vlaams Kenniscentrum PPS en PMV

Pilootprojecten Collectief Wonen – Vijf masterplannen uit de start-blokken. Brochure, uitgave i.s.m. Wonen Vlaanderen, Thuis in de Stad en VMSW, 68 p.

Pilootprojecten Productief Landschap. Verkennend onderzoek. Brochure, uitgave i.s.m. ILVO, het Departement Landbouw en Visserij en Ruimte Vlaanderen, 56 p.

2015

Kunst in opdracht 2006–2013, 232 p.

Art by commission 2006–2013, 232 p.

Pilootprojecten Productief Landschap. Oproep ontwerpteams. Brochure, uitgave i.s.m. ILVO, het Departement Landbouw en Visserij en Ruimte Vlaanderen, 50 p.

Pilootprojecten Kunst in Opdracht – Meer dan object. Uitgave i.s.m. Kunstenpunt en het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media, 176 p.

Pilootprojecten Terug in Omloop. Uitgave i.s.m. OVAM, Agentschap ondernemen, Ruimte Vlaanderen en Thuis in de Stad, 92 p.

Wapke Feenstra, *A Schelde Riverscape, Vlassenbroek – Broekkant*, Jap Sam Books, 2015

Gastbijdragen Team Vlaams Bouwmeester in A+ Belgisch tijdschrift voor architectuur

Géry Leloutre, 'Ateliers van openbare dienst', (gesprek met Peter Swinnen, Chantal Dassonville en Olivier Bastin), A+234, feb-maa 2012, pp. 73-77

Han Dijk en Emile Revier, 'De Vlaamse woondroom herbekeken', (inzending 5de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam), A+235, apr-mei 2012, pp. 79-83

Maarten Delbeke, 'Site en type', (Open Oproep crematorium Zemst), A+236, jun-jul 2012, pp. 65-69

Roeland Dudal, 'Leren delen', (The Ambition of the Territory, 13de Internationale Architectuurbiënnale van Venetië), A+237, aug-sep 2012, pp. 93-97

Sara Vermeulen, Luc Vandael, Pieter Uyttenhove, 'Een nieuwe landschapslaag voor de Westhoek', (Open Oproep Herinneringspark '14-'18), A+238, okt-nov 2012, pp. 99-103

Cor Wagenaar, 'Hoe gewoon is zorg', (Prijs Bouwmeester 2012), A+239, dec 2012-jan 2013, pp. 67-71

Pieterjan Gijs, 'Il faut cultiver notre jardin', (gesprek met Johan Grimont over 'On radical ecology'), A+240, feb-maa 2013, pp. 73-77

Nathanaëlle Baës-Cantillon, Joachim Declerck, 'Andersoortig stadsweefsel', (gesprek met Michel Jacques n.a.v. Pilootprojecten Wonen), A+241, apr-mei 2013, pp. 69-73

André Loeckx, 'Meesterzet in drie bewegingen', (gesprek met Peter Swinnen, Marcel Smets en bOb Van Reeth), A+242, jun-jul 2013, pp. 90-94

Anne Malliet, 'Een collectieve bouwcultuur', (Woningbouw-coöperaties), A+243, aug-sep 2013, pp. 74-78

Géry Leloutre, 'Boeiende passage', (Ravensteingalerij), A+244, okt-nov 2013

Paul Vermeulen, 'Opvallende boeken – Over *Cinoc* van Ana Torfs', (essay n.a.v. publicatie 'Kunst in opdracht 2006-2013'), A+245, dec 2013-jan 2014, pp. 122-126

'Open Oproep. Handleiding voor de publieke bouwheer'. (Publicatie), A+246, feb-maa 2014, pp. 72-76

Petros Babasikas/The Depression Era Project, 'In tijden van depressie', (expo 'The Depression Era'), A+247, apr-mei 2014, pp. 74-78

Geert Sels, 'Kunst is geen verplicht nummertje meer', (gesprek met Dirk De Wit, Rudy Luijters, Katrien Laenen en Philippe Van Cauteren n.a.v. Pilootprojecten Kunst in opdracht), A+248, jun-jul 2014, pp. 72-76

Joeri De Bruyn, 'Vijf masterplannen uit de startblokken', (Pilootprojecten Collectief Wonen – fase 2), A+249, aug-sep 2014, pp. 68-72

Maarten Delbeke, 'Een taai programma', (crematoria), A+250, okt-nov 2014, pp. 60-64

Annelies Augustyns, Stefan Devoldere, 'Maatschappelijke en ruimtelijke winsten boeken', (PPS), A+251, dec 2014-jan 2015, pp. 32-38

Frank Maes, 'Hoe vervang je een kerk? Over Ellen Harveys *Repeat te Bossuit*', (Kunst in opdracht), A+252, feb-maa 2015, pp. 74-76

Jürgen Vandewalle, 'Oostende. Meesterproef 2014', A+253, apr-mei 2015, pp. 64-68

Sara Vermeulen, 'Dilbeek. De kentering', A+254, jun-jul 2015, pp. 76-80

'Dag van de Architectuur 2015. Open Oproep: bezoek 27 projecten', A+255, aug-sep 2015, pp. 76-80

Anne Malliet, 'Zürich. Pilootproject Meer dan Wonen', A+256, okt-nov 2015, pp. 74-78

TV De Smet Vermeulen architecten – noAarchitecten, 'Herbestemming van kerken. Twaalf aanbevelingen', A+257, dec 2015-jan 2016, pp. 124-128

Gastbijdragen Team Vlaams Bouwmeester in Ruimte (vakblad van de Vlaamse Vereniging voor Ruimte en Planning VRP)

Anke Vos en Bart Steenwegen, 'De ambitie van het territorium', (inzending 13de Internationale Architectuurbiënnale van Venetië), Ruimte 13, maa 2012, pp. 82-87

Peter Renard, 'Een eeuwenoud recept', (gesprek met Joachim Declerck), Ruimte 15, sep 2012, pp. 20-29

Peter Renard, 'Infrastructuur creëert economie', (gesprek met Peter Swinnen en Rients Dijkstra), Ruimte 16, dec 2012, pp. 42-47

Peter Renard, 'Vlaanderen is één reconversiegebied', (ontwerpend onderzoek over de reconversie van de Vlaamse ruimte en Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen), Ruimte 17, maa 2013, pp. 12-17

Joachim Declerck, Stefan Devoldere, Michael Ryckewaert, 'Wonen met winst', (Pilotprojecten Wonen), Ruimte 18, jun 2013, pp. 56-61

Michiel Dehaene, Paul Vermeulen, Linda Boudry, 'De collectieve zoektocht naar goede architectuur', (Prijs Bouwmeester 2013), Ruimte 19, sep 2013, pp. 12-17

Katrien Laenen, 'Mindfitness in het Groen Lint – Kunst in opdracht voor Oostende', Ruimte 20, dec 2013, pp. 42-45

Peter Swinnen, 'Een gebiedsontwikkelingsprogramma voor Vlaanderen? – Verkenningssessies van Labo Ruimte', Ruimte 21, maa 2014, pp. 90-91

Filip Buyse, Joachim Declerck, Stefan Devoldere, Elke Vanempen, 'Terug naar een productief landschap', (Pilotprojecten Productief Landschap), Ruimte 22, jun 2014, pp. 90-91

Peter Swinnen, Patrick Ysebie, Michael Ryckewaert, Joachim Declerck, '5 masterplannen uit de startblokken – Pilotprojecten Collectief Wonen', Ruimte 23, sep 2014, pp. 86-89

Joris Voets, Tom Coppens, 'Do's en don'ts van PPS', (gesprek met Matti Siemiatycki), Ruimte 25, maa 2015, pp. 60-67

Annelies Augustyns, 'BXL studentenstad. Studentenhuisvesting als motor voor Brusselse stadsvernieuwing', Ruimte 26, jun 2015, pp. 38-41

Katrien Laenen, 'Dialogo als blikopener. Pilotprojecten Kunst in opdracht', Ruimte 27, sep 2015, pp. 76-79

Caroline Newton, 'Pilotprojecten Terug in Omloop', Ruimte 28, dec 2015, pp. 80

Artikels (geschreven pers)

2012

Jan Braet, 'Afspraak aan de pispotfontein. Kunst in het publieke domein', Knack, 22.02.12

Luc Coppens, 'Hier wil iedereen zijn eigen hemel', interview met Peter Swinnen n.a.v. Batibouw, De Standaard, 03-04.03.12

Jan Lippens, 'Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen maakt er een tekening bij', Humo, 06.03.12

Arjen Oosterman en Brendan Cormier, 'Ambition as antidote', interview met Peter Swinnen, Volume 31, 15.03.12

Leen Creve, 'Deel een dak. Over collectief wonen en cohousing', Knack, 28.03.12

Pieter Plas, 'Onzichtbare zorg. 7 actiepunten voor wonen, zorg en ruimtelijke vrijheid in de toekomstvisie van de Vlaams Bouwmeester', Lokaal, 01.04.12

Henk Ovink en Peter Swinnen, 'Over zand, slib, bagger en grensoverschrijdende metropolitane gebieden', Nova Terra, 04.12

Tom Ysebaert, 'Inhaalbeweging scholenbouw van start', De Standaard, 01.06.12

Geert Van der Speeten, 'Hoe het lelijkste land het interessantste kan worden. Over de architectuurbiënnale in Venetië', De Standaard, 29.08.12

Eric Bracke, 'We moeten de zorg destigmatiseren, zodat toegankelijkheid iets alledaags wordt', interview met Peter Swinnen, Weliswaar, 09.12

Geert Sels, 'Zorg voor de toekomst – Bouwmeester roept architecten op om innoverende projecten op om innoverende projecten te bedenken', De Standaard, 15-16.09.12

Peter Gorlé, 'Vlaanderen wordt één kleurloze stadsbrij. Bouwmeester Peter Swinnen waarschuwt dat platteland stilaan verdwijnt', Het Laatste Nieuws, 04.10.12

Ann Van den Broek, 'Afgelegen wonen moet duurder worden. Interview Bouwmeester Peter Swinnen en minister Philippe Muyters over toekomst Vlaamse huisvesting', De Morgen, 08.10.12

Opinie 2012

Peter Swinnen, 'Een eigen huis, maar waar?', De Standaard, 06-07.10.12

2013

Els Mathyssen, 'Wonen is in mijn wereldbeeld altijd sociaal én collectief', interview met Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen, Fundamenten, 03.13

Erik Durnez, 'Peter Swinnen – Vlaams Bouwmeester. De uitdaging van de beperkte oppervlakte', VOKA Tribune, 01.03.13

Geert van der Speeten, 'Rusthuizen kunnen meer zijn dan een zorgfabriek', De Standaard, 11.03.13

'Vijf vernieuwende zorgprojecten moeten lijnen uitzetten voor de toekomst', Bouwkroniek, 22.03.13

Colette Demil, 'Vijf pilotprojecten voor zorg krijgen vorm', Dimension, 04.13

'Pilotprojecten zorg focussen op architectuur en ruimtelijke ontwikkeling', Zorg magazine, 04.13

Geert Sels, 'Vlaams Bouwmeester reikt eerste labels uit', De Standaard, 06.06.13

'Klassieke verkaveling is achterhaald model. Bouwmeester zoekt 5 projecten voor testen van verdichting', Bouwkroniek, 07.06.13

Leen Creve, 'Hoe meer zielen', Weekend Knack, 21.08.13

Geert Sels, 'Hoe slim ontwerpen in een volgebouwd land?', De Standaard, 21-22.09.13

'Gent, Deinze en Oostkamp in de prijzen', Bouwkroniek, 27.09.13

Opinie 2013

Peter Swinnen, 'Stop zinloos en armtierig verkavelen', De Standaard, 20.08.13

Peter Swinnen, 'Duitsland als voorbeeld voor de Noordrand', De Standaard, 21-22.09.13

2014

Geert Sels, 'Antwerpen wordt walhalla voor bouwpromotoren. Vlaams Bouwmeester tikt Antwerpse stadsplanners op vingers', De Standaard, 11.01.14

Koen Van Synghele, 'Architectuur, stad én bouwmeesters op de schopstoel', De Standaard, 13.01.14

Geert Sels, 'Bourgeois roept Bouwmeester tot de orde', De Standaard, 13.01.14

Barbara Debusschere, 'Slimme stadsontwikkeling kan crisis tegengaan', De Morgen, 14.01.14

- Geert Sels, 'Bouwen is altijd politiek. Ex-bouwmeesters springen Peter Swinnen bij', De Standaard, 14.01.14
- Rob Van de Velde, Wivina Demeester, 'Hoe dwars mag een bouwmeester liggen?', De Standaard, 14.01.14
- Bart Eeckhout, 'Nieuwe cultuur van vriendjespolitiek. Ontzetting over ontslag van Antwerps Stadsbouwmeester Kristiaan Borret', De Morgen, 07.02.14
- 'Het instituut bouwmeester redden', Gazet van Antwerpen, 07.02.14
- Ward Daenen en Bart Eeckhout, 'Boer zkt. plattelandsplanner. Interview Bouwmeester Peter Swinnen en Kris Peeters over 'agropollissen' en ranches in Vlaanderen', De Morgen, 27.02.14
- Sara Vanderkerckhove en Femke Van Garderen, 'Te veel industrie, te weinig ziel', De Morgen, 01.03.14
- Geert Sels, 'Moet er nog kunst zijn? Regelgeving voor kunst in openbare ruimte is aan herziening toe', De Standaard, 12.03.14
- Remy Amkreutz, 'Het is niet de schuld van de architect, maar van de haven. Interview Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen over miljoenen meer kostende Havenhuis', De Morgen, 13.03.14
- Wim Daeninck, 'Anders wonen in Wilrijk', Gazet van Antwerpen, 07.05.14
- Geert Sels, 'Eigen huis met tuin is zo passé', De Standaard, 07.05.14
- Pieter T'Jonck, 'Wonen moet anders', De Morgen, 05.06.14
- 'Bourgeois roept Vlaams Bouwmeester op matje', Nieuwsblad, 07.06.14
- Geert Sels, 'Het einde van de Vlaams Bouwmeester', De Standaard, 25.07.14
- 'Nieuwe regering schrappt Vlaams Bouwmeester', De Morgen, 26.07.14
- Geert Sels, 'Kritiek op afschaffing Vlaams Bouwmeester', De Standaard, 26.07.14
- Christophe Van Gerrewey, 'Het visitekaartje van de Vlaams Bouwmeester', De Standaard, 26.07.14
- Bart Brinkman, 'Een halt aan de verkavelingscultuur', De Standaard, 28.07.14
- Piet Messiaen, 'Vlaams Bouwmeester: een voorbeeld uit de praktijk', De Standaard, 29.07.14
- Hilde Heynen, Dag Boutsen, Rob Cuyvers, Pieter Uyttenhove, Dirk Janssen en Ine Wouters, 'Meesters in bouwen dankzij Bouwmeester', De Standaard, 01.08.14
- Kathleen Vereecken, 'Architectuur tegen zuur', De Standaard, 01.08.14
- Koen Van Synghel, 'Wie wil de Vlaams Bouwmeester wél weg?', De Standaard, 02.08.14
- Christof Vanschoubroek, 'Open VLD betreurt afschaffing van de Vlaams Bouwmeester', 05.08.14
- Dries Bervoet, 'Kritiek op lot Vlaams Bouwmeester zwelt aan', De Tijd, 06.08.14
- Geert Sels, 'Eén of vijf Bouwmeesters?', De Standaard, 14.08.14
- 'Zonder Bouwmeester dreigt de banaliteit', De Standaard, 20.08.14
- Gideon Boie, 'De Bouwmeester en de onheilsprofeten', De Standaard, 21.08.14
- Andries Fluit, 'Bouwmeester versus Bouwcollege', De Morgen, 25.08.14
- Cathérine De Kock, 'De helende kracht van kunst. Vlaamse ziekenhuizen investeren in cultuur', De Standaard, 04.09.14
- Geert Sels, 'Een Bouwmeester moet uitdagen', De Standaard, 13.09.14
- Eric Rinckhout, 'Rem Koolhaas en Robbrecht & Daem in running voor nieuw VRT-gebouw', De Morgen, 21.10.14
- Opinie 2014**
Peter Swinnen, 'Suburbia aan de Schelde', De Standaard, 11.01.2014
- 2015**
Thomas Peeters, Lars Bove en Barbara Moens, 'Corruptiedienst bekijkt dossier Bouwmeester', De Tijd, 04.02.15
- 'Albanese deal nekt Vlaams Bouwmeester', De Morgen, 04.02.15
- Pieter Dumon, 'Flamboyante ruziemaker', De Morgen, 04.02.15
- Geert Sels en Wim Winckelmans, 'Bouwmeester op straat na 'belangenvermenging'', De Standaard, 04.02.15
- 'Van 'medewerker pesten' tot belangenvermenging', Het Laatste Nieuws, 04.02.15
- Farid El Mabrouk en Geert Sels, 'Onderzoek naar gesjoemel nekt toparchitect', Het Nieuwsblad, 04.02.15
- Thomas Peeters, 'Mijn ontslag is een politieke afrekening', De Tijd, 05.02.15
- Kati Lamens, 'Bouwmeestercollege moet onafhankelijk zijn', De Tijd, 05.02.15
- Douglas De Coninck, 'Dit was een schijnproces.' Interview: ontslagen Vlaams Bouwmeester Peter Swinnen reageert voor het eerst', De Morgen, 05.02.15
- Geert Sels, 'Strijden voor het grote gelijk', De Standaard, 05.02.15
- Geert Sels, 'Waarom de Bouwmeester plots zo weinig vrienden heeft', De Standaard, 07.02.15
- Paul Vermeulen, 'De bouwmeester is dood, leve de Bouwmeester', De Standaard, 09.02.15
- Geert Sels, 'Een voorbeeld voor bouwend Vlaanderen', De Standaard, 28.02.15
- 'Antwerpse architectuur valt in de prijzen', Gazet van Antwerpen, 05.03.15
- Lieven Desmet, 'Nieuwe kust, nieuwe hoogbouw', De Morgen, 10.03.15
- Geert Sels, 'Bouwmeester boven', De Standaard, 18.03.15
- Geert Sels, 'Regering keert op stappen terug', De Standaard, 08.04.15
- Jan Debackere, 'Bouwmeester mag blijven bouwen', De Morgen, 09.04.2015
- Len Buggenhout, 'Red Knokke, laat De Panne overstromen', De Standaard, 10.04.15
- Muriel Lefevre, 'Sauver Knokke, pour mieux noyer La Panne: le nouveau plan pour sauver la Côte', Le Vif, 10.05.15
- Dries Bervoet, 'Geen westkust onder water, maar land winnen', De Tijd, 11.04.15
- Len Buggenhout, 'Dit is een boycot van de westkust', De Standaard, 11.04.15
- Tim Soens, 'De dood en de verrijzenis van de polder', De Standaard, 11.04.15
- Dirk Draulans, 'Wat moet er met de Belgische kust gebeuren?', Knack, 06.05.15

Ine Renson en Jasper D'Hoore, 'Het rusthuis van de toekomst is onzichtbaar', De Tijd, 29.05.15

Eric Rinckhout, 'Vlaamse regering zoekt nieuwe bouwmeester', De Morgen, 09.09.2015

Opinie 2015

Stefan Devoldere, 'Pootjebaden in de polders', De Standaard, 10.04.15

Small Talk lezingen in het atelier

2012

Joeri De Bruyn en Maat-ontwerpers, 'In Via Veritas: The European Condition', 29.02.2012

MagnificentSurroundings.org / Charlotte Geldof, 'The Future Commons 2070', 28.03.2012

Posad en Architecture Workroom Brussels, 'Naar een visionaire woningbouw', 02.05.2012

Suchan Kinoshita, 'Acte de présence', 22.05.2012

Agentschap, 'Ding 001359 vergadering', 12.06.2012

Lars Lerup, 'One million acres and no zoning', 14.06.2012

Alberto Garutti, 'Over kunst, publieke ruimte en mensen', 19.06.2012

Johan Grimmonprez, 'Een WeTube-o-theek over Radicale Ecologie', 23.10.2012

Pedro Cabrita Reis in gesprek met Eva González-Sancho, 'Looking at Silence', 11.12.2012

2013

Peter Schmid, 'Coöperatieve woningbouw in Zürich', 05.02.2013

Michel Jacques, '50.000 nieuwe woningen in Bordeaux', 30.04.2013

Wapke Feenstra, 'Niet elke wandelaar heeft een hond', 11.06.2013

Sven Stremke, 'Energie landschap', 17.09.2013

Moritz Küng, 'The umbrella corner', 05.11.2013

Luc Deleu, 'Proposals 1972-1980 revisited', 10.12.2013

2014

Maat-ontwerpers, 'Voedsel voor de stad', 27.02.2014

Depression Era in conversation with Lieven De Cauter, 'Depression Era', 27.03.2014

Florian Wüst en Ines Schaber, 'Haben und Brauchen', 15.04.2014

Laurent Stalder in conversation with Ido Avissar and Jan De Vylder, 'de Lijnen les Lignes the Lines', 26.06.2014

Enrique Marty, 'A house can be a lethal weapon', 09.10.2014

2015

Vzw De huizen, 'Detentie: winst door schaalverkleining', 28.05.2015

Temp.o.r, 'The power of temporary [open/public] space', 18.06.2015

Dogma, 'Alle Dagen Zondag. Project voor de omvorming van bedrijventerreinen', 26.10.2015

Dirk De Meyer, 'Story Generator, een nieuw werk van Ana Torfs in het Atelier Bouwmeester', 19.11.2015

Open ba(l)r! – Vijf public talks over kunst in opdracht voor de publieke ruimte

Rudy Luyters, Nils Van Beek en David Helbich, 'Landschap', 19.03.2015

Pascal Gielen en Danielle Zuijlen, 'Gentrification', 02.04.2015

Bart Verschaffel en Koen Van Synghel, 'Monument', 23.04.2015

Pieternel Vermoortel, Nico Dockx en Sara Weyn, 'Openbaarheid en Collectie', 07.05.2015

Arno van Roosmalen, Wineke van Muiswinkel en Gideon Boie, 'Methodiek op schaal', 21.05.2015

Studiedagen en symposia

Studiedag 'Een gedeelde ontwerp-agenda voor Vlaanderen' in samenwerking met het Vlaams Architectuurinstituut en Architecture Workroom Brussels, deSingel internationale Kunstencampus, Antwerpen, 08.01.2013

Studiedag 'Pilotprojecten Wonen' in samenwerking met het Vlaams Parlement, VMSW, Thuis in de Stad en Wonen-Vlaanderen, Vlaams Parlement, Brussel, 23.04.2013

Colloquium 'Zorg in het huis in de straat' in samenwerking met VIPA en Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, ING, Brussel, 10.02.2014

Workshop 'Hoe kan PPS een bijdrage leveren tot een grotere integrale meerwaarde en (ontwerp) kwaliteit?' in samenwerking met PMV en het Vlaams Kenniscentrum PPS, Atelier Bouwmeester, Brussel, 02.10.2014

Workshop 'Hoe verweving en functievervlochten op de agenda plaatsen en hoe met robuuste PPS constructies maatschappelijke en ruimtelijke winsten verankeren' in samenwerking met PMV en het Vlaams Kenniscentrum PPS, Atelier Bouwmeester, Brussel, 18.10.2014

Workshop Metropolaan Kustland-schap 2100 in samenwerking met Ruimte Vlaanderen, Departement Mobiliteit en Openbare Werken en het Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust, Atelier Bouwmeester, Brussel, 24.10.2014

Colloquium 'Ruimtelijke en maatschappelijke winsten boeken in PPS' in samenwerking met PMV en het Vlaams Kenniscentrum PPS, Bozar, Brussel, 02.12.2014

Studievoormiddag 'De toekomst van de parochiekerken in Vlaanderen' in samenwerking met het Kenniscentrum Vlaamse Steden en met de medewerking van CRKC, VVSG en Vlintier, Brigittinekerk, Brussel, 20.10.2015

Symposium 'Verbeelding en publiek domein – de mogelijkheden van kunst in opdracht' in samenwerking met het Departement Cultuur Jeugd Sport en Media en Kunstenpunt, KVS, Brussel, 11.12.2015

Open Oproep VRT, de maquettes

*TV Robbrecht en Daem architecten
– Dierendonckblancke architecten
– Ove Arup and partners Interna-
tional – VK Engineering / OMA
Office for Metropolitan Architec-
ture / TV Office Kersten Geers David
Van Severen – KCAP International
/ TV architecten de vylder vinck
taillieu – evr-architecten – doorzon
interieurarchitecten – Denis
Dujardin / Christian Kerez*

Fotografie Filip Dujardin

De geselecteerden voor de Open Oproep voor het nieuwe VRT-gebouw werd gevraagd hun ontwerp voor te stellen aan de hand van een maquette. De vijf schaalmodellen werden tentoongesteld in de gebouwen van de VRT en vervolgens in het Atelier Bouwmeester.

► 97-112

The Ambition of the Territory – Vlaanderen als ontwerp

AWJGGRAUaDVVTAT

Fotografie Filip Dujardin

The Ambition of the Territory – Vlaanderen als ontwerp was de Belgische inzending voor de 13de Internationale Architectuurbiënnale van Venetië in 2012 (29.08.2012 – 25.11.2012). Het collectief AWJGGRAUaDVVTAT onderzocht alternatieven voor een ruimtelijke planning die in Vlaanderen leidt tot een onhoudbare landconsumptie. Het ontwerpend onderzoek toonde aan dat we gedeelde winsten kunnen boeken door de verschillende vormen van landgebruik aan elkaar te koppelen in plaats van ze via planning te scheiden. De tentoonstelling werd nadien hernomen in deSingel in Antwerpen (5.10.2012 – 6.01.2013). Centraal in de scenografie stond een atelierruimte waar intensieve debatten en workshops plaatsvonden tussen de verschillende stakeholders van de Vlaamse ruimte, zoals Ruimte Vlaanderen, de Boerenbond, de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) en de Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij (OVAM).

The Ambition of the Territory was een gezamenlijk initiatief van het Vlaams Architectuurinstituut en het Team Vlaams Bouwmeester onder curatorschap van AWJGGRAUaDVVTAT, een team bestaande uit Architecture Workroom Brussels, grafisch ontwerper Joost Grootens, architecten de vylder vinck taillieu en kunstenaar Ante Timmermans.

► 137-152

Sea, City

Stephanie Kiwitt

Naar aanleiding van Labo Ruimte 'Metropolitaan Kustlandschap 2100' gaf de Vlaams Bouwmeester aan Stephanie Kiwitt (*1972, Bonn) de opdracht om te reflecteren over de inzichten uit het ontwerpend onderzoek. Dat resulteerde in een fotografische exploratie van de Belgische kustlijn, uitgevoerd van januari tot april 2015. De foto's van Stephanie Kiwitt brengen de grenslijn tussen zee en land – of toch onze perceptie daarvan – in beeld.

► 185-200

Fotografie en grafieken

Fotografie

Luca Beel

- ▶ 249

Stijn Bollaert

- ▶ 12 (boven), 40, 42-43, 44-45, 46-47, 49, 50, 80-81, 217, 234 (boven en onder), 238, 239, 252-253, 254, 261 (boven), 313, 314-315, 322 (onder), 323 (boven en onder), 324-325, 326, 327

Bob Daems

- ▶ 207

Michiel De Cleene

- ▶ 211, 218-219, 226-227, 230, 231 (boven en onder), 235 (boven en onder), 236-237, 258, 259, 260-261

Niels Donckers

- ▶ 222, 223 (boven en onder), 255

Filip Dujardin

- ▶ 1, 2 (midden), 4-5, 6-7, 11 (boven), 12 (onder), 13-14, 15-16, 52, 53 (boven), 64, 97-112, 137-152, 248, 250-251

Stephanie Kiwitt

- ▶ 185-200

Pauline Niks

- ▶ 316-317

Ria Pacqu e

- ▶ 318, 319, 320-321, 322 (boven)

Bas Princen

- ▶ 244-245

Ana Torfs

- ▶ 328

Tim Van de Velde

- ▶ 2 (boven en onder), 3, 8-9, 9-10, 11 (onder), 24, 51 (boven en onder), 53 (onder), 76, 78, 90, 220-221, 224, 225, 228, 229, 232-233, 240-241, 242, 243, 256-257, 261 (onder), 262-263, 264

Katrijn Van Giel

- ▶ 54, 55 (boven en onder), 67-75

Kim Zwarts

- ▶ 246-247

Fotografie thumbnails

Luca Beel, Stijn Bollaert, Michiel De Cleene, Niels Donckers, Filip Dujardin, Pauline Niks, Ria Pacqu e, Bas Princen, Ana Torfs, Tim Van de Velde, Kim Zwarts

- ▶ 281-290 en 297-301

Grafieken

Vos Broekema

- ▶ 84-89

Team Vlaams Bouwmeester

Peter Swinnen

Vlaams Bouwmeester
01.07.2010 – 02.02.2015

Stefan Devoldere

Adjunct Vlaams Bouwmeester
01.01.2011 – 12.3.2015

*Waarnemend Vlaams
Bouwmeester*
13.3.2015 – heden

Tania Hertveld

Bestuurscoördinator
01.11.2001 – heden

Ronald Van de Sompel

Artistiek adviseur
16.03.2011 – 01.01.2014

Eva Amelynck

15.09.2011 – heden

Annelies Augustyns

13.02.2008 – heden

Ann Catteeuw

17.01.2011 – 25.01.2015

Pieter Degrendele

20.10.2004 – heden

Mario Deputter

01.03.1998 – heden

Stijn De Vleeschouwer

01.09.2001 – 01.04.2009
14.05.2013 – heden

Christa Dewachter

01.01.2009 – heden

Katrien Laenen

01.01.1999 – heden

Julie Mabilde

01.05.2013 – heden

Kathleen Machtelinckx

15.02.2009 – heden

Anne Malliet

01.07.2001 – heden

Celine Oosterlynck

07.01.2013 – heden

Ria Pacquée

01.01.1999 – heden

Catherine Robberechts

10.01.2006 – heden

Bart Steenwegen

16.05.2011 – 31.10.2013

Sofie Troch

03.01.2007 – 01.09.2014
01.09.2015 – heden

Tony Van Nuffelen

01.12.2002 – 01.11.2008
01.11.2009 – 05.04.2013

Sara Vermeulen

01.02.2007 – 15.03.2013

Tine Vleugels

02.08.2012 – 01.01.2014

Anke Vos

01.11.2004 – 01.09.2012

---

*Projectbegeleiders
Pilotprojecten*

Stijn De Vleeschouwer

14.05.2012 – 13.05.2013

Leen Hammenecker

01.04.2014 – 30.09.2015

Caroline Newton

01.01.2015 – heden

Elke Vanempten

01.01.2014 – heden

Atelier Bouwmeester

Ravensteingalerij 54-59
1000 Brussel

**Kantoren Team Vlaams
Bouwmeester**

Grasmarkt 61
1000 Brussel

Colofon

Bouwmeester Rapport 2012-2015 is een uitgave van het Team Vlaams Bouwmeester.

Concept, samenstelling en beeldredactie

Stefan Devoldere en het Team Vlaams Bouwmeester

Coördinatie, redactie en productie

Joeri De Bruyn en Eline Dehullu (Public Space, Mechelen) in samenwerking met Catherine Robberechts

Documentatie en beeldarchief

Pieter Degrendele

Grafisch ontwerp

Raoul Wassenaar

Druk

Die Keure, Brugge

Niets uit deze publicatie mag door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake copyright na te leven, maar kon niet altijd met zekerheid de herkomst van de gereproduceerde documenten achterhalen. Eenieder die meent nog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 9789040303746
D/2015/3241/354
NUR 648

VU Stefan Devoldere,
Waarnemend Vlaams Bouwmeester,
Grasmarkt 61, 1000 Brussel

www.vlaamsbouwmeester.be

**TEAM
VLAAMS
BOUWMEESTER**

KU 0920 *Repeat*, Sint-Amelbergkerk, Bossuit, Ellen Harvey, 2013

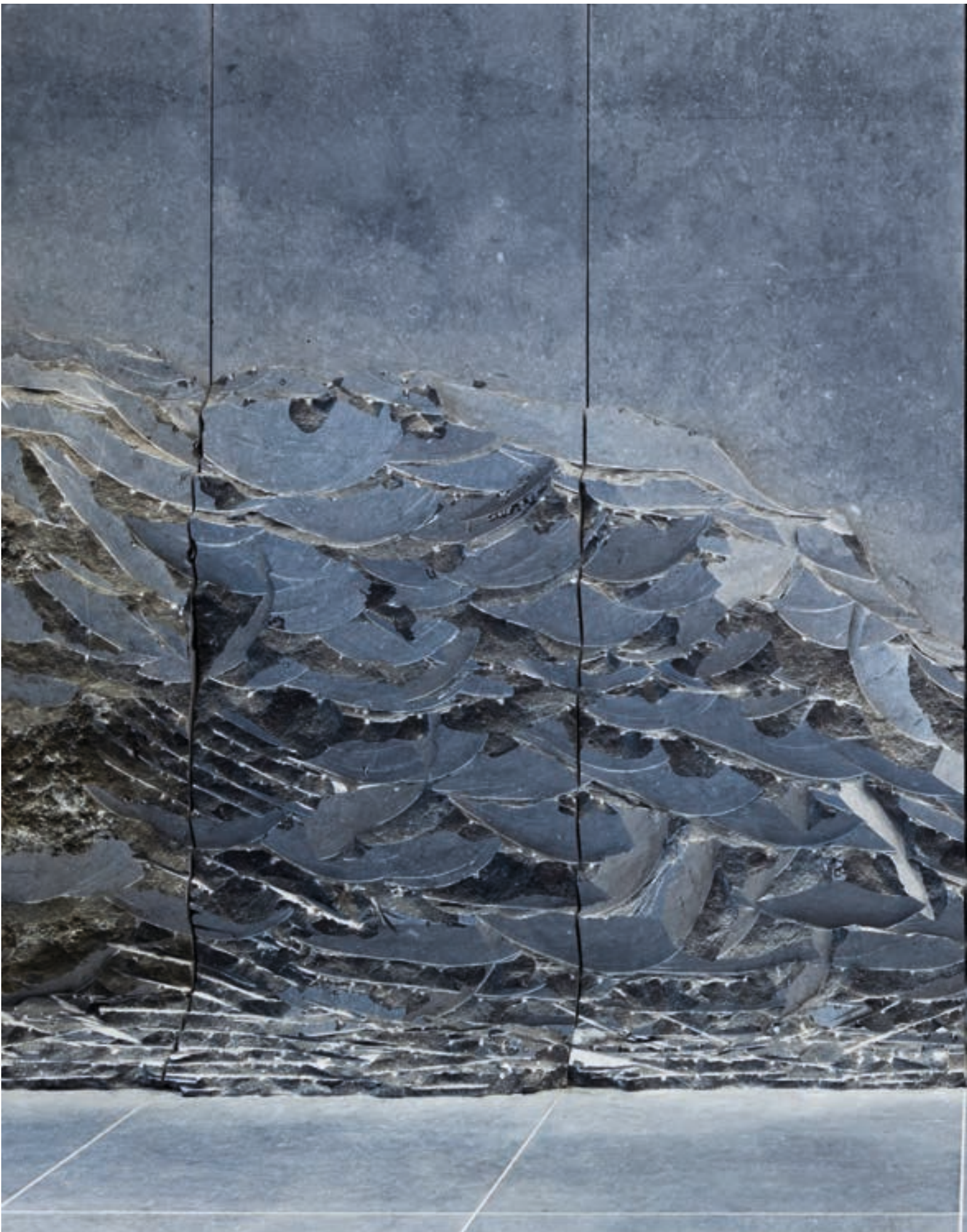

KU 0612 *Portret in Speed Disk: Over Louis Paul Boon, Masterplan stationsomgeving, Aalst, Maya Roos, 2013*

KU 1302 *Plan de carrière*, VDAB, Antwerpen, Adrien Tirtiaux, 2015

KU 0712 Zonder Titel, Sint-Lucas Hogeschool voor Wetenschap en Kunst, Schaarbeek, Richard Venlet, 2012

KU 0705 *Ballard Garden*, deSingel Internationaal Kunstencentrum, Antwerpen, Dominique Gonzalez-Foerster, 2014

ON/O

OFF THE BEAT

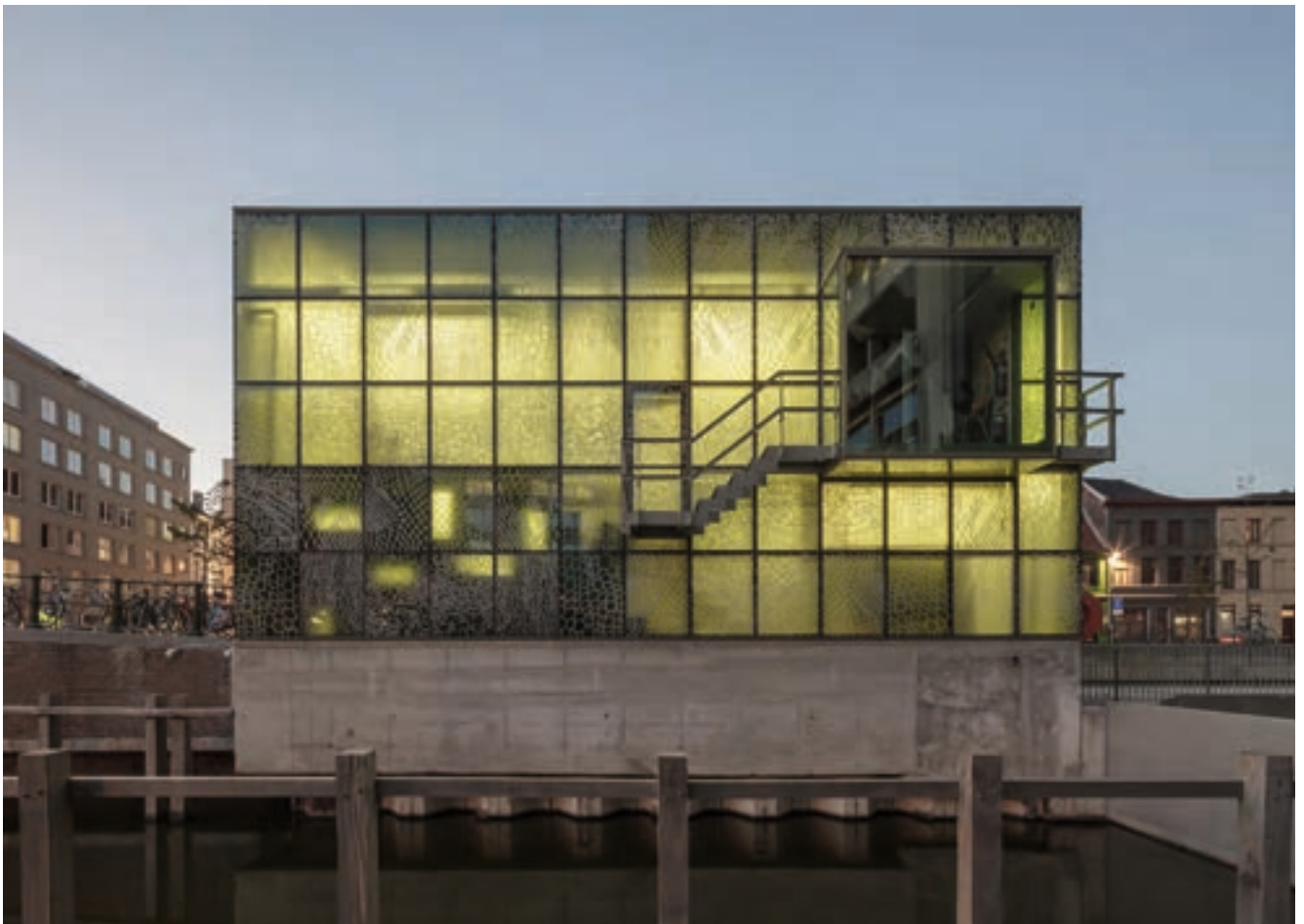
KU 1113 *On radical ecology and tender gardening, Atelier Bouwmeester, Brussel, Johan Grimonprez, 2015*

KU 0904 *Evolution, Woonzorgcentrum Hof ten Doenberghe, Hoeilaart, Ilke De Vries, 2012*

KU 1109 *Het Neusje*, Rotonde Verbrandhofstraat, Aalst, Patrick Van Caekenbergh, 2013

KU 0515 *Zonder Titel*, Scaldis Sluishuis, Gent, Freek Wambacq (in samenwerking met architecte Aurélie De Smet), 2012

KU 1020 *Blow Out*, Visserijpark, Gent, Roberta Gigante, 2014

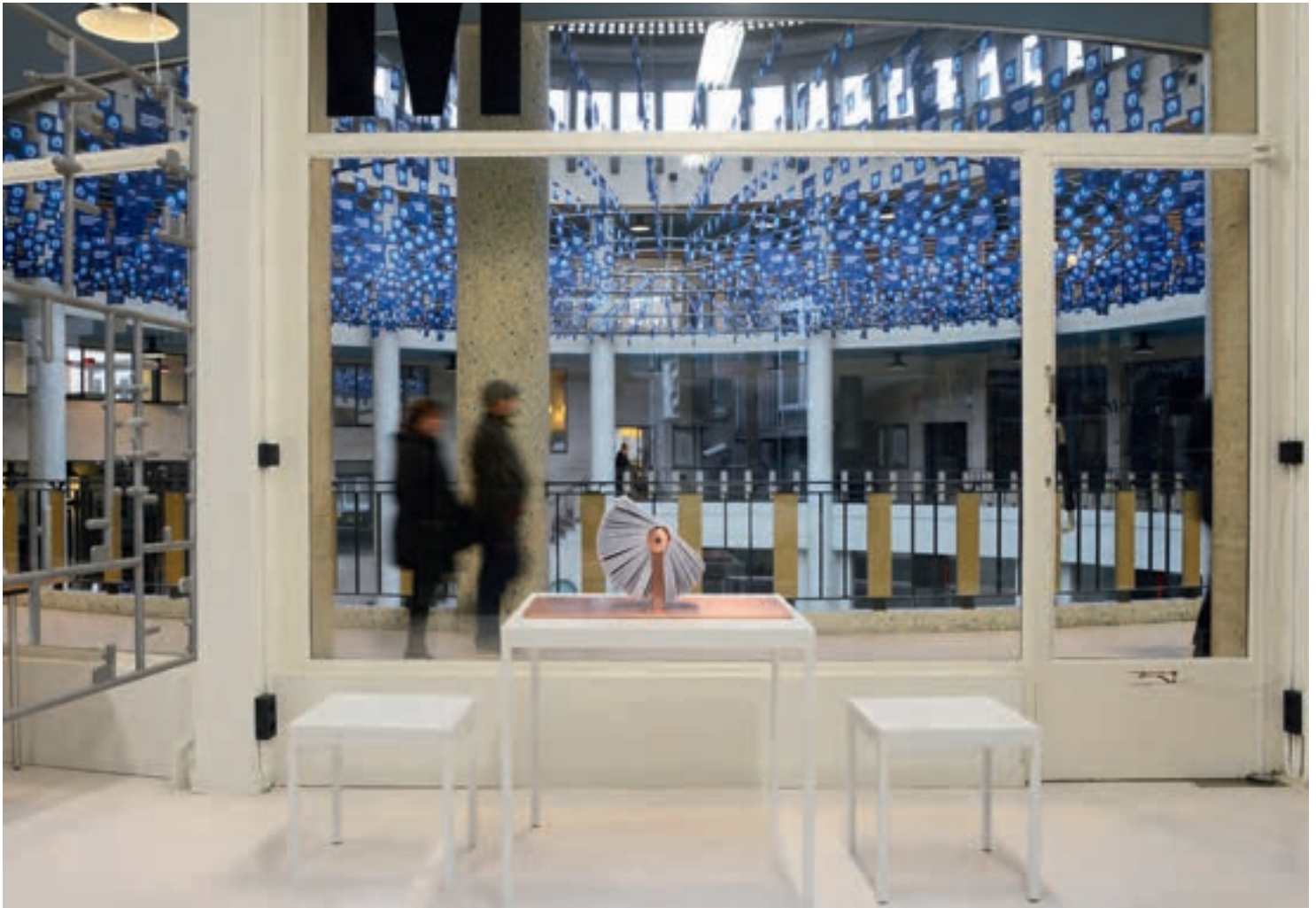

KU 1115 *En passant. Scenario voor een passage*, Atelier Bouwmeester, Brussel, Suchan Kinoshita, 2012

KU 1115 *En passant. Scenario voor een passage*, Atelier Bouwmeester, Brussel, Suchan Kinoshita, 2012

KU 1408 *Story Generator*, Atelier Bouwmeester, Brussel, Ana Torfs, 2015

De Bouwmeester adviseert de Vlaamse overheid bij de ontwikkeling van een vooruitstrevende architecturale en ruimtelijke visie. Deze tweede editie van het Bouwmeester Rapport blik terug op de werking van de voorbije vier jaar (2012-2015). Het boek besteedt aandacht aan vertrouwde instrumenten zoals de Open Oproep. De selectieprocedure voor ontwerpers heeft inmiddels ruim vijftien jaar op de teller staan. Ook vernieuwende initiatieven zoals de Pilootprojecten of het samenwerkingsverband Labo Ruimte komen uitgebreid aan bod. De publicatie geeft het woord aan teamleden en tal van experts die van zeer nabij betrokken zijn bij de werking van de Vlaams Bouwmeester. Deze rijke bloemlezing getuigt van de unieke maatschappelijke relevantie van het bouwmeesterschap.